E H Carr
Ryska revolutionen 1917-1923, del 2

Översättning från engelska: Monica Andersson, Elin Clason, Stefan Hjertén, Joel Ohlsson, Elisabeth Berg.

Stockholm 1970

I denna digitala version har översättningen reviderats något av undertecknad.

Förord 1
15. Teorier och program 2
16. Revolutionens betydelse 16
(a) Jordbruket 16
(b) Industrin 33
(c) Arbetarklassen och fackföreningarna 61
(d) Handel och distribution 71
(e) Finans 81
17. Krigskommunism 91
(a) Jordbruket 91
(b) Industrin 107
(c) Arbetarklassen och fackföreningarna 123
(d) Handel och distribution 142
(e) Finans 153
18. Från krigskommunism till NEP 168
19. NEP. De första stegen 175
(a) Jordbruket 175
(b) Industrin 185
(c) Arbetarklassen och fackföreningarna 197
(d) Handel och distribution 205
(e) Finans 213
20. Planhushållningens början 222
NOT C: Marx, Engels och bönderna 236
NOT D: Arbetarkontroll över järnvägen 242
Förkortningar 245

OBS: På många ställen görs sidhänvisningar till andra delar av föreliggande bok eller andra delar. Dessa har här bibehållits, eftersom det skulle kräva för mycket arbete att anpassa dem till de digitala utgåvorna (där sidindelningen kan variera och även saknas, beroende på format) och de kan trots allt komma till användning för den som har tillgång till de tryckta böckerna. Ev. kommer undertecknad att senare försöka fixa det på annat sätt.

Om källor

Carr refererar ofta till ryskspråkiga källor, varav många idag är mycket svårtillgängliga. Det gäller t ex Lenins Samlade verk (*Sotjinenija*), där Carr använder den 2:a upplagan i 31 band (som gavs ut 1930-1935). Liknande gäller även andra ryska arbeten (som Trotskijs, fast de är enklare att få tag på eftersom det ofta bara finns en upplaga).

Detta är givetvis mindre trevligt om man vill kolla upp en viss text. I föreliggande digitala version av boken har vi försökt åtgärda dessa problem och antingen hänvisa till svenska eller engelska texter när sådana hittats, vanligen digitalt, dvs på nätet. Info om dessa anges inom [] med titel/rubrik, samtidigt som ev. citat ändrats i enlighet med den svenska versionen. Men när det gäller detta så finns det en hel del ytterligare att göra.

När det gäller texter på svenska kan man gå till resp. författares egen avdelning på nätet (marxistarkivet eller MIA) och söka efter citat ur texten eller textens namn/rubrik. Men när det gäller svenska versioner bör man känna till att det ofta saknas svenska översättningar

En annan sak är om man vill utnyttja engelska versioner. När det t ex gäller Lenin så finns i stort alla texter ur 4:e upplagan på engelska i *Collected Works* (förkortat *CW,* i 45 band*), som* finns i stort sett komplett på webbplatsen Marxists Internet Archive (*marxists.org*). Dessutom finns senaste 5:e *ryska* upplagan (i 55 band) på nätet, men den är i stort sett oanvändbar i detta sammanhang.

Det är ofta lite svårt att lokalisera även de av Carr refererade Lenin-texterna i *CW.* Med lite mer info, t ex tidpunkt m m och om man har ett lite längre citat så kan det gå. Men det kräver ändå en del arbete för man kan inte förutsätta att den engelska översättning som man själv utgår från sökningen överensstämmer med den i *CW* – och det gäller även om man har en engelsk version av Carrs bok, eftersom man inte kan räkna med att Carrs engelska översättning av ett citat överensstämmer den i *CW*.

Nedan har dock ett antal citat i *CW* lokaliserats och då anges *CW*-volymen + textens rubrik: Om du vill ta en titt på den refererade texten, gå då in på MIA klicka på den aktuella volymen och sök efter rubriken (länk: https://www.marxists.org/archive/lenin/works/cw/index.htm). Förhoppningsvis kan vi framtiden komplettera dessa referenser som givetvis är användbara för den som vill tränga in djupare i problematiken.

Martin F

Förord

Bland de kritiska synpunkter som framlades av recensenterna till den första volymen av detta arbete var den kraftigaste anmärkningen att jag omvänt den naturliga ordningen genom att beskriva den politiska och författningsenliga uppläggningen av Sovjetregimens första år, innan jag behandlat de ekonomiska förhållanden, som i stor utsträckning föreskrev och förklarade ”dem. Utgivningen av den andra volymen ett år efter den första, tillåter nu en samtidig granskning av dessa två inbördes förbundna ämnen och jag är inte helt övertygad om att jag, eftersom detta brydsamma val påtvingades mig, skulle ha gjort saken enklare om jag inlåtit mig på denna periods komplicerade ekonomiska utveckling utan att först fastställa den politiska infattning i vilken den ägde rum. Inte heller nu är bilden fullständig eftersom Sovjetrysslands utrikesrelationer under dessa år har förbehållits en tredje volym, som bör vara färdig för publicering nästa år.

Även inom ramen för den föreliggande volymen framträdde besvärliga problem i samband med uppläggningen. Trots att varje del av ett ekonomiskt system är avhängigt av varje annan del, var det här uppenbart nödvändigt att göra en uppdelning av Sovjetekonomin i huvudavdelningar. Vad som var mindre självklart var behovet av en ytterligare uppdelning i perioder inom den längre tidsperiod som volymen täcker. Vid första anblicken kunde det tyckas vara att föredra att diskutera exempel vis jordbrukets utveckling genom hela perioden i ett enda kapitel. Men eftersom perioden inberäknade tre underperioder med tydligt urskiljbara särdrag – perioden under själva revolutionen, perioden av krigskommunism och det första stadiet av den nya ekonomiska politiken – beslutade jag mig slutligen för en kronologisk kapiteluppdelning, där varje sektor av ekonomin behandlas i tur och ordning i vart och ett av de tre kapitel som ägnats åt dessa perioder. Innehållsförteckningen gör det enkelt för läsaren att om han så önskar anta det alternativa förfaringssättet att följa, låt oss säga, jordbrukets utveckling genom hela volymen utan att vika in på de mellanliggande avdelningarna om industri, finans, etc.

Ett ytterligare problem, som kanske tarvar en förklaring, var på vilket stadium volymen skulle avslutas. Den allmänna avsikten med denna första avdelning av historien i tre volymer, var att föra den fram ungefärligen till den tid då Lenin lämnat scenen och kampen om efterträdandet börjat. I första volymen utgjorde skapandet av SSSR, antagandet av dess konstitution och avskaffandet av Folkkommissariatet för nationaliteterna i juli 1923 en lämplig slutpunkt. I den andra volymen inträffar motsvarande punkt något tidigare. Kulmineringen av den första fasen av NEP uppnåddes under vintern 1922-23 och den tolfte partikongressen ägde rum i april 1923 – en månad efter Lenins slutliga insjuknande – under skuggan av en överhängande ekonomisk kris som redan drev rivaliserande ledare att ta ställning. I denna volym har jag därför tvärt avbrutit efter den tolfte partikongressen med undantag för det sista kapitlet om ”Planhushållningens början”. I denna fråga var kongressens diskussioner snarare en rekapitulering av tidigare strider än en öppning av en ny debatt och de har därför redogjorts för i detta kapitel.

Nästan alla de för vars bistånd jag uttryckte min tacksamhet i förordet till den första volymen har på olika sätt även hjälpt mig med dess efterföljare. Förutom dessa lånade mig mr Maurice Dobb från sitt privata bibliotek vissa böcker som annars skulle varit oåtkomliga för mig och mrs Dewar vid Royal Institute of International Affairs tillät mig välvilligt att använda det material hon samlat för ett planerat arbete om sovjetisk arbetarpolitik. Till mr Isaac Deutscher står jag i särskild tacksamhetsskuld för att han ställt sina anteckningar från de opublicerade Trotskijarkiven från Widener Library vid Harvarduniversitetet till mitt förfogande. Till dessa och andra som givit mig hjälp och råd under materialsamlandet och under författandet av denna volym, vill jag än en gång framföra mitt uppriktiga tack.

E. H. CARR *5 juni 1951*

15. Teorier och program

Marx' lära växte fram som en reaktion mot ”utopismen” hos de tidiga socialisterna, som konstruerade socialistiska idealsamhällen med utgångspunkt från sin egen rika och naiva fantasi och inte ansåg det nödvändigt att bekymra sig med frågan hur dessa framtida idealsamhällen skulle utvecklas ur de existerande samhällsformerna. Marx' metod var historisk: alla förändringar i mänsklighetens öden och organisation var delar av en evigt fortgående historisk process. Han antog det enda postulat han inte sökte bevisa – att det moderna samhället *i det långa loppet* alltid skulle försöka organisera sig så att dess produktionsresurser tillvaratogs på det mest effektiva sättet. Därför utgick han från en analys av det existerande samhället för att visa att det kapitalistiska systemet, som en gång bidragit till att frigöra och underhålla en utveckling utan motstycke av mänsklighetens produktionsresurser, nu hade nått det stadium i sin historiska utveckling, där det blivit ett hinder för det maximala utnyttjandet av dessa resurser och för en vidare utveckling. Kapitalismen måste därför, om Marx' första antagande var riktigt, lämna plats för ett nytt samhällssystem (som Marx kallade antingen ”socialism” eller ”kommunism”) som återigen skulle tillåta och understödja ett maximalt utnyttjande av produktionsresurserna. Marx' uppfattning var politisk och revolutionär i den betydelsen att han trodde att förändringen från kapitalism till socialism skulle innebära att proletariatet ersatte bourgeoisin som den härskande klassen, och att det vore otänkbart, åtminstone i de flesta länder, att detta byte skulle kunna genomföras utan revolutionärt våld. Men den var också vetenskaplig och evolutionär. Liksom det kapitalistiska samhällets ekonomiska struktur hade växt fram ur feodalsamhällets ekonomiska struktur, skulle socialismens ekonomiska struktur genom en liknande process växa fram ur kapitalismens. De flesta av Marx' arbeten var inriktade på att övertyga hans läsare, inte om att förändringen från kapitalism till socialism var önskvärd – detta antagande var underförstått i postulatet – men att den var oundviklig.

Marx var därför under hela sitt liv sysselsatt med att analysera det existerande kapitalistiska systemet och att lägga i dagen de motverkande och självförstörande krafter som arbetar inom det, snarare än att utmåla det framtida socialistiska system som skulle resas ur dess ruiner. I en bemärkelse var det för tidigt att ägna sig åt den senare uppgiften före det ögonblick då kapitalismens fall var ett faktum. ”En uppgift framträder” som Marx skrev i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, ”endast då de materiella förutsättningar som är nödvändiga för att lösa den redan finns eller åtminstone håller på att växa fram.” Marx var genom temperament och övertygelse en svuren fiende till alla former av utopism och hans tänkande färgades alltid av hans tidiga polemik mot de utopiska socialisterna, som roade sig med orealistiska visioner av det framtida socialistiska samhället. Mot slutet av sitt liv, i *Pariskommunen*, förklarade han med föraktfullt eftertryck att arbetarna hade ”inga färdiggjorda utopier” och ”inga ideal att förverkliga”: de visste att de måste ”gå genom långa strider, genom en följd av historiska processer som omvandlar förhållanden och människor”. Denna tro på samhällets omvandling genom långsamma, immanenta historiska processer uppmuntrade något som i viss mening kunde tyckas vara en empirisk inställning: man fick överbrygga hindren i den ordning de uppenbarade sig. Marx gjorde inte upp något program eller manifest för det framtida socialistiska systemet. Endast en gång, i *Kritik av Gothaprogrammet* tillät han sig en tillfällig vision av ”Det kommunistiska samhällets högsta fas” när ”produktivkrafterna når sin höjdpunkt och välståndets källor överflödar” så att ”samhället kan inskriva på sin fana: 'Av var och en efter hans förmåga åt var och en efter hans behov'.” Men bortsett från den ovanligt vältaliga terminologin, innebar detta föga mer än en ytterligare bekräftelse av Marx' grundläggande antagande att socialismen var nödvändig för att frigöra och utveckla de produktivkrafter som nu motverkades av en degenererad kapitalism, och till och med här hade Marx försiktigt garderat sig i det brev till Brakke som medföljde Kritiken. ”Varje steg för den verkliga

rörelsen" skrev han, "är viktigare än ett dussin program."[1] Denna aforism hade sina faror. Det var revisionisten Bernstein som upptecknade Marx' (möjligen autentiska) uttalande att "den som gör upp ett program för framtiden är en reaktionär",[2] och det var syndikalisten Georges Sorel som gav det bästa teoretiska beviset för oförenligheten mellan utopi och marxism:

> Att erbjuda en teoretisk analys av det framtida ekonomiska systemet vore att försöka upprätta en ideologisk överbyggnad innan de produktionsförhållanden på vilka den måste byggas existerar; sålunda vore varje sådant försök icke-marxistiskt.[3]

Både Bernstein och Sorel drog på olika sätt från detta resonemang slutsatsen att "rörelsen är allt, målet är ingenting". Marx skulle ha motsatt sig denna slutsats. Men hans attityd understödde den i viss mån.

Vad Marx lämnade till eftervärlden var därför inte en ekonomisk framtidsvy över socialismen, utan en ekonomisk analys av kapitalismen; hans ekonomiska instrument var de som var lämpade för det kapitalistiska systemet. "Politisk ekonomi" med dess välbekanta kategorier, värde, pris och profit, var något som huvudsakligen tillhörde kapitalismen och som skulle upphävas med den.[4] Under socialismen skulle till och med arbetsvärdesteorin förlorar sin betydelse.[5] Själva uppfattningen av de ekonomiska lagarna som krafter oberoende av människans vilja, hörde till det kapitalistiska samhällets väsen. Marx skrev upprepade gånger om produktionens anarkiska karaktär under kapitalismen, och han hävdade att de periodiskt återkommande kriserna var det oundvikliga resultatet av att man litade till de blinda marknadslagarna. I *Kommunistiska manifestet* ansåg han det självklart att "proletariatet kommer att begagna sin politiska makt till att steg för steg frånta bourgeoisin allt kapital och centralisera alla delar av produktionens instrument till staten, dvs. i det som härskande klass organiserade proletariatets händer, samt fortast möjligt öka mängden av produktivkrafter". Mer än tjugo år senare, i *Pariskommunen,* lovordade han Pariskommunens dekret angående reglering av den nationella produktionen "under en gemensam plan", och Engels såg fram mot den tid då proletariatet, efter att ha exproprierat bourgeoisin, skulle "förvandla ... de samhälleliga produktionsmedlen till samhällelig egendom" och därigenom möjliggöra "samhällelig produktion i enlighet med en i förväg uppgjord plan".[6] Produktionen under socialismen, sa Marx i *Kapitalet*, skulle underställas samhällets medvetna förhandskontroll.[7] Men. Marx gjorde inget försök att utreda förutsättningarna för den samhällsplanerade produktionen eller dess medel. Allt man kunde inhämta hos honom i dessa frågor måste härledas från hans analys av den kapitalistiska produktionens natur och följder.

Ännu mindre fanns att säga om fördelning och utbyte[8] – metoderna för den samhälleliga produktionen som bestämde de sociala förhållandena, bestämde i lika hög grad metoderna för fördelning och utbyte.[9]

---

[1] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, s. 267.
[2] Citerat i G. Sorel, *Reflections on Violence* (eng. övers. 1916), s. 150.
[3] G. Sorel, *Décomposition du Marxisme* (tredje uppl. 1925), s. 37.
[4] Engels å andra sidan definierade en gång "politisk ekonomi i dess vidaste mening" som "vetenskapen om de lagar som styr produktionen och utbytet av de materiella utkomstmöjligheterna i det mänskliga samhället" (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIV, s. 149); Denna fras citerades senare i tjugotalets kontroverser om de ekonomiska lagarnas fortsatta giltighet under planhushållningen.
[5] Ibid., XV, s. 273.
[6] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIV, 288-289.
[7] Karl Marx, *Das Kapital*, III, kap. X.
[8] Marx skilde mellan "fördelning" (*Verteilung*) och "utbyte" (*Austausch*). Det förra "bestämmer proportionen (kvantiteten) av varor som tilldelas individen", det senare "bestämmer i vilka speciella varor individen väljer att infordra den andel han tilldelats i fördelningen."; det förra representerar ett samhälleligt, det senare ett individuellt beslut. (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XII, I, s. 179).
[9] Ibid., XII, I, s. 185.

> Produktion, fördelning, utbyte och konsumtion ... allt är delar av det hela, skillnader inom en enhet. Produktionen dominerar över alla andra faktorer. Från den börjar processen varje gång på nytt.[10]

Det var bara ”vulgärsocialism” som ”huvudsakligen kretsar kring fördelningsfrågor”,[11] och som trodde att utjämningen av fördelningen och inte produktionens socialisering var socialismens mål. *Kommunistiska manifestet* hade redan proklamerat att kommunisternas tillintetgörande av ”borgerliga produktions. förhållanden” även skulle innebära ”det kommunistiska tillintetgörandet av köpande och säljande”.[12] Kapitalismens upphörande skulle innebära slutet för handelsvaruproduktionen och därmed för utbyte i kapitalistisk mening. ”I ett kollektivt samhälle baserat på gemensamt ägande av produktionsmedlen”, skrev Marx i *Kritik av Gotha-programmet,* ”utbyter inte tillverkare sina produkter.” I det slutliga kommunistiska samhället skulle fördelningen komma att helt och hållet upphöra att ta hänsyn till arbetsincitamenten, eftersom den materiella drivfjädern skulle ersättas med en moralisk. Men i övergångssamhället som ”just håller på att växa fram ur det kapitalistiska samhället” och som fortfarande bär ”födelsemärken” från sitt ursprung, föreställde han sig ett system där arbetaren ”erhåller ett intyg från samhället på att han har bidragit med en så och så stor kvantitet arbete (med avdrag för hans arbete till den gemensamma fonden), och hämtar på detta intyg från samhällets förråd så mycket konsumtionsvaror som motsvarar kvantiteten arbete”.[13] Men dessa spridda *obiter dicta* tjänar bara till att visa hur lite Marx hade försökt analysera fördelningens och utbytets problem i ett socialistiskt samhälle. Diskussioner om värdets, prisets och profitens funktioner i en planhushållning låg ännu i en avlägsen framtid.

En ytterligare anledning som medvetet eller omedvetet avhöll Marx från att direkt ta itu med socialismens ekonomiska frågor, var hans oförmåga att exakt fastställa vem som i ett socialistiskt system skulle handa planeringen. Samtidigt som han var ytterst exakt i fråga om planeringens grundläggande funktion, nöjde han sig med att tilldela ”samhället” som sådant denna funktion:

> Samhället måste i förväg beräkna hur mycket arbetskraft, produktionsmedel och existensmedel det kan använda utan att reducera sådana industrigrenar, som t. ex. järnvägsbyggen, som inte under en lång, tid, ett år eller mer, ger vare sig produktionsmedel eller existensmedel eller något bruksvärde, utan undandrar arbetskraft, produktionsmedel och existensmedel från den totala årsproduktionen?[14]

Den ekonomiska planeringen tänktes inte som en statsfunktion, utan snarare som en funktion som skulle göra staten överflödig. ”När klasskillnaderna under utvecklingens gång försvunnit”, förklarade *Kommunistiska manifestet,* ”och all produktion koncentrerats i händerna på nationens förenade individer, så förlorar den offentliga makten sin politiska karaktär.” Men var bland dessa ”nationens förenade individer” skulle planarbetet tas om hand? Marx försökte aldrig besvara denna fråga. Enligt ett avsnitt i *Kapitalet* skulle samhället självt ”organiseras som en medveten och planmässig förening”, där producenterna själva ”skulle reglera varuutbytet och underställa det sin egen gemensamma kontroll i stället för att låta det härska över sig som en blind kraft”.[15] Medan planeringen och ledningen över det ekonomiska livet självklart var en integrerande del av socialismen, nöjde sig Marx med att följa de antaganden

---

[10] Ibid., XII, I, s. 189. Marx tillade att det trots detta fanns ”en inbördes växelverkan mellan de olika faktorerna” som ”i varje organisk helhet”.
[11] Ibid., XV, s. 276.
[12] Alla tidiga socialister behandlade köpmän, i motsats till producenter, som parasiter på samhället: Owen såg i sitt ”utkast till stadgar” från 1835 för ett ”Förbund mellan alla klasser i alla stater” fram mot ett samhälle ”utan präster, advokater, militär, köpare och säljare”.
[13] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, s. 274. Samma tanke återkommer i nästan identiska ordalag i Karl Marx, *Das Kapital*, III, kap. XVIII.
[14] Karl Marx, *Das Kapital*, II, kap. XVI.
[15] Ibid., III, kap. XXXIX.

som gjorts av alla socialister från Saint-Simon och framåt, att dessa funktioner skulle fullgöras, inte av staten eller av något politiskt organ, utan av producenterna själva[16] och inte heller Marx' lärjungar gjorde före 1917 några betydande framsteg på detta område. Planeringen ansågs snarare självklar än värd att diskutera. Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiets program, antaget av andra kongressen 1903, talade i strikt marxistiska termer om att ”ersätta privat egendom i produktions- och bytesmedel med samhällelig egendom och införa planmässig organisation av den samhälleliga produktionsprocessen”.[17] Men detta var allmänna formuleringar, och ingenting gjordes för att utveckla någon planidé i bolsjevik-litteraturen före revolutionen. Strax före revolutionen förklarade Lenin denna uppenbara lucka med samma resonemang som Marx själv skulle kunnat använda:

> Marx försöker inte ett ögonblick att konstruera utopier, att syssla med gissningar över ting, som ingen kan veta. Marx ställer frågan om kommunismen liksom en naturforskare skulle ställa frågan angående utvecklingen av låt oss säga en ny biologisk art, om vilken man vet att den uppkommit på ett visst sätt och förändras i en bestämd riktning.[18]

Marx hade lämnat efter sig uppfattningen om en samhällelig planhushållning och hans ekonomiska analys av det kapitalistiska systemet skulle dialektiskt ge en grundval för den socialistiska planeringstekniken.[19] Men den ekonomiska politiken under den övergångsperiod, som revolutionen måste genomgå i kampen för att skapa det socialistiska systemet, måste utarbetas empiriskt av de arbetare som hade gjort revolutionen.

Förutom de allmänna långsiktiga antydningarna om det framtida socialistiska samhällets utveckling, gjorde Marx då och då uttalanden i aktuella frågor inom den ekonomiska politiken, och dessa hade ett mera direkt praktiskt inflytande på de partier som förklarade sig grunda sina program på Marx' läror. I *Kommunistiska manifestet* angav Marx vissa omedelbara åtgärder som, åtminstone proletariatet i ”de mest utvecklade länderna” kunde hävda var genomförbara reformer under rådande förhållanden. Dessa reformer kunde åstadkommas inom de formella gränserna för den borgerliga demokratin, även om Marx insåg att de oundvikligen skulle tendera att ”övervinna sig själva” och ”framtvinga ytterligare ingrepp i det gamla samhällssystemet”. De viktigaste av de tio åtgärder som uppräknas i *Manifestet* (Marx medgav att de kunde variera från land till Lind) var avskaffandet av privat jordegendom, införandet av progressiv beskattning, arvsrättens avskaffande, kreditcentralisering genom en nationalbank och centralisering av transportväsendet i statens händer, en utvidgning av det statliga ägandet av fabriker och produktionsmedel, lika arbetstvång för alla, fri utbildning för alla och avskaffandet av barnarbete i fabriker 'i dess nuvarande form”. En teoretisk invändning som ibland gjordes gick ut på att tillfredsställandet av dessa begränsade krav kunde försvaga proletariatets revolutionära glöd genom att minska deras umbäranden, och att sådana krav inte skulle ställas av hängivna revolutionärer. Men i praktiken kunde inget parti vädja till de stora massorna av arbetare utan ett program som avsåg att avhjälpa några av de omedelbara missförhållandena. De socialdemokratiska partierna tog för vana att, i *Kommunistiska manifestets* efterföljd, skilja mellan maximi- och minimiprogram, där de förra representerade deras revolutionära förhoppningar och de senare de omedelbart genomförbara kraven som de hoppades kunna infria också under det existerande borgerliga systemet. En av de oförutsedda

---

[16] Det ord som Saint-Simon använde var ”industrimän” vilket täckte alla dem som var engagerade i produktionen. Hans lärjungar ersatte det efter hans död, kanske därför att de var måna om hans något ostadiga rykte som ”socialist”, med ordet ”travailleurs” i samband med ”en förening av arbetarna” (*Doctrine de Saint-Simon: Exposition, Première Année* (1830), s. 197).

[17] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 20.

[18] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 482. [*Staten och revolutionen*]

[19] Den planhushållningsteknik som slutligen antogs i SSSR var grundad på de kategorier som Marx använde i *Kapitalet* i analysen av det kapitalistiska systemet, men den hade föga eller ingen tillämplighet under regimens första år.

effekterna av denna uppdelning var att den till de socialdemokratiska partierna lockade en stor grupp medlemmar, som av övertygelse eller läggning var mera intresserade av minimi- än av maximiprogrammet. Och i sådana länder där några av minimikraven faktiskt hade genomförts och andra tycktes kunna genomföras i framtiden med hjälp av den borgerliga demokratin, tenderade partierna mer och mer att förvisa maximiprogrammets krav till kategorin avlägsna teoretiska mål, och att koncentrera partiets verksamhet till förverkligandet av minimiprogrammet. Med andra ord blev socialdemokratin, som fortfarande var revolutionär i teorin, i praktiken övervägande reformistisk. Det tyska socialdemokratiska partiet erbjöd det klassiska exemplet på denna gradvisa omvandling.

Spridningen av den marxistiska läran i Ryssland visade märkliga drag som svarade mot de efterblivna ekonomiska och de likaledes efterblivna politiska förhållandena i det ryska samhället. Under artonhundratalet erbjöd öppnandet av Altairegionen i hjärtat av Sibirien, med dess ofantligt rika mineraltillgångar, de materiella villkoren för den ryska industrins utveckling och gjorde Ryssland till en potentiell industrimakt. Livegenskapens upphävande 1861, som var ett direkt slag mot det ryska feodalsystemets kärna, innebar att den moderna industriella kapitalismen för första gången infördes i ett land där förutsättningarna för en utveckling av en stark och oberoende kapitalistisk borgarklass helt och hållet saknades. Reformens historiska funktion, samma funktion som försäljningen av allmänningarna till privatpersoner hade i den engelska historien, var att driva in arbetskraften från landsbygden till städerna och fabrikerna där den behövdes för industrialiseringen av den nationella ekonomin. Men sin främsta betydelse hade den för bondens sociala ställning och för arrendatorsystemet, vars hela framtid sattes under diskussion. Detta var den brännande frågan under de närmaste trettio åren. Det var naturligt att de första ryska marxistiska grupperna växte fram ur striden med *narodnikerna* om den ryska bondens och det ryska jordbrukets framtid. Även om jordbruksfrågorna hade en underordnad plats i Marx tänkande, var de mycket viktiga för hans lärjungar i ett land där närmare 90 % av befolkningen huvudsakligen var sysselsatt inom jordbruket, och det faktum att Marx, i några *obiter dicta* från sina sista år, föreföll att ta narodnikernas parti gentemot de ryska marxisterna, skapade förvirring.[20] Narodnikerna ansåg att den ryska bondekommunen, systemet med gemensam arrenderätt med periodisk omfördelning av de individuella lotterna, som hade bestått under livegenskapen och överlevt dess avskaffande, tillhandahöll en grund för principen om gemensamt ägande i ett framtida socialistiskt system och att Ryssland sålunda hade en unik möjlighet att leda världen på den socialistiska vägen. Men Plechanov, den ryska marxismens fader och grundare av den första ryska marxistgruppen utomlands, tvekade inte om vad marxismen innebar i fråga om det ryska jordproblemet. Plechanov såg bonden, både i Ryssland och i väst, som en i grunden konservativ faktor. ”Förutom bourgeoisin och proletariatet”, skrev han 1892 i ett ofta citerat stycke, ”känner vi inga sociala krafter i vårt land som skulle stödja oppositionen eller revolutionära grupper.”[21] Därför var han övertygad om att revolutionen i Ryssland måste ha samma förlopp som den i väst – det förlopp som stakats ut i *Kommunistiska manifestet.* Det första stadiet skulle vara en borgerlig kapitalistisk revolution, som skulle uppmuntra utvecklingen av den ryska industrin och förstöra sådana föråldrade feodala arrendesystem som bondekommunen. Sedan, när den segerrika kapitalismen hade upprättats i städerna och på landet, skulle ögonblicket vara moget för den proletära socialistiska revolutionen att störta den. Narodnikernas tanke att man skulle kunna övergå till socialismen via bondekommunen utan ett mellanliggande kapitalistiskt stadium, och utan att skapa ett starkt proletariat var rena utopier – eller en täckmantel för en reaktionär inställning. Lenin uppenbarade sig på scenen på 1890-talet som en ivrig lärjunge till

[20] Se not C: ”Marx, Engels och bonden”.
[21] G. V. Plechanov, *Sotjinenija*, III, s. 119.

Plechanov. Hans tidigaste skrifter förde polemiken mot narodnikerna vidare och försvarade lidelsefullt tesen om nödvändigheten av en kapitalistisk utveckling i Ryssland.

Vid mitten av nittiotalet, då Lenin påbörjade sitt verk, höll omständigheterna redan på att avgöra frågan till marxisternas fördel. Under 1840-talet hade den skarpsinnige preussiske iakttagaren Haxthausen klart insett livegenskapens väsentliga roll i den ryska ekonomin.

> Om ägandet i stor skala är nödvändigt för civilisationens framsteg och för det nationella välståndet, vilket enligt min åsikt är obestridligt, kan livegenskapen ännu inte upphävas.[22]

Frigörandet undergrävde det jämviktsläge som den ryska landsbygden hade åtnjutit på den låga nivå som livegenskapshushållningen innehar, och ersatte det inte med något nytt. Det gynnade de dugliga och energiska jordägare som kunde sätta sina egendomar på en effektiv kapitalistisk grund genom att anställa arbetskraft från sina f.d. livegna och utveckla en produktion i stor skala för export. De mindre företagsamma och mindre fördelaktigt belägna jordägarna visade sig ur stånd att anpassa sig till de nya förhållandena och sjönk djupare än förr i träsket av skulder och oduglighet. Reformen gynnade också en uppgång för ett litet antal av de driftigaste bönderna som kunde befästa och utvidga sina ägor och stiga fram i täten genom att anställa sina mindre lyckligt lottade kamrater; men för den stora massan av bönder betydde det en skuldbörda, hårdare villkor och nya former av utsugning som man lika häftigt harmades över som de gamla. Bönderna delades i en minoritet (i vissa områden kanske så stor som en femtedel) av jordägande bönder, varav några hade lejd arbetskraft, och en majoritet av jordlösa bönder eller bönder som inte hade nog jord för att klara försörjningen, utan måste leja ut sig till stora jordägare eller välsituerade bönder. Kapitalismens inträngande hade infört begynnande klasskillnader på den ryska landsbygden.[23]

Samtidigt följde begynnelsen av den ryska industrialiseringen på livegenskapens upphävande. Dess snabba utveckling efter 1890 med inflödet av utländskt kapital gav de grundvalar på vilka det Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet byggdes – strejkerna 1896 var den faktiska utgångspunkten för den proletära rörelsen. Men den kapitalistiska industrins försenade framväxt i Ryssland gjorde att situationen uppvisade flera märkliga drag som Lenin uttryckte i uttalandet att i Ryssland är ”den modernaste kapitalistiska imperialismen så att säga omspunnen av ett synnerligen tätt nät av förkapitalistiska förhållanden”.[24] I Västeuropa hade det tidiga nittonhundratalets industridirektör eller -disponent framgått genom en stegvis och klart påvisbar process från den enskilde företagaren, en process som är välbekant i den klassiska nationalekonomin. Småföretagen spelade fortfarande en betydande roll i det ekonomiska systemet och den moderna storindustrin bibehöll fortfarande något av det förgångnas materiella bakgrund och synsätt. I Ryssland hade den moderna industrin stigit fram i full rustning från den västeuropeiska och ryska finansens hjärna.[25] Motiven för dess utveckling var lika

---

[22] A. von Haxthausen, *Ètudes sur la Situation Intérieure, la Vie Nationale, et les Institutions Rurales de la Russie*, I (1847), s. 151.

[23] Som Plechanov uttryckte det: bondeklassen som helhet var inte en klass utan ett ”stånd” (*sostojanie*). 1861 års reform delade det i två klasser – den jordägande ”lantbourgeoisin” och de jordlösa ”fattigbönderna”, utsugarna och de utsugna. (G. V. Plechanov, *Sotjinenija*, III, s. 410.) Lenin tillskrev 1905 böndernas vankelmodiga hållning deras uppdelning i *ett* ”småborgerligt” och ett ”halvproletärt” skikt. (*Sotjinenija*, VI, s. 369-370).

[24] Lenin, *Sotjinenija*, XIX, s. 136. [*Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*]

[25] Enligt standardverket om detta ämne uppgick de utländska kapitalinvesteringarna i den ryska industrin till mer än två miljarder rubel. Av denna totalsumma var 32,6 procent franskt, 22,6 procent brittiskt, 19,7 procent tyskt, 14,3 procent belgiskt och 5,2 procent amerikanskt kapital. 'P.B.OL', citerat i J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 44).

mycket politiska som ekonomiska,[26] och den berodde i betydligt större utsträckning på statens och bankernas initiativ än på den enskilde företagarens. Andelen storföretag var betydligt större i den ryska industrin än någon annanstans i Europa.[27] Skillnaderna mellan Västeuropas och Rysslands fabriksarbetare var ännu mera anmärkningsvärda. Den västeuropeiske fabriksarbetaren ägde fortfarande något av småhantverkarens yrkeskunnande och andra utmärkande drag. Den ryske arbetaren var en bonde som hade kommit från småbyarna och kanske återvände dit under dödsäsonger eller perioder av ekonomisk depression. Formellt förblev han bonde, och han skilde sig från den lilla hantverkarklass som räknades till kategorin ”småbourgeoisie”. Han saknade den grad av industriellt yrkeskunnande och utbildning som i väster fostrade den växande klass av ”arbetararistokrati” som hade intresse av att kapitalismen gjorde profiter, och eftersom han var föremål för en i det närmaste obegränsad utsugning, fanns det en bördig jordmån för revolutionär propaganda. Många av skillnaderna både i industrins struktur och i arbetarnas ställning återspeglades i de olika politiska systemen i Väst- och Österuropa. Slutligen betydde det förhållandet att den ryske arbetaren var identisk med den ryske bonden att bägges intressen och missförhållanden var nära sammanbundna och av praktiska skäl inte kunde särskiljas och utmärkas på det sätt som var vanligt i västerlandet.

Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiets första program var i enlighet med föregångarna uppdelat i sektioner som innehöll maximi- och minimikrav. Men det ryska partiet var inte utsatt för den försåtliga faran som hade drabbat det tyska partiet, att upphöja minimikraven på maximikravens bekostnad – och detta av en uppenbar anledning. Från 1848 och framåt överensstämde uppfattningen om minimiprogrammet i huvudsak med vad som kunde uppnås genom den borgerliga revolutionen utan att till bristningsgränsen fresta ramarna för det borgerliga kapitalistiska systemet; maximiprogrammet gällde den proletära socialistiska revolutionen. I Västeuropa där den borgerliga revolutionen var ett *fait accompli* var minimiprogrammet därför inte längre revolutionärt och skilde sig genom denna principiella olikhet från det revolutionära maximiprogrammet. När Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet antog sitt program 1903, hörde den borgerliga revolutionen i Ryssland fortfarande framtiden till, och både minimi- och maximiprogram var därför revolutionära. De politiska minimikrav i programmet som antogs av partikongressen 1903 inleddes med störtandet av tsarens envälde och insättandet av en demokratisk republik i dess ställe.[28] De ekonomiska minimikrav som följde var som helhet lika revolutionära i Ryssland vid denna tid, även om de var utarbetade med utstuderad återhållsamhet och innehöll föga som inte hade uppnåtts eller var på väg att uppnås i de utvecklade borgerliga demokratierna. I kraven ingick åttatimmarsdag och en ledig dag i veckan, förbud mot nattarbete utom då det var tekniskt nödvändigt, förbud mot barnarbete för barn upp till sexton år (och restriktioner upp till arton år), förbud mot att använda kvinnor för hälsovådliga arbeten, statlig sjuk- och pensionsförsäkring, effektiv fabriksinspektion och en rad andra åtgärder som är välkända från den sociala förvaltningen eller från västvärldens radikala program. Den del av programmet som rörde jordbruket var särskilt återhållsam och inskränkte sig i realiteten till åtgärder för att ”avlägsna resterna av livegenskapens herravälde” och att främja ”en fri utveckling av klasskampen på landsbygden”. De viktigaste faktiska förslagen var annullering av de återstående inbetalningarna från bönderna från friköpandet och återbetalning av de redan inbetalda summorna, konfiskering av kyrkans jordegendomar och ”upprättande av bondekommittéer som arbetar för återlämnandet till

[26] Witte som var dess mäktigaste förespråkare, gör en betydelsefull anmärkning i sina memoarer: ”Man anser att jag använde konstgjorda medel för industrins utveckling. Vad betyder denna idiotiska fras? Med vilka medel som inte är konstgjorda kan man utveckla industri?” (*Vospominanija* (Berlin, 1922), I, 451).
[27] 1913 arbetade 24,5 procent av de ryska industriarbetarna i enheter med mer än 1 000 anställda och 9,5 procent i enheter med mellan 500 och 1000. Motsvarande siffror för Tyskland var 1907 8,1 resp. 6,1 procent. (J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 46).
[28] Se volym 1, s. 42.

bygemenskaperna ... av den jord som frånlurats bönderna då livegenskapen upphävdes" (de så kallade "avskärningarna").[29] Intresset vid kongressen för den ekonomiska avdelningen var betecknande nog obefintlig. Varken då eller i striderna som följde på splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker spelade de ekonomiska frågorna någon huvudroll.

Rysk-japanska kriget skärpte det pyrande missnöjet i städerna och på landsbygden. Revolutionen 1905 var det första dramatiska tecknet på en spontan, illa samordnad och halvt omedveten sammanslagning av det unga fabriksproletariatets nya revolt mot industrikapitalismen med den ryske bondens månghundraåriga revolt mot de outhärdliga förhållandena på landsbygden. På Blodiga söndagen, den 9 januari 1905, var det städernas arbetare som trevande lät startskottet gå för revolutionen, och masstrejkerna inom industrin hösten 1905 var den mest imponerande segern. Men redan i februari 1905 revolterade bönderna i svarta-jordsområdena, i de baltiska provinserna och i Kaukasus; och detta pågående *jacquerie*, som senare på året spred sig över hela Ryssland, fortsatte att flamma upp ryckvis under våren och sommaren 1906, långt efter det att revolutionen hade kvävts i städer och fabriker. Det som hände 1905 bekräftade bolsjevikernas uppfattning på en punkt: nödvändigheten av en proletär ledning för revolutionen. Men det visade också att revolutionen inte kunde lyckas i Ryssland utan ett aktivt stöd från bönderna, och det visade även att den ryske bonden var mottaglig för betydligt mera långtgående revolutionära appeller än vad som fanns i den försiktigt hållna avdelningen om landsbygden i partiprogrammet.

Resultatet av händelserna 1905 blev att bonden fick en helt ny betydelse och en framskjuten ställning i bolsjevikernas beräkningar. Redan i april 1905 hyllade bolsjevikernas tredje partikongress "den nu framväxande bonderörelsen" och samtidigt som man medgav att den fortfarande var "spontan och politiskt omedveten", förklarade man den värdig socialdemokraternas stöd. Kongressens uttalande, som gick betydligt längre än partiprogrammets försiktiga stadganden, eggade öppet "bönderna och byarnas proletariat" till "gemensam vägran att betala skatter och avgifter eller att hörsamma militära inkallelser och regeringens och dess hantlangares befallningar och påbud".[30] Samma månad hade Lenin förklarat att revolutionens omedelbara mål var en "revolutionär-demokratisk proletariatets och böndernas diktatur" och hans pamflett *Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen,* som ägnades åt en utveckling av detta tema, skilde noga mellan det första, borgerliga stadiet av revolutionen, då proletariatet skulle förena sig med bondeklassen som helhet, och det andra, socialistiska stadiet då proletariatet skulle samla fattigbönderna mot de reaktionära delarna av bondeklassen:

> Vi stöder bonderörelsen, för såvitt den är revolutionärt demokratisk. Vi förbereder oss (genast, omedelbart) till kamp emot den, i den mån den uppträder som reaktionär och antiproletär. Marxismens hela väsen består i denna tvåfaldiga uppgift …[31]

Men innehållet i den agrarpolitik som skulle följas under de två stadierna hade inte diskuterats. En bolsjevikkonferens i Tammerfors i december 1905 framkastade frågan om en omarbetning av den del av partiprogrammet som rörde agrarpolitiken. Kongressen föreslog att man skulle stryka från programmet de gamla punkterna om "avskärningarna" (som ett alltför försiktigt krav) och om annulleringen av friköpningslikviderna (ett krav som redan uppfyllts), att man skulle utlova stöd för alla revolutionära åtgärder som bönderna vidtog, inberäknat konfiskering av all privatägd jord, att man skulle försöka övertyga bonden om den "oförenliga mot-

[29] 1903 års program finns i *VKP(B) Rezoljutsijach* (1941), 1, 19-23.
[30] Ibid., I, s. 46-47.
[31] Lenin, *Sotjinenija*, VIII, s. 185-186. [*Socialdemokratins förhållande till bonderörelsen*] För en vidare analys av Lenins inställning vid denna tid, se del I, s. 69-70.

sättningen mellan hans egna intressen och bybourgeoisins", och peka ut vägen till socialismens mål.[32]

Ett resultat av närmandet mellan bolsjeviker och mensjeviker vintern 1905-06 var upprättandet av en gemensam kommitté för att samla och granska förslag till förändringar av jordbruksprogrammet[33] som skulle övervägas av den så kallade "enhets"-kongressen (senare av bolsjevikerna kallad den fjärde kongressen) som samlades i Stockholm i april 1906. Stockholmskongressen ägnade agrarpolitiken en av de längsta, fullständigaste och mest ingående diskussioner den någonsin fick i socialdemokratiska kretsar. Förutom huvudmotsättningen mellan bolsjeviker och mensjeviker (de senare hade en knapp majoritet) var både bolsjeviker och mensjeviker splittrade inbördes. Med några betydelselösa undantag var alla överens om att det gamla programmet var föråldrat och att någonting måste göras åt jordfrågan som helhet, för att tillfredsställa böndernas krav som tagit sig uttryck i de rådande oroligheterna. Det första steget var ganska enkelt. Bolsjevikerna ville ha en "konfiskering" av all jord som tillhörde kyrkan, tsardömet och godsägarna, medan mensjevikerna ville ha en "överlåtelse", en term som antydde eller åtminstone inte uteslöt en gottgörelse. Men tillräckligt många av mensjevikerna var överens med bolsjevikerna på denna punkt för att ge de senare majoriteten, och ordet "konfiskering" förekom i kongressens resolution. Småbruk – termen definierades inte närmare – undantogs från konfiskering.

En betydligt mera känslig och omstridd fråga var vad som skulle ske efter konfiskeringen. Här kunde tre huvuduppfattningar urskiljas. Mensjevikerna, som misstrodde den centraliserade statens makt, ville överföra äganderätten till jorden till den "lokala självstyrelsens organ" som skulle bevilja de bönder som odlade den att bruka den i perpetuellt arrende. Denna lösning kallades "kommunalisering". Den andra uppfattningen företräddes av Lenins förslag och stöddes av en majoritet i den förberedande kommittén. Det gick ut på att ge kontrollen över den konfiskerade jorden till bondekommittéer som var avhängiga en konstituerande församling, och om (men endast om) en fullständig demokratisk republik upprättades, skulle partiet därefter kräva avskaffandet av den privata äganderätten till jorden och en överföring av all jord till "hela folket" (eller enligt en annan variant, till staten). Lenin hävdade att förbehållet i hans förslag angående upprättandet av en fullständig demokratisk republik avlägsnade de faror som mensjevikerna sade sig se i en överföring av jorden till en centraliserad statsmakt. Den tredje gruppen, som omfattade en majoritet av bolsjevikerna, var ense med Lenins förslag i den inledande fasen, upprättandet av bondekommittéer, men föreslog att man i den konstituerande församlingen skulle kräva att man, efter att ha överfört skogar och gruvor på staten och de jordegendomar "vars odling kan handhas av kollektiv" på den lokala självstyrelsens organ, skulle fördela den återstående jorden bland bönderna, med full äganderätt. Lenin, som tidigare hade hävdat att böndernas enskilda ägande, som i grunden var kapitalistiskt, representerade ett framsteg för det feodala systemet med stora gods som ägdes av herrskapsklassen och brukades med hjälp av böndernas arbetskraft,[34] förklarade nu att även om tillvägagångssättet med fördelning var "felaktigt" (eftersom den inte gjorde något för att visa vägen till socialismen som var det slutliga målet), så var den inte "skadlig", medan kommunaliseringstaktiken (som varken var kapitalistisk eller en vägvisare till socialismen) var "både felaktig och skadlig". Han skulle därför dra tillbaka sitt eget förslag som inte hade någon möjlighet att gå igenom och stödja fördelningen gentemot kommunaliseringen. Hela denna strid utgick från

[32] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, 58-59. Krupskaja, *Memories of Lenin* (I) [Svensk övers. *Lenin,* 1976], s. 131-133, framhåller Tammerforskonferensen som det tillfälle då Lenin först lade fram de slutsatser som dragits av erfarenheterna från revolutionen 1905.

[33] Kommitténs rapport finns i Lenin, *Sotjinenija*, IX, s. 458-60. Lenin publicerade sitt utkast (som säkrade majoritetens stöd i kommittén), tillsammans med en redogörelse för motiven för det, i en separat pamflett i mars 1906. (*Sotjinenija*, IX, s. 55-76).

[34] Lenin, *Sotjinenija*, IX, s. 61.

antagandet att den kommande revolutionen skulle vara borgerligt demokratisk. Varken i sitt tal vid kongressen eller i den pamflett där han senare utvecklade sitt resonemang,[35] framlade Lenin öppet sin grundläggande invändning mot förespråkarna för böndernas rätt till enskilt ägande, vilken var det slutliga behovet av att omvända fördelningsprocessen då det socialistiska stadiet uppnåtts och att återupprätta stora kollektiva produktionsenheter, och ingen annan tänkte så långt in i framtiden.[36] Men bolsjevikerna förblev i minoritet. Mensjevikernas resolution, som förordade kommunalisering, antogs som kongressens uttalande. Men ett tillfogat uttalande, som berörde taktiken, öppnade ett längre perspektiv genom att anvisa partiet att ”varna honom (bonden) att låta sig bedras av systemet med småbruk, som inte så länge handelsvaruproduktionen består, kan avskaffa massfattigdomen och slutligen att visa på nödvändigheten av en socialistisk revolution som det enda medlet för att avskaffa all fattigdom och all utsugning”. Ett ytterligare uttalande behandlade betydelsen av att samordna bonderevolten ”med proletariatets aggressiva hållning gentemot tsardömet”.[37]

Stockholmsresolutionernas otillräcklighet blev uppenbar då de konfronterades med jordbruksprogrammet från socialrevolutionärerna (SR), som var narodnikernas efterträdare och bondepartiet framför alla andra vid denna tid. Enligt det program som antogs av SR:s partikongress i januari 1906, stod SR för socialisering av jorden genom dess ”avlägsnande från handelsutbytet och omvandling från enskild privategendom till gemensam nationell egendom”. Jorden skulle utdelas till individerna på grundval av två principer, ”arbetsprincipen” och ”likställighetsprincipen”, vilka innebar en rättvis fördelning av jorden mellan dem som brukade den. Svårigheten var bara att avgöra på vilken grund likställigheten skulle beräknas (antal arbetande i hushållet eller antalet förbrukare). Denna politik placerade socialrevolutionärerna bland de icke-marxistiska socialister som trodde att socialismens kärnpunkt låg, inte i produktionsförhållanden, utan i den rättvisa fördelningen. Vid första anblicken skilde sig inte SR:s program märkbart från bolsjevikernas förslag till resolution som hade besegrats vid Stockholmskongressen. Även den hade krävt rättvis fördelning av jorden bland bönderna. Men Lenin förklarade i en lång pamflett, som skrevs i slutet av 1907, både de omedelbara beröringspunkterna mellan de två ståndpunkterna och de slutliga och grundläggande skillnaderna:

> Jämlikhetens idé är den mest revolutionära idén i kampen mot den gamla absolutistiska ordningen över huvud taget och mot den gamla feodala storgodsegendomen i synnerhet. För den småborgerliga bonden är jämlikhetens idé helt och hållet berättigad och progressiv i den mån den är ett uttryck för kampen mot den feodala olikheten. Idén om jordegendomens ”utjämning” är berättigad och progressiv i den mån den ger uttryck åt strävandena hos de 10 miljoner bönder, vilka är inskränkta till jordlotter på sju desjatiner och drivits till ruin av godsägarna, och vilkas strävan går ut på uppdelning av de feodala latifundierna på 2.300 desjatiner. I nuvarande historiska situation uttrycker denna tanke verkligen en sådan strävan, den strävar i riktning mot en konsekvent borgerlig revolution, varvid den dock felaktigt döljer detta med en dimmig, kvasisocialistisk fraseologi. ... Den reella betydelsen av denna omvälvning, i vilken narodniken ser en ”socialisering”, kommer att bestå i den mest konsekventa vägröjning för kapitalismen och i ett effektivt utrotande av feodalismen… Narodniken föreställer sig, att denna utjämning upphäver den borgerliga karaktären, medan den i verkligheten är uttryck för de radikalaste borgarskiktens strävanden. Men allt, vad man utöver detta vill se i ”utjämningen”, är ideologisk rök och illusion hos småborgaren.[38]

Sålunda kunde bolsjevikerna i denna tidiga fas använda sig av socialrevolutionärernas slagord ”likställighet” och till och med att gå fram i skenbar endräkt med SR i bondefrågan. Men vad

---

[35] Ibid., IX, s. 149-156, s. 184-200.
[36] Ett år senare skrev Lenin: ”Proletariatet kommer att föra med sig, inte en socialism som innebär jämlikhet för småjordbrukare, utan en socialism som medför socialiserad produktion i stor skala”. (*Sotjinenija*, XI, s. 187).
[37] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 75-76. Debatterna från Stockholmskongressen finns i *Tjetvertyj (Ob”edinitelnyj) Sjezd RSDRP* (1934).
[38] Lenin, *Sotjinenija*, XI, s. 347. [*Socialdemokratins agrarprogram i den första ryska revolutionen 1905-1907*]

som för SR tycktes vara det slutliga socialistiska målet var för bolsjevikerna bara en oväsentlig del av den borgerliga revolutionen. Så snart den borgerliga revolutionen hade sopat bort resterna av feodalism och livegenskap i det gemensamma jord-ägandets namn, skulle splittringen komma, eftersom bolsjevikernas uppfattning om den socialistiska bonderevolutionen till alla delar skilde sig från SR:s. Men så länge varje verkligt övervägande av socialismens jordbrukspolitik sköts på framtiden, kunde skiljelinjen mellan bolsjeviker och socialrevolutionärer lätt suddas ut.

Tsarregeringen hade dragit samma slutsatser som revolutionärerna av händelserna 1905-06 att böndernas inställning nu var brännpunkten i den ryska situationen. Det konstitutionella manifest från den 17 oktober 1905 som avsåg att lugna liberala och radikala grupper i städerna, följdes den 3 november av ytterligare ett manifest som lovade bönderna efterskänkning av de återstående likviderna från friköpandet. Bara ett år senare dessemellan hade partikongressen i Stockholm ägt rum – kom Stolypins berömda dekret av den 9 november 1906, som inledde en ny jordbrukspolitik. Dekretets effekt var dubbel. De bondekommuner där den periodiska omfördelningen av jorden hade kommit ur bruk, upplöstes och jorden fördelades mellan de hushåll som ingick i kommunen. I de bondekommuner där den periodiska omfördelningen fortfarande praktiserades uppmanades varje hushåll att ansöka om utträde ur kommunen med sin andel av den gemensamma jorden, och åtgärder vidtogs för att underlätta utträden genom en omfördelning av jorden. Dekretet avsåg följaktligen att bryta sönder böndernas gamla kollektiva ägandesystem och ersätta det med självägande bönder som bas för den ryska jordbruksekonomin. Förutom lagstadganden erbjöd man också indirekta uppmuntranden, däribland en Böndernas jordbank som gav lån på fördelaktiga villkor till enskilda ägare eller blivande sådana. Under tio år efter på dekretets offentliggörande utträdde mer än två miljoner hushåll ur kommunerna, varav de flesta under åren 1908 och 1909. Sin största omfattning fick reformen i Ukraina väster om Dnjepr, där omkring hälften av den kommunala jorden gick över i privat ägo. Denna region var centrum för exporthandeln med spannmål, och det var här som det ryska jordbruket var mest lönande och hade kommit längst i kapitalistisk organisation. Det var också här som misären bland de jordlösa bönderna, som arbetade som lantbruksarbetare, var som djupast. Det var i det avseendet som Trotskij kallade svarta jordbruksområdet i Ukraina för ”Rysslands Indien”.[39] Från Ukraina utgick under nittonhundratalets första år flera emigrationsvågor mot Sibirien och över Atlanten.

Trots att det har varit brukligt med tanke på Stolypinregeringens undertryckande administrativa politik tala om ”Stolypinreaktion”, är inte denna term helt tillämpbar på Stolypins jordbruksreform, som var en logisk fortsättning på den väg man slagit in på i och med livegenskapens upphävande. Huvudmotivet för frigivandet hade varit att skapa en reserv av ”fri” arbetskraft för industrins utveckling. Också landsbygden hade dragits in i penninghushållningen – kapitalismen hade brutit nacken av det gamla feodala systemet. Bondekommunen, den sista resten av detta system, stod nu som ett hinder för införandet av kapitalistisk konkurrens och kapitalistisk effektivitet i det ryska jordbruket. Stolypinreformen kan ha vägletts av en önskan att bygga ett bålverk mot revolutionen genom att skapa en välmående och tillfredsställd bondeklass, men i den mån kapitalismen var ett framsteg i jämförelse med feodalismen, så var den som Lenin sade, ”i ekonomiskt vetenskaplig mening progressiv”.[40] Å andra sidan kunde agrarkapitalismen ta sig uttryck i två olika former: godsägarkapitalism med anställda arbetare och småbondekapitalism. Lenin urskilde den förra som det preussiska och den senare formen (något missvisande) som det amerikanska systemet.[41] Han fördömde Stolypinreformen såsom inriktad på den förra snarare än den senare formen därför att den var

[39] L. Trotskij, *1905* (andra uppl. 1922), s. 18. [Svensk översättning: *Året 1905*]
[40] Lenin, *Sotjinenija*, XI, s. 352. [*Socialdemokratins agrarprogram i den första ryska revolutionen 1905-1907*]
[41] Ibid., XI, s. 348-349, 352. [Ibid.]

riktad mot bondeklassen som helhet (även detta något missvisande). Han fördömde den oförbehållsamt som ”denna uppmuntran av *kulakerna*s rövande från kommunerna, detta sönderbrytande av gamla landsbygdsförhållanden till förmån för en handfull välsituerade godsägare, till priset av en snabb utarmning av massorna”. Stolypin jämställdes med de ”hundra värsta godsägarna” och hans politik beskrevs som ”en politik för att frambringa böndernas totala utarmning och för att framtvinga kommunens sammanbrott för att göra vägen fri för kapitalismen inom jordbruket *till varje pris*”.[42]

Det fanns en del sanning i dessa demagogiska yttranden. Det hade blivit vanligt i litteraturen över detta ämne att skilja mellan tre kategorier av bönder – ”fattigbönderna”, som utgjorde cirka 80 procent av det totala antalet, var jordlösa eller hade gårdar som var alltför små för att de skulle kunna överleva utan att leja ut sin egen och sin familjs arbetskraft; ”mellanbönderna” som var självförsörjande på sina gårdar med hjälp av familjen, och ”bondebourgeoisin” eller ”*kulakerna*” som var tillräckligt välmående för att kunna anställa arbetskraft (även om anställning av en enda arbetare tycks ha varit tillräckligt för en placering i denna kategori). Avsikten med reformen var att stödja och uppmuntra *kulaken* eller den potentielle *kulaken* på bekostnad av massorna av mindre energiska, mindre framgångsrika, eller mindre lyckligt lottade fattigbönder och på detta sätt skapa ett övre skikt av välbärgade bönder som var lojala mot regimen. ”Regeringen”, förklarade Stolypin själv, ”har inte satsat på de nödställda och de druckna, utan på de rakryggade och de starka”.[43] Uträkningen slog fel. Ingen lösning på det ryska jordbruksproblemet var acceptabel – detta var ett dilemma som mycket senare skulle komma att plåga bolsjevikerna – om den inte höjde det ryska jordbrukets ömkligt låga produktivitet. Detta kunde inte uppnås utan att man införde moderna maskiner och modern teknik, vilket i sin tur inte var möjligt på grundval av småjordbruk. Om Lenin haft rätt i att likna Stolypinplanen vid det preussiska systemet, skulle den åtminstone haft den grundläggande grad av effektivitet som den i verkligheten inte ägde. Den innebar faktiskt bokstavligen en tillbakagång, i det avseendet att den tenderade att bryta sönder de stora bruksenheterna och skapa mindre. Som läget var kunde Stolypin endast hoppas på att utöka det lilla antalet ”rakryggade och starka” *kulaker* till priset av – och i det hade Lenin rätt – en ännu mer obarmhärtig och skoningslös utsugning av massan av hjälplösa fattigbönder. När allt kom omkring gav den åtgärd som utformats för att avvärja revolutionen ett väsentligt bidrag till revolutionens framgång. Genom att ytterligare försämra levnadsvillkoren för en majoritet av bönderna, både absolut och i jämförelse med sina få, mera lyckligt lottade kamrater, splittrade den bönderna inbördes och gjorde det möjligt för revolutionärerna att vädja till de utsugna fattiga gentemot de utsugande rika även inom bondeklassens egna led. Följaktligen underströk propagandisten Lenin under dessa år åsikten att Stolypinreformen innebar undergång för massan av bönderna. Men marxisten Lenin och den ryske ekonomen Lenin var fullt medveten om var den slutliga lösningen stod att finna:

> Jordägarna och kapitalisterna känner fullt och helt den fiende de har att kämpa mot, är fullt medvetna om att *revolutionen har nära sammanbundit* en seger för jordägarnas intressen med en seger för privat jordegendom över huvud taget, och en seger för böndernas intressen med avskaffandet av privat jordegendom, både bland jordägarnas och böndernas jord.... *I själva verket är* striden till för att avgöra om det nya Ryssland skall byggas upp av jordägarna (och detta är möjligt endast på basis av privat äganderätt till all slags jord) eller av bondemassorna (och detta är möjligt i ett halvfeodalt land endast om den privata äganderätten *både* till godsägarnas jord och till de små jordlotterna avskaffas).[44]

---

[42] Ibid., XI, s. 378, XII, s. 123. [Ibid.]
[43] Citerat av G. T. Robinson, *Rural Russia Under the Old Régime* (1932), s. 194.
[44] Lenin, *Sotjinenija*, XII, s. 406.

Detta är kanske det klaraste erkännande man kan finna i Lenins skrifter från denna tid av det faktum att fördelningen av jorden bland bönderna på grundval av likställighetsprinciper inte kunde ge någon varaktig lösning, även om det var ett nödvändigt mellanled som markerade revolutionens borgerliga stadium, samt att liksom godsägarnas egendomar skulle komma att sopas bort av den borgerliga revolutionen, skulle även böndernas smågårdar en dag komma att slås samman till större ekonomiska enheter av den socialistiska revolutionen.

Den dominerande uppmärksamhet som både den ryska regeringen och de ryska revolutionärerna vid denna tid ägnade bondefrågan förklaras lätt inte bara av erfarenheterna från 1905, men också av de grundläggande ekonomiska förhållandena i ett lund där bönderna utgjorde över 80 procent av befolkningen och producerade 50 procent av nationalinkomsten. Men av större betydelse för framtiden var den snabba och oavbrutna tillväxten av den industriella delen av den nationella ekonomin. Mellan 1900 och 1913 steg den industriella produktionen i Ryssland med 62 procent, medan jordbruksproduktionen ökade med 35 procent.[45] Samma period bevittnade en omfattande utveckling av industri- och handelsmonopolen och industrins ökande beroende av både utländska och statliga ryska investeringar. Följaktligen betonades kontrasterna mellan den utvecklade kapitalistiska industrin och det primitiva bondesamhälle i vilken den verkade, allteftersom krigs- och revolutionskriserna närmade sig. Efter den ekonomiska depressionen i början av nittonhundratalet blev åren 1908-13 år av välstånd och utveckling för den ryska industrin och hade därför lite att ge den revolutionära propagandan. Under dessa år tillfördes partiets industriella politik föga nytt från någon av de olika gruppe-ringarna inom den ryska socialdemokratin. Trotskij fortsatte, inspirerad av erfarenheterna från Petersburgsovjeten, att hävda att proletariatet under sina försök att genomdriva sådana ”demokratiska” krav som åttatimmarsdag, oundvikligen skulle drivas fram till den ”socialistiska” taktiken att ta över fabrikerna.[46] Också Lenin anmärkte mera försiktigt att ”åttatimmarsdagen och liknande reformer kommer utan tvekan att i *varje* eventuell politisk situation bli ett redskap för framåtskridandet”,[47] men det är betecknande att denna anmärkning gjordes som en sidoreplik i en diskussion om jordbrukspolitiken. Men 1912 hade oron inom industrin, som dämpats efter nerkämpandet av masstrejkerna 1905, återuppstått med förnyad styrka. En allvarlig sammanstötning i guldfälten vid Lena, där 500 strejkande sköts ner av trupperna – den värsta massakern sedan den ”blodiga söndagen” – inledde en ny period av industriella störningar, och ett uppblossande av oron bland bönderna kännetecknade också de två åren fram till krigsutbrottet 1914. De dolda krafter som hade åstadkommit revolutionen 1905 sjöd och kokade än en gång under ytan. Lenin började åter att, efter fem år av stark nedgång och inbördes partistrider, ivrigt se fram mot utsikterna till en orolig framtid.

Kriget 1914 avslöjade snabbt den ryska nationalekonomins otillräcklighet och oförmåga under moderna krigsförhållanden. Militära beställningar satte fart på den tunga industrin. Krigsårens två utmärkande företeelser var utvidgningen av den statliga kontrollen över industrin och industrins koncentration genom att mindre och svagare företag föll bort. Men det faktum att den utländska hjälpen i form av maskiner och specialmaterial upphörde gjorde snabbt slut på utvecklingen till och med inom krigsindustrin, och verksamheten inom övriga industrigrenar avstannade snart i det närmaste fullständigt. Vid slutet av 1916 stod det klart att huvuddelen av Rysslands industriella kapacitet hade uttömts. Samtidigt hade jordbruket drabbats kraftigare än industrin genom att det förlorat sina bästa krafter till armén och att nya jordbruksmaskiner och redskap inte längre kunde anskaffas. Produktionen sjönk katastrofalt och då man nått vintern 1916-17 hungrade de stora städerna. Industristrejker som orsakades av hunger, av de allt hårdare förhållandena i fabrikerna och av krigets uppenbara hopplöshet,

[45] P. L. Ljasjtjenko, *Istorija Narodnogo Chozjajstva SSSR*, II (1948), s. 349
[46] Se volym 1, s. 73-74.
[47] Lenin, *Sotjinenija*, IX, s. 197.

var inledningen till Februarirevolutionen. Lenin som överallt i Europa kunde iaktta symptomen på kapitalismens dödsvåndor, anmärkte under sin vistelse i Schweiz att historien hade tagit ännu ett långt steg framåt men avstod betecknande nog från att göra profetior eller att göra upp planer för ett framtida socialistiskt system. Under 1916 avslutade han sitt största verk från krigsåren, *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*. Lenin var en sann lärjunge till Marx – på tröskeln till revolutionen var hans bidrag till socialismens nationalekonomi en inträngande analys av de ekonomiska förhållandena under det kapitalistiska samhällets senaste skede.

Lenins återvändande till Petrograd den 3 april 1917, följdes omedelbart av Aprilteserna, som utvecklade Oktoberrevolutionens strategi och tillkännagav övergången från ”revolutionens första stadium som gav makten åt bourgeoisin” till ”dess *andra stadium* som måste överlämna makten till proletariatet och de fattigaste skikten inom bondeklassen”. Det ekonomiska programmet lades fram i den sjätte, sjunde och åttonde tesen. Tes sex krävde ”en förflyttning av tyngdpunkten i agrarprogrammet till fattigböndernas deputerades sovjeter (som enligt Lenins uppfattning vid denna tid tydligen avsågs att finnas vid sidan av bondesovjeterna) och ”konfiskering av alla godsägares egendomar”. All jord skulle underställas fattigböndernas sovjeter och böndernas fullmäktige och stora gods (och till sådana räknades alla som hade en yta större än 100-300 desjatin, varvid den undre gränsen var avhängig de lokala förhållandena en låg gräns för denna kategori) skulle omvandlas till modelljordbruk ”som arbetade under kontroll av fattigbönderna och för samhällelig vinst”.[48] Tes nummer sju krävde en enda nationalbank som kontrollerades av arbetardeputerade sovjeter, tes åtta arbetardeputerades sovjeters kontroll ”över den samhälleliga produktionen och produkternas fördelning” (även om detta inte innebar ” 'införandet' av socialismen som vår omedelbara uppgift”).[49] Den utförligare behandlingen av de teser som behandlade jordbruket jämfört med de teser som rörde bankväsendet, industrin och handeln, visade tydligt var Lenin ansåg tyngdpunkten falla. Lenin var realist och tänkte nu för första gången i konkreta termer på en rysk revolution, en revolution i ett land där den överväldigande massan var bönder. Innan han lämnade Schweiz skrev han att Provisoriska regeringen inte kunde ge folket bröd (i bästa fall kunde den endast ge folket, som Tyskland hade gjort, ”genialt organiserad hunger”) eftersom bröd kunde erhållas ”endast med hjälp av åtgärder som var oförenliga med kapitalets och det privata jordägandets okränkbarhet.[50] Här, liksom i den inte vidare utvecklade antydningen om mönsterjordbruk i den sjätte tesen, rörde han vid den ryska revolutionens nervcentrum. Ingen borgerligt demokratisk revolution kunde ens med den radikalaste omfördelning av jordegendomarna, föda Ryssland. Endast socialismen kunde utföra det nödvändiga anfallet mot själva jordäganderätten. Det vore inte orimligt att säga att medan Trotskij härledde nödvändigheten av en fortgående övergång från den borgerliga till den socialistiska revolutionen från sina iakttagelser av Petersburgs proletärer under revolutionen 1905, nådde Lenin 1917 fram till en liknande slutsats genom att studera det grundläggande problem som blottades fullständigt genom krigets upplösningsprocess, om hur det ryska folket skulle livnäras. De två vägarna sammanföll aldrig fullständigt och utgångspunkterna var inte identiska. Men bägge ledde 1917 till samma praktiska handlande.

[48] Ordet *obsjtjestvennyj* som här översatts med ”samhällelig” (det eng. originalet har ”social”. Övers. anm.) har samma dubbeltydighet som substantivet i frasen ”socialisering av jorden”. ”För samhällelig vinst” kan här betyda ”för gemensam vinst” eller ”för det allmännas räkning”.
[49] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 88-89.
[50] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 19.

16. Revolutionens betydelse

(a) Jordbruket

Det företräde som Lenin givit åt jordbruksfrågan i den ekonomiska delen av aprilteserna, rättfärdigades sedermera, även om Lenin var den ende av bolsjevikerna som vid denna tid insåg dess stora betydelse. Bönderna var ännu ett oskrivet blad och för sina anhängare gjorde Lenin i april 1917 en ytterst försiktig uppskattning av framtidsutsikterna:

> Vi vill att bönderna ska gå längre än bourgeoisin och ta jorden från jordägarna, men för ögonblicket är det omöjligt att säga något slutgiltigt om deras vidare inställning. ... Det är inte tillrådligt att det proletära partiet att nu sätta sitt hopp till att deras intressen är gemensamma med bönderna. Vi kämpar för att föra över bönderna till vår sida, men i viss utsträckning står de medvetet på kapitalisternas sida.[1]

Lenin gjorde det politiskt riktiga antagandet att det social-revolutionära partiet inte skulle bryta med bourgeoisin och bönderna höll fortfarande fast vid SR som var deras traditionella förkämpe. Att vinna över dem från denna lojalitet var villkoret för att bolsjevikerna framgångsrikt skulle kunna leda revolutionen. Detta var anledningen till att inom den kamp som sovjeterna förde mot Provisoriska regeringen och som helhjärtat och konsekvent utkämpades av bolsjevikerna, men halvhjärtat och tveksamt av SR som hade en fot i vart läger, utkämpade bolsjevikerna ytterligare en strid mot SR om böndernas stöd. Denna fråga spelade en roll i alla politiska beräkningar och manövrer under perioden från Februari- till Oktoberrevolutionen.

Landsbygdsrevolutionens förlopp i Ryssland klargjorde Lenins grundsats att vägen till socialismen skulle ”visas av miljonernas erfarenheter när de tar arbetet om hand”. Det hopp och den spänning som februarirevolutionen väckte, orsakade förnyade utbrott av bondeoroligheter i många delar av Ryssland. Det är svårt att få några exakta uppgifter om händelsernas art och omfattning. I slutet av april 1917 noterade Lenin att ”bönderna sätter sig redan i besittning av jorden utan vederlag eller mot en fjärdedel av arrendet”, och att ”bönderna tar över godsägarens boskap” i Penzaprovinsen, och förekomsten av sådana händelser[2] intygas av de ständiga uppmaningar till bönderna från Provisoriska regeringen och dess anhängare att invänta Konstituerande församlingens beslut. Provisoriska regeringens svar på oroligheterna var en förordning som skapade ett system av kommittéer för att röja väg för en jordreform som kunde antas först då Konstituerande församlingen samlades. Systemet bestod av folkvalda jordkommittéer för landsbygdsdistrikten, länskommittéer, provinskommittéer och slutligen en central jordkommitté som högsta organ. Uppbyggnaden liknade sålunda sovjeternas, men bondesovjeterna befann sig ännu i sitt begynnelsestadium och låg helt utanför regeringsapparaten. Förordningen var ett verk av den provisoriska regeringens första jordbruksminister som tillhörde kadeterna och i princip stödde en nationalisering av jorden mot skälig ersättning. Senare övertogs jordkommittéerna av socialrevolutionärerna och blev ett viktigt redskap för deras politik.

Samtidigt antog bolsjevikpartiets ”Aprilkonferens” som ägde rum i slutet av månaden, ett uttalande i jordfrågan som var ett konkret uttryck för den politik som förebådats i

---

[1] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 241, 245.

[2] Trotskij (*Istorija Russkoj Revoljutsii*, I, (Berlin, 1931), s. 429-445, II (Berlin 1933), II, 5-39) [*Ryska revolutionens historia* del 1 och 2] ger talrika exempel på bondeoroligheter mellan februari och oktober 1917.

Aprilteserna. Man krävde konfiskering av all jord som ägdes av godsägarna, kyrkan och staten, en omedelbar överföring av all jord ”till bönderna, organiserade genom bondedeputerades sovjeter eller andra helt och fullt demokratiskt valda självstyrelseorgan”, och nationalisering av all jord till statlig egendom, varefter staten skulle överföra rätten till fördelning av den på de lokala demokratiska organen. Lenin hävdade i sin rapport till konferensen att det moment som stadgade en överföring av jorden till de organiserade bönderna skulle föregå momentet om nationaliseringen på grund av att ”för oss är det den revolutionära handlingen som är viktig, medan lagen däremot bör vara dess påföljd”.[3] Detta var nyckeln till den enda nya punkten i uttalandet. I motsats till anhängarna till Provisoriska regeringen, som uppmanade bönderna att göra ”frivilliga överenskommelser med godsägarna” och hotade dem med straff för att de ”tar lagen i egna händer”, uppmanade bolsjevikerna bönderna att ”överta jorden på ett ordnat sätt, inte tillåta minsta skadegörelse på egendom och arbeta för en produktionshöjning”. Bolsjevikerna var sålunda det enda parti som gav sin välsignelse åt tvångsexpropriering av godsägarna genom en bonderevolution. Detta var det första steget i en lång och tålmodig kampanj för att söka vinna böndernas stöd. Uppfattningen att storjordbruk var en viktig beståndsdel av socialismen erkändes i Aprilteserna i form av ett förslag att omvandla de stora godsen till ”mönsterjordbruk som arbetade ... för samhällelig vinst”, och en kort tid senare framlade Lenin i *Pravda* än en gång en redogörelse för den tankegång som låg bakom bolsjevikernas uppfattning:

> Vi kan inte dölja för bönderna och ännu mindre för landsbygdens proletärer och halvproletärer att odling i liten skala inte, så länge varumarknaden och kapitalismen finns kvar, kan befria mänskligheten från massfattigdom, att det är nödvändigt att *tänka* på en övergång till odling i stor skala för samhällelig vinst och att *ta hand om detta genast*, undervisa massorna *och lära av massorna* hur denna övergång ska genomföras med praktiskt tillämpbara medel.[4]

Men så länge bonderevolutionen fortfarande tillhörde framtiden, tycktes detta ännu ett något avlägset ideal och i den revolutionära taktikens stormiga atmosfär hamnade förslag som hade föga omedelbar tillämplighet och som inte lockade bönderna, lätt i skymundan. Aprilkonferensens uttalande framlade förslaget i en fakultativ och något dämpad form. Det avslutande stycket rådde ”landsbygdens proletärer och halvproletärer” att försöka att ”av varje godsägares egendom skapa ett tillräckligt stort mönsterjordbruk som skall drivas för samhällelig vinst av lantbruksarbetarnas deputerades sovjeter och med tillämpande av de bästa tekniska metoderna”.[5]

Provisoriska regeringens ”aprilkris” var samtidig med bolsjevikernas partikonferens. Den slutade med att Miljukov avgick och en koalitionsregering bildades i vilken alla socialistiska partier utom bolsjevikerna deltog, och Tjernov, socialrevolutionärernas ledare, blev jordbruksminister. Denna förändring påbördade SR hela ansvaret för regeringens jordbrukspolitik, inklusive beslutet att inget kunde göras innan Konstituerande församlingen sammanträtt, och detta gav bolsjevikerna deras chans. De allmänt utbredda bondeoroligheterna på landsbygden framhävde starkt vad som nu var de mest iögonfallande och mest lättförståeliga skillnaderna mellan bolsjevikernas jordbrukspolitik och koalitionspartier-

---

[3] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 270. Idén om den revolutionära handlingens företräde uttrycktes av Lenin redan vid den fjärde partikongressen i Stockholm 1906, då han i sitt eget utkast till resolution ändrade ordet ”konfiskerad” till ”ta i besittning” med förklaringen att ”konfiskation är det juridiska erkännandet av besittningstagandet, dess lagliga bekräftelse” (ibid., IX, s. 185).

[4] Ibid., XX, s. 194.

[5] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 229-230

nas. Då en kongress för bondefullmäktige från hela Ryssland sammankallats till Petrograd i maj 1917, skrev Lenin i *Pravda* ett öppet brev till delegaterna där han reducerade hela striden om jorden till en enda fråga, ”om bönderna på ort och ställe genast ska ta all jord i besittning utan att betala arrende till godsägaren och utan att vänta på konstituerande församlingen, eller om de inte ska göra det”.[6] Och när Lenin själv tio dagar senare talade till kongressen som bolsjevikernas främste delegat stod frågan om böndernas omedelbara övertagande av jorden i förgrunden för bolsjevikernas förslag till resolution och upptog mer än hälften av Lenins tal. Han försvarade partiet mot anklagelsen för att sprida anarki:

> Namnet anarkist är reserverat för dem som klandrar nödvändigheten av en statsmakt. Vi säger att den är ovillkorligen nödvändig och inte bara för Ryssland just nu, utan även för en stat som gör en direkt övergång till socialismen. En stark makt är ovillkorligen nödvändig. Vi vill bara att denna makt skall ligga helt och hållet i händerna på majoriteten av arbetarnas, böndernas och soldaternas representanter.

Lenin fortsatte med att utnämna sig själv till förkämpe för ”jordbruksarbetarna och de fattigaste bönderna”, vars behov inte kunde tillfredsställas enbart genom att överföra all jord till ”folket”. För det första var det nödvändigt att de fattigare bönderna bildade ”en särskild fraktion eller en särskild grupp” i alla bondeorganisationer. För det andra skulle alla stora gods (Lenin uppskattade deras antal till 30 000) omvandlas till mönsterjordbruk ”som skall odlas gemensamt av jordbruksarbetare och utbildade jordbruksexperter”. Lenin upprepade än en gång den ”socialistiska doktrinen” att ”utan en gemensam brukning av jorden av jordbruksarbetare som använder sig av de bästa redskapen under ledning av vetenskapligt utbildade jordbruksexperter finns det ingen väg bort från kapitalismens ok”. Men detta var inte en dogmatisk fråga:

> Den rena nöden knackar på hos hela det ryska folket. Den rena nöden består i det faktum att det är omöjligt att fortsätta att bruka jorden på det gamla sättet. Om vi fortsätter som förr på våra små gårdar så kommer vi ändå, även om vi är fria medborgare i ett fritt land, att stå öga mot öga med den oundvikliga undergången. ... Enskilt återbruk på enskilda jordlotter kan inte, även om det är ”fritt arbete på fri jord”, erbjuda någon utväg ur den förfärande krisen.... Det är nödvändigt att övergå till gemensam odling av stora mönsterjordbruk.[7]

Bolsjevikerna utgjorde en liten minoritet vid kongressen som dominerades helt av SR. Men detta tillfälle utmärkte ett steg på vägen mot att driva in en sprängkil mellan bondemassorna och deras beskyddare socialrevolutionärerna. SR stod fast och bekräftade ånyo vid sin tredje partikongress som följde tätt på bondekongressen sitt fördömande av försöken att ta jorden i besittning eller att föregå Konstituerande församlingens beslut.

Raden av kongresser i Petrograd under sommaren 1917 tvingade SR, eftersom de var bundna av sitt deltagande i Provisoriska regeringen, att mer och mer tydligt avslöja sig. Den första allryska Sovjetkongressen som ägde rum i mitten av juni hade en SR-majoritet och dess resolution rörande jordbruket var i huvudsak en redogörelse för partiprogrammet. Jorden skulle ”tas ur kommersiell cirkulation”, dvs. skulle varken kunna köpas eller säljas. Förfoganderätten över den skulle lämnas åt ”hela folket” och utövas genom ”demokratiska självstyrelse-organ”. Odlarnas rätt till jorden, ”både individuellt och kollektivt” skulle säkerställas genom ”särskilda juridiska normer grundade på principen

---

[6] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 350. [*CW* vol. 24, On the “Unauthorised Seizure” of Land]
[7] Ibid., XX, s. 416-417. [Bondedeputerades första allryska kongress den 4-28 maj (17 maj-10 juni) 1917]

om alla medborgares likaberättigande".[8] Pyramiden av jordkommittéer hade nu framgångsrikt upprättats i konkurrens med bondesovjeterna,[9] och bildade grundvalen för den organisationsuppbyggnad som SR tänkte sig. De valda distriktskommittéerna, som genom de mellanliggande organen var ansvarig inför den centrala jordkommittén i Petrograd, skulle ombesörja "den snabbast möjliga, slutliga utradering av alla rester av livegendomssystemet som återstår på landsbygden" och på det hela taget övervaka verkställandet av jordbrukspolitiken.[10] Förslaget om nationalisering och rättvis fördelning av jorden, som påminde om den "svarta fördelning" som de forna narodnikerna hade förespråkat, var väl uträknat för att avväpna bondeopinionen. Men dess effekt motverkades av den ihärdighet med vilken SR, som medlemmar av Provisoriska regeringen, fördömde böndernas besittningstagande av jorden före Konstituerande församlingens beslut. Lenin uppfattade snabbt både SR-programmets allmänna popularitet och dess ödesdigra svaga punkt.

Nästa stadium uppnåddes i augusti 1917. Vid denna tid utvecklades revolutionen snabbt. Sedan dagarna i juli hade Lenin och de andra ledande bolsjevikerna varit antingen gömda eller under arrest. Oron växte snabbt i städerna och på landsbygden,[11] och hela regeringsmaskineriet knakade under trycket från de upprepade kriserna. I mitten av augusti publicerade All-ryska bondekongressens tidning, som kontrollerades av SR, något som kallades en "mönsterförordning" och var sammanställd av 242 krav som inlämnats av delegaterna till den första kongressen. Huvudinnehållet i förslagen var välbekant. Bland dem ingick expropriering av godsägarnas gårdar, överlämnande av all jordegendom till folket, förbud mot lejd arbetskraft, förbud mot köpande och säljande av jord, fördelning av jorden "på grundval av likställighet grundad antingen på antalet arbetande eller antalet förbrukare, vilket avgörs av de lokala förhållandena",[12] och periodisk omfördelning utförd av lokala självstyrelseorgan. Lenin som nu hade övertygats om att ögonblicket för ett maktövertagande var nära och om att, då detta skedde, revolutionens övergång till det socialistiska stadiet genast skulle börja, beslutade om en ny taktisk linje. Han förklarade att mönsterförordningen i sig själv var ett godtagbart program. "SR:s självbedrägeri eller deras bedrägeri mot bönderna" bestod i teorin om att detta program kunde förverkligas utan att störta den kapitalistiska regimen. Hittills hade Lenin betraktat nationaliseringen av jorden som en del av den borgerliga revolutionens program. Han hävdade nu att eftersom mycket av jorden var bunden till bankerna, var konfiskering otänkbar tills "den revolutionära klassen har brutit kapitalisternas motstånd genom revolutionära åtgärder". De 242 kraven kunde uppfyllas endast då ett skoningslöst krig under ledning av proletariatet i förening med bönderna, förklarats mot kapitalismen.

> Då [avslutade Lenin] tar det slut på kapitalets och den lejda arbetskraftens välde. Då tar socialismens rike, fredens rike, arbetarnas rike sin början.[13]

---

[8] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1930), II, s. 304.
[9] Enligt E. A. Lutskij i *Voprosy Istorii*, nr 10, 1947, s. 17, fanns i augusti 1917, 52 provinskommittéer, 422 länskommittéer och ett okänt antal kommittéer för landsbygdsdistrikten.
[10] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1930), II, 306-310.
[11] Officiell statistik inregistrerade 152 tillfällen då bönder övertagit gods med våld i maj 1917, 112 i juni, 387 i juli, 440 i augusti, 958 i september. (*Razvitie Sovetskoj Ekonomiki*, A. A. Arutinjan och B. L. Markus red (1940), s. 60.
[12] Angående denna bestämmelse se s. 49 nedan.
[13] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 107-113. Lenin reviderade alltså den uppfattning han uttryckt före 1917, att nationaliseringen av jorden endast var ett *steg i den borgerliga revolutionen*. Nationaliseringen var nu "inte bara den borgerliga revolutionens 'sista ord' utan också ett *steg mot socialismen*". (ibid., XXI, 233).

Följaktligen övertog Lenin in toto socialrevolutionärernas uttalade jordbruksprogram med det viktiga förbehållet att det kunde genomföras endast som en del av revolutionen mot den borgerliga kapitalismen, proletariatets socialistiska revolution, som var på väg att börja.

Lenins artikel om ”mönsterförordningen” som skrevs i hans gömställe i Finland och publicerades i den halvlegala partitidningen *Rabotjij* som hade ersatt den indragna *Pravda,* väckte inte någon allmän uppmärksamhet och glömdes bort i revolutionens tumult. Vad Lenin gjorde tiden närmast efter revolutionen kom som en överraskning för hans motståndare och för många av hans anhängare. De två brännande frågor som skulle avgöra inställningen hos den stora massan av befolkningen, dvs. bönderna, till revolutionen var kriget och jorden. Det som visade sig avgörande var de två dekret som inlämnats till andra allryska Sovjetkongressen den 26 oktober (8 november) 1917 och som enhälligt antogs av den – det så kallade fredsdekretet och jorddekretet. Jorddekretet var kort. Det förklarade all privat jordegendom avskaffad och all godsägar-, stats-, kyrko- och arrendejord ställd ”till förfogande för landsbygdsdistriktens jordkommittéer och för länens bondedeputerades sovjeter som är anhängiga Konstituerande församlingen”. För det detaljerade verkställandet av dessa åtgärder antogs i sin helhet den ”mönsterförordning” som framlagts av SR i augusti (och som nu beskrevs i Lenins tal som ”uttrycket för den ovillkorliga viljan hos den stora majoriteten medvetna bönder i hela Ryssland”). De arbetande böndernas och kosackernas små jordlotter undantogs från konfiskering.[14] Detta var ett av Lenins skarpsinnigaste politiska drag, antingen man ser det som ett försök att vinna popularitet bland bönderna eller som en inledning till ett planerat försök att splittra och försvaga SR som den viktigaste politiska kraften på den ryska landsbygden.

Teoretiskt försvarade Lenin detta drag på två olika grunder. 1 början försvarade han det som en taktisk nödvändighet, en eftergift åt majoritetens vilja, även om man hade en annan åsikt, i tron att erfarenheten är den bäste läraren. Detta överensstämde med åsikten att revolutionen fortfarande var i det demokratiska stadiet och ännu inte var mogen för ett fullständigt socialistiskt program. När dekretet lades fram för kongressen och röster höjdes i protest mot att det var SR:s verk,[15] svarade Lenin:

> Har det någon betydelse vems verk det är? Vi kan inte som en demokratisk regering kringgå de vanliga människornas beslut, även om vi inte är eniga med dem. I livets skärseld, genom att tillämpa det i praktiken, genom att genomföra det på ort och ställe, kommer bönderna att förstå vad som är rätt.... Livet är den bästa läraren och kommer att visa vem som har rätt. Låt bönderna genom att starta från ena änden och vi från den andra, avgöra denna fråga.[16]

Och tre veckor senare när SR splittrats och koalitionen med Vänstergruppen formats, förklarade Lenin att ”i frågor som rör rent socialrevolutionära punkter i det jordprogram som antagits av den andra all-ryska sovjetkongressen” skulle bolsjevikerna avstå från att

---

[14] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 1 (andra uppl.), art. 3; Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 23. Förhandlingarnas brådstörtade karaktär exemplifieras av den olösta motsägelsen mellan det egentliga ”jorddekretet” och ”mönsterförordningen” – den förstnämnda hänsköt frågan om ersättning till Konstituerande församlingen medan den senare förordade konfiskering utan ersättning.

[15] Tjernov skrev senare i kränkt ton att ”Lenin skriver av våra resolutioner och publicerar dem i form av 'dekret'" (*Delo Naroda*, 17/30 november 1917).

[16] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 23. Lenin utvecklade senare detta argument i en mera genomarbetad form: ”För att bevisa för bönderna att proletärerna inte vill kommendera dem, inte vill härska över dem utan hjälpa dem och vara deras vänner, satte de segrande bolsjevikerna inte in ett enda eget ord i jorddekretet utan kopierade det ord för ord från böndernas föreskrift (som dock var det mest revolutionära) som publicerats av SR i SR's tidning” (ibid., XXIV, 641).

rösta, och som ett exempel på dessa särskilda ”SR-punkter” citerade Lenin ”likställigheten i brukandet av jorden och fördelningen av jord bland småbönderna”.[17] Men samtidigt återupplivade Lenin det argument med vilket han först hade bifallit mönsterförordningen en månad tidigare i augusti, att SR-programmet var riktigt i sig, men endast inom ramen för en socialistisk revolution. Sålunda anmodade Lenin nu den allryska kongressen för bondesovjeterna att erkänna tesen att ”det fullständiga förverkligandet av alla de åtgärder som jorddekretet innehåller, endast är möjligt om man förutsätter framgång för den arbetarnas socialistiska revolution som började den 25 oktober”, och att tillkännage att den ”helhjärtat stöder 25 oktober-revolutionen och stöder den såsom varande en socialistisk revolution”.[18] Under hela denna tid tilläts det nödtvång att utveckla jordbruksenheter i stor skala som Lenin så kraftigt betonat sex månader tidigare, att omärkligt glida i bakgrunden.

Praktiskt sett blev resultatet av dessa teoretiska diskussioner kanske inte så stort. Redan i september 1917 noterade Lenin att ”bonderevolten flyter fram överallt i en bred ström”.[19] Oktoberrevolutionen bröt ner de sista barriärer som dämde upp floden. Det var nu den självutnämnda regeringen och inte endast ett revolutionärt parti som uppmanade bonden att kasta av sig oket. ”Folkkommissariernas råd”, löd en av dess första uttalanden, ”manar bönderna att själva genast ta all makt i sina händer”.[20] Men revolutionens seger igångsatte snabbt en konflikt mellan fortsättningen av den revolutionära processen för att fullborda förstörandet av den gamla ordningen och den organisationsprocess som var nödvändig för att upprätta och befästa den nya. Under de sex månader som följde på Oktoberrevolutionen genomgick denna konflikt två efterföljande, men besläktade, stadier. I den första fasen var frågan om böndernas övertagande av jordägarnas gods skulle följa det mönster som drogs upp av bonderevolterna före revolutionen, med dess medföljande symptom på våld och förstörelse, eller om det skulle utföras på ett ordnat och organiserat sätt i enlighet med den nya revolutionära maktens föreskrifter.[21] I den andra fasen återuppväcktes den grundläggande konflikten mellan de individualistiska strömmarna i SR:s politik och bolsjevikernas kollektivistiska inriktning. Denna konflikt som tog sig flera olika uttryck, bilades tillfälligt vid bolsjevikernas upptagande av SR:s program i jordfrågan och under det därpå följande samarbetet med vänstersocialrevolutionärerna, men återuppväcktes snabbt då konkreta jordbruksfrågor kom upp till beslut och nådde en vändpunkt då vänstergruppen avgick ur regeringen efter Brest-Litovsk. Frågan om böndernas besittningstagande med våld eller under ordnade former avgjordes delvis av tillfälligheter i de lokala förhållandena och delvis av den hastighet med vilken Sovjetmakten generellt upprättades i den aktuella regionen. I de områden där händelseförloppet varierade inte bara från provins till provins utan också från by till by, är uppgifterna lösryckta och vilseledande. Största graden av ordning och organisation vid jordövertagandet tycks ha rått där jordbruket var mest tekniskt utvecklat – detta var kännetecknande för regioner där betodlingen var den förhärskande, som i delar av västra Ukraina och Podolien, eller där det fanns spannmålsodling i stor skala för export. Här var jordbruket redan organiserat efter kapitalistiska linjer med ett stort antal jordlösa lantarbetare, som snabbt fick en

[17] Ibid., XXII, s. 83-84.
[18] Ibid., XXII, s. 89-90.
[19] Ibid., XXII, s. 53.
[20] Ibid., XXI, 273.
[21] Jorddekretet innehöll en paragraf som varnade bönderna att all åverkan på ”konfiskerad egendom som hädanefter tillhör hela folket” skulle bestraffas av en ”revolutionär domstol” och som gjorde länssovjeterna ansvariga för ett verkställande av dekretet i god ordning.

organiserad ledning.[22] I allmänhet var förloppet vid övertagandet av jorden mest välordnat i de områden som låg närmast centrum, där sovjetmakten upprättades snabbast och där inflytandet från de centrala myndigheterna var mest märkbart. I de avlägsna distrikten tenderade förhållandena att förbli anarkistiska och oordnade under hela vintern 1917-18 och våld och förstörelse medföljde vanligen böndernas övertagande av godsen.[23] Denna skillnad blev mycket betydelsefull under inbördeskriget, när sovjetstyrkorna huvudsakligen opererade i områden där bonderevolutionen snabbt hade genomförts och en viss grad av ordnad administration fanns sedan en relativt lång tid tillbaka, medan de områden, där förhållandena var som mest anarkistiska och böndernas kamp som våldsammast och bittrast, låg bakom de ”vita” linjerna. Men huruvida övertagandet blev ordnat eller våldsamt berodde nästan helt på ingivelse och initiativkraft hos de människor som fanns på platsen och de centrala myndigheterna hade föga eller intet att säga till om. ”Uppgiften att tillintetgöra godsägarnas makt utfördes av bondemassorna, av de lokala organen”, antecknar den första folkkommissarien för jordbruket; ”de utgjorde Folkkommissariatets verkliga maskineri”.[24]

Den andra fasen, som tidsmässigt delvis sammanföll med den första, gällde uppdelningen av jorden efter att nationaliseringen eller övertagandet hade ägt rum, och den sköt en bred sprängkil mellan bolsjevikerna och deras allierade inom SR. Bolsjevikerna och SR hade varit helhjärtat överens om exproprieringen av jorden från de förra ägarna utan något vederlag. Så länge detta var huvudfrågan, var alla bönders intressen gemensamma. När detta väl uppnåtts, hade olika grupper inom bondeklassen olika mål och anspråk och i denna situation tog SR allmänt sett parti för de relativt välmående och väletablerade bönderna som brukade sin jord enskilt eller gemensamt och bolsjevikerna stödde fattigbönderna som saknade jord eller vars ynkligt små jordlotter inte var tillräckliga för att försörja dem utan att de lejde ut sig till andra. Denna skillnad hade i viss mån avspeglats redan i konflikten mellan SR och bolsjevikerna i frågan om ordnad eller ”spontan” överföring av jorden till bönderna. De fattiga och jordlösa bönderna deltog sannolikt hellre i en våldsam och revolutionär upplösning av godsägarnas egendomar än de mera välmående bönderna vars egna små ägor skulle kunna råka illa ut i ett utbrett och spontant utbrott av bondeoroligheter. I detta avseende var SR – och särskilt högerflygeln ett mindre revolutionärt parti än bolsjevikerna och hade en motsvarighet i mensjevikerna som representerade grupperna av utbildade arbetare i städerna. Agrarpolitikens historia från oktober 1917 till juni 1918 uttrycktes först i splittringen mellan höger- och vänstergruppen inom SR, där de senare stod för intressen hos lägre skikt bland bönderna än de förra, och senare i splittringen mellan vänstergruppen i SR och bolsjevikerna, vilka ensamma var beredda att slutföra den radikala politik som innebar stöd åt fattigbönderna gentemot *kulakerna*. Bolsjevikernas övertagande av huvuddelarna av SR:s jordbruks-

---

[22] *Razvitie Sovetskoj Ekonomiki*, A. A. Arutinjan och B. L. Markus, red. (1940), s. 93.

[23] E. A. Lutskij, i *Izvestija Akademii Nauk SSSR: Serija Istorii i Filosofii*, V (1948) visar från lokala dokument att i provinserna Tver och Rjazan, där sovjetmakten upprättades omedelbart efter oktoberrevolutionen, skedde överföringen av jorden till bönderna i de allra flesta fall på ett ordnat sätt, medan i den mera avlägsna provinsen Tambov där sovjetmakten upprättades först mot slutet av januari 1918, ”skedde avvecklandet av godsägarnas egendom i stor utsträckning i form av spontana plundringar av godsen”. Enligt en tjänsteman från Narkomzem inträffade störningar huvudsakligen i svarta-jordsområdet i Ukraina och mellersta Volga, där jordhungern var störst (*O Zemle*, I (1921), s. 20).

[24] V. P. Miljutin, *Agrarnaja Politika SSSR* (andra uppl., 1927), s. 60. En annan kommentator talar om ”böndernas lokala 'självbestämmanderätt'". (S. N. Prokopovich, *The Economic Condition of Sovjet Russia* (1924), s. 68)

program hade underlättats av det faktum att programmet innehöll flera punkter som var föremål för olika tolkningar till och med bland socialrevolutionärerna själva. När SR:s mönsterförordning som införlivades med bolsjevikernas jorddekret från den 26 oktober (8 november) definierade ett rättvist utnyttjande av jorden som rättvis fördelning av jorden bland dem som brukade den ”på grundval av antingen antalet arbetande eller antalet förbrukare”. Att ”rättvis fördelning” betydde fördelning bland dem som brukade jorden hade antagits av alla. Men beräknades likställigheten på grundval av det faktiska antalet arbetare (och i så fall, räknades kvinnor och ungdomar som fullvärdiga arbetare), eller på grundval av antalet munnar att mätta (inberäknat småbarn, åldringar och de icke arbetsföra)? Det första alternativet vilade på uppfattningen att varje man hade rätt till så mycket jord som han effektivt kunde bruka, det andra på uppfattningen att han hade rätt till så mycket jord som behövdes för att försörja honom och hans familj. De två uppfattningarna som båda var rimliga i sig och som båda var fast rotade i revolutionär tradition, stämde inte överens. Inte heller fanns det någon garanti för att tillräckligt mycket jord skulle finnas att tillgå överallt för att uppfylla någotdera av dessa ideala krav. Denna fråga blev aldrig en verklig stridsfråga mellan SR och bolsjevikerna, eftersom det inte fanns något enhetligt svar på frågan om vilka grupper av bönder som skulle gynnas av den ena eller andra lösningen. Men så snart frågan lämnades till lokalt beslut, berodde allt på inriktningen och beskaffenheten av den myndighet som skulle fatta beslutet. En andra tolkningsfråga uppkom över mönsterförordningens bestämmelse att ”intensivt brukade gods” (vilket innebar ”trädgårdar, plantager, plantskolor osv.”) samt stuterier och uppfödningsanstalter skulle överlämnas för ”exklusivt bruk *till staten eller till kommunerna,* beroende på deras storlek och betydelse”. Här var det sannolikt att bolsjevikerna, som principiellt stod för stordrift och centraliserad kontroll, i det långa loppet skulle inta en annan åsikt än de flesta i SR, både om vad som skulle inräknas i kategorin ”intensivt brukade gods” (ingick i dessa all jord som ägnades åt sådana ”industriella” grödor som betor, lin och bomull?) och om vilken myndighet som i praktiken skulle handha dem. Den tredje och avgörande frågan gällde vilken jord som verkligen skulle fördelas. Mönsterförordningen tycktes klargöra att böndernas jordlotter såväl som godsägarnas egendomar skulle läggas i den gemensamma potten för ”rättvis” fördelning och endast ”förteckningen” över ”bönder med smågårdar” förklarades undantagen. Men när frågan tog konkret form började högergruppen inom SR som representerade de välbärgade böndernas intressen, att dra sig tillbaka från denna position och hävdade att jord som redan var i böndernas enskilda eller kollektiva ägo inte kunde röras och att likställighetsprincipen var tillämplig endast i den mån den kunde förverkligas genom fördelningen av de konfiskerade godsen bland fattiga eller jordlösa bönder.[25] Här var intressena för de olika grupperna av bönder klart oförenliga och detta var den stötesten som orsakade den grundläggande brytningen mellan SR:s höger-och vänsterflygel och så småningom mellan vänstergruppen i SR och bolsjevikerna. Eftersom så många viktiga frågor i dekretet hade lämnats öppna för praktisk uttolkning på platsen, var under denna tid kontrollen över distriktsjordkommit-

[25] Allmänt sett rörde sig SR stadigt åt höger under den period då de tillhörde provisoriska regeringen, där de innehade jordbruksministerposten från maj 1917. Den siste socialrevolutionäre jordbruksministern, Maslov, uppnådde en kompromiss med kadetterna angående ett förslag enligt vilket ersättning skulle betalas till de exproprierade godsägarna av arrenden från de bönder bland vilka de exproprierade egendomarna fördelats. Detta utpekades av Lenin (*Sotjinenija*, XXI, s. 357-361) som ett ”nytt förräderi mot bönderna av SR-partiet”. En fientligt inställd men väldokumenterad redogörelse för SR's inställning till agrarfrågan mellan februari-och oktoberrevolutionerna finns i E. A. Morochovets, *Agrarnye Programmy Rossijskich Polititjeskich Partii v 1917 g.* (1929), s. 103-116.

téerna som hade gjorts ansvariga för verkställandet av dekretet, ytterst betydelsefull och den förblev för ögonblicket huvudsakligen i SR:s händer. Förhållandet mellan jordkommittéerna och bondedeputerades sovjeter, som Lenin tillspetsat beskrev för en bondedelegation som ”organ med oinskränkta maktbefogenheter som representerar statsmakten på lokalplanet”,[26] var insvept i den konstitutionella dimma som var karaktäristisk för de flesta förordningar och uttalanden från denna tid,

Situationen var alltför känslig för att tillåta bolsjevikerna, vars självständiga inflytande på landsbygden fortfarande var mycket litet, att bryta med SR och då den centrala jordkommittén som kontrollerades av SR:s högerflygel, den 31 oktober (13 november) utfärdade ett uttalande där den vägrade att erkänna jorddekretets giltighet, vidtogs inga åtgärder mot den.[27] Ett par dagar senare när Miljutin, den första folkkommissarien för jordbruket, avgick, erbjöd Lenin som redan börjat försöken att splittra SR:s två flyglar, offentligt posten till Kolegajev, vänsterflygelns främste talesman i jordbruksfrågor.[28] Erbjudandet avvisades. Men mindre än fjorton dagar senare lyckades Lenins taktik att splittra SR och koalitionen mellan bolsjeviker, vänstergruppen bildades och Kolegajev blev folkkommissarie för jordbruket. Vänstergruppen, till skillnad från högergruppen, erkände jorddekretet från den 26 oktober (8 november) 1917. Så mycket hade vunnits. Men Miljutin hade under sin korta ämbetstid haft föga tid att organisera folkkommissariatet för jordbruket (Narkomzem),[29] som under Kolegajev förblev, i fråga om personal och åskådning, en ättling i rakt nedstigande led från SR:s jordbruksministerium under Provisoriska regeringen. Ett ytterligare dekret och förordning av den 13 (26) december 1917 bekräftade ånyo i huvudsak SR:s politik. Jordkommittéerna förklarades än en gång ha kompetens att ”verkställa de jordlagar som redan utfärdats eller som kommer att utfärdas i framtiden”. Det stadgades särskilt att ”jord med särskild odling eller av industriell betydelse ... liksom vetenskapliga experimentgårdar och den jord som hör till jordbruksskolor och andra läroanstalter” skulle undantagas från uppdelning och underställas jordkommittéernas styrelse, medan all annan jord skulle uppdelas i enlighet med principen om ”lika arbete”, som inte definierades närmare.[30] En vecka senare upplöstes styrelsen för centrala jordkommittén, som fortfarande vägrade att erkänna jorddekretet, genom ett dekret från Sovnarkom.[31] Denna åtgärd att avskära kommittéerna från fristående representation i toppen var det första steget mot en inskränkning av deras prestige och makt och början till en underordning av dem under de lokala sovjeterna.

Nästa betydelsefulla vändpunkt kom i januari 1918 med upplösningen av Konstituerande församlingen och sammankallandet av tredje allryska Sovjetkongressen. Sovjeternas makt hade nu etablerats genom hela norra och centrala Ryssland och längs Volga och trängde snabbt fram mot Sibirien. Överallt hade exproprieringen av godsen avslutats eller var på väg att avslutas. Men eftersom nödvändigheten av att invänta Konstituerande församlingens utlåtande hittills hade godtagits av alla, hade omfördelningsprocessen ännu inte börjat, och allt hängde på kontrollen över läns- och distriktsjordkommittéerna eller

---

[26] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 52. För att markera dess auktoritativa karaktär, publicerades Lenins uttalande även i *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 2, art. 24.
[27] *Volja Naroda*, 31 oktober, 1917, citerat i *Voprosy Istorii*, nr 10, 1947, n. 19.
[28] *Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 29.
[29] ”Under den första tiden hade folkkommissariatet för jordbruket ingen centraliserad organisation – alla relationer och allt arbete utfördes i Smolny” (V. P. Miljutin, *Agrarnaja Politika SSSR* (andra uppl. 1927), s. 60). Miljutin talar också om ”sabotage” och ”ämbetsmännens motstånd”.
[30] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 7, art. 105.
[31] *Voprosy Istorii*, nr 10, 1947, s. 38.

jordsektionerna i de lokala sovjeterna. Här var situationen fortfarande långt ifrån tillfredsställande för bolsjevikerna. Inte ens centralt var koalitionen mellan SR:s vänster och bolsjevikerna på något sätt helhjärtad. När tredje allryska Sovjetkongressen samlades för att bekräfta beslutet om upplösning av Konstituerande församlingen, försökte den gamla allryska kongressen för bondesovjeterna, trots att de formellt uppgått i den större enheten, vidmakthålla en skugglik oberoende tillvaro som ”bondesektion” i den allryska Sovjetkongressen. På landsbygden var koalitionen fortfarande i stor utsträckning verkningslös. Jordkommittéerna fortsatte att styras av SR som ofta var mer eller mindre öppet fientliga till bolsjevikerna. En kongress för delegater från jordkommittéerna samlades i Petrograd samtidigt med tredje allryska Sovjetkongressen. Trots att tre fjärdedelar av delegaterna uppgav sig tillhöra SR:s vänstergrupp, intog de en fientlig hållning gentemot allryska Sovjetkongressen och gick till en början endast med på att samarbeta med dess ”bondesektion”. Kolegajev arbetade febrilt som medlare och Lenin höll ett tal till delegaterna.[32] Kongressens godkännande säkrades slutligen för ett förslag till lag ”Om socialiseringen av jorden” som avsåg att gripa sig an med den omstridda frågan om jordfördelningen och förslaget hänsköts hastigt till den sista sessionen av tredje allryska Sovjetkongressen, som ägde rum den 18 (31) januari 1918. Den sena tidpunkt vid vilken förslaget hänsköts, förhindrade kongressen från att diskutera det. Det godkändes i princip och överlämnades till VTsIK för detaljerad utarbetning.[33] Samma kongress hade i Förklaringen av det arbetande och utsugna folkets rättigheter redan nedlagt de två hörnstenarna i bolsjevikernas jordbrukspolitik: ”privat jordegendom är avskaffad” och ”mönsterjordbruk och jordbruksföretag förklaras vara i nationell ägo”.

Den slutliga lydelsen av lagen ”Om socialiseringen av jorden”, som genom ett medvetet sammanträffande offentliggjordes den 19 februari, 1918, den femtiosjunde årsdagen av Alexander II:s dekret om livegenskapens upphävande,[34] företrädde till en viss grad en sammansmältning av bolsjevikernas och SR:s uppfattningar. Artikel 9 anförtrodde fördelningen av den brukade jorden till ”jordsektionerna i byarnas, distriktens, länens, provinsernas, regionernas och de federala sovjeterna och därmed antingen åsidosatte de gamla jordkommittéerna eller omformade dem till delar av sovjeterna. Eftersom SR:s högerflygel hade fortsatt att dominera jordkommittéernas organisation var denna åtgärd lika godtagbar för SR:s vänster som för bolsjevikerna, även om de senare, som hade kontrollen över sovjeterna, till sist drog den största nyttan av den. Detta var kanske den bestämmelse i den nya lagen som i det långa loppet visade sig vara mest fördelaktig för bolsjevikerna. Men Lenin kunde också med stolthet peka på artikel 11, som definierade målen för ett socialistiskt jordbruksprogram i följande termer:

> (a) Att skapa förhållanden som är gynnsamma för en utveckling av landets produktivkrafter genom att öka jordens produktivitet, genom att förbättra jordbrukstekniken och slutligen genom att höja den allmänna kunskapsnivån i jordbruksfrågor bland landsbygdsbefolkningens arbetande massor.

---

[32] Upplysningar om förhandlingarna vid denna kongress, hämtade från den samtida pressen och från opublicerade arkiv finns i *Voprosy Istorii* nr 10, 1948, s. 29-30 och i *Izvestija Akademii Nauk SSR: Serija Istorii i Filosofii*, VI (1949), nr 3, s. 231. Ett otillfredsställande tidningsreferat av Lenins tal som är den enda bevarade uppteckningen av det, finns i *Sotjinenija*, XXII, s. 252-253.

[33] *Tretij Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 86.

[34] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 25, art. 346. De vidare underhandlingarna under tiden från avslutningen av kongressen den 18 (31) januari, 1918 och till offentliggörandet av lagen nitton dagar senare, finns beskrivna i *Voprosy Istorii*, nr 10, 1948, s. 32-33.

(b) Att skapa en reservfond av odlingsbar jord.

(c) Att utveckla sådana jordbruksföretag som trädgårdsodlingar, biodlingar, handelsträdgårdar, djuruppfödning, mejerier etc.

(d) Att i olika regioner påskynda övergången från mindre produktiva till mer produktiva odlingssätt genom att åstadkomma en bättre fördelning av landsbygdsbefolkningen.

(e) Att utveckla ett kollektivt jordbrukssystem, såsom varande mera ekonomiskt både med hänsyn till arbete och produktion, på bekostnad av de individuella jordlotterna för att åstadkomma övergången till en socialistisk ekonomi.[35]

Sålunda upprättades också, sida vid sida med SR:s ”svarta uppdelning”, bolsjevikernas princip om kollektivt jordbruk, som för en tid hade lagts åt sidan i jorddekretet från 26 oktober (8 november) 1917, men som erkändes i den nya lagen.

Men dessa uttalanden från bolsjevikerna var snarare ett slags tillskott till en lag vars ”själ”, som Lenin senare inom citationstecken sade, var ”slagordet om ett rättvist nyttjande av jorden”.[36] Vad lagen åstadkom genom att försöka tillämpa detta slagord, var att visa dess orealistiska natur. SR:s grundläggande principer hade helt godtagits. ”Rätten att förfoga över jorden tillhör den som brukar den med sitt eget arbete”, förklarade artikel 3 och artikel 52 beskrev uttryckligen användandet av lejd arbetskraft som ”i lag förbjudet”. Artikel 12 löd: ”Fördelningen av jorden bland de arbetande” skall göras på basis av jämlikhet och med hänsyn till förmågan att bruka den ... Man bör sörja för att ingen får mer jord än han förmår sköta och att ingen får mindre jord än han behöver för en människovärdig tillvaro”. Tillämpningen av denna maxim innebar enligt artikel 25 att ”det jordområde som avdelas för individuella jordlotter ... får inte överskrida gränserna för de normer som bygger på antal arbetare eller antal förbrukare” och en detaljerad ”instruktion” om hur denna norm beräknas, medföljde. Den rätta storleken på en given jordlott skulle fastställas genom en utförlig beräkning som tog hänsyn både till antalet ”arbetarenheter” (en man räknades som 1, en kvinna som 0,8, pojkar 16-18 år som 0,75, flickor som 0,6 och barn i åldern 12-16 år som 0,5) och antalet ”munnar att mätta”. Det tycks ha förutsatts att då jordlotterna underskred denna norm, skulle bristen täckas ur den ”jordreserv” som skapats vid konfiskeringar av godsägarnas egendomar och att, där detta inte var möjligt, en utflyttning av en del familjer till andra områden var nödvändig. Men inga av de praktiska svårigheterna i tillämpningen hade genomarbetats eller ens övervägts. Frågan om att minska de av böndernas jordlotter som överskred normen förbigicks med tystnad, trots att en annan del i lagen stadgade att ”överskott i avkastningen som beror på jordens naturliga bördighet eller på den omedelbara närheten till ett avsättningsområde skall överlämnas till sovjetregeringens organ, som kommer att använda det för det allmännas bästa”. Lagen innehöll flera bestämmelser för anpassningen av förordningarna till särskilda lokala förhållanden.

Lagen ”Om socialiseringen av jorden” kritiserades senare av Lenin på teoretisk grund därför att, även om slagordet om rättvis fördelning hade ”en progressiv och revolutionär innebörd i den borgerligt demokratiska revolutionen”, hade det inte något samband med den socialistiska revolutionen och hade antagits av bolsjevikerna endast som ett

---

[35] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 25, art. 346. Vid två tillfällen senare under 1918 hänvisade Lenin med särskild tillfredsställelse till denna artikel. (*Sotjinenija*, XXIII, s. 397, 425-426). Han till och med sade med stolthet, men med viss överdrift, att i detta dekret ”gav sovjetmakten direkt företräde för kommuner och föreningar, satte dem i första rummet”. (Ibid., XXIII, s. 399.)

[36] Ibid., XXIII, s. 398.

nödvändigt steg i den revolutionära utvecklingen och såsom något som de flesta bönder vid den tiden önskade.

> Vi bolsjeviker skall *hjälpa* bönderna [skrev han] att överleva obetydliga borgarslagord, att *göra övergången* till socialistiska slagord så snabb och lätt som möjligt.[37]

En mera omedelbar praktisk kritik mot lagen kunde ha varit att den extrema vagheten i uttryckssättet lämnade nästan alla tveksamma punkter öppna för lokal uttolkning och uteslöt alla utsikter till enhetlighet i tillämpningen av de principer den hade fastslagit. Men de stora skillnaderna i betingelserna, både ekonomiskt och socialt, mellan de olika delarna av det tidigare tsardömet gjorde varje form av enhetlig agrar lagstiftning till en vansklig uppgift. Det var uppenbart att vid den tidpunkten och med en så brännande fråga som användningen av jorden, kunde ingen central myndighet utan en stark maktapparat (vilket bolsjevikerna inte hade) genomdrivit sina beslut ens i de delar av den ryska landsbygden som godtog Sovjetstyret. Hur jorden fördelades berodde på de berörda böndernas gemensamma önskan eller på beslut från de lokala myndigheter som de erkände. Det som kom från Moskva godtogs i den mån det tycktes rimligt och i överensstämmelse med böndernas egen uppfattning om vad revolutionen skulle medföra för dem, och denna uppfattning låg – och detta visste Lenin – betydligt närmare SR:s ”rättvisa fördelning” än den kollektivism som bolsjevikerna inte bara såg som det yttersta målet men också som den yttersta nödvändigheten för det ryska jordbruket.

nordvästra och nordöstra provinserna i den europeiska delen av Ryssland och längs Volgabäckenet tillsammans 28 provinser – där sovjetmakten var fast etablerad.[38] Men det verkliga förloppet hade föga gemensamt med den lag som just offentliggjorts och var lika förvirrat, lika varierat och lika svårt att följa som övertagandet av jorden från godsägarna vintern före.

> Socialiseringen genomfördes inte i nationell skala [skrev en tjänsteman i Narkomzem] ….I praktiken togs jorden helt enkelt i besittning av bönderna på orten och de gjorde inga försök att flytta från platser där tillgången på jord var knapp till platser där den var större. Rättvis fördelning av jorden inom byarna ägde rum överallt men utjämning mellan olika landsbygdsdistrikt var mindre vanligt. Ännu mindre vanliga var fall av rättvis fördelning mellan länder och provinser.[39]

Fördelning efter antal förbrukare var vanligast i de jordhungrande centrala provinserna och provinserna längs Volga, och fördelning efter arbetskapacitet i de mindre tättbefolkade provinserna i norra Ryssland och på de sibiriska stäpperna. Systemet med kommunala jordlotter och periodisk omfördelning berördes inte av denna reform, men om förbudet mot lejd arbetskraft och mot utarrendering av jord skulle upprätthållas, var faktisk periodisk omfördelning med hänsyn till förändrade familjeförhållanden en klar nödvändighet. Problemet med utspridda ägor förvärrades snarare än förbättrades. Ytterlighetsfall där bönder fått jordlotter sjuttio till åttio verst hemifrån har noterats.[40] Några redogörelser talar om den smidighet med vilken fördelningsprocessen genomfördes av bönderna, tack

---

[37] *Sotjinenija*, XXIII, 398.
[38] *Voprosy Istorii*, nr II, 1947, s. 6-8 ger en detaljerad förteckning över de tjugoåtta provinserna. Fördelning tycks också ha ägt rum i delar av det asiatiska Ryssland men här var förloppet mindre regelbundet och inga detaljerade redogörelser finns att tillgå.
[39] *O Zemle*, I (1921), s. 24-25. Enligt *Voprosy Istorii*, nr 11, 1947, s. 14 ”var det organ som huvudsakligen fattade besluten i praktiska frågor angående fördelningen av jorden mellan distrikt och byar länets jordsektion”. Det tycks som högre organ speglat en föga aktiv roll.
[40] *O Zemle*, I (1921), s. 160.

vare deras erfarenhet från den periodiska omfördelningen i bondekommunerna medan andra talar om öppna sammanstötningar mellan *kulaker* och fattigbönder.[41] Dessa olika skildringar var alla sanna – svårigheten uppkommer då man försöker att bestämma proportionerna eller få en allmän överblick. Av den konfiskerade jorden uppges 86 procent ha fördelats bland bönderna, 11 procent övergått till staten, huvudsakligen i form av sovjetjordbruk och 3 procent till kollektivjordbruk. Den genomsnittliga ökningen av den bondeägda jorden varierade från distrikt till distrikt mellan en fjärdedels och tre fjärdedels desjatin.[42] Men tillämpningen av jämlikhetsprincipen var inte bara hållen inom snäva gränser, utan den var också inkonsekvent. I vissa byar och distrikt lades all jord till den gemensamma potten för omfördelning, medan man i andra endast tog den konfiskerade godsägarjorden. Ibland var fördelningen grundad på antal ”förbrukare” eller antal munnar att mätta, och ibland på antal arbetare eller på deras förmenta arbetskapacitet. (Det finns fall upptecknade där jorden fördelades endast bland de bönder som hade utsäde.) Allmänt sett stödde bolsjevikerna en fördelning av all jord och beräkningar enligt antal förbrukare, vilket bäggedera antogs gagna de fattiga och de jordlösa. SR försökte inskränka fördelningen till att gälla endast godsägarnas jord och föredrog fördelning med hänsyn till arbetskapacitet eftersom dessa metoder gynnade de välbärgade bönderna.[43] Det är rimligt att anta, både av allmänna skäl och beroende på att SR dominerade de flesta av de organ som hade hand om fördelningen, att fattigbönderna klarade sig mindre bra än sina mer välmående grannar.

Ratificeringen av Brest-Litovskfördraget ledde till att SR-vänsterns medlemmar i Sovnarkom avgick i mars 1918 och Kolegajev efterträddes av bolsjeviken Sereda som folkkommissarie för jordbruket. Detta steg försvagade inte omedelbart SR-vänsterns dominans i de lokala jordkommittéerna, varför om-fördelningsprocessen troligen inte berördes. Vänster-SR behöll också sitt medlemskap i VTsIK,[44] och även om ett beslutsamt försök att behålla kontrollen över Narkomzem även efter Kolegajevs avgång slogs tillbaka,[45] skedde förändringen av kommissariatets sammansättning och helhetssyn endast gradvis. Så sent som i maj 1918 hade Sverdlov fortfarande anledning att klaga över att ”den ledande rollen i landsbygdsdistriktens sovjeter spelas av de borgerliga elementen, *kulakerna*”.[46] Dessutom spreds den centrala regeringens beslut mycket sparsamt i landsbygdsområdena. Det var en period då de lokala sovjeterna fortfarande tolkade slagordet ”All makt åt sovjeterna” som att de själva hade oinskränkt eller åtminstone som att de själva avgjorde om de skulle tillämpa eller ignorera en central myndighets föreskrifter. Ett försök att upprätta en sådan myndighet var inte tänkbart så

---

[41] Se de redogörelser som citeras av Bunyan och Fischer i *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 679-683.

[42] *Ottjet Narodnogo Komissariata Zemledelija IX Vserossijskomu Sjezdu Sovetov*, (1921), s. 6. Procentsiffrorna återfinns med en obetydlig variation i *O Zemle*, I, (1921), s. 23.

[43] Exempel på dessa olika tillämpningar finns i *Razvitie Sovetskoj Ekonomiki* (red. av A. A. Arutinjan och B. L. Markus, 1940), s. 94-95, och i *Izvestija Akademii Nauk SSSR*: *Serija Istorii i Filosofii*, VI, (1949), nr 3, s. 231-235. Båda dessa redogörelser bygger delvis på opublicerat arkivmaterial.

[44] Men klagomål framkom dock mot att bondesektionen i VTsIK i fortsättningen inte hördes i huvudfrågorna (*Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920). s. 403-404) och att anslagen medvetet minskades (*Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 53-54.

[45] SR-vänsterns krav övervägdes och avslogs av partiets centralkommitté den 3 maj 1918, (*Leninskij Sbornik*, XXI (1933), s. 147). Det var först efter juliresningen som de flesta av SR-vänsterns funktionärer drevs ut ur Narkomzem.

[46] *Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 294.

länge politiken centralt kontrollerades av SR, oberoende av om det var höger- eller vänstergruppen. Detta var det pris man måste betala för koalitionen med SR-vänstern.

Det som nu nödvändiggjorde aktiva ingrepp från centrala myndigheter – och därmed förebådade koalitionens slutliga upplösning – var den akuta nödsituation som bolsjevikerna inte kunde undvika att i växande grad bli medvetna om: bristen på livsmedel i huvudstaden. De allt längre brödköerna i Petrograd under de första veckorna av 1917 hade varit en betydelsefull bidragande faktor till Februarirevolutionen. Skörden 1917 hade återspeglat det faktum att männen var vid fronten och den var mindre än vanligt. Transportväsendet och den ekonomiska organisationen fortsatte att förfalla, och efter Oktoberrevolutionen gled Ukraina, Rysslands rikaste spannmålsupplag utanför de centrala myndigheternas kontroll. Underskottet tillskrevs officiellt spekulatörer och rika bönder som undanhöll marknaden spannmålsförråd. Detta var en del, men bara en del, av hela sanningen, men därtill den enda del, där det fanns något hopp om förbättring före nästa skörd som ännu låg sex månader bort. 1 januari 1918 var livsmedelssituationen än en gång bekymmersam både i Petrograd och i Moskva. Vid en konferens mellan Petrogradsovjetens styrelse och representanter för förrådsavdelningarna förordade Lenin ”massundersökningar” av alla förrådshus och varuupplag och att alla spekulanter som man fann hade gömt undan spannmålsförråd skulle skjutas på fläcken.[47] Folkkommissarien för förråden föreslog både att man skulle sända ut väpnade förband i byarna för att med våld framtvinga spannmålen och att man skulle stimulera varuutbytet mellan städerna och landsbygden.[48] Båda utvägarna prövades under de följande månaderna och båda misslyckades. Vid höjdpunkten för Brest-Litovskkrisen var det inte lätt att organisera väpnade förband som skulle sändas ut i byarna och några av dem som sändes ut mötte bittert motstånd. Åtgärder för att främja handel och utbyte var lika verkningslösa, delvis därför att det var också brist på sådana varor som bönderna skulle tänkas vilja köpa och delvis därför att, som Lenin förklarade, den välbärgade småborgerlige bonden hade sitt lilla penningförråd och inte var tvungen att sälja.[49] Landsbygden var i passivt uppror mot städerna. Huvudproblemet för den proletära revolutionen i en i huvudsak agrar hushållning, var redan på väg att växa fram. Det skulle vara svårt att överträffa den bild av administrativ hjälplöshet som framlades för den femte allryska Sovjetkongressen sommaren 1918 av folkkommissarien för förråden:

> Vi fick ingen information om varusändningar och avsända laster, om fullföljandet av våra beställningar, kort sagt, fullständigt förfärligt kaos härskade överallt. ... Då varusändningar passerade genom stationer dök helt okända personer upp som trodde de hade rätt att koppla isär vagnar och lasta av varusändningar etc.... Och på samma gång mötte vi det våldsammaste motstånd från befolkningen som var ovillig att under några omständigheter överlämna spannmålen. Av de många fakta vi fick höra kom vi till slutsatsen att den åtgärd vi hoppats så mycket på, nämligen varuutbytet, verkade inte visa sig särskilt användbar. Vi har erfarenhet av många tillfällen då bönderna, då de sett vi inte haft några varor med oss, förklarat: ”Vi ger ingen spannmål om vi inte får några varor.” Men när vi kom med varorna, fick vi inte spannmålen och de fördelade varorna bland sig.[50]

Men redan innan dess hade situationen blivit desperat. Försöket att skrämma eller övertala bönderna som en enda grupp hade inte medfört några påtagliga resultat och som,

---

[47] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 243.
[48] *Izvestija*, 18/31 januari 1918.
[49] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 515.
[50] *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 141-142.

tycktes det nästan, en sista utväg drevs regeringen tillbaka till en lösning som trots allt hade varit en huvuddel av bolsjevikernas program allt sedan Lenin 1905 skrev *Socialdemokratins två taktiska linjer under den demokratiska revolutionen*, om de två stadierna i revolutionen på landsbygden.[51] Nu, våren 1918, kunde den ordningsföljd som här förespeglats förverkligas. Proletariatet hade fullbordat revolutionens första stadium genom att, i förbund med bondeklassen som helhet dra ut mot feodalherrarna. Tiden var mogen för revolutionens andra stadium, då proletariatet skulle splittra bönderna i två grupper och tillsammans med de ”halvproletära” fattigbönderna dra ut mot de småborgerliga *kulakerna*. ”Vi är övertygade om att de arbetande bönderna kommer att förklara ett skoningslöst krig mot sina förtryckare, *kulakerna* och hjälpa oss i vår kamp för en bättre framtid för folket och för socialismen”, sade Lenin på ett bondemöte i Moskva den 14 februari, 1918.[52] Tre veckor senare, vid den partikongress som beslutade om ratificeringen av Brest-Litovskfördraget, tillade han i mera precisa ordalag:

> Agrarfrågan måste omvandlas i den meningen att vi nu här ser de första stegen av en rörelse bland småbönderna som vill komma över på proletariatets sida, som vill hjälpa det, trots alla deras fördomar, trots alla deras tidigare åsikter, att ta hand om uppgiften att åstadkomma övergången till socialismen. ... Bönderna har, inte i ord men i handling visat att de vill hjälpa och hjälper proletariatet, som har erövrat makten, att förverkliga socialismen.[53]

I maj 1918 underströk han åter att de småborgerliga elementen på landsbygden kunde kontrolleras endast ”om vi organiserar de fattiga, dvs. majoriteten av befolkningen eller halvproletärerna, kring den medvetna proletära förtruppen”.[54] Bolsjevikernas uraktlåtenhet att under revolutionens sex första månader göra något allvarligt steg i riktning mot förverkligandet av denna politik var ett symptom på deras svaga ställning på landsbygden – den svaghet som tvingat dem in i ett politiskt samarbete med SR-vänstern. Först under hotet från den annalkande hungersnöden i städerna riktade de till sist aktiv uppmärksamhet mot de åtgärder som var nödvändiga för att de skulle kunna upprätta sin makt på landsbygden.

Bolsjevikernas nya landsbygdspolitik igångsattes på allvar i maj 1918. Den 9 maj godkände VTsIK en ”förordning för att ge Folkkommissariatet för förråden särskilda maktbefogenheter för kampen mot landsbygdsbourgeoisin som undangömmer spannmålsförråd och gör spekulationer”. Det tema som angetts i den vidlyftiga titeln, utvecklades i en retorisk inledning:

> I ett ögonblick då de förbrukande provinserna hungrar, har de producerande provinserna fortfarande stora förråd av spannmål som inte ens har tröskats, från 1916 och 1917 års skördar. Spannmålen är i händerna på landsbygdens *kulaker* och rika bönder, i händerna på landsbygdens bourgeoisi. Välnärda och säkra, med enorma summor pengar som de samlat på hög under krigsåren, förblir lantbourgeoisin döv och okänslig inför arbetarnas och fattigböndernas rop och vägrar att föra spannmålen till uppsamlingsplatserna i beräkning att detta skall tvinga staten till nya höjningar av brödpriserna.

Förordningens konkreta bestämmelser var inte särskilt imponerande. Den uppmanade ”alla arbetare och jordlösa bönder” till en ”skoningslös kamp” mot *kulakerna*, hotade med stränga straff för dem som gömde undan spannmålsförråd eller använde dem för spritdestillering och gav Folkkommissariatet för förråden (Narkomprod) fullmakt att

---

[51] Se volym 1, s. 70.
[52] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 253.
[53] Ibid., XXII, s. 356-357.
[54] Ibid., XXII, 515.

upphäva vilka som helst av lokala livsmedelsmyndigheters beslut eller upplösa och omorganisera sådana myndigheter och att ”sätta in väpnade styrkor i händelse av att motstånd göres mot bortförandet av spannmål eller andra naturprodukter”. Man föregav knappast i förordningen att något utom våld skulle kunna tjäna det föreliggande ändamålet. ”Svaret på det tvång som ägarna till spannmålen lägger på de svältande fattiga, måste bli ett tvång som påläggs bourgeoisin”.[55]

När denna nya linje väl antagits, fullföljdes den med kraft. Ett par dagar senare besöktes Lenin i Moskva av en representant för Putilovfabriken med uppdrag att för honom framlägga Petrogradarbetarnas belägenhet. Lenins svar var ett telegram där han uppmanade arbetarna att ”rädda revolutionen genom att gå med i de livsmedelsförband som organiserades av Kommissariatet för förråden”,[56] och ett brev till Petrograds arbetare, ”Om svälten”, som innehöll hans fullständigaste utveckling av den nya taktiken. Han kontrasterade högerpartiernas, inberäknat SR-högerns, öppna opposition mot sovjetmakten med den ”karaktärslösa” hållningen hos SR-vänstern som ”protesterar” mot diktaturen på livsmedelsområdet, låter sig skrämmas av bourgeoisin, fruktar kampen mot *kulakerna*, och kastar sig hysteriskt från sida till sida, uppmanar till en ökning av de fasta priserna och tillåtelse till fri handel och så vidare”. Brevet slutade med ett återkommande till huvudprinciperna:

> En av de största, de oförstörbara uppgifterna för oktoberrevolutionen, för Sovjetrevolutionen, är att den framstående arbetaren, måste, som fattigböndernas *rådgivare*, som de arbetande landsbygdsmassornas *ledare, som arbetarstatens uppbyggare*, gå ut till ”folket.... Vi behöver ett masskorståg” av framstående arbetare till alla hörn av detta väldiga land. Vi behöver tiodubbelt så många järnfasta avdelningar av det medvetna proletariatet som är oförbehållsamt hängivna kommunismen. Då kommer vi att besegra svält och arbetslöshet. Då kommer vi att lyckas göra revolutionen till socialismens verkliga förstadium.[57]

Narodnikernas idé ”att gå ut till folket” femtio år tidigare hade varit en rörelse bland den radikala intelligentian för att leda bönderna i en revolt mot feodalherrarna. Bolsjevikernas idé om att gå ut till folket var avsedd att vara en rörelse bland det socialistiska proletariatet för att leda bönderna i en revolt mot den borgerlige kulaken och därigenom jämna marken för den socialistiska revolutionens seger. Den dubbla uppgiften för arbetarnas ”järnfasta avdelningar” var uppenbar i ett senare dekret från den 27 maj 1918, som gav Narkomprod monopol på fördelningen av alla ”nödvändighetsartiklar”. Avdelningarna, ”huvudsakligen rekryterade i de konsumerande regionerna”, skulle knytas till Narkomprods lokala organ för att bistå vid insamling av förråd. Men de skulle också användas ”för organisations-, undervisnings- och agitationsändamål” och deras ”huvuduppgift” förklarades vara ”organiseringen av de arbetande bönderna mot *kulakerna*”.[58]

Vid den tid då dessa dekret utfärdades, stod inbördeskriget för dörren.. De första öppna resningarna ägde rum nästan samtidigt med Lenins brev till Petrograds arbetare. Inbördeskriget påskyndade antagandet av en serie åtgärder över hela det ekonomiska fältet som kom att bli kända som ”krigskommunism”. Men förändringarna hade i viss

---

[55] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 35, art. 468. Den utnämndes av motståndarna till ”livsmedelsdiktaturförordningen” och därefter nämndes den ofta under detta namn

[56] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 524-525. För Lenins ursprungliga förslag, se ibid., XXIII, s. 25.

[57] Ibid., XXIII, s. 26-31. s. 58

[58] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 38, art. 498. Om dekretet i allmänhet, se nedan s. 127. Ett kompletterande dekret utgavs ett par dagar senare: ”Om tillvägagångssätt vid spannmålsleveranser till staten” (ibid., nr 38, art. 502).

mån förberetts av vad som tidigare hänt och mest markant var detta inom jordbrukspolitiken där hotet om hungersnöd redan hade börjat skapa de organisationsformer som inbördeskrigets krissituation skulle komma att fullborda. Grunden till ”krigskommunismen” inom jordbruket lades i och med utfärdandet av det dekret från den 11 juni 1918 som upprättade de berömda ”fattigböndernas kommittéer” (Kombedy) – ”landsbygdsdistrikts- och bykommittéer av fattigbönder, av de lokala arbetar- och bondedeputerades sovjeter med direkt medverkan av förrådsorganen och under allmän ledning av Folkkommissariatet för förråden”. Hela landsbygdsbefolkningen hade rätt att välja eller bli valda till dessa kommittéer med undantag av ”kända *kulaker* och rika bönder, godsägare, de som har överskott av spannmål eller andra naturprodukter och de som har handels- eller fabriksföretag med anställda fattigbönder eller lejd arbetskraft”.[59] De skulle medverka vid uttagandet av spannmålsöverskotten från ”*kulakerna* och de rika”, vid fördelningen av spannmål och nödvändighetsartiklar och i allmänhet vid det lokala verkställandet av sovjetregeringens jordbrukspolitik. Fattigbönderna skulle som betalning för sina tjänster få tilldelningar av spannmål från de beslagtagna kvantiteterna, gratis före den 15 juli, med 50 procents rabatt på det fasta priset fram till den 15 augusti och därefter med 20 procents rabatt och dessutom liknande rabatter på andra nödvändighetsvaror.[60]

Alla uppgifter bekräftar den stora vikt som särskilt Lenin lade vid denna åtgärd. Det var en politiskt ändamålsenlig åtgärd. Stolypin hade, då han försökte hitta metoder att höja det ryska jordbrukets produktivitet, även – och kanske i första hand – varit angelägen om att utforma reformerna på ett sådant sätt att han vann lojalitet mot regimen från den gynnade delen av bondeklassen. Ett liknande motiv låg bakom bolsjevikernas vädjan till fattigbönderna. Men det var också en åtgärd av principiell natur. De borgerligas linje var tydlig nog:

> De säger oss: Det är inte nödvändigt att ha särskilda priser, fasta priser, spannmålsmonopol. Handla som ni vill. De rika kommer att tjäna ännu mer och vad det gäller de fattiga som dör – ja, de har alltid dött av hunger. Men en socialist kan inte resonera så.[61]

De rika bönderna som producerade överskotten var intresserade av höga och oinskränkta spannmålspriser. Fattigbönderna som inte ens producerade tillräckligt för sin egen förbrukning och var tvungna att för att överleva leja ut sin arbetskraft, var intresserade av låga och fasta priser. Denna åtgärd var ett uttryckligt val mellan borgerlig och socialistisk politik. Slutligen ansåg Lenin att steget framför allt var betydelsefullt som en markering av det sista och avgörande stadiet i övergången från den borgerliga till den socialistiska revolutionen. Denna övergång hade för länge sedan åstadkommits av arbetarna i städerna. Men på landsbygden hade revolutionen, så länge bondeklassen förblev enad under exproprieringen av de feodala godsägarna, inte utvecklats ur sitt borgerligt demokratiska stadium. Det var då bondeklassen splittrades och fattigbönderna i förening med industri-

---

[59] En redogörelse som någon tid senare gavs en brittisk resande beskrev valmetoden: Ett möte för hela byn sammankallades och ordföranden i byns sovjet läste upp en lista på kandidater till ”fattigkommittén”. Varje namn diskuterades då det lästs upp och många kandidater förkastades då de inte var ”fattiga”. Omröstningen skedde genom handuppräckning. Omkring 40 valdes, varav en ”styrelse” på tre personer. (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 134). Zinovjev sade i avsikt att misskreditera kommittéerna ett par månader senare till den sjätte allryska Sovjetkongressen att det inte fanns något ”verkligt valförfarande” vid utseendet av dem: ”de nominerades av representanter för sovjetens exekutivkommitté eller på en sammankomst för partiorganisationen” (*Sjestoj Vserossijskij Tjrezvykajnyj Sjezd Sovetov* (1919) s. 87-88).

[60] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 43, art. 524.

[61] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 126.

arbetarna och ledda av dem, gick till anfall mot de småborgerliga *kulakerna*, som den socialistiska revolutionen kan sägas ha börjat på landsbygden. ”Det är först sommaren och hösten 1918”, skrev Lenin vid denna tid, ”som vår landsbygd själv får uppleva Oktober- (dvs. den proletära) revolutionen”.[62] Och lite senare beskrev han skapandet av fattigböndernas kommittéer som ”en vändpunkt av fantastisk betydelse för hela utvecklingen och uppbyggandet av vår revolution” och som det steg med vilket ”vi passerade den gräns som skiljer den borgerliga från den socialistiska revolutionen”.[63]

Sålunda hade trycket från hungersnöd och inbördeskrig fört in sovjetregimen på ändamålsenlighetens väg, som också tycktes vara socialismens väg. Den dubbla naturen hos de åtgärder som vidtogs för att möta en oundviklig nödsituation och som på 66 samma gång var ett uttryck för kommunistiska grundprinciper, var grundinnehållet i det som senare kom att kallas ”krigskommunism”. Sammanträffandet var inte en tillfällighet och det antogs av bolsjevikerna som ett uttryck för den marxistiska tesen att de grundsatser som uppställdes av kommunisterna var vetenskapligt härledbara resultat av en objektiv situation.

(b) Industrin

Den industriella politiken hade inte för bolsjevikernas teoretiker tyckts erbjuda samma svårigheter som jordbrukspolitiken. Den socialistiska revolutionen ledd av proletariatet hade kanske funnit det vara en besvärlig uppgift att utveckla och genomdriva en jordbrukspolitik som inte stod i motsats till dess egna grundprinciper men som samtidigt inte gjorde bönderna fientligt inställda. Men industripolitiken var rättfram nog: kontrollen över industrin. skulle helt naturligt övertas av arbetarna som handlade för egen räkning och i sitt eget namn. Partikongressen i april 1917, som i denna fråga tillade föga till Apriltesernas skissering av de allmänna principerna, förespråkade bland de ”omedelbara åtgärderna” ”upprättandet av statlig kontroll ... över de mäktigaste kapitalistsyndikaten”[64] och Lenin förklarade i försvaret av denna resolution att när dessa hade övertagits och förts under sovjeternas kontroll ”kommer Ryssland att ha tagit sitt första steg in i socialismen”.[65] I praktiken visade sig frågan mindre enkel. Bolsjevikerna erfor något av detsamma i fabrikerna som i fråga om jorden. Revolutionens utveckling förde inte bara med sig böndernas spontana övertagande av jorden, men också arbetarnas övertagande av fabrikerna. Inom industrin, liksom inom jordbruket, bars det revolutionära partiet och senare den revolutionära regeringen fram av en rörelse som på många sätt var besvärande för dem, men som de inte, eftersom det var en av de främsta pådrivande krafterna, kunde avstå från att ställa sig bakom.

I Ryssland liksom i de andra krigförande länderna erbjöd kriget, efter den förvirrade inledningsperioden, en temporär stimulans för den industriella produktionen. Men i Ryssland med dess knappa industriella utrustning, dess isolering från de stora materialkällorna, dess låga arbetsproduktivitet och svaga industriella och politiska uppbyggnad, var gensvaret mindre än i andra länder och dess höjdpunkt snabbare nådd. 1916 började produktionen under inflytande av krigströtthet, brist på nödvändigt materiel och nedslitning av fabriker och maskiner att avta. Februarirevolutionen förstärkte alla de negativa faktorerna. Brister av alla slag blev kroniska och det inträffade att fabriker

---

[62] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 393.
[63] Ibid., XXIII, s. 420.
[64] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 237.
[65] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 282.

tvingades stänga på grund av brist på råmaterial. Dessa förhållanden gav en ny impuls till den i krigstider vanliga utvecklingen mot nationalisering och statlig kontroll. En tidig åtgärd från Provisoriska regeringen var att upprätta en permanent ”konferens om utvecklingen av Rysslands produktivkrafter”. I juni 1917 ersattes denna med ett Ekonomiskt råd och en Ekonomisk huvudkommitté vars uppgifter var ”att utarbeta en allmän plan för organisationen av den nationella ekonomin och av arbetskraften och även att utarbeta förslag till lagar och vidta allmänna åtgärder för regleringen av det ekonomiska livet”.[66] Ekonomiska rådet var en stor rådplägande församling medan Ekonomiska huvudkommittén utgjorde kärnan i en liten planeringsavdelning. Men under Provisoriska regeringen varken hade den eller kunde den tänkas få den makt och det initiativ som behövdes för att hejda den allt starkare ekonomiska nedgångs- och upplösningsprocessen.

Av större betydelse än dessa påtagligt halvhjärtade ansatser till krigstidsplanering, var den stimulans som Februarirevolutionen gav till arbetarrörelsen. Arbetarkommittéer växte snabbt upp i fabrikerna och fick lagligt erkännande i ett dekret från Provisoriska regeringen av den 22 april 1917 av sin rätt att representera arbetarna i förhandlingar med arbetsgivare och med regeringen.[67] De första kraven gällde åttatimmarsdag och höjda löner. Men dessa krav kulminerade snart i mer eller mindre organiserade, först sporadiska men så småningom allt tätare försök från arbetarna att ingripa i företagen och att själva ta fabrikerna i besittning. Detta var, som Trotskij uttryckligen förutsagt 1905, arbetarnas oundvikliga reaktion i en revolutionär situation på en vägran att tillgodose deras krav och den trotsade varje försök att begränsa revolutionen inom de borgerligt demokratiska ramarna. Arbetsgivarna underkastade sig ibland och kom överens med fabrikskommittéerna men oftast slog de tillbaka genom att förklara lock-out och stänga sina fabriker.[68] Bolsjevikerna gjorde allt för att underblåsa den stigande spänningen. Den växande vågen av anarki i fabrikerna tjänade deras revolutionära syften. De kunde inte ha dämt upp den, om de än hade velat göra det, men de kunde delvis styra den så länge de var beredda att följa med i den. Det var denna situation som medförde att de antog och hyllade som sina egna sådana tillvägagångssätt som snarare tillhörde anarkister och syndikalister än bolsjeviker.

Men vad ingen förutsett var att arbetarnas övertagande av fabrikerna i det långa loppet var ännu mindre förenligt med upprättandet av ett socialistiskt system än böndernas övertagande av jorden. Svårigheten doldes för en tid under den dunkla och dubbeltydliga frasen ”arbetarkontroll”. När Lenin i april 1917 hävdade att sockerkonsortiet måste flyttas över ”i statens händer, under arbetarnas och böndernas kontroll”,[69] gav han ett konkret exempel på principen om ”sovjeternas” eller ”statens” kontroll som fastslagits i Aprilteserna och i aprilkonferensens resolution. Den andra delen av frasen var endast en förklaring av den första: ”arbetarna och bönderna” var de genom vilka och i vars namn staten skulle agera. När ett beslut från Provisoriska regeringen ett par veckor senare, att sätta upp en kommitté för att upprätta ”samhällelig kontroll” över industriföretagen,

---

[66] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 182, art. 1015.
[67] S. Zagorsky, *State Control of Industry in Russia during the War* (Yale, 1928), s. 173.
[68] En allmän redogörelse för fabrikskommittérörelsen mellan februari och oktober 1917 finns i *Voprosy Istorii*, nr 10, 1947, s. 40-64. G Tsyperovitj, *Syndikaty i Tresty v Rossii* (tredje uppl., 1920), s. 145, talar om en ”artificiell beskärning av produktionen” och ”masstängning av företag” av arbetsgivarna före oktober 1917. Enligt statistik citerad i V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 45, stängdes 568 företag med sammanlagt över 100 000 arbetare mellan mars och augusti 1917, i ökande antal från månad till månad.
[69] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 211.

eggade Lenin till påstående att ”det finns ett växande medvetande i arbetarkretsar om nödvändigheten av proletär kontroll över fabriker och syndikat” och att endast proletär kontroll kunde vara effektiv,[70] medgav han inte – och insåg knappast ens – att han sade något nytt eller att kravet ”i arbetarkretsar” gällde något annat än det han redan förordat. Ett par dagar senare, i mitten av maj 1917, vidareutvecklade Lenin sina idéer om ”kontroll”. Banktjänstemannasovjeter eller -kongresser skulle utarbeta planer för skapandet av en enda statsbank och för utövandet av den ”noggrannaste kontroll”. Sovjeter för de anställda i syndikat och truster skulle på liknande sätt arbeta fram åtgärder för kontroll över sina företag och samma rätt till kontroll skulle inte bara ges till alla arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeter utan även till arbetarsovjeterna i alla stora fabriker och ”till representanter för alla stora politiska partier”.[71] Men av dessa till synes drastiska förslag kan man dra två slutsatser. För det första visade kravet på offentlig ekonomisk redovisning i detta sammanhang att Lenin avsåg bokföringskontroll över finansiella och kommersiella beslut, inte kontroll över de tekniska processerna vare sig inom tillverkning eller rörande fabrikernas organisation. De senare frågorna uppenbarade sig helt enkelt inte för honom vid denna tid.[72] För det andra tycks det som Lenin avsåg ”politiska” åtgärder från sovjeterna i deras egenskap av centrala och lokala förtroendemän och ombud för statsmakten, inte ”direkta” åtgärder av sovjeterna såsom representerande arbetarnas yrkesmässiga intressen i en viss fabrik, industri eller förvaltningsgren.

Denna skillnad mellan ”politiska” och ”direkta” åtgärder var betydelsefull både teoretiskt och praktiskt. I teoretiskt avseende urskiljde den kommunisterna, som trodde på organisering av den ekonomiska makten genom en centraliserad politisk myndighet, utövad av arbetarklassen som helhet, från syndikalister och anarkister som ansåg att arbetarnas direkta och spontana initiativ var den slutliga formen för all revolutionär handling och ett alternativ till en centraliserad politisk makt som med naturnödvändighet skulle komma att förfalla till despotism. I praktiken gick skiljelinjen mellan bolsjevikledarna som baserade revolutionens huvudstrategi på förutsättningen att det skulle finnas en disciplinerad och ordnad arbetarorganisation, och arbetarna i fabrikerna som, nedtryckta av de överväldigande umbärandena i sitt dagliga liv och eldade av revolutionär iver att kasta av sig oket från sina egna kapitalistiska arbetsgivare, tog de tillfällen till småaktioner som uppenbarade sig, utan att ta hänsyn till Partihögkvarterets ledares taktik och argument. Eftersom alla sovjeter var arbetarsovjeter eller arbetardeputerades sovjeter suddades gränsen mellan de ”politiska” och de ”direkta” handlingar de utförde lätt ut. Inom sovjeterna fanns, som tidigare påpekats, en markerad syndikalistisk strömning.[73] Lenin hade i sin entusiasm för sovjeterna och för principen om administrativ kontroll utförd av arbetarna själva, ytterligare suddat ut denna gräns genom sina uttalanden i april och maj 1917. Men den slumrande motsättningen mellan ”statskontroll” och ”arbetarkontroll” inom den industriella politiken, som motsvarade motsättningen mellan statsjordbruk och bondeägda gårdar, var verklig nog. Om ”arbetarkontroll” innebar att arbetarna stod under ledning av sovjeternas centralkongress och dess arbetsutskott, var det inget annat än en synonym för nationalisering och statlig kontroll under en ”arbetar-

[70] Ibid., XX, s. 348.
[71] Ibid., XX, s. 377.
[72] Till dess att han mycket senare blev en ivrig förespråkare för elektrifiering, visade Lenin inget intresse för industrins tekniska processer. Under det att han fullständigt förstod fabriksarbetarens politiska karaktär, visste han mindre om fabriksarbetarens dagliga arbetsvillkor än om bondens.
[73] Se volym 1, s. 145-146.

och bonderegering". Om å andra sidan arbetarkontroll innebar kontroll utövad av verkstadskommittéer eller fabrikssovjeter var det någonting helt annat, och detta någonting kunde mycket lätt komma i konflikt inte bara med den statliga kontrollen men också med varje form av "planhushållning" för att få slut på anarkin inom den kapitalistiska produktionen. Det var en befogad kommentar som senare gjordes av en av ledarna för bolsjevikernas ekonomiska politik:

> Om man frågar sig hur vårt parti före den 26 oktober uppfattade systemet med arbetarkontroll som helhet och på grundval av vilket ekonomiskt system vi avsåg att bygga upp det, kommer man ingenstans att finna ett entydigt svar.[74]

Den första prövningen kom vid en konferens för mer än 400 representanter för "fabriks- och verkstadskommittéer" från området runt Petrograd den 30 maj 1917. Lenin förberedde ett förslag till resolution för konferensen som godkändes av partiets centralkommitté och av konferensens organisationsbyrå, som hade en majoritet av bolsjeviker. Resolutionen som utgjorde bolsjevikernas viktigaste uttalande före revolutionen angående industrins organisation, byggde på tesen om "arbetarkontroll", vilket efter vad man kan finna är det första användandet av detta nu så vanliga slagord i ett partidokument. Efter att ha hänvisat till den "fullständiga förvirringen i hela det ekonomiska livet i Ryssland" och annalkandet av "en katastrof av oerhörda dimensioner", fortsatte det:

> Sättet att avvärja en katastrof är att upprätta verklig arbetarkontroll över produktionen och fördelningen av varorna. För att upprätta en sådan kontroll är det nödvändigt att först försäkra sig om att det i alla viktiga organ finns en arbetarmajoritet på minst tre fjärdedelar av totala röstantalet och att alla ägare som inte övergivit sina företag, såväl som den vetenskapligt och tekniskt utbildade personalen tvingas delta. För det andra: att alla verkstads- och fabrikskommittéer, de centrala och lokala arbetar-, soldat-och bondedeputerades sovjeter samt alla fackföreningar garanteras rätten att delta i en sådan kontroll, att alla handels- och bankkonton ska vara öppna för deras inspektion och att företagsledningen skall vara tvungna att förse dem med alla uppgifter. För det tredje: att representanter för alla större demokratiska och socialistiska partier garanteras samma rätt.
>
> Arbetarkontroll som redan erkänts av kapitalisterna i ett antal fall då konflikter uppstått, måste omedelbart utvecklas genom en följd av noggrant övertänkta och gradvisa, men omedelbart genomförbara åtgärder fram till en fullständig arbetarkontroll över produktionen och fördelningen av produkterna.

Resolutionen fortsatte med att ta upp behovet av en "landsomfattande organisation" med syfte att "i en bred regional och så småningom i landsomfattande skala organisera utbytet av jordbruksredskap, kläder, skor och liknande varor" för "den allmänna arbetstjänstgöringen" och för en "arbetarmilis". Den framlades för konferensen av Zinovjev. Den fick 290 röster i första omgången och efter några mindre ändringar som utarbetats av en förslagskommitté, förklarades den antagen med en majoritet på 297 mot 21, med 44 nedlagda röster. Konferensen var den första större representativa församling som hade frambringat en överlägsen majoritet för bolsjevikerna och var av denna anledning betydelsefull.[75]

Resolutionens struktur och taktik var ett utomordentligt exempel på Lenins politiska geni. Han välkomnade med öppna armar den spontana revolutionära rörelsen för arbetarkontroll, han tycktes till och med uppmuntra den genom att utsträcka den till största

---

[74] N. Osinskij—(Obolenskij], *Stroitelstvo Socializma* (1918), s. 34.

[75] Lenins ursprungliga förslag finns i *Sotjinenija*, XX, 422-424. Angående konferensens förhandlingar se *Oktjabrskaja Revoljutsija i Fabzavkomy* (1927), I, s. 63-137.

möjliga antal arbetarorganisationer – fabrikskommittéer, lokala och centrala sovjeter, fackföreningar och ”demokratiska och socialistiska partier” var alla uppräknade i resolutionen och genom att göra det, förde han i förtäckta ordalag fram i ljuset de anarkistiska ansatserna i arbetarkontrollen så som den i många fall uppfattades och praktiserades, och pekade ut vägen mot de ”noggrant övertänkta och gradvisa” åtgärder som var nödvändiga för att åstadkomma ”en fullständig arbetarkontroll över produktionen och fördelningen av produkterna”. För Lenin var resolutionen inte bara en taktisk manöver, utan också en uppfostringsprocess. Vid konferensen nöjde han sig med att hålla ett av de mindre betydande talen och sade då att ”för att åstadkomma verklig kontroll över industrin, måste det vara arbetarkontroll” men begränsade detta till att betyda ”att en majoritet av arbetare skall finnas i alla ansvariga organ och att bolagsledningen skall ge en redogörelse för sitt handlande till alla de främsta arbetarorganisationerna”,[76] För att inte sens moralen skulle gå förlorad, underströk han detta i en artikel i *Pravda*, mera utförligt och tydligare än han vågat sig på att göra på konferensen. Det var nödvändigt ”att organisationen för kontroll och förvaltning skulle, då det var en organisation i 'landsomfattande skala', ledas av arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeter”.[77] Men alla av dem som röstade för resolutionen skulle inte ha godkänt denna tolkning.

En månad senare infördes en ny faktor i form av en allrysk fackföreningskonferens. De ryska fackföreningarna hade för första gången framträtt som en aktiv kraft under revolutionen 1905, och hade efter tio år av så gott som totalt utslocknande åter väckts till liv av Februarirevolutionen.[78] Konferensen i juni 1917 hade en stor majoritet av socialrevolutionärer och mensjeviker, vilket än en gång illustrerade tendensen bland den organiserade arbetareliten att vara mindre radikal och revolutionär än de djupa leden och den visade ingen benägenhet att handskas lättvindigt med fabrikskommittéernas ”ekonomiska anarki”. Medan konferensen utåt sade sig stödja principerna för sådana kommittéer, önskade den göra dem till organ för centralt beslutad fackföreningspolitik och ansåg att kommittéerna skulle väljas under överinseende av fackföreningarna från listor som satts upp av fackföreningarna. Konferensens mest betydande insats var att lägga grunden till en central fackföreningsorganisation. Man valde för första gången ett allryskt Fackföreningarnas centralråd, som sammansattes proportionellt av medlemmar från alla partier representerade vid konferensen. Bolsjevikmedlemmarna var Sljapnikov och Rjazanov. Vad som var mer betydelsefullt var att man utnämnde en person vid Lozovskij, en av de Mezjrajnontsy som skulle komma att gå in i bolsjevikpartiet ett par veckor senare.[79] Lozovskij var en dugande och ambitiös intellektuell som under de närmast följande åren spelade en inflytelserik roll i fackföreningsrörelsens öden. Men för ögonblicket omfattade fackföreningarna mycket få från de grupper eller organisationer som i ett eller annat avseende sade sig representera arbetarna. De flesta behärskades av mensjeviker och av mensjevikernas grundsyn. De hade ingen betydelse för förberedelserna för oktoberrevolutionen och några av dem fördömde den rent av. Det centralråd som upprättats av junikonferensen hade varken de resurser eller den organisation som kunde ha möjliggjort en ledande ställning. Enligt den dystra bild som senare uppmålades av

[76] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 459. Endast en kort tidningsnotis finns bevarat av talet.
[77] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 472.
[78] Fackföreningarnas betydelse och bolsjevikernas inställning till dem kommer att diskuteras i nästa avsnitt (se s. 117-123 nedan).
[79] En fullständig redogörelse för konferensen finns i *Izvestija* från den 2 juli, 1917. Ingen officiell redogörelse är känd.

Lozovskij hade den endast en organisatör att skicka ut i provinserna och lyckades bara att före oktoberrevolutionen publicera två nummer av sin månadstidning.[80]

Fabrikskommittéerna hade å andra sidan blivit allt starkare. Konferensen för Petrograds fabrikskommittéer i maj 1917 var bara den första i en rad av fyra sådana konferenser som hölls mellan maj och oktober och den sista av dessa följdes av en större och mera representativ församling, som under sin session veckan före oktoberrevolutionens början förklarade sig vara ”första allryska Fabrikskommittékonferensen” och började arbetet med att skapa en centralorganisation för kommittéerna.[81] Denna ambition förebådade en ögonblicklig sammanstötning med Fackföreningarnas centralråd och tvistefrågan mellan de två rivaliserande organisationerna debatterades livligt. Bolsjevikerna, som hade en klar majoritet vid konferensen, var delade inbördes då de stod halvvägs mellan SR och anarkisterna som understödde fabrikskommittéernas oberoende, och mensjevikerna som stod för ordnade fackföreningar. Denna osäkerhet lämnade sina spår i de resolutioner som antogs av konferensen. Den välsignelse som gavs åt ”arbetarkontroll i landsomfattande skala” var tvetydig och liknande tveksamheter häftade vid distinktionen mellan ”kontroll över arbetsförhållandena” som skulle genomföras ”under fackföreningarnas ledning” och ”kontroll över produktionen” som antyddes ha överlåtits på kommittéerna. Ett centralt organ vars uppgift djärvt beskrevs som att ”styra den nationella ekonomin” skulle väljas av den allryska fabrikskommittéorganisationen men skulle arbeta som en sektion av det allryska Fackföreningarnas centralråd.[82]

I förvirringen de sista månaderna före revolutionen betydde dessa skillnader och rivaliteter föga. Arbetarattacker mot fabriker och fabriksledningar höjde den revolutionära spänningen och påskyndade den ekonomiska upplösningsprocessen. Lenin välkomnade dessa handlingar som tidens tecken och fortsatte att förespråka ”arbetarkontroll”. I en pamflett med titeln *Den hotande katastrofen och hur man bör bekämpa den* som skrevs i början av september men publicerades först ett par veckor senare, framlade han sin första vaga skiss till en industripolitik. Vad som behövdes för att besegra hotet om hungersnöd skrev han var ”kontroll, inspektion, beräkning, reglering från statens sida, att upprätta en riktig fördelning av den arbetskraft som är sysselsatt inom produktionen och varudistributionen, hushållande med folkets krafter, ett slut på all oekonomisk förbrukning av krafterna, och sparsamhet i utnyttjandet av dem” och han tillade att den existerande koalitionsregeringen med kadetter, socialrevolutionärer och mensjeviker aldrig skulle komma att vidta sådana åtgärder ”av rädsla för att inkräkta på godsägarnas och kapitalisternas allmakt, på deras omåttliga, oerhörda, skandalösa profiter”.[83] Lenin krävde fyra konkreta åtgärder: nationalisering av bankerna vilket kunde uppnås med ett enkelt penndrag, nationalisering av de stora ”handels- och industrisyndikaten (socker, kol, järn, olja etc.)” och upprättandet av statsmonopol, vilket också lätt kunde uppnås eftersom

---

[80] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 34-36. En mensjevikdelegat vid första allryska Fackföreningskongressen i januari 1918 sa att det centrala rådet under de sex föregående månaderna ”har gjort absolut ingenting” och att Lozovskij var dess ”ende aktivt arbetande medlem”. (Ibid., s. 52).

[81] Rapporter från alla dessa konferenser finns i *Oktjabrskaja Revoljutsija i Fabzavkomy* (2 volymer, 1927).

[82] *Oktjabrskaja Revoljutsija i Fabzavkomy*, (1927), II, 186-188, 193. Rjazanov som hade talat för en fullständig sammanslagning av kommittéerna med fackföreningarna (ibid., II, s. 191-192), beskrev senare denna resolution som ”en dödsdom” över fabrikskommittéerna som hade ”överlämnat till fackföreningarna hela ledningen av arbetet för att förbättra arbetarklassens villkor”, men medgav att kommittéerna själva inte godtog denna tolkning av det. (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 233-234).

[83] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 160.

monopolen i själva verket redan hade skapats av kapitalismen, avskaffandet av affärshemligheten, en obligatorisk sammanslagning av småföretag, eftersom det skulle underlätta både effektiv produktion och effektiv kontroll, och ”reglering av konsumtionen” genom rättvis och effektiv ransonering. I denna sakernas ordning hade arbetarkontrollen sin plats. Lenin ansåg det vara en god idé att sammankalla arbetare och arbetsgivare ”till konferenser och kongresser” och att ”överlämna till dem en så och så stor procent av vinsten på villkor att de skulle utföra en allmän kontroll och en produktionsökning”. Detta skulle innebära ”kontroll över godsägare och kapitalister av arbetare och bönder”.[84] Men Lenin talade här – huvudsakligen för propagandaändamål – om åtgärder som teoretiskt var möjliga för Provisoriska regeringen även inom ramen för en borgerlig revolution. Han hade ännu inte vänt sig till frågan om arbetarkontroll i ett framtida socialistiskt system.

Ett par veckor senare skrev Lenin en betydligt viktigare pamflett, *Kommer bolsjevikerna att bibehålla statsmakten?* där han för första gången i detalj behandlade den ekonomiska politiken efter revolutionen. Han upprepade sina punkter om nationaliseringen av bankerna och de stora syndikaten och det ”obligatoriska trustbildandet” för de små företagen. Han införde ordet ”planering”, lite tveksamt till en början, och uttalade sig för ”centralisering och planering av den proletära staten”.[85] Denna första skissering av Lenins planeringsfilosofi (det var knappast ännu en politik) var sammanknuten med en kraftfull försäkran om arbetarnas rätt till kontroll:

> Den främsta svårigheten för den proletära revolutionen är genomförandet i landsomfattande skala av den mest exakta och samvetsgranna redovisning och kontroll, *arbetarkontroll* över produktionen och varudistributionen.

Men Lenin fortsatte, i ännu ett vederläggande av anklagelsen för syndikalism, med att i tydliga och omisskännliga ordalag ånyo styrka den tolkning han givit denna fras efter majkonferensen:

> När vi säger ”arbetarkontroll” och placerar detta slagord sida vid sida med proletariatets diktatur och alltid *efter* den klargör vi därmed vilken stat vi åsyftar. Staten är ett organ för en härskande klass. Vilken klass? Om det är bourgeoisin, då är det just det Kadet-Kornilov-Kerenskij statsmanna-skap som Rysslands arbetande folk fått utstå i över ett halvt år. Om det är /proletariatet, om vi tänker oss en proletär stat, dvs proletariatets diktatur, då kan arbetarkontrollen bli en nationell, alltomfamnande, allsmäktig, ytterst exakt och ytterst samvetsgrann redovisning av produktionen och varudistributionen.[86]

Och han tillade att det existerande statsmaskineriet för redovisning och kontroll inte skulle, som de ”förtryckande” delarna av statsapparaten, behöva förstöras av revolutionen – det skulle helt enkelt tas ur kapitalisternas händer och underställas de ”proletära sovjeterna”.[87] Följaktligen sattes likhetstecken mellan ”arbetarkontroll” och kontroll från de ”proletära sovjeterna” och den hårfina skillnaden mellan arbetarsovjeter som agerade i politiskt och i yrkesmässigt avseende drogs in. Slutligen, i *Staten och revolutionen* upplöste Lenin hela motsättningen i ett storartat penndrag:

> *Alla* förvandlas här till löneanställda hos staten, vilken utgöres av de beväpnade arbetarna. *Alla* medborgare blir tjänstemän och arbetare hos *ett enda* stats-”syndikat” som omfattar hela

[84] Ibid., XXI, s. 164-179.
[85] Ibid., XXI, s. 269-270. Denna passage citeras ytterligare och diskuteras s. 373 nedan.
[86] Ibid., XXI, s. 259.
[87] Ibid., XXI, s. 260.

> folket. Det grundläggande är att de arbetar lika, riktigt iakttager arbetsreglerna och erhåller lika lön. Registreringen och kontrollen av detta har kapitalismen till ytterlighet *förenklat* och reducerat till synnerligen enkla iakttagelse- och anteckningsoperationer som kan utföras av varje läs- och skrivkunnig person som behärskar de fyra räknesätten och som kan utskriva de erforderliga kvittona.[88]

Det kunde inte finnas någon motsättning mellan statlig kontroll och arbetarkontroll så snart staten och arbetarna var ett och detsamma. Det finns få bättre exempel på Lenins utomordentliga skicklighet i att göra ett envist eftersträvande efter ett slutligt mål som han insåg nödvändigt, förenligt med tillfredsställandet av ett omedelbart allmänt krav, som synbarligen stod i konflikt med denna avsikt.

Den industriella politikens utvecklingsförlopp under de första månaderna efter revolutionen följde noga utvecklingen av Lenins tänkande under de omedelbart föregående månaderna, som gick genom ”arbetarkontroll” till ”planering”. Den kommentator som placerade ”arbetarkontroll” sida vid sida med ”jord” och ”fred” som de ”populäraste och mest vitt spridda slagorden för oktoberrevolutionen”[89] överdrev endast i att det antal fabriksarbetare som var intresserade av arbetarkontroll var betydligt mindre än det antal som var intresserade av fred eller av att få jord. ”Vi skall upprätta verklig arbetarkontroll över produktionen”, omtalade Lenin i sitt första tal till Petrogradsovjeten på eftermiddagen den 25 oktober (7 november) 1917 och arbetarkontroll nämndes bland den nya regimens föresatser både i den resolution som antogs vid detta tillfälle och vid öppnandet av andra allryska Sovjetkongressen dagen därpå.[90] Man hade avsett att kongressen skulle godkänna ett dekret i denna fråga samtidigt med dekreten om jord och fred och Miljutin hade till och med några dagar tidigare instruerats av partiets centralkommitté att förbereda ett förslag.[91] Men frågans komplicerade natur avslöjades kanske under förberedelseprocessen. Ingenting blev bekant vid kongressen och en vecka senare publicerade *Pravda* ett förslag till dekret av Lenins hand. Detta föreskrev att arbetarkontroll skulle organiseras på samma sätt som sovjeterna i varje fabrik, antingen ”direkt, om företaget är tillräckligt litet för att det skall vara möjligt” eller i annat fall ”genom valda representanter”. De beslut som fattades av arbetarkontrollens organ var bindande för arbetsgivaren och kunde åsidosättas endast av ”fackföreningarna och kongresserna” (huruvida man avsåg fackförenings- eller sovjetkongresser framgår inte klart). Både arbetsgivare och representanterna för arbetarkontrollen i företag av statlig betydelse var ansvariga inför staten för upprätthållandet av ”den strängaste ordning, disciplin och underhåll av egendom”.[92] Denna uppfattning var den som redan utvecklats av Lenin i Kommer bolsjevikerna att bibehålla statsmakten? Det antogs utan vidare att arbetsgivarna och den tekniska personalen skulle fortsätta att driva sina företag under ”arbetarkontrollens” vaksamma öga.

Det var vid detta stadium som fackföreningarnas ingripande blev avgörande. Oktoberkonferensen för fabrikskommittéerna hade avslöjat Fackföreningarnas centralråds intresse för att hämma de anarkistiska tendenserna i arbetarkontrollen – detta intresse delades nu i än högre grad av den revolutionära regeringen som kämpade för att vidmakthålla och organisera de viktigaste produktionsprocesserna. Följaktligen blev fackförenin-

---

[88] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 440. Uppfattningen om arbetarstaten som ”ett enda stort syndikat” är en upprepning av ibid., XXI, s. 437.
[89] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 1-2, 1919, s. 23.
[90] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 5-6, 11.
[91] Ibid XXII, s. 575, not 7
[92] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 25-26. 93

garna i den strid bakom scenen som följde på publiceringen av Lenins förslag, de oväntade förkämparna för ordning, disciplin och centraliserad produktionsledning och det omarbetade förslaget till dekret som slutligen framlades för VTsIK den 14 (27) november 1917 var ett resultat av striden mellan fackföreningar och fabrikskommittéer, en upprepning av striden vid oktoberkonferensen.[93] Förslaget till dekret inleddes med det sinnrika uttalandet att arbetarkontrollen hade instiftats ”till förmån för den planmässiga regleringen av nationalhushållningen”. Det upprepade bestämmelserna från Lenins ursprungliga förslag, om den bindande naturen av de beslut som fattas av arbetarnas representanter, och ägarnas och arbetarrepresentanternas ansvar inför staten. Men det förbättrades av hans lån från en sovjetmodell som innebar att han satte upp ett helt nytt och komplicerad maskineri för arbetarkontroll i exakt efterbildning av sovjeternas politiska system. Fabrikskommittéer eller råd blev ansvariga inför ett högre arbetar-kontrollråd som hade hand om ett större område – en stads provins- eller industriregion – och dessa lokala råd var ansvariga inför ett allryskt arbetarkontrollråd som slutligen var ansvarigt inför en kongress av arbetarkontrollråden. Dekretet slutade med ett löfte, som en släng åt kritikerna, att ”en förordning som reglerar förhållandet mellan den allryska kongressen för arbetarkontrollråden och andra organ för organisation och reglering av den nationella hushållningen, kommer att utges separat”. I debatten i VTsIK var dess strängaste kritiker Lozovskij fackföreningarnas talesman:

> Det grundläggande felet med detta projekt är att det står utanför allt samband med den planmässiga regleringen av nationalhushållningen och splittrar kontrollen över produktionen i stället för att koncentrera den. Det är nödvändigt att göra ett absolut klart och bestämt förbehåll så att arbetarna i de enskilda företagen inte får intrycket att företaget tillhör dem.

Men han skulle rösta för dekretet i medvetande om att ”fackföreningarna kommer att finnas med i de organ som dekretet sätter upp för att upprätta kontroll på ett sätt som är förenligt med arbetarklassens intressen”. Miljutin, dekretets *rapporteur* som senare själv var en övertygad ”nationaliseringsman” förklarade något ursäktande att ”livet hann ifatt oss” och att det hade blivit absolut nödvändigt att ”förena i en enda fast statsapparat den arbetarkontroll som utfördes på de enskilda platserna”, så att lagstiftningen om arbetarkontroll som logiskt skulle ha inpassats inom ramen för en ”ekonomisk plan” måste föregå lagstiftningen om själva planen.[94] Faktum var att arbetarkontrollen sådan som den ursprungligen uppfattades och som den i de flesta fall utfördes vid denna tid knappast hade något stöd i VTsIK. En talare hänvisade till klyftan mellan dem som ville utvidga ramarna för arbetarkontrollen och dem som försökte inskränka dem. Men de som ivrigast sade sig vara anhängare av arbetarkontroll och uppgav sig vilja ”utvidga” den, var i själva verket inbegripna i ett skickligt försök att göra den ordnad och ofarlig genom att förvandla den till en centraliserad allmän institution i stor skala. Dekretet godkändes av VTsIK av en majoritet på 24 röster mot 10 och offentliggjordes påföljande dag.[95]

---

[93] A. Lozovskij, *Rabotjij Kontrol* (1918), s. 20. En recensent av denna pamflett i *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*, nr 2-3 (februari —mars), 1918, s. 385-387 anklagar Lozovskij för att överdriva både den skada som ”arbetarkontrollen” åstadkommit och omfattningen av den ömsesidiga fientligheten mellan fabrikskommittéerna och fackföreningarna. I praktiken visade sig sammanslagningen inte svår att genomföra.

[94] *Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 60.

[95] Debatten finns i ibid., s. 60-62, och dekretet i *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 35.

Livet fortsatte att ”hinna ifatt” lagstiftarna och det omsorgsfulltutarbetade dekretet från den 14 (27) november 1917 fick ingen praktisk betydelse.[96] Arbetarnas spontana benägenhet att organisera fabrikskommittéer och att ingripa i fabrikens skötsel, uppmuntrades oundvikligen av revolutionen, som fick arbetarna att anta att landets produktionsapparat nu tillhörde dem och kunde styras av dem efter deras eget tycke och till förmån för dem själva. Det som hade börjat hända före oktoberrevolutionen, hände nu allt oftare och allt mera öppet och för ögonblicket skulle ingenting ha kunnat dämma upp revoltens flodvåg. Men det verkliga händelseförloppet varierade från fabrik till fabrik och det går därför inte att få någon enhetlig eller fullständig bild. I de flesta fall förberedde sig arbetsgivarna för att stänga fabriken och förklara lock-out för de motspänstiga arbetarna. Detta var den eventualitet som sovjetregeringen mest fruktade och Lenins förslag till dekret om arbetarkontroll innehöll en paragraf som förbjöd varje ”avbrott för ett företag eller av produktionen” utan medgivande från arbetarnas representanter.[97] Ibland kom man fram till en mer eller mindre olustig kompromiss mellan företagsledning och arbetare för att möjliggöra fortsatt arbete. Detta samarbete tog sig ibland besvärande former, som då arbetsgivare och arbetare i en viss industri samarbetade för att hindra regeringens order om stängning eller om sammanslagning av fabriker som producerade krigsmateriel eller, ännu mera oväntat, kom fram till en överenskommelse om att inte tillämpa det dekret som förbjöd nattarbete för kvinnor.[98] Oftast tog fabrikskommittéerna helt enkelt över fabrikerna i arbetarnas namn. Överlämnade åt sig själva kunde arbetarna naturligt nog sällan tillhandahålla den tekniska skicklighet, den industriella disciplin eller de bokföringskunskaper som krävdes för ett företags skötsel. Det inträffade fall då arbetarna efter att ha övertagit en fabrik, beslagtog dess fonder eller sålde lager och byggnader för egen vinst.[99] En knappfabrik i Moskva där en arbetarkommitté tog ledningen och den förre disponenten dömdes till tre månaders fängelse för sabotage, tvingades på grund av kommitténs oförmåga att sköta den, att stänga efter fjorton dagars kamp, och många exempel citerades då arbetare eller fabrikskommittéer efter att ha fördrivit ledningen senare sökte upp den och bönföll den att återvända.[100] Våren 1918 då arbetarkontrollen redan råkat i vanrykte, gav en talare vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden en förstående redogörelse för några av de förhållanden som hade åvägabringat den:

> De som arbetar i dessa företag kan omtala att felet låg inte bara hos arbetarna, i det förhållande att arbetarna började »hålla möten» men i det faktum att företagens tjänstemän, företagsledningen, lade armarna i kors för att det forna spöet – det spö med vilket de brukat driva på arbetarna – hade fallit ifrån dem och de inte hade några av de andra medel som den västeuropeiska bourgeoisin har för att få arbetaren att arbeta.... Alla dessa förhållanden sammanförde arbetarklassen med den ofrånkomliga uppgiften att styra företaget och det måste tas om hand. Naturligt nog tog arbetarklassen hand om det på ett klumpigt sätt. Det är förståeligt. De jagade ut de gamla disponenterna och teknikerna, kanske därför att dessa personer hade be-

---

[96] Det allryska Arbetarkontrollrådet samlades endast en gång, enligt Rjazanovs uppgift från januari 1918 (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Profsojuzov* (1918), s. 234), eller samlades överhuvudtaget aldrig, enligt uppgifter från samma talare ett par månader senare (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 104). Enligt en annan version ”försökte det samlas” men alltför få kom för att det skulle bli beslutsmässigt. (ibid., s. 72).

[97] En artikel i *Izvestija* från den 23 november (6 december) 1917 beskrev arbetarkontroll som nödvändig ”för att förlama handlingsförmågan hos dem som tillgriper lock-out” och hävdade att utan detta dekret ”hotade landets och revolutionens undergång”.

[98] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Profsojuzov* (1918), s. 175, 194.

[99] G. Tsyperovitj, *Syndikaty i Tresty v Rossii* (tredje uppl., 1920), s. 157.

[100] A. Lozovskij, *Rabotjij Kontrol* (1918), s. 33-34.

> handlat dem illa tidigare även om vi känner fall av vänlig behandling av hyggliga personalledningar i företag.[101]

Föreställningen om arbetarkontroll spred sig även till statsförvaltningen. Bland kuriositeterna i den ström av dekret som utfärdades under de första månaderna efter revolutionen fanns två som upplöste de tjänstemannasovjeter som hade tagit över Folkkommissariatet för post och telegraf och för sjöförsvaret.[102] I fråga om järnvägarna uppstod ytterligare en annan situation. Arbetare och teknisk personal slog sig samman för att överta och sköta järnvägarna och under en lång period trotsade de envist alla utomstående myndigheter.[103]

I vilken utsträckning dylika förhållanden var allmänna i hela den ryska industrin är svårt att avgöra. Rjazanov, som var fabrikskommittéernas svurne fiende, sa i januari 1918 att dessa aldrig fungerade utanför Petrograd och i Petrograd endast inom metallindustrin.[104] Men detta var med säkerhet en underskattning till och med vid denna tid, då metallarbetarna i Petrograd var proletariatets revolutionära élite, och det var därför troligt att det som gjordes här under revolutionens första veckor, skulle komma att upprepas senare på andra ställen. Redan före oktoberrevolutionen var tillståndet i Petrograd, den ryska krigsindustrins gnisslande nav, särskilt tillspetsat, och nu spreds förvirringen utåt från centrum. Detta förlopp kan inte uteslutande eller huvudsakligen hänföras till arbetarkontrollen. Det hade satts i rörelse långt före revolutionen av sådana faktorer som brist på råvarumaterial, försummelse av maskiner och fabriker och den allmänna trötthet och demoralisering som kriget födde. Revolutionen förstärkte alla dessa negativa faktorer och påskyndade processen. Men upprinnelsen av industrins kaos som spreds från de stora städerna över hela sovjetterritoriet trotsar alla försök till exakt kartläggning. I vissa områden och i vissa fabriker tog det lång tid för revolutionen att tränga igenom och för en tid fortsatte arbetet ungefär som förr. Coats bomullsspinneri i Petrograd arbetade i full utsträckning utan några besvärligheter tills slutet av februari 1918 då det tvingades stanna på grund av den enorma anhopningen av färdiga produkter, som berodde på ett sammanbrott i distributionsmaskineriet genom att kommunikationer och transporter inte fungerade.[105] När hela den ekonomiska organismen höll på att förfalla kunde inte de enstaka friska delarna i längden motstå den allmänna smittan.

Upplösningsprocessen fortsatte delvis som ett resultat av bolsjevikernas handlingar och delvis trots bolsjevikernas försök att hejda den. Denna dubbla inställning låter sig lätt förklaras. Fram till en viss gräns var det ekonomiska sammanbrottet en odiskutabel del av bolsjevikernas politik. Krossandet av det borgerliga styrets ekonomiska, såväl som politiska, maskineri var ett oundgängligt villkor för revolutionens seger, och som ett förintelsevapen gjorde arbetarkontrollen den revolutionära saken obestridliga tjänster. Ett nedbrytande var nödvändigt som en inledning till ett uppbyggande.[106] Men så snart en viss

---

[101] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 339-340.
[102] Den första hade, även om den först publicerades som ett dekret (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 30) formen av en vädjan som utsändes den 9 (22) november 1917 av ”Folkkommissarien för post- och telegrafministeriet [sic]” till alla post- och telegraftjänstemännen att upphöra med sabotaget. Det avslutades: ”Jag förklarar att inga så kallade begynnelsegrupper eller kommittéer för administrationen av post- och telegrafdepartementen har rätt att inkräkta på den centrala makten och på mig som folkkommissarie”. Det dekret som upplöste sjöförsvarsdepartementets sovjet var daterat 28 nov. (11 dec.) 1917 (ibid., nr 4, art. 58).
[103] Se not D: ”Arbetarkontroll vid järnvägen” s. 441-445.
[104] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 234.
[105] *The Lansing Papers, 1914-1920*, II (Washington, 1940), s. 369.
[106] Denna idé utarbetades senare i detalj av Bucharin.

gräns nåtts (och denna gräns var en ”tänkt” linje som inte kunde tidfästas exakt) hotade fortsatt förstörelse regimens existens. Uppfattningen att problemen inom produktionen och om samhällsklassernas inbördes förhållande kunde lösas genom arbetarnas direkta och spontana aktioner på de enskilda fabrikerna var inte socialism utan syndikalism. Socialismen sökte inte underordna den oansvarige kapitalistiske företagaren under en likaledes oansvarig fabrikskommitté som för sin egen del hävdade samma rätt till självständighet gentemot den aktuella politiska myndigheten. Ett sådant system kunde endast bevara den ”produktionsanarki” som Marx såg som kapitalismens fördärvsbringande kastmärke. Den ödesdigra och oundvikliga tendensen inom fabrikskommittéerna var att man fattade besluten i ljuset av arbetarnas intressen i en viss bestämd fabrik eller i ett visst bestämt område. Grundidén i socialismen var att upprätta en ekonomi som var planmässig och omsorgsfullt samordnad av en central myndighet för allas gemensamma bästa.

Arbetarkontrollen överlevde som organisationsform knappast ens de första veckorna efter revolutionen. När försöket att institutionalisera den i dekretet från den 14 (27) november och därmed neutralisera dess spridningseffekt, slutade med ett misslyckande och dekretet blev till döda ord, måste man försöka hitta något annat medel för att sätta de konstruktiva krafterna i rörelse. Det medel man valde för detta ändamål var Högsta rådet för nationalhushållningen som upprättades utan någon särskilt tydlig uppfattning om dess funktioner, i december 1917 och blev under de två närmast följande åren medelpunkten för industrins centralisering och administration. På arbetarsidan fullgjordes motsvarande uppgifter av fackföreningarna vars misstänksamhet mot arbetarkontroll hade fört dem nära samman med statens ekonomiska organ. Denna process var i full gång då första allryska fackföreningskongressen samlades i januari 1918.[107]

Skapandet av den församling som har kallats Högsta ekonomiska konferensen eller Nationalhushållningsrådet tycks ha bragts på tal under revolutionens första dagar. Den 17 (30) november utfärdade Sovnarkom ett dekret som formellt upplöste Provisoriska regeringens ekonomiska råd och Centrala ekonomikommittén och överlämnade deras befogenheter ”tills vidare i avvaktan på skapandet av ett nationalhushållningsråd, till representanterna för Sovnarkom för att användas vid organiseringen av Högsta ekonomiska konferensen”. Dessa representanter tycks ha varit Obolenskij, Smirnov och Saveljev och till dem lades nu Bucharin, Larin och Miljutin.[108] Tio dagar senare klagade Lenin över att ”Ekonomiska konferensen har hittills inte fått tillräcklig uppmärksamhet” och protesterade förgäves mot ett förslag att dra bort Bucharin från denna huvuduppgift genom att insätta honom i *Pravdas* redaktion.[109] Under 1 (14) december talade Lenin i VTsIK för ett förslag till dekret som framlades av Bucharin angående skapandet av ett Högsta råd för nationalhushållningen[110] och den 5 (18) december utfärdades dekretet.[111]

---

[107] Fackföreningarnas vidare utveckling kommer att diskuteras i den följande avdelningen (se s. 117-123).
[108] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 38; Lenin, *Sotjinenija* XII, s. 588; *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 12. Enligt Larin (ibid., 16) sade Lenin till honom ett par dagar efter revolutionen: ”Du har studerat organisationsfrågorna i den tyska ekonomin, syndikaten, trusterna och bankerna. Studera dessa saker för vår räkning.”
[109] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 107.
[110] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 108. Protokollen från detta VTsIK-möte saknas tyvärr. Larin (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 17) noterar att dekretet utarbetades av Bucharin. Bronskij (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 162) hänför det till Bucharin, Saveljev och sig själv.
[111] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 5, art. 83.

Dekretet om arbetarkontroll hade definierat avsikten med arbetarkontroll som ”den planmässiga regleringen av den nationella ekonomin”. Dekretet av den 5 (18) december 1917 beskrev ändamålet med Högsta rådet för nationalhushållningen (förkortning; Vesencha) som ”att organisera nationens ekonomiska aktivitet och regeringens finansiella resurser”. Det nya organet skulle leda verksamheten hos alla existerande ekonomiska myndigheter, inklusive allryska arbetarkontrollrådet, ”mot ett och samma mål”. Det skulle vara sammansatt av medlemmarna i allryska arbetarkontrollrådet, representanter för alla folkkommissariaten samt experter, varav de sistnämnda endast hade rådgivande funktion. Följaktligen ersatte det och upptog i sig arbetarkontrollapparaten som därmed upphävdes som Lenin anmärkte ett par veckor senare ”gick vi från arbetarkontroll till skapandet av Högsta rådet för nationalhushållningen”.[112] I vissa fall fanns det tydligen även kontinuitet i organiseringen: Petrograds regionala arbetarkontrollråd – som kanske var ett av de få fast etablerade organen för arbetarkontroll – övergick till att bli Petrograds regionala nationalhushållningsråd.[113]

Men man hade lärt sig mycket under de tre veckorna sedan dekretet om arbetarkontroll. Det nya dekretet gav Vesencha makt att konfiskera, införskaffa, beslagta eller tvångssammanslå alla grenar av produktionen och handeln. Det hade instruktioner att centralisera och leda arbetet i alla administrationens ekonomiska organ och alla förslag till lagar och dekret rörande ekonomin skulle framläggas för Sovnarkom genom det. Det löpande arbetet skulle samordnas av en byrå med femton medlemmar. Obolenskij utnämndes till ordförande i Vesencha med titeln (som snabbt föll ur bruk) Folkkommissarie för organiseringen och regleringen av produktionen. De första medlemmarna av Vesenchas byrå var bland andra Bucharin, Larin, Miljutin, Lomov, Saveljev, Sokolnikov och Sjmidt.[114] Den förutvarande Centrala ekonomiska kommitténs lokaler övertogs i vederbörlig ordning. Men den personal som fanns avgick och Vesencha ärvde ingenting från sin företrädare förutom kontorsmöblerna och några brevpärmar och böcker.[115] Medan alla den nyfödda regimens företaganden var vaga och förvirrade vid denna tid, tänkte Vesencha uppenbarligen som det centrala planerings- och styrningsorganet för landets ekonomiska liv. Lenin beskrev det strax före dess födelse som ”kamporganet för striden med kapitalisterna och godsägarna på det ekonomiska området, på samma sätt som Sovnarkom är det på det politiska”.[116] Hur odefinierad och vidsträckta dess möjliga funktioner var, visas av sammanställningen av ”demobilisering” och ”finans” med ”bränsle” och ”metaller” i den inledande förteckning över de underavdelningar det var uppdelat i. Första uppgiften för dess ordförande, Obolenskij var att övervaka övertagandet av statsbanken.[117] Dess första registrerade dekret (det antog nämligen en lagstiftningsmakt vilket det formellt inte hade fått) var en reglering av elektricitetstillförseln till regeringshögkvarteret i Smolnyj för den ransonerade tiden av dygnet[118] och en uppsättning regler och principer som styrde exporthandelspolitiken.[119]

---

[112] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 215.
[113] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 8. Rykov sade senare att Vesencha ”växte fram ur Petrograds fabrikskommittéer” (*Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), i (Plenumy), s. 7).
[114] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 8, art. 129: *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*.
[115] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 11-12.
[116] Lenin *Sotjinenija*, XXII, s. 108.
[117] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 14.1918, s. 12.
[118] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 10, art. 158.
[119] Ibid., nr 10, art. 159. Se vidare s. 145-146 nedan.

Det var därför inte någon del av den ursprungliga planen som snart gjorde Vesencha till det huvudsakliga instrumentet för Sovjets industripolitik till den grad att andra funktioner i det närmaste upphörde. Men denna inriktning fastslogs, mer eller mindre av en slump vid Vesenchabyråns första möte den 14 (27) december 1917. Detta var en händelserik dag. De privata bankerna hade samma morgon ockuperats av Röda gardet och VTsIK hade senare på dagen godkänt dekretet om nationaliseringen av dem.[120] Lenin var närvarande vid Vesenchabyråns möte och presenterade ett förslag till dekret om nationalisering inte bara av bankerna men av alla industriföretag.[121] Det finns inget formellt protokoll från detta tillfälle. Enligt Obolenskij gick bara Lozovskij och Rjazanov öppet emot Lenins förslag. Men de flesta av de närvarande ansåg dem vara ogenomförbara[122] och förslaget till dekret blev inte offentliggjort och publicerat. Den 20 december 1917 (2 januari 1918) kom ett dekret i vilket Vesencha förde över på sig själv all kontroll över den statliga industrifinansieringen och över alla löner som utbetalades av statliga institutioner, vilken skulle samordnas av ”statsplaneringsavdelningen” i Vesencha.[123] Detta dekret, som så många andra från denna period, fick ingen praktisk betydelse och är av intresse endast som ett tecken på att någon i Vesencha – kanske Larin – redan tänkte långt i förväg. Det var fortfarande ett långt steg inte bara till en omfattande ekonomisk planering men även till en allmän och effektiv nationalisering av industrin.

Ett par dagar senare kom Vesenchas första allmänna möte från vilket en målande redogörelse har lämnats av ett utländskt ögonvittne.[124] Omkring tjugo personer var samlade runt ett bord i ett oeldat rum halvtomt på möbler och bland dem fanns representanter för fackföreningarna, arbetare från fabrikskommittéer, flera folkkommissarier och ett par ingenjörer från järnvägen och metallindustrierna, de senare i egenskap av ”experter” – ”ett mycket blandat sällskap”. Obolenskij höll ett anförande där han talade om bristerna i dekretet om arbetarkontroll och om nödvändigheten av att samordna fabrikskommittéernas och fackföreningarnas insatser med sovjeternas centrala politiska myndighet. Olika praktiska svårigheter fördes fram och diskuterades. Mötet biföll en plan för att skapa särskilda kommissioner – de som kom att bli *glavki* och ”centra” – för olika industrigrenar och ett dekret, publicerat den 23 december 1917 (5 januari 1918), som upprättade ett nätverk av underordnade lokala organ. Dekretet förordnade att det i varje region skulle upprättas ett nationalhushållningsråd (Sovnarchoz) som stod under Vesenchas överinseende. Varje regionalt Sovnarchoz var en miniatyrkopia av det centrala Vesencha. Det skulle delas upp i fjorton avdelningar för de olika produktionsgrenarna och skulle innehålla representanter för lokala institutioner och organisationer, och dessa representanters antal skulle avgöras av arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeter (med vilket man troligtvis avsåg motsvarande regionssovjeter).[125] Det var tillåtet för ett regionalt Sovnarchoz att skapa provins- och lokalsovnarchozer som var ansvariga inför det och som hade samma funktioner i mindre enheter. Dessa lokala organ upptog i sig de motsvarande arbetarkontrollorganen på de platser där de senare hade upprättats.[126] Hela

---

[120] Se s. 153-154 nedan.
[121] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 139-141.
[122] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11,1918, s. 11-14.
[123] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 11, art. 167.
[124] M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 213-215.
[125] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 13, art. 196.
[126] I provinserna tycks föga eller ingen skillnad ha gjorts mellan sovnarchozerna, de ekonomiska avdelningarna i de lokala sovjeterna och de lokala organen för arbetarkontrollen (där sådana fanns). I Nizjnij Novgorod upprätthöll en och samma församling alla tre funktionerna. (*God Proletarskoj Diktatury*

systemet som ytterligare preciserades vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1918,[127] hade utformats som en avbild på det ekonomiska området av den politiska strukturen inom arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeter med dess pyramid av kongresser. Men denna motsvarighet som vilade på den orealistiska uppfattningen om en kompetensfördelning mellan politiska och ekonomiska myndigheter[128] var helt ineffektiv. På den högsta nivån kunde Vesencha aldrig höja sig till att bli ett ekonomiskt Sovnarkom och provins- och lokalsovnarchozerna kunde inte sätta sig upp mot de politiska sovjeterna. Idén med ekonomiska sovjeter var dödfödd. Vad som hade skapats var ett centralt ekonomidepartement med lokalkontor.

Den detaljerade organisering som detta dekret sörjer för bär ännu vittnesbörd om den ursprungliga avsikten att utöva en allmän övervakning över varje del av det ekonomiska livet. Men denna avsikt bleknade snart. Planering av nationalekonomin som helhet förblev ett avlägset ideal. Jordbrukspolitiken var beroende av en känslig avvägning mellan SR-vänstern och bolsjevikerna, medan finanspolitiken i stort sett hade avgjorts innan Vesencha kom in i bilden och förblev under ledning av folkkommissariatet för finansen – handeln behandlades ännu som en underordnad del av produktionen. Den verkliga bristen fanns, när nu arbetarkontrollen visat sin otillräcklighet, i den industriella politiken. Här fanns ett skriande behov av planering och organisering och Vesenchas funktioner minskades gradvis ner till fyllandet av detta behov. Den organisation som Vesencha föranstaltade om i sitt dekret från den 23 december 1917 (5 januari 1918) inberäknade ”särskilda kommissioner för varje industrigren”. Å andra sidan hade de flesta av de stora ryska industrierna själva under kriget med officiell uppmuntran och stöd skapat centrala inrättningar som mer eller mindre effektivt gjorde anspråk på att kunna tala för industrin som helhet, för att samordna produktionen och reglera försäljningen. Under de första veckorna efter revolutionen restes oupphörligen frågan om förhållandet mellan sådana inrättningar och sovjetmakten. I ett par industrier var också fackföreningarna starka nog för att spela en roll, även om deras roll ingenstans, utom inom järnvägen som redan var statsägd, var avgörande. Ibland försökte utan tvivel Vesencha att topprida industrimännen. En delegat vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1918 drog upp en bild av en ”sorts bohemvärld” i vilken ”en skräddare sätts i ledningen för en stor metallindustrikoncern och en målare i ledningen för textilproduktionen”.[129] Sådana saker hände och de rättfärdigades ibland av de teorier som förkunnats av Lenin i *Staten och revolutionen* och som nu ivrigt spriddes av Bucharin. Men de hände oftast i de fall där arbetsgivare och direktion öppet gjorde motstånd eller sabotage eller helt enkelt övergav sina fabriker. Ett vanligare förhållande mellan de kvarlevande kapitalistiska organen och den nya maktens redskap tycks ha varit ett olustigt, misstänksamt och halvt fientligt samarbete. Tidiga utnämningar till Vesencha kan ha grundats på partitrohet. Men det finns inregistrerat att både den ekonomiska

(Nizjnij Novgorod, 1918), s. 28-31). Ett annat exempel finns i *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 219).

[127] Ibid., s. 485-488.

[128] Lenin utvecklade i sitt öppningsanförande vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden temat att Vesencha var destinerad att som ”enda statlig institution få behålla en permanent plats” eftersom det skulle överleva som ”administration” under socialismen då regeringens politiska organ hade dött bort. (*Sotjinenija*, XXIII, s. 36).

[129] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 71.

kommittén i Moskvas regionssovjet och Charkovs första regionssovnarchoz innehöll representanter för företagarna.[130]

Den gradvisa koncentrationen till Vesencha av en centraliserad kontroll över industrin under revolutionens första vinter, kan illustreras med händelserna inom de två största ryska industrigrenarna – metall och textil. I bägge fallen byggdes kontrollen på grunder som lagts före revolutionen. Metallindustrin var den högst organiserade enheten i den ryska ekonomin. Den första försäljningsorganisationen för industrigrenen som helhet, Prodamet, hade skapats så tidigt som 1902. Krigets krav fick 1915 till stånd skapandet av en officiell kommitté, Rasmeko, för fördelningen av råmetallerna. En av Vesenchas första åtgärder var att omvandla Rasmeko till ett exekutivt organ för sin metallsektion och att uppdra till det uppgiften att fastställa priserna på metall.[131] I mars 1918 hade Vesenchas gruv- och metallavdelningar som var uppbyggda på dessa förrevolutionära grunder, blivit en aktiv organisation med en högkvartersstab på 750 personer.[132] Textilindustrin var den äldsta storindustrin i Ryssland. Den var unik i det att praktiskt taget alla dess fabriker fanns i de centrala regionerna, så att hela industrin var koncentrerad till det område som stod under sovjetkontroll, men den skulle snart komma att skäras av från sin huvudsakliga inhemska råvarutillgång i Turkestan. Det faktum att få textilfabriker fanns bland dem som nationaliserades under den första perioden[133] ger en antydan om att ägarna var mindre omedgörliga än i vissa andra industrier. Provisoriska regeringen hade tillsammans med textilindustrin upprättat en organisation med namnet Tsentrotkan med huvudkvarter i Moskva, av den synbara anledningen att man ville förenkla distributionen av varor. Den 16 (29) december 1917 kom ett dekret som instruerade Moskvasovjetens ekonomiska avdelning att omorganisera Tsentrotkan så att den verkade för att ”hålla räkning på alla textilprodukter, beslagta dem för statens räkning och fördela dem genom den allmänna statliga organisationen för Folkkommissariatet för förråden”.[134] Med all säkerhet åstadkom man ingenting med detta dekret förutom att man lade en preliminär grund till en organisation i vilken sovjetmakten kunde stå på en gemensam bas med industriägarna. I slutet av januari 1918 höll textilarbetarnas fackförening en kongress som säkert inte var utan officiellt stöd och antog en resolution som var positiv till skapandet av en central organisation som den kallade Tsentrotekstil, för att kontrollera industrin.[135] Slutligen skapade Vesencha i mars 1918 ett centralorgan för textilindustrin som, även om den fick det namn arbetarna föreslagit uppenbarligen var en kombination av Tsentrotekstil och Tsentrotkan. Det nya Tsentrotekstil beskrevs i sina stadgar som ”ett statligt organ för att förena och styra industrins alla aktiviteter”. Det skulle vara sammansatt av trettio arbetare från industrin, femton ingenjörer och företagsledare (dessa omtalades med ett talesätt som var vanligt under tsartiden som den ”beskattade” eller ”skattebetalande” gruppen) och trettio representanter för olika statliga eller halvstatliga församlingar och dess exekutiva organ skulle vara en byrå med elva medlemmar.[136] Den hotande bristen på råmaterial

---

[130] *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XIII (1929), s. 559-560, art. VSNCh.
[131] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 10, art. 149. Ett par dagar tidigare hade ett dekret med liknande lydelse utgivits av Folkkommissariatet för handel och industri (ibid., nr 10, art. 155) men kommissariatet överlät snart alla anspråk på delaktighet i den industriella organiseringen på Vesencha.
[132] *Bjulleteni Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 1, april 1918, s. 42.
[133] Enligt V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl. 1929) s. 112, stod textilindustrin endast för 5 procent av alla de koncerner som nationaliserades före 1 juni 1918.
[134] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 9, art. 137.
[135] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 10, 1918, s. 32; nr 11, 1918, s. 43-46.
[136] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 2, 1918, s. 43-44.

(som blev akut under hösten 1918) kan ha bidragit tid att åstadkomma en relativt hög samarbetsgrad i denna industri mellan företagsledning, arbetare och sovjetmakten.

Metall- och textilindustrierna tjänar som belysning av den process med vilken Vesencha under de första månaderna av 1918 började bygga upp ett system för enhetlig administration av särskilda industrier. Under 1915 och 1916 hade tsarregeringen satt upp centrala organ som ibland kallades ”kommittéer” och ibland ”centra” för många industrier som producerade förnödenheter som direkt eller indirekt var nödvändiga för krigföringen[137] och 1917 hade dessa centrala organ, som vanligen var sammansatta av representanter för den berörda industrin och som utövade reglerande funktioner av en ganska odefinierad art, spritt sig över nästan hela fältet av industriell produktion. Under den första hälften av 1918 tog Vesencha steg för steg över dessa organ eller vad som var kvar av dem och omvandlade dem under namnet *glavki* (huvudkommittéer) eller *centry* (centra) till administrativa organ underställda Vesenchas ledning och kontroll. Huvudkommittén för läderindustrin (Glavkoi) upprättades i januari 1918.[138] Denna följdes snabbt av huvudkommittéer för pappers- och sockerindustrin och ”centra” för tvål- och teindustrierna. Alla dessa samt Tsentrotekstil fanns redan i mars 1918.[139] Dessa organ kunde knappast ha skapats annat än på grunder som lagts redan före revolutionen eller utan ett samarbete med industriledningarna och den tekniska personalen. De journaler som många av dem publicerade under våren och sommaren 1918 liknade i mycket de gamla handelsjournalerna. Det kan för ögonblicket ha sett ut som den ryska ekonomin i likhet med det mönster som satts upp i Tyskland under kriget, var på väg mot en kompromiss mellan industrin och den nya statsmakten grundad på koncentration och självstyre under ett brett överinseende från Vesencha. Hur långt detta överinseende var effektivt är en fråga på vilket inget klart och entydigt svar kan ges. Men i den mån det var effektivt var detta snarare ett resultat av samarbete än av tvång. Vid den tid då den ryska ekonomin, nedbruten av krig och revolution, var på väg att störtas ner i ett svalg av anarki och upplösning, kunde en visst underförstådd intressegemenskap upptäckas mellan regeringen och de mera förnuftiga och måttfulla bland industrimännen, i det att bägge parter önskade återvända till något slag av ordnad produktion.[140]

Omfattande nationalisering av industrin var följaktligen inte en del av det första bolsjevikprogrammet och även om Vesencha hade getts befogenhet att ”konfiskera, rekvirera eller beslagta” var (le första stegen mot nationalisering tvekande och osäkra. Nationaliseringen av industrin behandlades till en början inte som ett önskvärt mål i sig men som ett svar på vissa förhållanden, vanligen någon förbrytelse från arbetsgivarnas sida och det tillämpades uteslutande på enskilda fabriker, inte på hela industrigrenar, varför varje

---

[137] S. Zagorsky, *State Control of Industry in Russia during the War* (Yale, 1928), s. 129 registrerar upprättandet av kommittéer för bomulls-, ylle-, läder-, lin- och pappersindustrin.

[138] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 18, *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 95.

[139] *Bjulleteni Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 1, mars 1918, s. 28. Det dekret som upprättar huvudkommittén för sockerindustrin (Glavsachar) finns i *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 29, art. 377. Detaljer om upprättandet av ett te-centrum (Tsentroeaj) finns i *Izvestija Tsentrotjaja*, nr 1, s. 25, april 1918.

[140] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 3, 1918, s. 7-12 publicerade en artikel av en ”specialist” vid namn Makevetskij som var expert på giftgaser och tidigare lärare vid Teknologiska Institutet, som hävdade att den ryska kemiska industrins framsteg och effektivitet endast kunde säkras genom ett accepterande av statlig kontroll och förespråkade nationalisering av industrin. V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 237 registrerar bildandet av Glavchim, huvudkommittén för den kemiska industrin, på grundval av den kemiska kommittén i Centrala artilleristyrelsen i tsarregimens krigsministerium.

element av planering helt saknades i dessa inledande åtgärder. Två epitet användes i sovjetlitteraturen för att beskriva nationaliseringspolitiken från denna tidiga period. Den var ”bestraffande”[141] vilket innebar att avsikten med den var att besegra eller bestraffa motstånd eller sabotage från kapitalisternas sida och den var ”spontan”,[142] vilket betydde att den huvudsakligen var ett resultat av aktioner från arbetarna i den aktuella fabriken, inte från centrala myndigheter. Talrika bevis finns för att verifiera båda dessa beskrivningar.

De tidiga nationaliseringarnas ”bestraffande” natur belyses av det faktum att de första nationaliseringsdekreten, antingen de var utfärdade av Sovnarkom eller Vesencha, alltid omtalade de skäl som orsakat eller som rättfärdigade en nationalisering. Vägran att underkasta sig arbetarkontroll var den oftast angivna orsaken.[143] Men en elektrisk belysningsfirma nationaliserades därför att ledningen trots statligt understöd hade fört företaget till ”fullständig ekonomisk ruin och strider med de anställda”.[144] Putilovverken i Petrograd övertogs på grund av deras ”skuldsättning till finansdepartementet” och en annan stor metallkoncern nationaliserades ”med hänsyn till företagsledningens uttalande om sin avsikt att avveckla bolagets affärer”.[145] Ett annat järn- och stålverk som tillverkade spik nationaliserades ”med hänsyn till bolagets oförmåga att fortsätta driva fabriken och till dess betydelse för regeringen”.[146] Deklarationen av det arbetande och utsugna folkets rättigheter som antogs av tredje allryska Sovjetkongressen i januari 1918, förklarade alla fabriker, gruvor och transportmedel vara statlig egendom. Denna markerade, även om den snarare var ett principuttalande än en lag, en mera avgörande åsiktsutveckling och från denna tid upphörde i allmänhet nationaliseringsdekreten att ge orsaken till åtgärden.[147] Det ”spontana” elementet i den tidiga nationaliseringen var ännu mer påfallande än dess bestraffande karaktär. De nationaliseringsdekret som utfärdades av Sovnarkom och Vesencha berörde huvudsakligen företag i Petrograd samt ett mindre antal välkända provinsföretag med kontor i huvudstaden. Men ett mycket större antal större och mindre företag över hela landet nationaliserades av regions- eller lokalsovjeter, eller -sovnarchozer, av andra lokala organ eller av arbetarna själva med eller utan de lokala sovjeternas samtycke.[148] Ibland gick de lokala sovjeternas nationaliseringar hand i hand med krav på politisk självständighet. Då en kommission omedelbart efter revolutionen sändes till Turkestan för att organisera bomullsförråden för textilfabrikerna i Moskva

---

[141] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 137. Lenin beskrev vid tredje allryska Sovjetkongressen under det att han fördömde regimens kapitalistiska fiender, ”nationaliseringen av bankerna och konfiskeringen av deras egendom” som åtgärder för att ”bringa dem till lydnad” (*Sotjinenija*, XXII, s. 210).

[142] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 92; *Za Pjat Let* (1922), s. 238. Angående det ryska ordet *stichijnyj*, se, volym 1, s. 25, not 20.

[143] Tidiga exempel finns i *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 4, art. 69; nr 6, art. 95; nr 13, art. 190, 191 och 192. Enligt V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 115, berodde 70 procent av alla nationaliseringar under denna period på att arbetsgivarna antingen vägrade godkänna arbetarkontrollen eller övergav sina fabriker.

[144] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 9, art. 140.

[145] *Sbornik Dekretov po Narodnomu Chozjajstvu* (1918), s. 270-271.

[146] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 9, art. 130.

[147] Se ibid., nr 27, art. 350, 351 och 354-360 för en serie nationaliseringsdekret som utfärdades i februari och mars 1918.

[148] Ett tidigt dekret som huvudsakligen rörde livsmedelstillgången hade tillfälligtvis givit de lokala sovjeterna rätt att beslagta ”alla handels- och Industriföretag” (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 1 (andra uppl.), art. 9) men legalitetsfrågor betydde föga vid denna tid.

och Petrograd, upptäckte den att Turkestans sovjet och sovnarkom redan hade nationaliserat den lokala bomullsindustrin.[149] Exakt vad som hände över hela det väldiga sovjetterritoriet trotsar varje försök till noggrann beräkning.[150] Men allt pekar på att det förvirrade tillvägagångssättet med arbetarkontroll var en huvudorsak till nationaliseringarna under vintern 1917-18 och att regions- och lokalsovjeter och sovnarchozer oftare utfärdade dekret för att skyla över aktioner som arbetarna själva gjort än dekret som hade sin upprinnelse i deras egna initiativ. Nationaliseringen, som Rykov senare sade, ”fortsatte utan hänsyn till försörjningsfrågor eller ekonomiska överväganden. Den växte helt enkelt fram ur den direkta nödvändigheten av en kamp mot bourgeoisin”.[151] Det var karaktäristiskt för det slumpmässiga förloppet av denna ”bestraffande” eller ”spontana” nationalisering att den endast tillämpades på enskilda fabriker. Med undantag för handelsflottan som redan var organiserad som en enhet och som togs över genom ett dekret från januari 1918,[152] var den första nationaliseringen av en hel industrigren nationaliseringen av sockerindustrin i maj 1918 som följdes av oljeindustrins nationalisering under den påföljande månaden.[153] Trots detta stod det klart att så länge de enskilda fabrikerna snarare än hela industrier logs som utgångspunkt för nationaliseringen var de i arbetarkontrollen inneboende syndikalistiska tendenserna ännu inte helt övervunna. I ett samhälle som sökte organisera sig på socialistisk snarare än syndikalistisk grund kunde inte en viss fabriks eller företags öde avgöras uteslutande med utgångspunkt från dess så att säga egenvärde. Hela industrin eller produktionsgrenen och ytterst hela den nationella ekonomin måste betraktas som en enda enhet.

Brest-Litovskfördraget verkade som ett svårt slag mot hela sovjetorganisationen. Det hade kastat ett skarpt strålkastarljus över en bild av nästan total hjälplöshet och förvirring och gjorde snabbt slut på den avvaktande kompromisspolitik som hade kännetecknat de gångna tre månaderna. Vid tiden för under-tecknandet av fördraget lades fortfarande huvudbetoningen på behovet av att skapa en ny armé för ”försvaret av det socialistiska fäderneslandet” och på de säkra utsikterna till en kommande internationell revolution:

---

[149] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), r. 97.

[150] Enligt den statistik som citeras i V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 113, hade av 521 företag som nationaliserades före 1 juni 1918, 50 procent nationaliserats av regionala sovnarchozer, 25 procent av lägre sovnarchozer eller sovjeter och endast 20 procent av Sovnarkom eller Vesencha. Men denna statistik, om än utan tvekan relativt komplett för de högre myndigheterna, var säkerligen otillförlitlig i fråga om nationaliseringarna på lägre nivå, och inte heller kan statistiken visa till vilken grad de formella nationaliseringarna hade sin grund i arbetarnas ”spontana” aktioner. Rykov kommenterade statistikens otillförlitlighet i fråga om nationaliseringen: ”Många siffror har angivits och ingen vet hur exakta dessa siffror är” (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 92.

[151] Ibid., s. 92.

[152] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 19, art. 290.

[153] Ibid., nr 34, art. 457; nr 45, art. 546. Båda dessa industrier befann sig i ett särskilt vanskligt tillstånd på grund av den tyska ockupationen av Ukraina. Ett klart undantag från vad som sagts i texten är nationaliseringen av tändsticks- och stearinfabrikerna genom ett dekret från 7 mars 1918 (ibid., nr 29, art. 385). Detta var ett undantagsfall. Avsikten med dekretet var att skapa ett statligt monopol över distributionen av vissa nödvändighetsartiklar (ris, peppar och kaffe ingick också). ”Nationaliseringen” av tändsticks- och stearinfabrikerna var härvid av underordnad betydelse och trots den term man använde, placerades de inte under kontroll av Vesencha (som utfärdade dekretet) eller något annat statligt organ utan under det centrala kooperativa rådet (Tsentrosojuz). Vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden 11 maj 1918 uppgavs det uttryckligen att Vesencha fram till dess endast hade nationaliserat två hela industrigrenar, nämligen vattentransporterna och sockerindustrin (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 93).

dessa var grundtankarna ännu i den resolution från sjunde partikongressen som godkände ratificeringen av fördraget den 8 mars 1918. Precis en vecka senare upprepade den resolution från fjärde allryska Sovjetkongressen, som formellt stadfäste fördraget, dessa motiv och Tät dem föregås av ännu ett – behovet av en avgörande vändning i den ekonomiska politiken:

> Kongressen fäster enträget alla arbetares, soldaters och bönders, alla arbetandes och alla förtryckta massors uppmärksamhet på den för ögonblicket allmänna och oundgängliga huvuduppgiften att höja arbetarnas handlingskraft och självdisciplin, att överallt och på alla områden skapa starka fasta organisationer som så vitt möjligt täcker all produktion och all varudistribution, att skoningslöst bekämpa det kaos, den oordning och upplösning som är det historiskt oundvikliga resultatet av ett ödeläggande krig, men solo samtidigt är det främsta hindret för socialismens slutliga seger och för förstärkandet av det socialistiska samhällets grunder.[154]

Tiden var nu mogen för en uppskattning av de oerhörda ekonomiska förluster som visserligen inte orsakades av, men registrerades i, Brest-Litovskfördraget. De uppgick till 40 procent av industrin och av den industriella befolkningen i det gamla ryska imperiet, 70 procent av järn- och stålproduktionen och 90 procent av sockret.[155] Drastiska åtgärder var nödvändiga för att rycka loss landet ur undergångens struptag. Det enkla faktum att man på något sätt överlevt det tyska eldprovet uppammade å andra sidan en viss begränsad optimism. Oredan under de gångna månaderna kunde rättmätigen till viss del tillskrivas krigets fasor och dessa var för ögonblicket över. För första gången var Sovjetrepubliken befriad från att rikta sin främsta uppmärksamhet mot en utländsk invasion. Industrins återuppbyggnad var den första och viktigaste uppgiften under ”and-hämtningspausen”.

Denna nya vändning inom politiken åtföljdes av viktiga förändringar inom Vesencha. Dess förste ordförande, Obolenskij, tycks ha avskedats nästan omedelbart.[156] Han, Bucharin och Lomov deltog alla i partiets centralkommittés debatter som aktiva motståndare till Brest-Litovskfördraget och då de besegrades drog de sig tillbaka från Vesenchabyrån och avsade sig allt ansvar för dess politik.[157] Detta öppnade vägen för Larin och Miljutin som blev de mest inflytelserika gestalterna i Vesenchahögkvarteret – Larin förväntades en tid komma att överta ordförandeposten.[158] Larin, som från början var mensjevik, var student och beundrade den statligt vägledda industriella koncentrationen och planhushållningen i krigstidens Tyskland. Miljutin var, även om han hela tiden varit bolsjevik, ingen orubblig ytterlighetsman vilket hans resignation över en koalitionsfråga i november 1917[159] hade visat. Både Larin och Miljutin trädde nu fram som den praktiska handlingens män med huvudsaklig uppgift att hejda den katastrofala produktionsnedgången. Båda var starka anhängare av planering och centralisering. Den politik de representerade

---

[154] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 69.
[155] Dessa siffror gavs av Radek i en rapport till den första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1918 (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva*, s. 15). Mera beräkningar av de berörda förlusterna har gjorts i *Na Novych Putjach* (1923), III, 161-163.
[156] I januari 1918 sändes Obolenskij till Charkov för att förbereda nationaliseringen av Donetsgruvorna (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 14) och i mars 1918 rapporterade han till Vesenchas plenarförsamling till förmån för en nationalisering av Donetsgruvorna (*Bjulletini Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstvo*, nr 1, april 1918, s. 34-41).
[157] Första numret av Vesenchas journal, *Narodnoje Chozjajstvo*, daterad mars 1918, ansvarades för av en redaktionskommitté bestående av Obolenskij, Lomov och Smirnov. Från och med andra numret (april 1918) var Miljutin redaktör.
[158] Se ett uttalande av Saveljev som var t. f. ordförande efter Obolenskijs avresa, upptecknat i Bunyan & Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 624.
[159] Se volym 1, s. 124.

var en reaktion mot överdrifterna i fråga om arbetarkontrollen och den ”spontana” nationaliseringen, och hade för en tid Lenins stöd. De första omisskänneliga stegen längs denna nya väg var ett dekret utfärdat av Vesencha den 3 mars 1918 – samma dag som Brest-Litovskfördraget undertecknades – signerat av Larin. Detta dekret innehöll ett klart erkännande av den tekniska ledningens funktioner inom industrin och var samtidigt ett försök att lägga grunden till ett fullständigt system för central övervakning och kontroll. Varje ”centralstyrelse” (*glavk* eller centrum) skulle för varje företag inom den industri den hade hand om, utnämna ett ombud som skulle vara regeringens representant och tillsyningsman samt en teknisk och en administrativ ledare. Den administrative ledaren var underställd besluten från ett ”ekonomiskt administrativt råd” sammansatt av representanter för arbetare, arbetsgivare och teknisk personal från företaget samt för fackföreningarna och de lokala sovjetorganen. Den tekniske ledaren kunde överröstas endast av regeringsombudet eller av industrins ”centralstyrelse”. Dekretet fastslog principen att ”i nationaliserade företag utövas arbetarkontrollen genom att alla uttalanden och beslut från fabriks- eller verkstadskommittén eller från kontrollkommissionen. underställs det ekonomiskt administrativa rådet för godkännande” och det fanns ett stadgande att inte mer än hälften av medlemmarna i administrativa rådet skulle vara arbetare eller arbetsgivare.[160] Vid det sammanträde för Vesencha som öppnades den 19 mars 1918 inledde Miljutin huvudrapporten med att förklara att ”proletariatets diktatur har nödvändiggjort en förändring av hela vår ekonomiska politik uppifrån och ned”. Han gjorde ett förbehållsamt utfall mot arbetarkontrollens och nationaliseringens ”” så som den dittills utövats:

> Nationaliseringen har antingen kommit nedifrån, utförd av regionala eller ofta lokala arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeter, eller uppifrån, härifrån, från Sovnarkom eller Vesencha. Men felet i detta nationaliseringssystem har varit att det inte fanns någon allmän plan. Hela förloppet dikterades utifrån av den ekonomiska situationen och av omständigheterna i klasskampen. För närvarande måste staten finansiera industrin och i realiteten upprätthålls nu i stor utsträckning både de nationaliserade och de privata företagen av statskassan. Av den anledningen skulle det i detta avseende bli mycket svårt att teckna en bild som urskilde de nationaliserade företagen från de icke-nationaliserade i fråga om deras finansiella beroende av staten och därför ställs vi i framtiden inför nödvändigheten av att administrera dessa fabriker, verkstäder etc. som ännu inte nationaliserats och inför *det vidare arbetet för att fullborda industrins nationalisering*.

Resultatet av detta var att man skulle överge systemet med ”bestraffande” nationalisering till förmån för ”ett planerat nationaliseringssystem” som var väl förberett och som täckte en hel industrigren. En sådan vidare nationalisering måste sammanbindas med en ”ökning av produktiviteten”. Larin förklarade också – och detta var en uppfattning som då var lika ovanlig som den vid en tillbakablick tycks självklar – att Vesenchas funktion var ”att öka kvantiteten bruksföremål som produceras i detta land” och han var långt före sin tid då han framlade tre ambitiösa projekt för statliga åtaganden: intensiv-utrustning av Kuznetskgruvorna i centrala Sibirien, elektrifiering av Petrogradindustrin och bevattning av Turkestan.[161] Planer för utvecklandet av gruvor och industri i Sibirien för att ersätta de förlorade industriregionerna i Ukraina och sydöstra Ryssland diskuterades mycket i början av 1918 men man avbröts snart av inbördeskriget. Av samma anledning omöjlig-

---

[160] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu* (1918), s. 311-315.

[161] Miljutins två tal finns i V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 130-141; och Larins rapport i *Bjulletini Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 1, april 1918, s. 23-34. Inget officiellt protokoll tycks ha publicerats från förhandlingarna. Miljutins tal innehöll en avdelning om arbetsmarknadspolitiken – angående den se s. 126-127 nedan.

gjordes Turkestanprojektet. Elektrifieringen av industrin var fröet till en idé som senare bar frukt och intog en hedervärd plats i Sovjets planhushållningshistoria. Men för ögonblicket byggde Larin luftslott.

Den fråga kring vilken akuta motsättningar flammade upp under den korta period av yttre lugn som följde på Brest-Litovsk, gällde förhållandet mellan den revolutionära regeringen och de tidigare ledarna för den kapitalistiska industrin. Lenins uppfattning om statskapitalism" som en regim som skulle låta ägarna behålla och sköta sina industriföretag men under allmän statlig övervakning och ledning, hade inte övergivits. Förhandlingar mellan Vesencha och industrimännen uppmuntrades. Det var inte förvånande att underhandlingar inletts med Mesjtjerskij, en framstående järn- och stålmagnat, vars grupp ägde landets största lokomotiv- och vagnfabrik, angående industrins framtida organisation. I mars 1918 lade Mesjtjerskij fram ett öppet förslag enligt vilket hans grupp skulle inneha hälften av aktierna i en ny metallindustritrust och staten den andra hälften samt att gruppen skulle åta sig trustens ledning å bolagets vägnar. Med en knapp majoritet beslöt Vesencha att underhandla på dessa villkor.[162] Vid omkring samma tid gjorde Stachejev, en annan industriägare, ett förslag att skapa en trust för Urals järn- och stålindustri där två hundra miljoner rubel av aktiekapitalet skulle tecknas av hans grupp, tvåhundra miljoner av staten och etthundra miljoner av icke namngivna amerikanska kapitalister. Ett alternativt förslag var att staten skulle teckna hela beloppet och att Stachejevgruppen skulle förvalta trusten för statens räkning.[163]

Dessa planer av vilka Mesjtjerskij-projektet var det som var allvarligast menat, mötte snart starkt politiskt motstånd. Vänstergruppen som hade besegrats i fråga om ratificeringen av Brest-Litovskfördraget drog i fält under ledning av Bucharin och Radek på en bred ekonomisk front. Den 4 april 1918 lade denna grupp fram en rad teser vid ett partimöte och dessa teser publicerades fjorton dagar senare i första numret av den kortlivade tidningen *Kommunist*.[164] Lenin som var närvarande vid mötet läste upp en rad motteser. Dessa publicerades inte vid denna tid men var uppenbarligen en del av ett första utkast 'till en omfattande artikel med titeln *Sovjetmaktens aktuella uppgifter*, som efter att ha godkänts av partiets centralkommitté – en ovanligt högtidlig formalitet – publicerades i *Izvestija* den 28 april 1918.[165] Följande dag öppnades en större allmän debatt om denna fråga i VTsIK av Lenin med Bucharin som talesman för Vänstergruppen och den 3 maj antog VTsIK *Sex teser om sovjetmaktens närmaste uppgifter*, vilket innebar ett fullt gillande av Lenins ståndpunkter.[166] Lenin nöjde sig inte med denna formella seger utan gisslade sina besegrade motståndare i en livfull pamflett, *Om "vänster"-barnslighet och småborgerlig mentalitet*, vilken markerade slutet på striden och gav den mest genomarbetade analysen av Lenins ekonomiska syn vid denna tid.

---

[162] Enligt en redogörelse i *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 22, togs beslutet med endast en rösts majoritet vid ett möte för Vesenchas styrelse och "några ledare för Sovnarkom".
[163] G. Tsyperovitj, *Syndikaty i Tresty v Rosii* (tredje uppl., 1920), s. 161-162.
[164] Se volym 1, s. 210-211. Teserna finns återgivna i Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 561-571.
[165] Ibid., XXII, s. 439-468. Ett fragment av det ursprungliga utkastet, skrivet i slutet av mars och som skiljer sig avsevärt till formen från den slutliga texten, har bevarats, ibid., XXII, 412-425. Centralkommitténs godkännande finns upptecknat, antagligen från opublicerade partiarkiv, i ibid., XXII, s. 620, not 177. *Kommunist*, nr 1, 20 april, 1918, s. 13, förebrådde Lenin för hans underlåtenhet att publicera sina motteser.
[166] *Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 206-238. Lenins två tal (det andra var ett svar till Bucharin) finns även i *Sotjinenija*, XXII, 471498, de sex teserna ibid., XXII, 499-501.

Bägge sidor var överens om att en vändpunkt hade nåtts. Revolutionen hade triumferat över fienden på hemmaplan, bourgeoisins makt hade krossats och det borgerliga administrationsmaskineriet, både det politiska och det ekonomiska, hade slagits sönder – revolutionens destruktiva fas hade fullbordats. Men om hur man skulle fortsätta mot uppbyggnadsfasen rådde vitt skilda meningar. Vänstergruppens medlemmar utgjorde motpolen till dem som, före och efter oktober 1917, hade tvivlat på möjligheten av en omedelbar övergång till den socialistiska revolutionen, genom att de däremot vidhöll att den socialistiska revolutionen hade genomförts och var ivriga att få samla dess vederkvickande frukter. De ryggade tillbaka från att framställa ett konkret program och förblev i huvudsak en oppositionsgrupp. Men den omdebatterade principen stod fast. Den proletära revolutionens program sköts åt sidan till förmån för den nya statsmaktens behov av att befästa sina positioner. Liksom den internationella revolutionens sak hade offrats vid Brest-Litovsk för att ”skydda och förstärka det som återstår av Sovjetstaten” måste man inom den ekonomiska sfären ”nu inrikta alla krafter på förstärkandet och utvecklandet av produktionskapaciteten, på organisk uppbyggnad, vilket innebär en vägran att fortsätta nedbrytningen av de kapitalistiska produktionsförhållandena och till och med ett visst återupprättande av dem”. Argumenteringen fortsatte:

> Istället för att fortsätta från en partiell nationalisering till en allmän socialisering av den större industrin, måste överenskommelser med ”industriledarna” leda till utformandet av stora truster som leds av dem och som omfattar de viktigaste industrierna, vilka utifrån sett förefaller vara statliga företag. Ett sådant system för organiserad produktion skapar en samhällelig grundval för utvecklandet av statskapitalism och innebär ett övergångsstadium på vägen dit.

Samma kritik upprepades av mensjevikernas tidningar som klagade över att ”en politik för skapandet av industritruster förs ut under täckmantel av nationalisering av industrin”.[167] Lenins nya fasthållande vid en central organisation och de åtgärder han föreslagit för att genomföra den, avfärdades som en reträtt från socialismen i riktning mot statskapitalism.

I mitten av april 1918 då denna strid stod vid sin höjdpunkt, fattades beslutet att förkasta Mesjtjerskij-projektet.[168] Vilken roll oppositionen spelade i framtvingandet av detta beslut är inte klarlagt. Enligt en version dikterades det av upptäckten av att majoriteten av aktierna i Mesjtjerskijgruppen hade övergått i tyska händer.[169] Men principdiskussionen fortsatte utan hänsyn till detta beslut. Lenins försvar mot vänsteroppositionens attack var karaktäristisk och betydelsefull. Sedan april 1917 hade han predikat för dem som ville innestänga revolutionen inom de trånga borgerliga ramarna, grundsatsen om den omedelbara övergången från den borgerliga till den socialistiska revolutionen. Men han reserverade sig noga i fråga om tidpunkt och de förhållanden under vilka socialismen kunde uppnås. ”Inte 'införandet' av socialismen som vår *omedelbara* uppgift”, hade han sagt i aprilteserna, ”men omedelbar övergång endast till *kontroll* från arbetardeputerades

---

[167] Citerat i Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 523.

[168] Endast få detaljer om underhandlingarna med Mesjtjerskij avslöjades någonsin. En talare vid första allryska kongressen för nationalhushållnings-råden uppgav att bolsjevikerna hade ”tillbringat fyra hela månader med att lära sig och få lektioner av den där inte så dumme trustskötaren, Mesjtjerskij. Enligt Rykov kom Mesjtjerskij överens med Larin om en plan, men den avslogs av en majoritet av Vesenchas styrelse (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 72, 112). Enligt en artikel av Osinskij (Obolenskij) i *Kommunist*, nr 2, 27 april 1918, s. 17 hade Lenin stött planen vid partidiskussionen den 4 april och sa att han var fullt beredd att ge Mesjtjerskij en ”muta” på 200-250 miljoner rubel om gruppen åtog sig att ta hand om organiseringen av en stor metalltrust.

[169] G. Tsyperovitj, *Syndikaty i Tresti v Rossii* (tredje uppl., 1920), s. 165.

sovjeter över den samhälleliga produktionen och varudistributionen". I *Staten och revolutionen* som skrevs strax före oktoberrevolutionen, hade han talat med en sidoblick på krigstidens Tyskland om "den epok då monopolkapitalismen utvecklas till statsmonopolkapitalism", men han hade tillbakavisat irrläran att denna statsmonopolkapitalism kunde kallas "statssocialism" det var inte socialism, men det var ett steg på vägen mot socialism.[170] Denna uppfattning om en högkoncentrerad och monopolistisk ekonomi som sköttes av kapitalister, formellt med privat äganderätt men med noggrann statlig övervakning, var vad Lenin avsåg med "statskapitalism". Försöket att genomföra den omedelbart efter revolutionen genom systemet med arbetarkontroll hade brutit samman, delvis beroende på att kapitalisterna vägrade att spela den roll som förväntades av dem.[171] Men betydligt mer framgångsrik var, trots de misslyckade underhandlingarna med Mesjtjerskij, taktiken att organisera en rad av stora industrimonopol under Vesenchas kontroll och ledning.[172] Detta var inte socialism, men det var ett steg på vägen dit. Lenin hade aldrig ifrågasatt den åsikt som låg mensjevikerna varmt om hjärtat, att Ryssland måste upphöra att vara efterblivet innan det kunde bli socialistiskt. Detta problem blev överhängande då de tyska och västeuropeiska proletariaten, helt i strid med Lenins beräkningar, underlät att komma till den ryska revolutionens hjälp. Det efterblivna Ryssland måste fullborda sin borgerliga revolution, måste moderniseras genom sina egna ansträngningar i avvaktan på ankomsten av hjälp från Europa.

Av detta följde att Lenin kunde godta denna tillvitelse för "statskapitalism", inte som en anklagelse utan som ett lovtal. I debatten i VTsIK gav han ironiskt sina motståndare svar på tal:

> Utveckling i riktning mot statskapitalism – se, där ligger det onda, det är fienden vi uppmanas att bekämpa.
>
> Och ändå när jag läser hänsyftningarna på sådana fiender i Vänsterkommunisternas tidning, frågar jag: Vad har hänt med dessa människor, hur kan de genom att hänga över utdrag från en bok glömma verkligheten. Verkligheten säger att statskapitalism skulle innebära ett steg framåt för oss. Om vi i Ryssland på kort tid kunde införa statskapitalism skulle det vara en seger. Hur kan de undgå att se att det är småföretagaren, småkapitalet som är vår fiende? Hur kan de se en huvudfiende i statskapitalism?[173]

I *Om "vänster"-barnslighet och småborgerlig mentalitet* utvecklade han denna idé med samma eftertryck och med ytterligare detaljer. Ryssland var ett slagfält där olika produktionsformer kämpade mot varandra. Men det var viktigt att känna igen vilka som var fiender och vilka som var bundsförvanter:

---

[170] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 391, 416.

[171] Märkligt nog ansåg man länge detta var en anledning att vara missnöjd med dem. "Kapitalistklassen", sade Sljapnikov förbittrat vid första allryska fackföreningskongressen, "avsade sig den roll som organisatör av produktionen som tilldelats dem" (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 2).

[172] Kritsman som var en duglig tolkare av de ekonomiska teorierna från denna period, skrev om Vesencha som "arvtagaren och efterträdaren (i fråga om att ena den nationella ekonomin) till finanskapitalets organ" (Y. Larin i L. Kritsman, *Otjerk Chozjajstvennoj Zjizni i Organizatsija Narodnogo Chozjajstva Sovetskoj Rossii* (1920), s. 122).

[173] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 481.

> Det är inte statskapitalism som här kämpar mot socialism utan småbourgeoisin och den privata handelskapitalismen som kämpar tillsammans som en man både mot statskapitalism och socialism.[174]

Statskapitalismen är sålunda inte endast ett medel för att uppnå socialism, men också socialismens bundsförvant mot deras gemensamma fiende.

Det främmande land som både revolutionären Lenin och statsmannen Lenin fortsatte att noggrant följa var Tyskland. Lenins intresse för den tyska krigstidsekonomin började att bära frukt. Brest-Litovskfördraget hade ännu inte ratificerats då han med entusiasm vände sig mot detta ämne:

> Ja, lär av tyskarna! Historien går framåt i sicksack och på krokiga stigar Det råkar vara tysken som nu, sida vid sida med den råaste imperialism, förkroppsligar principerna av disciplin, av organisation, av fast samarbete på grundval av den mest moderna maskinella industri under strikt ansvar och kontroll.
>
> Och detta är just vad vi saknar. Detta är just det vi behöver lära oss.[175]

Han ägnade ett helt kapitel i *Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet* åt Tyskland som ”det mest konkreta exemplet på statskapitalism” och ”det 'sista ordet' i samtida storkapitalistisk teknik och planhushållning”. Den tyska statskapitalismens enda fel var att dess stat var en stat av ”*junker*-borgerlig imperialism”. Sätt i dess ställe ”Sovjet, dvs. den proletära staten” och ”man får den fullständiga summan av de förhållanden som socialismen erbjuder”. Historien hade spelat ett märkligt spratt. Den hade i början av 1918 fött ”två skilda halvor av socialismen, sida vid sida som två kycklingar i ett enda äggskal” – den ena i Tyskland och den andra i Ryssland. Den politiska revolutionen hade inträffat i Ryssland och den ekonomiska organiseringen fanns i Tyskland. Båda delarna var nödvändiga för att man skulle kunna uppnå socialism. Uppgiften för de ryska socialisterna i väntan på utbrottet av den tyska revolutionen var ”att lära oss statskapitalism av tyskarna, att av alla krafter tillägna oss den, inte sky *diktatoriska* metoder för att påskynda detta tillägnande ännu mera än Peter I drev på införandet av västerns civilisation i det barbariska Ryssland, utan att rygga för användning av barbariska medel i kampen mot barbariet.”[176] Detta förefaller att vara den enda uppskattande hänsyftningen på Peter den store – eller kanske på någon rysk tsar över huvud taget – i Lenins arbeten. Lenin skilde på detta sätt skarpt mellan den första och den andra delen av revolutionen. Uppgiften att ”krossa utsugarnas motstånd” hade i huvudsak fullgjorts ”under perioden från den 7 november (25 oktober) 1917 till (omkring) februari 1918”. *Å andra* sidan ”har vårt arbete för att organisera proletärt ansvar och kontroll klart och otvetydigt för varje tänkande människa, *förts i bakgrunden* för den omedelbara uppgiften att expropriera expropriatörerna”. Det som förestod under den kommande perioden var ”den långtgående uppgiften att skapa ett högre samhällssystem än kapitalismen” vilket innebar ”att höja arbetsproduktiviteten och i samband med detta (och till förmån för detta) organisera den i högre grad”. För den första perioden var parollen: ”Plundra det

---

[174] Ibid., XXII, s. 514.

[175] Ibid., XXII, s. 378. Bronskij som reste till Berlin för att föra de ekonomiska underhandlingarna med Tyskland efter Brest-Litovsk berättade, att då han förklarade Sovjets ekonomiska politik för tyska ämbetsmän, svarade de: ”Det som ni håller på att planera, utförs av oss och det som ni kallar 'kommunism' kallar vi 'statlig kontroll”' (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918, s. 157). Lenin skulle ha godtagit jämförelsen men aldrig kallat det vare sig kommunism eller socialism.

[176] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s, 516-517. Då Lenin nära tre år senare citerade detta stycke utelämnade han medvetet eller av misstag hänsyftningen på Peter (ibid., XXVI, 326). [Om naturaskatten]

som du har plundrats på" helt riktigt. För den andra borde mottot vara: "Håll räkning på det som plundrats och låt det inte förslösas, och om någon försöker att direkt eller indirekt tillägna sig det för egen räkning, bör en sådan orosstiftare som stör disciplinen skjutas".[177] Under den första perioden hade det varit viktigt att betona socialismens fientlighet mot staten, behovet av att krossa den borgerliga statsapparaten och detta hade han betonat i *Staten och revolutionen*. Men då Bucharin hade recenserat *Staten och revolutionen* i *Kommunist* i april 1918 hade han citerat endast "det som redan är ... förlegat, det som tillhör gårdagen" men han hade tigit om morgondagens uppgift, om "allt som rör ansvar, kontroll och disciplin".[178] Under den första perioden hade "arbetarkontroll" varit det vanligaste slagordet. Nu var det glömt i den nya betoningen av organisation som vägen till socialismen:

> På tsarens tid organiserade vi tusentals och på Kerenskijs tid hundratusentals. Det är ingenting, det räknas inte i politik. Det var förberedande arbete, det var första förberedande klassen. Tills arbetarnas förtrupp lär sig att organisera tiotals miljoner är de ännu inte socialister och inte skapare av det socialistiska samhället och kommer inte att få de nödvändiga erfarenheterna av organisation. Organisationsvägen är en lång väg och uppgifterna i det socialistiska uppbyggandet kräver ihärdigt långvarigt arbete och motsvarande erfarenheter av vilka vi inte har tillräckligt. Antagligen kommer inte ens generationen efter oss, som är bättre utvecklad än vår, att genomföra en fullständig övergång till socialismen.[179]

Lenin slog vid detta tillfälle fast organisationens betydelse i termer som kanske var avsiktligt överdrivna. Om en köpman talade om för honom att en förbättring på någon järnväg skett – "sådant beröm tycks för mig tusen gånger så värdefullt som tjugo kommunistiska resolutioner". Järnvägarna var "nyckeln", de var "ett uttryck för en högst påtaglig länk mellan stad och landsbygd, mellan industri och jordbruk, på vilken socialismen helt och hållet vilar".[180] Här kan man se en antydan om det sätt på vilket Lenins fantasi två år senare skulle fångas av universalbotemedlet elektrifiering.

I maj 1918 gjordes halt i striden om organiseringen av industrin som slutade utan någon avgörande seger för någondera parten. Å ena sidan avslogs förslaget om ett avtal med kapitalisterna och togs inte upp på nytt. Möjligheten till en kompromiss med industriägarna under täckmantel av "statskapitalism" hade försvunnit. Å andra sidan hade vänsteroppositionens inlägg om lokal självstyrelse och "arbetarkontroll" uppmärksammats föga – organisation och centralisering var valspråket för dagen. Förkastandet av Mesjtjerskijplanen följdes av en konferens för metallindustrin som sammankallades av Vesencha i Moskva i mitten av maj för att diskutera nationaliseringen. Konferensen var huvudsakligen sammansatt av representanter för arbetare och teknisk personal i de berörda industrierna och Larin satt som ordförande. Vid konferensen lästes upp ett brev från Lenin som i Sovnarkoms namn förklarade sig positiv till en nationalisering, underförstått att detta skulle innebära att man förenade de olika företagen under en enda administration som inberäknade ingenjörer och experter och att regler skulle antas om "sträng arbetsdisciplin". Teknikerna lade ner sina röster men hindrade inte i övrigt

---

[177] Ibid., XXII, s. 493. Det finns ingen koncis engelsk [eller svensk – övers. anm.] idiomatisk översättning av det berömda uttrycket *Grab Nagrablennoje*. Lenin kallar det här motsvarigheten till "expropriering av expropriatörerna" men "utan latinska ord".
[178] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 489. Förebråelserna mot Bucharin som hade försökt misskreditera Lenins dåvarande inställning genom att påminna om de antistatliga uppfattningarna från *Staten och revolutionen* upprepades i *Om "vänster"-barnslighet och småborgerlig mentalitet* (ibid., XXII, s. 527-528).
[179] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 487.
[180] Ibid., XXII, s. 494.

förhandlingarna. Situationens logik var oavvislig: så snart Mesjtjerskijprojektet med en halvvägs nationalisering förkastats, var en fullständig nationalisering det enda tänkbara alternativet. Resultatet av konferensen var en resolution som godkände ”en omedelbar nationalisering av fabrikerna och skapandet av en sammanslutning”. En temporär kommitté utsågs för att under Vesenchas beskydd organisera de ”förenade statliga metallverken” (Gomza) – den första av de stora truster som upprättades av Vesencha i enlighet med Lenins princip om ”framtvingat trustbildande”.[181] Fjorton dagar tidigare hade sockerindustrin nationaliserats genom ett dekret från Sovnarkom,[182] den första industrin förutom transportväsendet som hade handlagts som en enhet.

Första allryska kongressen för nationalhushållningsråden samlades i Moskva den 26 maj 1918. Den var tänkt som ett slags ekonomiskt parlament. Över hundra röstberättigade delegater hade hämtats från Vesencha och dess *glavki* och centra, från regions- och lokalsovnarchozer eller andra ekonomiska organ samt från fackföreningarna. Dessutom deltog närmare 150 icke röstberättigade delegater.[183] Rykov, som nyligen utnämnts till ordförande för Vesencha,[184] ledde kongressen. Rösterna från vänsteroppositionen höjdes än en gång. Bucharin vars formella uppgift var att framföra hälsningar till kongressen från partiets centralkommitté, anmärkte lite beskt att det fanns vissa som ”istället för att lyfta fanan 'framåt mot kommunismen', lyfter fanan 'tillbaka till kapitalismen'.” Obolenskij fruktade att under den nya ordningen skulle ”nycklarna till produktionen förbli i kapitalisternas händer”. Lomov, som påminde kongressen om att frasen om att lära sig socialism från kapitalisterna hade myntats på artonhundranittiotalet av den ”kvasimarxistiske” (och numera borgerlige) Struve, kämpade in i det sista till försvar för arbetarkontroll och anslog den ton som skulle komma att bli karaktäristisk för alla oppositionsgrupper under åtskilliga år framåt:

> Vi håller på att med alla medel – nationalisering, centralisering – strypa vårt lands krafter. Massorna skärs av från den levande skaparkraften inom alla delar av vårt lands ekonomi.[185]

Men den hårda verklighetens praktiska behov av att öka och organisera produktionen på vilka teoretiska offer det än innebar, dominerade kongressen. Miljutin som avgav huvudrapporten, kritiserades, inte så mycket för sina förslag som för sin optimistiska bedömning av framtiden och Rykov stödde som ordförande för Vesencha en genomgående nationaliseringspolitik. De slumpmässiga metoder som hittills tillämpats hade varken varit ett effektivt botemedel mot ekonomisk anarki eller ett effektivt bidrag till byggandet av socialismen. Nationalisering av enskilda företag var inte socialism, det om något var syndikalism. Inte ens nationalisering av hela industrigrenar var tillräckligt.

> Jag har alltid ansett [sade Rykov] att det var möjligt att organisera ett socialistiskt *samhälle* under förutsättning att det blev en internationell socialistisk revolution, men att organisera en

---

[181] Ibid., XXIII, s. 22. Angående en redogörelse för konferensen, se ibid. XXIII, s. 538-539, not 4, samt J. Bunyan, *Intervention, Civil War, and Communism in Russia* (Baltimore, 1936), s. 379-381.
[182] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 34, art. 457.
[183] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. VI—X, s. 82 (där det finns ett uppenbart feltryck i siffran på det totala antalet delegater).
[184] Rykovs oklanderliga förflutna som bolsjevik och hans färglösa åsikter säkrade troligen hans företräde framför Larin som var f. d. mensjevik. Larin och Miljutin förblev ledare för Vesenchas ”sektion för den ekonomiska politiken”.
[185] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva*, (1918), s. 7, 63, 73, 75.

> socialistisk *industrigren*, att socialisera enskilda fabriker eller verkstäder – förlåt, men hittills har ingen socialist någonsin gjort något sådant förslag och kan inte göra det.[186]

Men medan den klara grundsatsen om oförenligheten i en ekonomi som till hälften var socialistisk, till hälften kapitalistisk på detta sätt kompromisslöst tillkännagavs var det också nödvändigt att medge att ”vi har möjlighet att nationalisera och administrera nationaliserade företag endast i en begränsad del av industrin” och det skulle därför bli nödvändigt att börja med de mest betydande.[187] Nyckelresolutionen från kongressen anslog en relativt blygsam ton:

> På produktionsorganisationens område är det nödvändigt att slutföra nationaliseringsarbetet och att övergå från nationalisering av enskilda företag (av vilka 304 har nationaliserats och beslagtagits) till den följdriktiga nationaliseringen av hela industrigrenar och därvid först och främst metall-, maskin-, kemisk, olje- och textilindustrin. Nationaliseringsprocessen måste fråntas sin tillfällighetskaraktär och bör utföras uteslutande antingen av Vesencha eller av Sovnarkom på begäran av Vesencha.[188]

Kongressen antog också resolutioner om handeln, finansen och om arbetsdisciplin. Det fanns även en agrarsektion som antog resolutioner, inberäknat en om önskvärdheten av kommunala jordbruk, men den samlade kongressen hade inte tid att behandla dessa.[189] Förhandlingarnas allmänna resultat var att Vesenchas makt både minskades och förstärktes. Dess koncentrering på organiseringen av industrin som sin huvuduppgift fastslogs och inom detta område blev det allenarådande.[190] En enhetlig sovjetisk industripolitik blev för första gången möjlig i maj 1918, även om brist på resurser och framför allt på utbildad arbetskraft fortfor att hindra ett effektivt genomförande av politiken.

Men händelseutvecklingen skulle snart komma att påskynda takten. Redan då första allryska kongressen för nationalhushållningsråden pågick i Moskva tog de tjeckiska legionerna till vapen i Ural. Juni månad fick bevittna en snabb utveckling av inbördeskriget och början till den allierade interventionen. Allt detta var beräknat för att åstadkomma en höjning av den nervösa spänningen i Moskva och ett ökat behov av strängare organisation och kontroll över industrin. Men den direkta handlingsimpulsen kom från ett annat håll. Den tyska ockupationen av Ukraina efter Brest-Litovsk hade upplivat det tyska intresset för de ryska naturtillgångarna och aktier i den ryska tunga industrin köptes uppenbarligen upp i stor skala av tyska grupper. Om denna process fortgick skulle en viktig del av den ryska industrin komma att hamna i tysk ägo och tyska diplomatiska ingripanden mot nationaliseringen kunde befaras. Enligt vissa källor hade den tyske ambassadören i Moskva, Mirbach, redan fått instruktioner att protestera.[191]

---

[186] Ibid., s. 98.
[187] Ibid., s. 113.
[188] Ibid., s. 473.
[189] Ibid., s. 273-274, 460-463.
[190] Vesenchas upphöjelse åstadkoms delvis på bekostnad av Folkkommissariatet för handel och industri, som då det fördrevs från den industriella politikens område, fann att dess funktioner inskränkts till att huvudsakligen gälla kontrollen över utrikeshandeln. Utvecklingen av detta kommissariat beskrevs av vice kommissarien Bronskij vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1918 (ibid., s. 161-162). Vesencha upprättade till och med en avdelning för utrikeshandeln med en stab på 39 personer (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 1, 1918, s. 11) men det finns få tecken på dess aktivitet på detta område.
[191] Det förefaller inte finnas några bevis på planlagda tyska aktioner, men att fruktan för sådana aktioner var motivet för det hastiga utfärdandet av ett så vittomfattande dekret, intygas av två oberoende vittnen (M. Philips Price, *My Reminiscenses of the Russian Revolution* (1921), s. 285-286; S. Liberman, *Building Lenin's Russia* (Chicago, 1945), s. 24-26). Radek hade vid första allryska kongressen för

Dessa befaranden ledde till dramatiska aktioner. Den 28 juni 1918 publicerade Sovnarkom efter en natts förhandlingar ett dekret som innebar nationalisering av alla viktiga industrigrenar. Avsikterna med dekretet som de angavs i en kort inledning var ”en beslutsam kamp mot upplösningen inom produktion och förnödenheter” och ”förstärkandet av arbetarklassens och fattigböndernas diktatur” – ett försök att åstadkomma en ganska förvillande parallell mellan den och upprättandet av fattigböndernas kommittéer som ett redskap för jordbrukspolitiken. De industrier vars totala tillgångar nu förklarades vara ”den ryska socialistiska federala sovjetrepublikens egendom”, var gruv-, metall-, textil-, elektro-, tobaks-, harts-, glas- och keramik-, läder- och cementindustrin, alla ångdrivna kvarnar, lokala allmänna verk och privata järnvägar samt ett mindre antal småindustrier. Men efter denna djärva början visade dekretets skapare en klar medvetenhet om den skillnad, som både Lenin och Rykov i tur och ordning understrukit, mellan att nationalisera ett företag och att administrera det efter nationaliseringen. Uppgiften att ”organisera skötseln av nationaliserade företag” anförtroddes Vesencha och dess underavdelningar ”som en brådskande angelägenhet”. Men tills Vesencha utfärdade särskilda instruktioner som rörde de enskilda företag som upptagits av dekretet, skulle dessa företag anses vara räntefritt uthyrda till de tidigare ägarna, som skulle fortsätta att finansiera dem och att ta vinsten av dem och direktörer och företagsledning förbjöds vid vite att lämna sina poster.[192] Dekretet från den 28 juni 1918 upprätthöll följaktligen skillnaden mellan den formella överföringen av äganderätten till staten och statens praktiska övertagande av ansvaret för administrationen. Det första steget hade nu hastigt avslutats vad det gällde de större industrierna under hot av ett tyskt ingripande. Det andra steget knuffades framåt – och antagligen i en betydligt snabbare takt än dekretets skapare hade tänkt sig – av inbördeskriget.

(c) Arbetarklassen och fackföreningarna

Det marxistiska programmet innehöll något som i grunden var en ”arbetar”-politik. Det drog de logiska slutsatserna av teorin att arbete är det enda som åstadkommer ett mervärde och detta gjorde proletariatet till huvudredskap för och främsta förmånstagare av den kommande revolutionen. Om det ibland syntes likgiltigt för de krav som normalt förekom i ”arbetar”-partiprogram, var det för att dessa krav förutsatte ett godtagande av det kapitalistiska systemet och var möjliga att tillämpa endast så länge detta system fortsatte att finnas. Därför kunde sådana krav endast vara sekundära – arbetarnas huvudmål måste alltid vara störtandet av kapitalismen, inte förbättrandet av sin egen ställning inom den. De punkter som figurerade som arbetarnas minimikrav i *Kommunistiska manifestet* och i senare partiprogram som inspirerats av det, var viktiga inte så mycket för sin egen skull utan som medel för att uppnå ett revolutionärt mål. Vad som hände de partier som helt eller till övervägande delen koncentrerade sig på dessa minimikrav visas av exemplet med ”revisionisterna” i Tyskland eller ”ekonomisterna” i Ryssland. Med

---

nationalhushållningsråden en månad tidigare talat om behovet av att ”lösa in tyska medborgares aktier i ryska företag” och klagat över att bourgeoisin ”försökte att med alla medel sälja sina aktier till tyska medborgare och försökte få officiellt tyskt stöd för alla slags bedrägerier och skenavtal” (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 16). Bronskij (i ett citat i J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 99-100) ger en något annorlunda version. Sedan man slutit Brest-Litovskfördraget hade underhandlingar med den tyska regeringen pågått i Berlin (Bronskij var ledare för den sovjetiska delegationen) om att inter alia fixera en klumpsumma som ersättning för den tyska egendom som beslagtagits i Ryssland: Sovjetregeringen var angelägen om att nationalisera så mycket egendom som möjligt innan avtalet slöts.

[192] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 47, art. 559.

dessa exempel för ögonen var det inte troligt att bolsjevikerna skulle glömma bort att deras parti var revolutionärt och inte ”revisionistiskt”. Deras arbetarpolitik måste ses i ljuset av dessa förhållanden. Å andra sidan kunde de inte bortse från arbetarnas praktiska krav som i viss mån kunde tillfredsställas även under ett borgerligt styre. Det partiprogram som antogs av andra partikongressen 1903 innehöll krav på åttatimmarsdag, en ledig dag i veckan och andra från arbetarpartiprogram välbekanta punkter.

Samma inslag av osäkerhet och kompromiss fanns i bolsjevikernas inställning till fackföreningarna. Första Internationalen hade försiktigt sökt sig fram mellan de medlemmar (huvudsakligen den engelska gruppen) som ansåg fackföreningsrörelsen vara av största betydelse och de (främst fransmän och tyskar) som lutade åt att avfärda den som oväsentlig för den revolutionära kampen. En resolution som antogs av Genèvekongressen 1866 erkände fackföreningarnas nödvändiga och genomgripande funktion ”så länge kapitalismen finns kvar”, men varnade dem för att sträva efter ”inskränkta” mål och uppmanade dem att ”kämpa för en allmän befrielse för de förtryckta miljonerna arbetare”.[193] Denna resolution citerades av Lenin i protesten mot ekonomisternas så kallade *credo*, som skulle ha inskränkt arbetarklassens aktiviteter till fackföreningsrörelsens ”ekonomiska kamp”.[194] Traditionen bevarades genom Lenins och andra bolsjevikförfattares vana att använda uttrycket ”tradeunionism” (på engelska) i en nedsättande mening. I *Vad bör göras?* skrev Lenin att ekonomisterna ”ständigt förfaller från socialdemokrati till tradeunionism”, hävdade att ”socialdemokratins politiska kamp är betydligt vidare och mera sammansatt än arbetarnas ekonomiska kamp mot arbetsgivare och regering” och ansåg att socialdemokraterna, även om de skulle arbeta i fackföreningarna, skulle försöka bygga upp socialdemokratiska fackföreningar.[195] Principen med ”icke partibundna” fackföreningar upprätthölls av både bolsjeviker och mensjeviker vid den fjärde partikongressen i Stockholm 1906 och gavs konkret uttryck i kongressens resolution.[196] Londonkongressen 1907 fastslog ånyo denna resolution men pekade på nödvändigheten av ”socialdemokratisk ideologisk ledning för fackföreningarna”,[197] och senare detta år tillkännagav Lenin att han övertygats om riktigheten i ståndpunkten att fackföreningarnas neutralitet var ”*i princip* omöjlig att försvara.”[198] Under det följande året slöt centralkommittén upp bakom denna tes som i fortsättningen intog sin plats bland partiets vedertagna läror.[199] Tendensen att behandla fackföreningsrörelsen som underordnad partiet och ett redskap för partipolitiken var naturlig för bolsjevikernas lära och förstärktes av varje åtgärd för att främja ett mera aktivt partideltagande i fackföreningarna.[200]

---

[193] Resolutionen var grundad på en ”instruktion” till delegaterna i centralrådet från Marx som inte själv var närvarande vid kongressen. Fackföreningarnas ”dagliga aktiviteter” i kampen mot arbetsgivarna erkändes som ”inte bara berättigade men absolut nödvändiga”. Å andra sidan ”om fackföreningarna är nödvändiga för gerillakrigföringen mellan kapital och arbete, är de ännu viktigare som *en organiserande kraft för utplånandet av själva systemet med arbetsköpande och kapitalismens maktposition*”. Deras huvuduppgift kunde inte vara något mindre än ”den fullständiga frigörelsen” av arbetarklassen (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XIII, I, s. 201-202).

[194] Lenin, *Sotjinenija*, II, s. 480-482. Angående striden med ekonomis-tema, se volym 1, s. 21-23.

[195] Ibid., IV, s. 447-448.

[196] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 79-80.

[197] Ibid., I, s. 108.

[198] Lenin, *Sotjinenija*, XII, s. 66.

[199] Ibid., XXI, s. 138.

[200] Det var betecknande att i Storbritannien där fackföreningarna var äldre än labourpartiet, betydde varje steg mot ett intimare samarbete dem emellan att fackföreningarna stärkte sin makt över partiet och att i Tyskland där de hade växt fram mer eller mindre samtidigt, slutade den utdragna striden med en

Bolsjevikernas inställning till arbetarpolitiken och fackföreningarna återspeglade de ryska förhållandena. Före 1905 hade inget program för förbättringar av arbetsförhållandena någon utsikt till framgång och fackföreningsrörelsen låg ännu i sin linda. Allvarliga strejker inträffade men dessa var enstaka spontant uppblossande revolter mot outhärdliga lidanden. 1905 organiserade de upproriska arbetarna sig inte i fackföreningar utan i sovjeter – sammanslutningar som från början hade en politisk och revolutionär prägel. De första ryska fackföreningskonferenserna hölls 1905 och 1906, men under den period av nedgång som följde, drabbades fackföreningarna knappast mindre än de politiska partierna på vänsterflygeln. Februarirevolutionen medförde ett återupplivande av fackföreningarna och en stor ökning av medlemsantalet. Fackföreningarnas roll under perioden mellan Februari- och Oktoberrevolutionerna har tidigare redogjorts för.[201] Sjätte partikongressen i augusti 1917 omnämnde i sin resolution ”Om den ekonomiska situationen” fackföreningarna, fabrikskommittéerna och arbetardeputerades sovjeter som ”arbetarorganisationer” utan något försök att urskilja deras olika karaktär och funktioner.[202] Men fackföreningarna överskuggades i de mest radikala och aktiva arbetarnas medvetande av sovjeternas makt[203] och i valet mellan fackföreningarna och fabrikskommittéerna hade bolsjevikerna fram till det ögonblick då Oktoberrevolutionen började, all anledning att stödja kommittéerna som hade en revolutionär inställning och en majoritet av bolsjeviker, gentemot fackföreningarna som stod för ordnad arbetarorganisering och som till övervägande delen bestod av mensjeviker.

Förändringen i bolsjevikernas inställning kom strax efter sovjetmaktens seger. De ryska fackföreningarna som föddes sent och under redan etablerade storindustriella organisationsförhållanden, hade tenderat att växa fram på grundval av hela industrigrenar, inte inom enskilda yrken och hantverk. De flesta ryska fackföreningarna var av denna anledning inte bara mera mångsidiga och mera allmänna än sina västerländska motsvarigheter men också mera benägna att betrakta sig som representativa för arbetarna som helhet än

---

överenskommelse om kompanjonskap på lika villkor. Bolsjevikernas inställning var den raka motsatsen till den brittiska.

[201] Se s. 68-69 ovan.

[202] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 257.

[203] En viktig anledning till att sovjeterna både före och efter oktober 1917 nödvändigtvis kom att räknas för förmer än fackföreningarna var att de representerade soldaterna (dvs. bönderna) lika väl som arbetarna. Zinovjev påpekade i en jämförelse mellan sovjeterna 1917 med dem från 1905, vid första allryska fackföreningskongressen i januari 1918, att ”deras styrka ligger i det förhållande att soldaterna förenat sig med arbetarna” (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 72). Men känslan av att ett visst sammanfall mellan sovjeterna och fackföreningarna förelåg, gav en försmak av fackföreningarnas dilemma under socialismen: då regeringsorganen uttryckligen var representativa arbetarorgan, vilken plats fanns då för fackföreningar av traditionellt slag? Omvänt förnekade mensjevikerna, som stödde fackföreningarnas anspråk på att ensamma representera arbetarna, följaktligen att sovjeterna representerade arbetarna (se mensjevikernas resolution från andra allryska fackföreningskongressen som omnämns nedan s. 202-203). Rivaliteten mellan sovjeterna och fackföreningarna fortlevde ännu, åtminstone lokalt, så sent som vintern 1920-1921. Under fackföreningsstriden vid denna tid var, enligt Zinovjev åsikten att sovjeternas existens gjorde fackföreningarna överflödiga vida spridd i partikretsar i provinserna. (*Partija i Sojuzy*, red. av G. Zinovjev (1921), s. 3-4). Bland förkämparna för denna åsikt var Mjasnikov (ibid., s. 282-287) som uteslöts från partiet ett par månader senare (se volym 1, s. 230-231). Samma fråga restes då sovjeterna upprättades i Tyskland i november 1918. Vid kongressen för bildandet av det tyska kommunistpartiet i december 1918 föreslog en delegat parollen: ”Gå ur fackföreningarna” och till och med Rosa Luxemburg ansåg att fackföreningarna skulle komma att försvinna och ersättas av arbetar- och soldatfullmäktigeråd och av fabrikskommittéer (*Bericht über die Verhandlungen des Gründungparteitages der KPD* (1919), s. 16, 80). Vänsterflygeln i det tyska Oberoende socialdemokratiska partiet hävdade också vid denna tid att fackföreningarna måste upptas i systemet med arbetarfullmäktigeråd (E. Prager, *Geschichte der USPD* (1922), s. 192).

för en viss yrkesgrupp.[204] Denna tradition som uppmuntrades av den delvis revolutionära situation i vilken de ryska fackföreningarna tvingades fungera, passade utmärkt för den sovjetiska politikens nya behov av uppbyggnad. För det första skyndade den revolutionära regeringen att genomföra sådana åtgärder inom arbetslagstiftningen som sedan länge var välbekanta i västvärldens demokratier, även om man tog föga hänsyn till möjligheterna att tillämpa dem under rådande ryska förhållanden. Fyra dagar efter revolutionen utfärdades ett dekret som fastslog principen med åttatimmarsdag och fyrtioåttatimmarsvecka, begränsningar av kvinno- och barnarbete och förbud mot att anställa barn under 14 år.[205] Bestämmelser om socialförsäkringar mot arbetslöshet och sjukdom utfärdades i dekret från 11 (24) december 1917 och 22 december 1917 (4 januari 1918).[206] Att genomföra denna politik av ”beskyddande” arbetslagstiftning var omöjligt utan medverkan från ett centralt organ som representerade arbetarna. Fackföreningarna fyllde denna uppgift och deras position förstärktes i motsvarande grad. Då man saknade någon annan apparat, uppdrog man åt dem att administrera de socialförsäkringar som beslutats i dekreten från december 1917.[207] För det andra behövde nu sovjetregeringen oundgängligen en motvikt till fabrikskommittéernas och arbetarkontrollens växande anarki och fann i fackföreningarna en organisation som gjorde anspråk på att representera arbetarklassens allmänna, i motsats till de lokala, intressen. Även här kom fackföreningarna triumferande till sin rätt. Underordnandet av fabrikskommittéerna under en ordnad fackföreningsrörelse blev målet för sovjetpolitiken såväl som för fackföreningarnas politik.

Det nya förbundet mellan regeringen och fackföreningarna slöts officiellt vid den första allryska fackföreningskongressen som samlades i Petrograd i januari 1918 vid samma tidpunkt som för upplösandet av den konstituerande församlingen. Oktoberrevolutionens seger hade påverkat fackföreningarnas politiska karaktär – av totalt 416 röstberättigade delegater var 273 bolsjeviker och 66 mensjeviker.[208] De framtida relationerna mellan regeringen och fackföreningarna blev genast kongressens huvudfråga och föremål för de mest hårdnackade diskussioner. Det hela förvärrades av den inställning som visades av Lozovskij, som medan han stödde förbundet mellan regeringen och fackföreningarna för

---

[204] Tomskij berättade för den besökande brittiska arbetardelegationen 1920: ”Vår taktik skiljer sig helt från den som tillämpas i England eller Förenta Staterna. I dessa länder försöker fackföreningarna att förbättra förhållandena endast för sina medlemmar, medan vi här försöker förbättra förhållandena för hela arbetarklassen” (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 118).

[205] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 1, (andra uppl.), art. 6. Ett år senare utfärdade Narkomtrud en instruktion som begärde en skärpning av de delar i detta dekret som begränsade ungdomars arbetsdag och förbjöd barnarbete – detta hade uppenbarligen inte åtlytts. I slutet av 1918 utfärdades ett ytterligare dekret som förbjöd barnarbete (*Sobranie Uzakonenii*, 1919, nr 1, art. 7). Sådana förbud hade föga effekt under inbördeskrigets period av akut arbetskraftsbrist.

[206] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 8, art. 111; nr 13, art. 188.

[207] Redan tidigare hade fackföreningarna uppnått en viss officiell status genom att 50 fackföreningsrepresentanter beretts tillträde till det utvidgade VTsIK (se volym 1, s. 127).

[208] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 388. Den process genom vilken bolsjevikernas kontroll säkrades, varierade från fackförening till fackförening och skulle fordra ett särskilt studium. I vissa fall var fackföreningarnas vanliga medlemmar sympatisörer till bolsjevikerna redan från början – vid kongressen för bildandet av Allryska metall-arbetareförbundet i januari 1918 var 75 av delegaterna bolsjeviker, 20 mensjeviker, 52 icke partibundna och en handfull från SR-vänstern och andra smågrupper (*Professionalnye Sojuzy SSSR*, red. av J. K. Milonov (1927), s. 119), och vid första allryska textilarbetarkongressen samma månad var 52 procent av delegaterna bolsjeviker (ibid., s. 135). Å andra sidan dröjde det till mars 1918 innan en majoritet säkrats, med mer eller mindre egenmäktiga medel, i post- och telegrafarbetarförbundet (ibid., s. 325-326) där förloppet i stort sett liknade det i järnvägsarbetarförbundet (se s. 392-393 nedan) och typografförbundet förblev länge ett fäste för mensjevikerna.

att övervinna arbetarkontrollens anarkism, talade och skrev på sitt vanliga kraftfulla sätt om nödvändigheten av att bevara fackföreningarna helt självständiga gentemot den politiska maktens organ, efter att han utträtt eller uteslutits från bolsjevikpartiet. Rjazanov, som var den andre ledande bolsjeviken i fackföreningarnas centralråd, bibehöll sitt medlemskap i partiet men det var känt att hans åsikter inte låg så långt från Lozovskijs. Vid kongressen anföll Zinovjev, som var den främste delegaten från bolsjevikpartiet, fackföreningarnas ”självständighet”. Detta slagord som tidigare hade betytt självständighet gentemot bourgeoisin kunde under en arbetarregering inte betyda något annat än rätt att ”stödja sabotörer”. Fackföreningarna hade redan blivit en del av sovjetmakten genom att de sänt delegater till VTsIK. *Å andra* sidan förnekade Zinovjev varje avsikt att förbjuda strejker (frågan om de nationaliserade industrierna hade knappast ännu väckts) och regeringen skulle till och med bidra till strejkkassorna. De främsta talesmännen för mensjevikerna, Majskij och Martov, hävdade att eftersom revolutionen var en borgerligt demokratisk revolution och inte kunde vara något annat, skulle fackföreningarna fortsätta att utföra sina vanliga funktioner i fullständigt oberoende av staten. Lozovskij som hade försvarat sin inställning sedan oktoberrevolutionen intog skickligt nog en mellanposition. Han tog kraftigt avstånd från Zinovjevs åsikter genom att förringa tanken att fackföreningarna genast skulle bli ”statliga organ” vars beslut skulle ”verkställas under tvång”. Men han godtog den slutsats som också antyddes i mensjevikernas argument, att så snart socialismen uppnåtts skulle invändningen mot fackföreningarnas uppgående i statsapparaten försvinna. Kongressens huvudresolution återspeglade, trots att den hyllade revolutionen som ”den socialistiska revolutionen”, en viss grad av kompromiss med Lozovskijs försiktigare syn i fråga om tidpunkterna:

> I sin utvecklade form bör fackföreningarna under loppet av den nu pågående socialistiska revolutionen bli organ för den socialistiska makten.
>
> ... I enlighet med den process som här förebådats kommer fackföreningarna oundvikligen att omvandlas till organ för den socialistiska staten, i vilka deltagandet för alla anställda i en given industri kommer att vara en del av deras plikt mot staten.[209]

Första allryska fackföreningskongressen så gott som avgjorde sålunda den princip om fackföreningarnas underordnande under staten, som nu förblev obestridd utom av mensjevikerna, i nära tre år. Men den grundläggande frågan om arbetarpolitiken i det socialistiska samhället hade bara berörts flyktigt. Resolutionen förklarade att fackföreningarna ”måste åta sig huvudansvaret för organisering av produktionen och för återupprättande av landets söndersplittrade produktionsresurser” och det var i denna anda den räknade upp som ”de angelägnaste uppgifterna” för fackföreningarna ”energiskt deltagande i alla centrala organ som styr tillverkningen, arbetarkontrollens organisering, registrering och omfördelning av arbetskraften, organisering av utbytet mellan stad och land, aktivt deltagande i demobiliseringen av industrin, kamp mot sabotage och genom drivande av den allmänna arbetsplikten etc.”.[210] Fabrikskommittéerna blev än en gång ett tvistefrö. En anarkistdelegat beskrev dem som ”celler i det kommande socialistiska samhället, samhället utan någon politisk makt” och en annan omnämnde fackföreningarna genom en jämförelse med ”levande lik”. Men kongressen hade föga svårigheter med att anta en resolution som förklarade att ”fabriks- och verkstadskommittéer skall vara lokala organ för motsvarande fackföreningar”.[211] Upptagandet av fabrikskommit-

[209] Ibid., 38, 73-75, 97-98, 364-365.
[210] Ibid., s. 364.
[211] Ibid., s. 85, 101, 374.

téerna i det centraliserade fackföreningssystemet betydde att de särskilda intressena för små arbetargrupper måste lämna plats för de allmänna intressena för proletariatet som helhet, och det kunde inte förnekas att de allmänna intressena under vintern 1917-18 och i många år framåt huvudsakligen bestod i ”organisering av produktionen” och ”återupprättande av landets söndersplittrade produktionsresurser”. Mycket utelämnades i detta resonemang, men inom vissa gränser var det giltigt. En följd av fackföreningarnas accepterande av denna roll var att ett intimt förbund slöts mellan Fackföreningarnas centralråd och Vesencha. Båda hade drabbats av fabrikskommittéerna, båda hade samma tro på centralisering och båda tog parti för industriproduktionen gentemot kraven från andra ekonomiska sektorer. Om arbetsgivare och fackföreningar i kapitalistiska länder ibland fann sig ha gemensamma intressen gentemot konsumenterna eller mot jordbrukarna, återspeglades detta gemensamma intresse i Sovjetryssland i förhållandet mellan dessa båda viktiga organ. Fram i mars 1918 hade sammanslagningen mellan sovjeternas och fackföreningarnas organ och funktioner kommit långt. De flesta ämbetsmännen i Folkkommissariatet för arbetet (Narkomtrud) så väl som dess regionala och lokala representanter (de så kallade ”arbetskommissarierna”) utnämndes nu av fackföreningarna och enligt en artikel av Sjmidt i Narkomtruds officiella journal ”är hela frågan i hur man på bästa sätt praktiskt genomför den sammanslagning som måste komma till stånd mellan det allryska Fackföreningarnas centralråd och Folkkommissariatet för arbetet”.[212]

Kongressen som hade en majoritet av bolsjeviker, valde ett nytt allryskt Fackföreningarnas centralråd med Zinovjev som ordförande och Sjmidt som sekreterare, istället för den felande och ännu inte ångerfulle Lozovskij. Men Zinovjev var alltför upptagen med andra funktioner och i mars 1918 då rådets högkvarter flyttade med regeringen till Moskva, efterträddes han av Tomskij, en bolsjevik och arbetare som förblev den dominerande gestalten i den sovjetiska fackföreningsrörelsen i tio år och som gjorde mycket för att bygga upp dess prestige. Från och med januari fick fackföreningarna erkännande som ombud och verkställare av arbetarpolitiken, inom ramen för vilken de kunde utöva ett rådgivande inflytande. Man godtog villigt att det omedelbara huvudmålet för denna politik och därmed för fackföreningarna, måste vara att organisera och höja produktionen. Det tog längre tid innan man insåg att förutsättningen för en ökad produktion – eller ett stopp för dess snabba nedgång – var organiseringen av arbetet och genomförandet av arbetsdisciplinen och att detta därför skulle visa sig bli fackföreningarnas huvuduppgift under de kommande åren.

Godtagandet av denna motsatta princip kom till stånd på omvägar. Så tidigt som i maj 1917 hade Lenin vid Allryska bondekongressen talat om det eventuella behovet av ”arbetstjänsteplikt” för att rekrytera arbetare till storjordbruken.[213] I september 1917 skrev han i mera allmänna ordalag att ”livet”, genom att fortsätta utanför det kapitalistiska systemets ramar, hade satt ”allmän arbetstjänsteplikt” på dagordningen.[214] Strax före revolutionen noterade han i ett slående stycke i *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?* med tillfredsställelse att ”spannmålsmonopolen och brödkorten har inte skapats av oss utan av den kapitalistiska staten i krig”. Den kapitalistiska staten hade också skapat ”allmän arbetstjänsteplikt inom ramarna för kapitalismen, det vill säga militärt straffarbete för arbetarna”. Dessa var alla färdiggjorda redskap som arbetarna skulle ta över

[212] *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*, nr 2-3, 1918, s. 27-28.
[213] Lenin, *Sotjinenija*, XX, s. 417. Termen ”arbetstjänsteplikt” (*trudovaja povinnost*) bildades i analogi med ”militär värnplikt” (*voennaja povinnost*) och bar alltid en bismak av tvång.
[214] Ibid., XXI, s. 233.

och använda mot kapitalisterna – ”och mot de rika i allmänhet”, tillade Lenin. Den franska revolutionen hade giljotinerat sina fiender, men den proletära revolutionen skulle tvinga dem att arbeta för den. ”Den som inte arbetar, han skall heller icke äta”, citerade Lenin och tillade att detta var ”den grundläggande, första och viktigaste regeln som arbetardeputerades sovjeter kan och kommer att genomföra då de blir härskarna”.[215] Det underförstådda hoppet att om tvång lades på kapitalisterna, så skulle det inte behöva läggas på arbetarna, överlevde inte länge revolutionens seger. Men att offentligt överge det var inte lätt. Då arbetsförmedlingar upprättades genom ett dekret från januari 1918, blev det obligatoriskt för arbetsgivare att anställa arbetskraft uteslutande genom dem, men den enda formella skyldigheten för arbetaren var att registrera sig vid förmedlingen vid arbetslöshet.[216] Sjmidt talade vid kongressen i januari 1918 om de som är skyldiga till ”sabotage” och ”opposition mot den politik som följs av arbetarklassen, personifierad i dess regeringsrepresentanter” och ansåg att ”vi kommer inte att kunna undvika att använda makt för att tvinga dem att göra det arbete de måste utföra”.[217] I en artikel skriven samma månad citerade Lenin än en gång ”den som inte arbetar, han skall heller icke äta” som ”socialismens praktiska trosbekännelse” och stack in ”arbetare som är tröga i arbetet” bland de kategorier av missdådare som förtjänar att bli ”satta i fängelse”.[218] Men artikeln lades åt sidan och publicerades inte och frågan fick tills vidare anstå ytterligare två månader.

Brest-Litovskkrisen och aktionen för att hejda den galopperande nedgången i produktionen gjorde frågan om arbetsdisciplin och arbetsmotivation oundvikliga. Sjunde partikongressen som tidigt i mars 1918 beslutade om godkännande av fördraget, krävde ”de mest energiska, skoningslöst beslutsamma, drakoniska åtgärder för att höja självdisciplinen och disciplinen hos arbetare och bönder”[219] och fjärde allryska Sovjetkongressen som formellt ratificerade det en vecka senare, förespråkade också en ”höjning av arbetarnas aktivitet och självdisciplin”.[220] Frågan framkastades i en rapport till ett möte i Vesencha av Miljutin som talade om ”arbetstjänsteplikt, arbetstjänsteplikt i dess vidaste mening, inte det slag av arbetstjänsteplikt som har tillämpats i väst,[221] inte den sorts tjänsteplikt som massorna här menar och som innebär att alla måste sättas i arbete, utan arbetstjänsteplikt som ett system för arbetsdisciplin och som ett system för organisation av arbetet i produktionens intresse”. En sådan plan tillade han, kunde ”grundas endast på självständighet och järnhård självdisciplin bland arbetarklassens massor”.[222] Men det var

---

[215] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 263-264.
[216] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 21, art. 319.
[217] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 108.
[218] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s, 166-167.
[219] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 278.
[220] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 69.
[221] Larin hade just publicerat en pamflett om detta ämne, *Trudovaja Povinnost'i Rabotjij Kontrol* (1918) som huvudsakligen byggde på erfarenheterna från arbetskraftsmobiliseringen i Tyskland under kriget. En ledarartikel om denna pamflett i den officiella *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*, nr 2-3, 1918, s. 385-387, var uppenbarligen angelägen om att avlägsna det olyckliga intryck som kan ha gjorts av denne föregångare.
[222] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl., 1929), s. 137-138. De publicerade protokollen från detta möte i Vesencha har inte varit tillgängliga. Enligt Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 622, not 186, var Lenin närvarande vid två styrelsemöten i Vesencha då dessa förslag diskuterades. Det beslutades inte då huruvida man skulle överlåta frågan på fackföreningarna eller ej – bland de förslag som behandlades fanns ”arbetsböcker”. ”Kapitalister, ingenjörer och tekniker” skulle också tillfrågas om sin syn på arbetsdisciplin.

fackföreningarnas centralråd som slutligen tog över ansvaret och den 3 april 1918 utgav en ”föreskrift” angående hela frågan – det första detaljerade uttalandet från regeringen om disciplin och arbetsmotivation och om fackföreningarnas funktion i förhållande till dem. Under sådana betingelser som ”ekonomisk upplösning” som hotade att medföra ”proletariatets utplånande” såg sig fackföreningarna tvungna att ”ägna alla sina krafter åt att höja arbetsproduktiviteten och i överensstämmelse därmed skapa de nödvändiga grunderna för arbetsdisciplin i fabriker och verkstäder”. Varje fackförening måste upprätta en kommission ”för att fastställa produktivitetsnormer för varje yrke och varje kategori av arbetare”. Bruket av ackordssystem ”för att höja arbetsproduktiviteten” beviljades något motvilligt och ”premier för höjd produktivitet utöver den fastställda arbetsnormen kan inom vissa gränser vara en användbar åtgärd för att höja produktiviteten utan att trötta ut arbetaren”. Slutligen kunde ”enskilda grupper av arbetare” som vägrade att underkasta sig förbundets disciplin som en sista utväg uteslutas ur förbundet ”med alla konsekvenser som detta medför”.[223]

Dessa regler väckte snart kritik. Vänsteroppositionen talade upprört i de teser som lästes upp vid partimötet den 4 april 1918 och publicerades fjorton dagar senare i *Kommunist*,[224] om ”en arbetspolitik som avser att inprägla disciplin hos arbetarna under täckmantel av 'självdisciplin', att införa arbetstjänsteplikt för arbetarna, ... ackordssystem, arbetsdagsförlängning, etc.”, och hävdade att ”införandet av arbetsdisciplin i kombination med återupprättandet av en kapitalistisk ledning för produktionen ... hotar att förslava arbetarklassen och uppväcker missnöje inte bara bland de efterblivna skikten utan också inom proletariatets förtrupp”.[225] Mensjevikernas tidning förklarade att bolsjevikerna ”under täckmantel av en återuppbyggnad av landets produktivkrafter försöker avskaffa åttatimmarsdagen och införa ackordssystem och taylorism”[226] taylorism var ett en gång berömt amerikanskt system för ökning av arbetseffektiviteten, som Lenin för länge sedan beskrivit som ”förslavandet av människan under maskinen”.[227] I VTsIK tog Lenin upp utmaningen. Det var endast ”den deklasserade småborgerliga intelligentian” som ”inte förstår att socialismens främsta svårighet består i att garantera arbetsdisciplinen” och att ”proletariatets diktatur är garantin för ordning, disciplin och arbetsproduktivitet”.[228] I det första utkastet till pamfletten *Sovjetmaktens närmaste uppgifter* som tänktes som ett övervägt svar till vänsteroppositionen, skrev han om ”uppgiften att garantera den strängaste tillämpning av arbetarnas disciplin och självdisciplin” och tillade:

> Vi skulle vara löjliga utopister om vi inbillade oss att en sådan uppgift skulle kunna genomföras dagen efter den borgerliga maktens fall, dvs. under det första stadiet i övergången från kapitalism till socialism, eller – utan tvång.[229]

I den text som publicerades fick förtänksamheten honom att uttala sig mindre tydligt:

> Ett villkor för ekonomisk förnyelse är en förbättring av arbetarnas disciplin, av deras kunskap om arbetet, av snabbhet och intensitet i arbetet, av arbetsorganisationen.
>
> Det ryska proletariatets förtrupp har redan gripit sig an uppgiften att förbättra arbetsdisciplinen. ... Detta arbete måste man understödja och driva på av alla krafter.

---

[223] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 2, 1918, s. 38.
[224] Om teserna och vänsteroppositionens tidning, se s. 103-104 ovan.
[225] Citerat i Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 569.
[226] Citerat i ibid., XXII, s, 625, not 201.
[227] Ibid., XVII, s. 247-248.
[228] Citerat i ibid., XXII, s. 486.
[229] Ibid., XXII, s. 424.

> Ackordslöner måste sättas på dagordningen, tillämpas och prövas i praktiken. Vi måste tillämpa mycket av det som är vetenskapligt och progressivt i taylorsystemet och anpassa lönerna till de allmänna slutresultaten för produktionen eller till resultaten av utnyttjandet av järnvägs- och sjötransporterna.[230]

Det är värt att notera att de starkaste känslorna väcktes vid av ackordslöner och andra former av åtskiljande belöningar som drivfjädrar till höjd produktion. Det som det här gällde var inte så mycket frågan om arbetsdisciplin utan frågan om jämlikhet. Det var arbetsuppdelningen under kapitalismen som, i *Kommunistiska manifestet*s ord, hade gjort arbetaren till ”ett bihang till maskinen”. Det var ett erkänt socialistiskt mål att avskaffa skillnaderna mellan industri- och jordbruksarbete, mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, som en inledning till upprättandet av ett jämlikt samhälle[231] En socialistisk politik måste därför innebära likalön för alla. Engels hade prisat Pariskommunen för att den hade betalat alla ämbetsmän från de högsta till de lägsta endast samma löner som betalades till andra arbetare”, och han hävdade att eftersom skolgång och utbildning för arbetaren under socialismen skulle bekostas av samhället, kunde den bättre utbildade arbetaren inte gentemot staten göra anspråk på högre lön än den sämre utbildade.[232] Men dessa argument tycktes sudda ut skiljelinjen mellan omedelbara möjligheter och slutliga mål. Då Marx i sin *Kritik av Gotha-programmet* skiljde mellan de lägre och de högre stadierna i det ”kommunistiska samhället”, visade han klart att under det lägre stadiet skulle fördelningen inte ske i enlighet med behov utan med hänsyn till utfört arbete. Tills produktionen var så riklig att den tillät ett fullkomligt förverkligande av kommunismen med dess princip: ”åt var och en efter hans behov” var lika lön för lika arbete? även om det i princip inte innebar jämlikhet (eftersom individens förmåga växlar), den enda tänkbara formen för jämlikhet.[233] Trots det behandlade Lenin i *Staten och revolutionen* som skrevs strax före Oktoberrevolutionen, detta som ”ett omedelbart mål”, att organisera landets ekonomi på ett sådant sätt att ”tekniker, företagsledare och bokhållare, såväl som alla tjänstemän inte får löner som överstiger 'en arbetarlön'”.[234] I sin mindre teoretiska och mera praktiskt inriktade pamflett från samma period, *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?*, övervägde han uppenbarligen ett temporärt undantag från likalönspolitiken till förmån för ”experterna”.[235]

Resultatet av denna lära var att det uppstod en ytterst kraftfull stämning bland bolsjevikledarna och ännu mer bland de vanliga medlemmarna mot åtskillnad mellan olika former av arbete eller mellan olika arbetare och även om det inte var någon formell garanti för en utjämning av lönerna i det föreliggande tidiga stadiet av revolutionen, satte man utan tvivel upp jämlikheten som ett ideal. Ett tidigt dekret begränsade lönen för folkkommissarierna till 500 rubel i månaden med ett tillägg på 100 rubel för varje icke arbetande person som han försörjde – en summa som var jämförbar med en yrkeskunnig fabriks-

---

[230] Ibid., XXII, s. 454. Ett arbete om Taylorsystemet publicerades i Moskva 1918, och dess andra upplaga uppmärksammades av Lenin 1922 (*Sotjinenija*, XXVIII, s. 302).
[231] Marx i Engels, *Sotjinenija*, IV, 58. Lenin beskrev i *Staten och revolutionen* (*Sotjinenija*, XXI, 436) löneskillnaderna som en huvudkälla till ”samtida sociala skillnader” och avskaffandet av dessa som villkoret för statens bortdöende.
[232] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XVI, II, s. 93 och XIV, s. 204.
[233] Ibid., XV, s. 274-276.
[234] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 404.
[235] Ibid., XXI, s. 263. Detta var också den inställning som antogs i partiprogrammet från mars 1919 (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941) I, s. 291). s. 111

arbetares lön[236] och en partiregel som gällde i många år ålade partimedlemmarna att då de erhöll löner som översteg ett minimibelopp som fastslogs med jämna mellanrum, överlämna överskottet till partikassan.[237] Från partiets synvinkel var mensjevikerna, vars anhängare fanns bland de högst utbildade arbetarna, de naturliga förespråkarna för löneskillnader och bolsjevikerna för utjämning. Sjljapnikov, den förste folkkommissarien för arbetet, förklarade att den allmänna princip som antagits av Narkomtrud och av Fackföreningarnas centralråd var att ”bland betalda arbetare får det inte finnas några privilegierade grupper” och att politiken vid fastställande av löner och anställningsförhållanden var att ”utplåna varje skillnad mellan manschettarbetare och arbetare i blåställ”.[238] Men inga särskilda åtaganden gjordes för att utjämna lönerna och inte heller något allvarligt försök att genomdriva utjämningen i praktiken. Ett dekret från den 19 januari (1 februari) 1918 som slog fast en löneskala för Petrograds metallindustri, föreskrev i förvånansvärt pragmatiska ordalag de kriterier som skulle tillämpas vid fastställandet av löner. Dessa var nödvändigt existensminimum, grad av yrkesskicklighet som krävdes för arbetet, särskilt svåra eller farliga arbetsförhållanden och industrins relativa betydelse för landets ekonomi. De löner som fastställts på denna grundval varierade från högsta till lägsta i förhållandet tre till två och man föranstaltade om ackordslön i ytterlighetsfall, om avdrag i händelse av att produktionsnormerna inte uppfylldes och om förflyttning till lägre klass i händelse av visad oduglighet.[239] Ett par dagar senare fastställde ett dekret om lönerna i post- och telegrafverken, skalor för utbildade arbetare som varierade från 215 till 600 rubel per månad, med en lön på 800 rubel för ”direktörer”.[240] Det fanns inget märkvärdigt med dessa löner utom att de händelsevis fastställts genom ett officiellt dekret. Vilka argument en handfull partiteoretiker än kunde framlägga, hade den nya regimen aldrig på allvar utmanat de i praktiken förekommande löneskillnaderna. Det som nu väckte kritik var förslaget att medvetet och avsiktligt använda och intensifiera sådana skillnader som en drivfjäder till ökad produktion.

I detta liksom i andra avseenden beträffande den ekonomiska politiken gav första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1918 en översikt över de överhängande problemen och striderna under revolutionens första period. Tomskij som kom som delegat för det allryska Fackföreningarnas centralråd, förklarade att ”alla fackföreningens nuvarande uppgifter är nära förbundna med uppgiften att återuppbygga produktionen som förstörts av kriget” och kom fram till slutsatsen att ”Högsta rådet för nationalhushållningen och fackföreningarna är så nära besläktade, så nära förbundna med varandra att det för dessa båda organisationer är omöjligt att föra en av varandra oberoende politik”.[241] Obolenskij, Vesenchas förste ordförande och numera medlem av vänsteroppositionen,

---

[236] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 46. Ett dekret från den 2 juli 1918 fastställde folkkommissariernas lön till 800 rubel per månad och de övriga sovjettjänstemännens löner i en skala ner till 350 rubel, men tillåt att löner upp till 1 200 rubel betalades till ”experter”, med Sovnarkoms godkännande (ibid., nr 48, art. 567).

[237] Den ursprungliga regeln tycks aldrig ha publicerats, men man hänvisar ofta till den senare i partiresolutioner (t. ex. *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 434, 470).

[238] *Protokoly II Vserossijskogo Sjezda Komissarov Truda i Predstavitelej Birzj Truda i Strachovych Kass* (1918), s. 11. Man omnämnde vid första allryska fackföreningskongressen i januari 1918 ett förslag från Larin ”att begränsa inkomsterna ... genom beskattning till högst 600 rubel per månad” (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 82), men inget mer hördes sedan om detta.

[239] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 16, art. 242.

[240] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 18, art. 262.

[241] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 10.

ledde en attack mot ackordslön och ”taylorism”.[242] Lozovskij förkastade taylorismen som ”en teori som helt bygger på arbetareliten, som stärker arbetararistokratin. En annan som långt ifrån ansåg detta vara ett fel, vidhöll att ”om vi tar den bäste bolsjeviken och ger honom ackordslön så kommer han att åstadkomma en fantastisk produktion utöver det normala”.[243] Kongressens beslut innebar inget definitivt ställningstagande. Den antog en resolution, ”Om administrationen av nationaliserade industrier”, som föreskrev att en tredjedel av administrationens medlemmar skulle utnämnas av arbetare från fackföreningarna, godkände formellt en resolution från fackföreningarnas centralråd, ”Om höjningen av arbetsproduktiviteten”, som fastslog principen att ”en definitivt fastslagen produktionstakt måste garanteras i utbyte mot en definitivt fastslagen lön” och godtog i försiktiga ordalag principen med ackordslön och ”premier för produktion som överstiger normen”. Fackföreningarna åtog sig också att utarbeta ”interna ordningsregler” och ålade fabrikskommittéerna uppgiften att ”på strängaste sätt övervaka ett obevekligt fasthållande vid dessa regler”.[244] En åsiktsinriktning snarare än en fastslagen politik höll på att utformas. Men under sommaren 1918 avbröts denna gradvisa process hastigt och inbördeskriget och den därav följande krigskommunismen gav snabbt form och innehåll åt dessa långsamt framväxande tendenser.

(d) Handel och distribution

1 civiliserade samhällen är huvudfrågan inom distributionen alltid den om förhållandet mellan stad och landsbygd. I Ryssland hade denna fråga redan uppenbarat sig under krigstiden i hungerkrisens renodlade form. Brödransonering hade införts i Petrograd och Moskva så tidigt som sommaren 1916 och matköerna i Petrograd hade varit en viktig bidragande faktor till Februarirevolutionen. Den provisoriska regeringen upprättade snabbt en förrådskommitté, förordnade om ett statligt spannmålsmonopol, som innebar att all spannmål skulle levereras till staten till fixerade priser, och ersatte i maj 1917, då en koalitionsregering formades mellan SR och mensjevikerna, förrådskommittén med ett fullständigt Förrådsministerium.[245] Dessa åtgärder tycks ha uppmuntrat en svartabörshandel och eggat bönderna att undanhålla spannmål i väntan på högre priser. Förrådsministeriets uppgift var inte bara att handha spannmålsmonopolet och fastställa priser för spannmålen utan också att till lämpliga priser förse bönderna med de varor de önskade i utbyte för sina produkter. En förordning utfärdades därför i september 1917 om att anslå över 60 procent av vad som återstod av textilproduktionen sedan arméns behov fyllts, för att få igång ett utbytesförfarande med bönderna.[246] Detta visade sig inte heller effektivt och två höjningar av det officiella spannmålspriset medverkade till att misskreditera Provisoriska regeringen i den hungriga stadsbefolkningens ögon.

Mellan februari och oktober utnyttjade bolsjevikerna naturligt nog alla misslyckanden från den provisoriska regeringen att upprätta ett rättvist distributionssystem. Lenins aprilteser från 1917 krävde sovjetkontroll över distribution såväl som produktion, och ”de mäktigaste kapitalistsyndikaten” över vilka ”statlig kontroll” krävdes i aprilkonferensens

---

[242] Ibid., s. 66.
[243] Ibid., s. 78, 393.
[244] Ibid., s. 477-478, 481-482.
[245] *Sobranie Uzakonenii i Rasporjazjenij Vremennogo Pravitelstva*, 1917, nr 60, art. 358, nr 85, art. 478 och nr 103, art. 574. Detta ministerium och det kommissariat som efterträdde det (Narkomprod) kallas ofta Livsmedelsministeriet (eller -kommissariatet), men det ryska ordet *prodovo'stvie* har samma vidgade bibetydelser som det franska *ravitaillement*.
[246] P. I. Ljasjtjenko, *Istorija Narodnogo Chozjajstva SSSR*, II, (1948,) s. 676.

resolution inberäknade både industri- och handelssyndikat.[247] Från denna tid sammankopplades vanligen distributionen med produktionen såsom varande verksamheter som fordrade allmän eller arbetarkontroll och ingick i den ”statsapparat” som, med Lenins ord ”inte är helt 'statlig' under kapitalismen, men som kommer att bli helt 'statlig' under vår ledning, under socialismen”.[248] Strax efter oktoberrevolutionen krävde Petrogradsovjeten ”arbetarkontroll över produktionen och varudistributionen”.[249] Dekretet från den 14 (27) november 1917 om arbetarkontroll berörde formellt både de företag som var engagerade i distribution och i produktion. Men dekretet som helhet, liksom partiets uttalanden från perioden före revolutionen, var i dess författares mening klart riktad till fabriksarbetarna. De affärsanställda och anställda i andra handelskoncerner var inte arbetare i ordets striktaste mening och var inte organiserade som sådana och inte heller hade bolsjevikerna särskilt många anhängare bland dem. Personalen vid det gamla Förrådsministeriet avsåg att fortsätta att ta order från en förrådsstyrelse som upprättats av Provisoriska regeringen och vägrade i flera veckor att erkänna den nyligen utnämnde Folkkommissarien för förråden.[250] Den nya regimen ställdes inför ett nästan totalt sammanbrott av den existerande distributionsapparaten, både kommersiellt och officiellt, i en situation då den ännu inte hade någon möjlighet att skapa en egen.

Problemets rättframma enkelhet gjorde det inte enklare att lösa. Det dekret som utfärdades tre dagar efter revolutionen och som gjorde de kommunala myndigheterna ansvariga för distributionen av livsmedel, såväl som andra ”nödvändighetsartiklar”, och för kontrollen över livsmedelsaffärer, restauranger, värdshus och kvarnar i alla städer med 10 000 invånare eller däröver,[251] var inte mer än en gest eftersom, enligt vad alla tecken tyder på, bristerna inte huvudsakligen berodde på felaktigheter i distributionen inom städerna, utan på att förråden inte nådde städerna från landsbygden. Ett upprop riktat till armén avslöjade den oro inom Sovnarkom som orsakats av det främsta kommissariatets sammanbrott:

> Det är ingen brist på mat i landet. Jordägarna, *kulakerna* och handelsmännen har gömt undan stora kvantiteter mat. Höga statstjänstemän och anställda vid järnvägen och i bankerna hjälper bourgeoisin mot soldaterna, arbetarna och bönderna. ... Bankdirektörerna vägrar att bevilja sovjetregeringen pengar att köpa maten med.[252]

Uppropet lovade ”mycket energiska åtgärder” mot ”spekulanter, rövare, bedragare och kontrarevolutionära tjänstemän” och ett dekret hotade alla sådana personer med ”*arrest och internering i Kronstadtfängelserna*” av den revolutionära militärkommittén.[253] Men tonen i dessa uttalanden antydde att det var betydligt lättare att hitta en syndabock än att hitta ett botemedel. Spekulation förekommer under alla perioder av politisk och ekonomisk upplösning – det första dekretet efter Franska revolutionen var riktat mot de spekulanter som hamstrade förnödenheter. Mot slutet av 1917 började tidningarna att uppmärksamma den nya företeelsen ”upphandlandet” och att beskriva vad de ”handelsresande” företog sig, som genomströvade landsbygden, köpte upp matvaror från bönder-

---

[247] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941, I, s. 237).
[248] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 260.
[249] Ibid., XXII, s. 6.
[250] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 5, art. 88.
[251] Ibid., nr 1 (andra uppl.), art. 9. Se även *Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 5-6.
[252] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 29.
[253] Ibid., nr 3, art. 33. Den revolutionära militärkommittén skulle snart komma att ge upphov till den första Tjeka (se volym 1, s. 176-177).

na och bar dem i säckar till städerna där de avyttrade dem till omåttliga priser.[254] Den 24 december 1917 (6 januari 1918) anfördes resolutionen från andra allryska Sovjetkongressen i ett dekret från VTsIK som förordnade om en allrysk förrådskommitté som skulle knytas till Sovnarkom med lokala förrådskommittéer knutna till de lokala sovjeterna och ansvariga inför dem.[255] Men detta var ännu ett exempel på försöken att möta krisen genom att på papperet skapa en apparat som aldrig fick någon praktisk effekt.

Sammanbrottet inom distributionen var lika oroande som produktionsnedgången och ännu svårare att råda bot på. Efter tre och ett halvt års krig var den ryske bonden ivrig att få textilier, verktyg, redskap och bruksvaror av nästan alla slag. Inte heller vid denna tid var en brist på varor det främsta hindret. Många fabriker rapporterade fortfarande anhopningar av osålda lager.[256] Vad som hade hänt framgick tydligt nog. Revolutionen hade åtföljts av en allmän störning av de reguljära handelsförhållandena och den nya regimens brådstörtade försök att utan vidare åstadkomma en officiell distributionsapparat var totalt ineffektiva. Mellan december 1917 och mars 1918 gav en rad dekret olika regeringsorgan monopol på inköp och försäljning av textilvaror, av livsmedel i allmänhet och av tändstickor, ljus, ris, kaffe och peppar.[257] Ett ytterligare dekret överförde alla spannmålsmagasin i statens ägo.[258] Regeringen försökte hålla jämna steg med penninginflationen genom att anta det handlingssätt som dess ledare så bittert fördömt hos Provisoriska regeringen: ytterligare två höjningar av de fasta spannmålspriserna beviljades under de första sex månaderna.[259] Den 16 februari 1918 tillkännagavs ”en ytterst beslutsam kamp mot upphandlingen” och instruktioner utgick till lokalsovjeterna och till alla järnvägsorganisationer att arrestera alla uppköpare och i händelse av väpnat motstånd, skjuta dem på stället.[260] Två veckor senare krävde Lenin ilsket ”att järnvägarna skall rensas från uppköpare och förbrytare” och stämplade uppköparen som ”spekulanten, handelns fribytare, den som bryter spannmålsmonopolet” och ”vår främsta 'inre' fiende”.[261] Men denna officiella förtrytelse båtade föga. Regeringen hade inga lager av de varor de föregav sig kontrollera och fördela, och livsmedelstilldelningarna i städerna sjönk ned till svältgränsen. Endast svartabörshandeln gjorde det möjligt för stadsborna att överleva, genom att förråd hela tiden kom in i små kvantiteter och till omåttliga priser. Men de officiella ansträngningarna avmattades inte. Den 25 mars 1918 avdelade Sovnarkom mer än en miljard rubel till en fond för uppköp av varor som skulle säljas till bönderna i

---

[254] Citerat i Bunyan och Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 330-331. Enligt L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (odaterad [?1924]), s. 135, började detta förfarande efter Provisoriska regeringens upprättande av spannmålsmonopolet.

[255] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 12, art. 181.

[256] För ett exempel från textilindustrin, se s. 84-85 ovan. I mars 1918 hopades fortfarande förråden av metallvaror ”trots att efterfrågan klart överstiger tillgången”, och 60 procent av all försäljning gick över svartabörshandeln (*Bjulleteni Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 1, april 1918, s. 44-45). Se även *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 413.

[257] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 9, art. 134; nr 12, art. 181; nr 29, art. 385.

[258] Ibid., nr 25, art. 344.

[259] En talare vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden gav detaljer om höjningen av priserna på rågbröd, städernas främsta födoämne. Mellan början av 1916 och Februarirevolutionen hade de stigit med 170 procent, mellan Februari- och Oktoberrevolutionerna med 258 procent och mellan Oktoberrevolutionen och maj 1918 med 181 procent, vilket gav en total höjning på 800 procent sedan januari 1916 (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 384).

[260] Citerat i L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (odaterad [1924?]), s. 136.

[261] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 305, 514. Mycket senare beskrev Lenin uppköparen som ”en varelse som ytterst skickligt undervisar oss i ekonomi, helt bortsett från ekonomiska eller politiska teorier” (ibid., XXVII, s. 41).

utbyte mot spannmål.[262] Slutligen gavs Narkomprod i ett dekret från den 2 april 1918 – det första regelrätta försöket från den nya regimen att angripa distributionsproblemet som helhet – ett bemyndigande att förvärva lager av konsumtionsvaror av alla slag från klädesplagg till spik och hästskor som skulle lämnas i utbyte mot böndernas spannmål och andra livsmedel. Distributionen skulle handhas av Narkomprods lokala organ eller av organisationer som auktoriserats av Narkomprod, men fattigbönderna skulle dras in i distributionsarbetet för att säkerställa att ”den behövande befolkningen” fick sin andel, och följaktligen fick förordningen en klassmässig grundval som lätt kunde komma i konflikt med dess ekonomiska mål.[263] Det är tveksamt om dessa dekret hade större effekt än sina föregångare. Sovjetmyndigheternas beslut nådde fortfarande knappast utanför de stora städerna. Förrådskommittéer eller andra statliga organ, som förmådde att leda handeln i någon större omfattning, fanns knappast ännu.

Under tiden närmade man sig frågan på ett annat och i det långa loppet mera lovande sätt. Den kooperativa rörelsen hade spritts vida i Ryssland och tagit sig tre olika former – producentkooperativ som inberäknade både jordbruks- och hantverksprodukter, kreditkooperativ och konsumentkooperativ. Alla var till namnet opolitiska, men producent- och kreditkooperativen, som förekom nästan uteslutande på landsbygden, var förbundna med SR och konsumentkooperativen som framför allt fanns i städerna, med mensjevikerna. I ett tidigt arbete hade Lenin uttryckt sitt förakt för jordbrukskassor och ”billiga krediter” som utgjorde grundstommen i narodnikernas program, då han ansåg dem vara uträknade ”endast för att stärka och utveckla bourgeoisin”,[264] och socialisterna hade traditionellt i det förgångna sett med misstänksamhet på producentkooperativen, som de trodde hade en tendens att urarta till nödtorftigt maskerade kapitalistiska företag. 1910 hade Lenin utarbetat ett förslag till resolution för Andra internationalens Köpenhamnskongress som uttalade sig om producentkooperativen som ”betydelsefulla för arbetarklassens kamp endast om de ingår som en beståndsdel av konsumentkooperativen”, men som gav ett försiktigt erkännande åt konsumentkooperativen.[265] Det var till de ryska konsumentkooperativen som bolsjevikerna nu vände sig. De var uppdelade i två slag – arbetarkooperativer som fanns runt fabrikerna och allmänna kooperativer som huvudsakligen gynnades av småbourgeoisin. Tillväxten av arbetarkooperativen hade stimulerats av revolutionen. Ett förenat fabriksarbetarkooperativ i Moskva uppgavs ha 200000 medlemmar och arbetarkooperativet vid Putilovfabriken i Petrograd 35 000. En kongress i Petrograd i augusti 1917 antog en resolution om att upprätta ett särskilt centralorgan för arbetarkooperativen.[266] Detta tycks dock inte ha genomförts. Vid tiden för Oktoberrevolutionen fanns det mellan tjugo och tjugofem tusen konsumentkooperativa föreningar av alla slag

---

[262] Ibid., XXIV, 744, not 31.

[263] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918* nr 30, art. 398. Vesencha hade föreslagit att distributionen skulle handhas av de lokala sovnarchozerna och de lokala förgreningarna av *glavki* och centra men Sovnarkom avgjorde frågan till fördel för Narkomprod, då det var det departement som hade hand om uppsamlingen av spannmålen (*Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (odat.), s. 47). Dekretet från den 2 april 1918 markerade Narkomprods framträdande som det departement som hade hand om inrikeshandel och distribution. Fastställandet av priserna förblev en gemensam angelägenhet för Vesencha och Narkomprod.

[264] Lenin, *Sotjinenija*, I, s. 143.

[265] För förslaget till resolution, se ibid., XIV, s. 434-435; för Lenins kommentarer se ibid., XIV, s. 357-363.

[266] E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 114-115.

med sammanlagt sju till åtta miljoner medlemmar,[267] grupperade runt det mäktiga centralorganet, Tsentrosojuz.

Det första steget togs då Lenin under sitt juluppehåll i Finland under de sista dagarna av 1917 drog upp en något naiv plan för en uppdelning av hela befolkningen i lokala konsumentföreningar. Varje förening skulle ha en inköpskommitté knuten till sig och dessa föreningar och deras kommittéer skulle ha monopol på handeln med konsumtionsvaror. Men förslaget var byggt på avsikten att skapa denna apparat genom den enkla åtgärden att överta de existerande kooperativen: ”Alla existerande konsumentföreningar har nationaliserats och är skyldiga att individuellt uppta som medlemmar hela befolkningen i ett givet område”.[268] I januari publicerades förslaget i form av ett utkast till dekret från Narkomprod, vars försiktiga inställning visade att man förutsåg opposition och att sovjetregeringen inte kände sig stark nog för att genomdriva sin politik i ett enda drag. Underhandlingar med kooperativerna pågick i nära tre månader. Ur bolsjevikernas synvinkel hade kooperativernas ställning och den rätta inställningen gentemot dem ”radikalt förändrats sedan statsmakten erövrats av proletariatet”. Men det var inte förrän efter det att Brest-Litovskkrisen övervunnits som man uppnådde vad Lenin beskrev som ”en kompromiss med de borgerliga kooperativerna och arbetarkooperativerna, som håller fast vid en borgerlig inställning”.[269] Den 11 april 1918 diskuterades och godkändes överenskommelsen av VTsIK och även här kallades den ”ett kompromissbeslut som lider av väsentliga brister”.[270] Dessa ursäktande uttalanden var ett erkännande av styrkan hos den organisation som lyckats föra en självständig försvarskamp mot en regering som ännu inte var säker på sin makt. Enligt det dekret som nu utfärdades skulle konsumentkooperativen vara öppna för alla, skulle ”tjäna hela befolkningen” men medlemskapet skulle å andra sidan inte vara automatiskt och kostnadsfritt – mindre bemedlade beviljades dock tillträde mot en symbolisk avgift på femtio kopek. Inte heller fick kooperativen, som Lenins förslag hade övervägt, monopol på handeln med konsumtionsvaror. Privata handelsbolag erkändes också, även om en femprocentig omsättningsskatt infördes för att ”stimulera andra att ansluta sig till kooperativerna”[271] genom att kooperativmedlemmarna fick rätt att återfå denna skatt från kooperativen vid årets slut.[272] I ett område fick två, men inte flera, kooperativ finnas – ett kooperativ ”för alla medborgare” och ett ”arbetarklassens kooperativ”, vilket motsvarade den uppdelning som redan fanns. Slutligen var både kooperativen och de privata handelsbolagen underställda Vesenchas reglering, inspektion och kontroll.[273] För denna uppgift satte Vesencha upp en särskild avdelning som bestod av tre medlemmar från dess egen styrelse, en representant för Narkomprod och tre representanter för kooperativen.[274] Detta dekret förde på ett effektivt sätt in kooperativerna i sovjetmaktens sfär. Samtidigt som de föreföll att förstärkas genom att medlemsantalet ökades och tycktes favoriserade på bekostnad av privathandlarna, blev de också ansvariga

---

[267] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 451 anger medlemsantalet till ”över tio miljoner”.
[268] Ibid., XXII, s. 172-173.
[269] Ibid., XXII, s. 423, 452.
[270] *Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 104.
[271] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 437.
[272] Enligt en f. d. kooperativtjänsteman, var kooperativen förpliktade att förutom att återbetala den femprocentiga omsättningsskatten till sina medlemmar, även själva betala denna skatt till staten, varför skatten i verkligheten betalades dubbelt (E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 106-107).
[273] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 32, art. 418.
[274] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 436.

inför ett av sovjetregeringens organ och beroende av detta och det var troligt att Vesencha under tillämpandet av dekretet skulle göra detta beroende påtagligt.

Under de kaotiska förhållandena under våren 1918 gjorde dekretet om kooperationen föga för att lösa problemet med handel och distribution mellan de ryska fabrikerna och de ryska jordbruken. Men det införde ett nytt förvirrande element i konkurrensen mellan Vesencha och Narkomprod. Dekretet gjorde inte kooperativen ansvariga inför kommissariatet utan inför Vesencha. Trots detta gick den allmänna tendensen vid denna tid mot en uppdelning av funktionerna som avsåg att ge Vesencha kontrollen över produktionen och Narkomprod kontrollen över distributionen. Det så kallade ”livsmedelsdiktatur”-dekretet från den 9 maj 1918 erkände Narkomprod som den ”enda institution” till vilken alla ”åtgärder som rör förråden” skulle centraliseras och placerade alla lokala förrådsorganisationer under dess ledning.[275] Detta dekret nämnde varken Vesencha eller kooperativen. Ett senare dekret, från den 27 maj 1918, ”Om omorganiseringen av Folkkommissariatet för förråden och de lokala förrådsorganen” vars uttalade syfte var att ”sammanföra till ett organ uppgifterna att förse befolkningen med alla nödvändighetsartiklar och förråd, att organisera distributionen av dessa varor i landsomfattande skala och att förbereda övergången till en nationalisering av handeln med nödvändighetsartiklar”, försökte gottgöra denna försummelse. Det innehöll bestämmelser om att priserna på nödvändighetsartiklar skulle fastställas av Vesencha ”tillsammans med” Narkomprod och att ”distributionen till befolkningen skall utföras av lokala förrådsorganisationer under medverkan av kooperativen”. En förrådsstyrelse, knuten till Narkomprod, skulle innehålla representanter både från Vesencha och Tsentrosojuz. Men huvuddelen av dekretet upptogs av bestämningar av Narkomprods lokala förråddskommittéers sammansättning och företrädesrätt, utan hänsyn till några andra organisationer som arbetade inom detta område, och avsikten att samla makten över alla former av distribution i händerna på Narkomprod doldes knappast.[276]

Den första större debatten om den viktiga frågan om handel och utbyte mellan stad och landsbygd ägde rum vid första allryska kongressen nationalhushållningsråden i slutet av maj 1918.[277] Den väckte många besvärliga frågor. .Det var allmänt bekant att handeln nästan helt hade upphört att flyta genom officiella kanaler och till officiella priser, samt att distributionen höll på att glida över i händerna på ”uppköpare” och andra köpmän vid sidan om lagen, vilka skötte sina affärer genom byteshandel eller till priser som inte hade något samband med officiella priser. Men två olika förklaringar gavs av dem som försökte diagnosticera sjukdomen. Enligt några låg felet helt enkelt i sammanbrottet av distributionsapparaten, som i sin tur berodde på att de firmor eller individer som skött denna apparat under det forna kapitalistiska systemet hade försvunnit. Enligt andra var problemet huvudsakligen en fråga om pengar. De officiella, av regeringen fastslagna priserna både för spannmål och för andra nödvändighetsartiklar hade blivit inaktuella genom penninginflationen som berodde på den fortskridande ökningen av sedelutgivningen. Men de som var överens om denna andra förklaring, var oense om botemedlet. Vissa hävdade att priserna skulle höjas med hänsyn till det minskade penningvärdet, medan andra ville ha en deflationistisk politik som innebar att man höll nere priserna och

[275] Se s. 61-63 ovan.
[276] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 38, art. 498.
[277] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 291-296, 395-436. Dekretet från den 27 maj 1918 utfärdades medan kongressen pågick, men tycks inte ha berörts alls under förhandlingarna.

minskade sedelutgivningen för att återställa sedlarnas värde.[278] Den andra förklaringen som hänförde sammanbrottet till monetära faktorer var relativt övertygande. Men då de som framlade den var splittrade inbördes och då varken en fortgående höjning av priserna eller en inskränkning av sedelutgivningen var politiskt tillämplig under de första månaderna av 1918, blev det den första teorin om att bristerna kunde avhjälpas genom bättre organisation som vann officiellt gillande och som övade inflytande på politiken vid denna tid. Kongressens resolution avslöjade dess misstro mot Narkomprods intrång på distributionsområdet, men hade föga av konstruktiva förslag. Det nyaste av deras förslag var att, eftersom ”de privata handelsföretagen förstörts, förlamats eller engagerat sig i långt gången spekulation” och med hänsyn till ”det i det närmaste totala avstannandet av utbytesprocessen, vilken hotar landet med undergång”, ett försök skulle göras för att utnyttja privata handelsföretag ”under ledning och kontroll av statliga organ och företrädesvis på kommissionsbasis”.[279]

Kongressen var samtidigt noga med att bekräfta Vesenchas auktoritet över kooperativen. Den antog en resolution som fastslog att ”kooperativens aktivitet måste samordnas och sättas i nära samband med sovjetorganens aktiviteter”, att detta förfarande skulle utsträckas till jordbruks- och kreditkooperativen, såväl som konsumentkooperativen, att omvandlingen av kooperativen till allmänna organisationer som omfattade hela befolkningen var nödvändig för att säkra ”den samhälleliga distributionen av produkter och varor för masskonsumtion” och att regionala och lokala sovnarchozer under Vesenchas ledning skulle utöva ett allmänt överinseende över den kooperativa rörelsen.[280] Den allmänna avsikten att förvandla kooperativen till redskap för sovjetpolitiken var tydlig nog. Men förmågan att med utgångspunkt härifrån planera ett distributionssystem saknades ännu. Förhållandet mellan de lokala sovnarchozerna och Narkomprods lokala förrådskommittéer förblev lika svävande som bäggederas ställning i förhållande till de lokala sovjeterna. Känslan av konkurrens mellan departementen i Moskva var säkert påfallande och ute i provinserna var det vanligt med motsättningar mellan förrådskommittéerna och kooperativerna[281] som stod under Vesenchas beskydd. En allvarlig behörighetskollision hade knappast kunnat undvikas om antingen Vesencha eller Narkomprod i realiteten hade kunnat utöva effektiv kontroll över distributionen eller om de lokala sovnarchozerna och förrådskommittéerna hade fått tid att slå rot i landsbygdens ekonomi. Men dessa nya inrättningar var ännu outvecklade – många av dem existerade endast på papperet, om ens det. När inbördeskriget uppslukade landet, knuffades den apparat för distribution och utbyte som upprättats av de senaste dekreten snabbt åt sidan och under en tid var det mest effektiva medlet för att få fram spannmål från bönderna de ”järnfasta förbanden” av arbetare från städer och fabriker, förstärkta av fattigböndernas lokalkommittéer. De enda förrådsorgan, som på grund av sin sedan lång tid fasta organisation i viss utsträckning kunde stå emot flodvågen och i sista hand överleva den, var kooperativen. Under den följande perioden var det kooperativen som i ett fast och kraftfullt förbund med sovjetmakten blev det främsta instrumentet för Sovjets distributionspolitik.

Medan sovjetkontrollen över inrikeshandeln sålunda avancerade tvekande och med många kompromisser och bakslag, var utrikeshandeln det enda område på det ekonomiska verksamhetsfältet där den slutliga formen av reglering – ett fullständigt statligt

[278] Ibid., s. 291-296, 395-420.
[279] Ibid., s. 483-484.
[280] Ibid., s. 484-485.
[281] Ibid., s. 429.

monopol – uppnåddes inom sex månader från Oktoberrevolutionen, praktiskt taget helt utan mellanliggande stadier. Denna snabba utveckling berodde inte på i förväg uppsatta teoretiska idéer – det vore nog svårt att finna några uttalanden från bolsjevikerna från tiden före revolutionen angående utrikeshandeln – men på vissa speciella förhållanden. Den ryska utrikeshandeln före 1914 visade ett väsentligt exportöverskott, eftersom Ryssland var förpliktat att betala för de västerländska kapitalisternas tjänster. Under kriget upphörde handeln fullständigt med Tyskland, Rysslands främsta handelspartner, och handeln med resten av världen begränsades både av den allmänna knapphet som handeln världen runt begränsades av och dels av de speciella svårigheterna att nå Ryssland samt av att Rysslands kraftigt minskade produktion, både av livsmedel, råmaterial eller fabriksprodukter uppslukades helt av krigsansträngningarna och lämnade inget över till export. Under dessa förhållanden hade den ryska utrikeshandeln vid 1916 sjunkit till en mycket begränsad omfattning och utgjordes huvudsakligen av förråd som sändes till Ryssland från dess allierade, varför balansen för den lilla handel som återstod blev helt negativ. Då de allierade stoppade förrådssändningarna till Ryssland efter Oktoberrevolutionen – en verklig blockad upprättades efter Brest-Litovskfördraget – upphörde handeln med den kringliggande världen nästan helt. Avskärningen av utrikeshandeln var för bolsjevikerna ett tecken på och en symbol för deras isolering i en fientlig värld. Andra speciella faktorer gjorde det lättare för sovjetregeringen på detta än på andra områden att föra en radikal politik. Före 1914 hade en stor del av Rysslands utrikeshandel skötts av utländska firmor med förgreningar i Petrograd och Moskva, varav många var tyska eller med anställda tyska agenter som gav sig av vid krigsutbrottet. Under kriget hamnade mer och mer av Rysslands krympande utrikeshandel direkt eller indirekt under regeringens kontroll. Då Oktoberrevolutionen skedde hade de privata intressena på detta område redan undanträngts eller försvagats av kriget och var särskilt sårbara.

Den sovjetiska utrikeshandelspolitiken, liksom den sovjetiska industripolitiken, utvecklades under påverkan av i stort sett samma drivfjädrar som politiken i alla de stridande länderna under kriget. Före 1914 var regeringarna, som ivrade för att höja profiterna för sina fabrikörer och handelsmän, huvudsakligen intresserade av att uppmuntra exporten och begränsa importen av varor som kunde tänkas konkurrera med landets egna produkter. Kriget avslöjade överallt vidare nationella intressen som kom i konflikt med de enskilda intressen som hittills hade styrt den internationella handeln. Regeringarnas politik blev nu att importera så stora kvantiteter som möjligt av de varor som på ett eller annat sätt var oumbärliga för krigföringen och att minska exporten till minsta möjliga kvantitet som fordrades för att finansiera dessa oumbärliga importvaror. Både import och export blev föremål för ett urvalsförfarande som inte styrdes av enskildas tänkta profiter utan av allmänna överväganden av det nationella intresset. Dessa mål uppnåddes genom ett system av regeringskontroll som var ett resultat av och en beledsagande omständighet till det förhärskande systemet med ”statskapitalism” inom industrin. Att Sovjetryssland förde den nya politiken med kontrollerad utrikeshandel till sitt följdriktiga slut, medan de kapitalistiska makterna halvhjärtat övergav den då den omedelbara krisen var överstånden, berodde detta delvis på den bekräftelse den fick från den socialistiska teorin, men framför allt på sovjetekonomins större svaghet, som gjorde detta stöd oundgängligt.

Sovjets utrikeshandelspolitik tänktes från början som en defensiv handling. Ett par dagar efter Oktoberrevolutionen meddelade den amerikanske militärattachén i Petrograd den ryska generalstaben att ”om bolsjevikerna förblir vid makten och genomför sin plan om fredsuppgörelse med Tyskland, kommer det nuvarande förbudet mot export till Ryssland

att bestå",[282] och *Izvestija* replikerade argt att "de nordamerikanska plutokraterna är beredda att byta lokomotiv mot huvuden från ryska soldater".[283] I det tillstånd av akut depression som detta embargo påtvingade Ryssland, var det oundgängligen nödvändigt att söka skydda sig mot de av regimens fiender på hemmaplan som kunde ha intresse av att å ena sidan uttömma Rysslands magra reserver till förmån för sina utländska kunder, eller å andra sidan att importera sådana artiklar som fortfarande kunde erhållas till lönsamma priser från utlandet, snarare än sådana som samhället var i överhängande behov av. Vesenchas första dekret som utfärdades den 5 (18) december 1917, var ett försök att fastslå principerna för export- och importkontrollen. Livsmedel, "vilket även inberäknade de partier te och andra varor som redan finns i Arkangels", fick inte exporteras. "Skinn, persiska mattor och andra lyxartiklar" fick exporteras till "Sverige och andra länder", som var beredda att ge tillstånd till export till Ryssland av "maskiner, reservdelar och andra för den ryska industrin nödvändiga varor". Råvaror fick exporteras endast om det var klarlagt att tillräckliga förråd för den ryska industrin redan fanns och endast varor som var "absolut nödvändiga för den ryska ekonomin" fick importeras. En underavdelning av Vesencha gjordes ansvarig för utfärdandet av export- och importtillstånd.[284] I slutet av december utfärdade Sovnarkom ett dekret som formellt förbjöd all import och export utan särskilt tillstånd.[285] Svårigheter med sjötransporterna var dock under vintern 1917-18 säkerligen ett mera effektivt hinder för utrikeshandeln än regeringsrestriktionerna. Den 26 januari (8 februari) 1918 upprättades ytterligare en form av kontroll genom nationaliseringen av handelsflottan.[286]

Undertecknandet av Brest-Litovskfördraget gjorde slut på varje hopp om ett återupptagande av handeln med Västeuropa, men reste också genast frågan om den tysk-ryska handeln. Inte heller detta skulle bli handel på lika villkor. I sitt första uttalande hade sovjetdelegationen föreslagit att underhandlingarna bland annat skulle fördöma "de starka nationernas försök att undertrycka svagare nationer genom sådana indirekta metoder som ekonomisk bojkott, ekonomiskt beroende genom att påtvinga dem handelsavtal och särskilda tarifföverenskommelser".[287] Men dessa strävanden sopades bryskt åt sidan. Förutom de enträgna tyska planerna angående Ukrainas spannmålsupplag, hade Tyskland all anledning att från ett vanmäktigt Ryssland försöka få alla' tillgängliga förråd som kunde bidra till att det kunde ta sig ur den allierade blockadens strupgrepp. Den kompletterande ekonomiska överenskommelse som medföljde Brest-Litovskfördraget pålade Sovjetryssland att inte höja sina tariffer gentemot Centralmakterna utöver nivån för de ryska tarifferna 1903 och att inte införa begränsningar eller tullar på timmer- och malmexporten.[288] Det är svårt att avgöra den relativa styrkan av de olika krafter som drev den nya regimen att stärka sin kontroll över landets handel, både vad det gäller utrikes- och inrikeshandeln. Men sovjetpolitikens ledare måste snart ha upptäckt att om Sovjetregeringen inte tycktes vara enbart en reglerande myndighet utan en huvudman, kunde den genom ett vanligt kommersiellt avtalsförfarande sätta valfria gränser och villkor för

---

[282] *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, I (1931), s. 266-267. Något formellt tillkännagivande om upphörandet av förrådssändningarna till Ryssland från de allierade tycks aldrig ha gjorts.
[283] *Izvestija*, 14 (27) november 1917.
[284] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 10, art. 159.
[285] Ibid., nr 14, art. 197. Larin säger sig ha varit en av författarna till detta dekret (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 19).
[286] Ibid., nr 19, art. 290.
[287] *Mirnye Peregovory v Brest-Litovske* (1920), s. 9-11.
[288] *Mirnyj Dogovor* (1918), s. 12-13. *Texts of the Russian "Peace"* (Washington, 1918), s. 26-28.

exporten av råvaror utan att formellt inkräkta på Brest-Litovskfördragets bestämmelser. Ett statligt monopol på utrikeshandeln gjorde det möjligt för regeringen att inte bara förbigå privata intressen som kunde komma i konflikt med den allmänna politiken, men också att upphäva de vanliga restriktionerna som påtvingats dem av gällande internationella handelsavtal av alla slag och till och med Brest-Litovskfördraget.

Alla dessa synpunkter bidrar till att förklara den snabbhet med vilken utrikeshandeln nationaliserades långt före den betydligt viktigare industrin och inrikeshandeln. I ett dekret från den 22 april 1918 förklarades all utrikeshandel nationaliserad och alla handelstransaktioner med främmande stater eller utländska handelsföretag skulle utföras uteslutande ”i den ryska republikens namn, genom organ med särskilda befogenheter för detta ändamål”. Dekretets genomförande anförtroddes Folkkommissariatet för handel och industri, vilket fick i uppdrag att för detta ändamål upprätta ett Utrikeshandelsråd med representanter för Vesencha och dess *glavki* och centra, för kooperativen och fackföreningarna samt även för privata handelsorganisationer.[289] Utrikeshandeln var fullständigt och undantagslöst nationaliserad, men så länge som så mycket av produktionen och distributionen stod utanför statlig kontroll, måste utrikeshandelsmonopolet fortfarande lita till kooperativen och de privata företagen som arbetade på kommissionsbasis,[290] samt till *glavki* och centra som leverantörer på hemmaplan. Detta missförhållande var konstitutivt i denna situation. Vad som var betydligt mera allvarligt var bristen på varor och bristen på arbetskraft. Miljutin medgav senare att i praktiken återstod det mesta att göras:

> Den främsta svårigheten med att förverkliga dekretet ligger naturligtvis i att skapa ett brett, decentraliserat maskineri för uppköp och centralisering av varorna till staten. Detta maskineri måste skapas eftersom det hittills inte existerat. ... Endast så småningom och efter mycket förberedande arbete kommer det att finnas en möjlighet till att sätta den nationaliserade utrikeshandeln på en fast grund.[291]

För rättvisans skull bör man tillägga att dessa brister inte var mer påfallande inom utrikeshandeln än inom andra grenar av den sovjetiska ekonomin, att problemen på det hela taget var mindre allvarliga och att bolsjevikerna i Krasin, som utnämndes till ordförande för Utrikeshandelsrådet på hösten 1918, hade en av sina få erfarna affärsledare. Det berodde således delvis på den jämförelsevis lilla roll som utrikeshandeln spelade i den ryska ekonomin, delvis på det starka behovet av ett försvar mot kapitalistvärldens ekonomiska utsugning och delvis på en rad tillfälligheter att utrikeshandelsmonopolet så tidigt och så fast etablerades som en viktig del av det sovjetiska systemet.

Det var lättare att under våren 1918, åtminstone på papperet, skapa en utrikeshandelsorganisation än att utforma en politik. Men man försökte sig också på denna uppgift. Radek läste för första allryska kongressen för nationalhushållningsråden upp ett politiskt uttalande som utformats till ledning för de sovjetiska underhandlarna i de sovjetisk-tyska ekonomiska underhandlingarna. Eftersom en negativ handelsbalans var oundviklig inom den ryska utrikeshandeln i flera år framåt, kunde Sovjetryssland endast erhålla ”utländska varor som är absolut nödvändiga för den ryska produktionen” genom utländska lån och krediter. Dessa i sin tur kunde endast erhållas om man beviljade tillstånd ”för ett skapande enligt en allmän plan av de nya företag som behövs för en systematisk utveckling

---

[289] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 33, art. 432.
[290] Bronskij tycks ha haft vissa svårigheter vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden med att försvara detta förfarande gentemot ”Vänster”-puristernas kritik (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 160).
[291] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl. 1929), s. 109-110.

av Rysslands ännu outnyttjade produktionsresurser". Sådana tillstånd skulle inte tillåtas grunda "intressesfärer i Ryssland för främmande regeringar" och Ural, Donets- och Kuznetskbäckenet samt Bakuregionen undantogs från planen. Tillståndsinnehavarna skulle vara underställda rysk lag och den sovjetiska regeringen skulle ha rätt att erhålla en viss procent av produktionen till gängse marknadspris och en del av vinsten om denna översteg fem procent. Andra villkor var att Tyskland skulle utrymma området kring Don och förbinda sig att inte ingripa i de handelsavtal som slöts mellan Sovjetryssland och Ukraina, Polen eller de baltiska och kaukasiska staterna. Uttalandet var heltigenom utarbetat med hänsyftning på Tyskland, men det innehöll denna betydelsefulla sats:

> För Ryssland som ett neutralt land, är det ett oeftergivligt villkor för återuppbyggandet av landets ekonomi att upprätta ekonomiska förbindelser med Centralmakterna, såväl som att bibehålla och utvidga förbindelserna med Ententeländerna.[292]

Larin berättar att han under vintern 1917-18 lade fram en plan för ett handelsavtal med USA som erbjöd en koncession på Kamtjatka i utbyte mot varor eller ett lån, men att endast Radek tog idén på allvar.[293] Trots detta medförde den amerikanske major Robins då han återvände från Moskva till Förenta Staterna i maj 1918, ett allmänt erbjudande om koncessioner på de villkor som utsagts i Radeks uttalande,[294] och Bronskij beskrev vid första allryska kongressen för national-hushållningsråden Amerika som "det enda land som skulle kunna sända oss något för att återuppbygga vårt lands ekonomi".[295] Sådana planer var vid denna tid utopier. Men det ‚skenbart mera realistiska förslaget om ett avtal med Tyskland visade sig vara lika förhastat och ogenomförbart. Ett långt och mödosamt uppbyggande bit för bit av den sovjetiska utrikeshandelsorganisationen upptog de närmast följande tre åren. Men det är intressant att notera att konturerna för Sovjetregeringens framtida koncessionspolitik hade redan vid detta tidiga stadium börjat framträda.

(e) Finans

Bolsjevikernas finanspolitik före Oktoberrevolutionen sammanfattades i två krav som upprepade gånger framfördes med eftertryck: nationalisering av bankerna och upphävande av tidigare ryska regeringars finansiella åtaganden. Dessutom krävde sjätte partikongressen i augusti 1917, som var den första som ägnade någon uppmärksamhet åt finansiella frågor, "ett omedelbart upphörande av all vidare sedelutgivning" samt ett antal skattereformer, bland andra förmögenhetsskatt, "höga indirekta skatter på lyxartiklar" och en inkomstskattereform.[296] De senare kraven skulle snarare ses som åtgärder för att rubba förtroendet för den passiva Provisoriska regeringen än som delar av ett uttryckligt program och man funderade inte över på vilket sätt dessa reformer skulle genomföras. Efter Oktoberrevolutionen blev den första åtgärden att genomföra huvudkraven om nationalisering av bankerna och ogiltigförklaring av skulderna. Detta upptog perioden fram till Brest-Litovsk. Det var först efter det att Brest-Litovskkrisen var överståndеn som man för första gången på allvar tog upp finans- och skattefrågorna.

---

[292] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 21. Uttalandet ingick i Cicerins rapport till femte allryska Sovjetkongressen ett par veckor senare.
[293] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, november 1918, s. 20. Hoppet om amerikansk hjälp underhölls i många kretsar – en talare vid första fackföreningskongressen i januari 1918 uttryckte övertygelsen att Förenta Staterna med dess "omåttliga guldreserv" inte "hade råd att inte exportera sitt finanskapital till ett land som Ryssland och i synnerhet Sibirien (*Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 167).
[294] Detta erbjudande kommer att diskuteras i del V.
[295] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 163.
[296] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 257.

Nationaliseringen av bankerna var den enklaste och mest konkreta åtgärden i bolsjevikernas finansiella program. Uppfattningen om bankerna som den kontrollerande kraften i en planmässig och organiserad ekonomi går tillbaka på Saint-Simon[297] och denna uppfattning intog en framskjuten ställning i 1800-talets socialistiska tradition. Mot slutet av detta århundrade tycktes den ledande roll inom industrins utveckling som intogs av bankerna över hela Europa och särskilt i Tyskland, ge en utomordentlig praktisk bekräftelse av denna teori. Hilferdings *Finanzkapital* som publicerades 1909, ansågs av marxister överallt vara ett framstående bidrag till den marxistiska teorin och var en av Lenins främsta inspirationskällor till *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*. I sitt arbete hävdade Hilferding att ”åtgärden att ta sex stora Berlinbanker i besittning betyder idag detsamma som att ta över de viktigaste sektorerna av storindustrin”.[298] Lenin hade för länge sedan antagit det faktum att Pariskommunen underlät att ta över bankerna var en av huvudorsakerna till dess misslyckande.[299] Han återvände om och om igen i sina skrifter från 1917 till betydelsen av en banknationalisering.[300] ”En grupp bankirer”, skrev han strax efter att ha återvänt till Ryssland, ”är i färd med att sko sig på kriget och håller hela världen i sina händer”. Något senare beskrev han bankerna som ”det främsta nervcentrat för hela det kapitalistiska systemets nationalekonomi.[301] Partikonferensen i april 1917 krävde ”upprättande av statlig kontroll över alla banker och en sammanslagning av dem till en enda centralbank”. Sjätte partikongressen i juliaugusti 1917 krävde nationalisering och centralisering av bankväsendet.[302] Slutligen anslöt sig Lenin villkorslöst strax före Oktoberrevolutionen till den traditionella synen på bankernas roll under socialismen:

> *Utan de stora bankerna skulle socialismen vara ogenomförbar*. De stora bankerna är den ”statsapparat” som är nödvändig för oss för att genomföra socialismen och som vi *övertar i färdigt skick f*rån kapitalismen. ... En enda (så stor som möjligt) statlig bank med lokalkontor i varje distrikt, i varje fabrik – redan det är nio tiondelar av det *socialistiska* maskineriet.[303]

Då det kritiska ögonblicket var inne fann den nya regimen att dess politik på detta som på andra områden, styrdes lika mycket av tidens krav som av punkterna i dess program. Det ryska bankväsendet var uppdelat i tre skikt. I toppen fanns Statsbanken som i allt utom till namnet var en del av regeringen – enligt dess stadgar var den ”direkt underställd Finansministeriet”. Den kontrollerade valutan och krediterna (då den sedan 1897 hade monopol på sedelutgivning), fungerade som bankir åt regeringen och åt andra bankföretag över hela landet och utförde i allmänhet en centralbanks vanliga uppgifter, även om

---

[297] Lenin citerade de avgörande raderna från Saint-Simon i andra hand i slutet av Imperialismen som kapitalismens högsta stadium (*Sotjinenija*, XIX, s. 174-175).

[298] R. Hilferding, *Das Finanzkapital* (1909), s. 506. Zinovjev citerade detta ställe, dock inte helt korrekt, vid tyska Oberoende socialdemokratiska partikongressen i Halle i oktober 1920 (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitags in Halle* (odaterad), s. 149; jfr även s. 182).

[299] Lenin, *Sotjinenija*, VIII, s. 82. Denna slutsats påpekades särskilt i partiprogrammet 1919 (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 302).

[300] Lenin, *Sotjinenija* XX, s. 377, XXI, s. 164-168.

[301] Ibid., XX, s. 156, XXI, s. 164. Bolsjevikerna var in te ensamma om denna uppfattning. Otto Bauer trodde att nationalbanken under socialismen skulle bli ”den högsta ekonomiska myndigheten, det främsta administrationsorganet inom hela ekonomin” och att nationaliseringen av bankerna av sig självt skulle ge samhället ”makt att reglera arbetet enligt en plan och att fördela sina resurser på ett rationellt sätt mellan de olika produktionsgrenarna”. (*Der Weg zum Sozialismus* (1921), s. 26-27). En liknande tro på finansreglering som ett huvudredskap för kontrollen över den nationalekonomiska politiken vidhölls ännu längre i den kapitalistiska världen.

[302] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1914), I, s. 237, 257.

[303] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 260.

den också mottog insättningar från privatpersoner och företag samt beviljade krediter. Den andra nivån bestod av närmare femtio stora aktiebolagsbanker som sysslade med allmänna bankaffärer och dessa utgjorde systemets kärna. Bland dem stod ”de sju stora” för mer än hälften av all inlåning.[304] På tredje plats kom ett stort antal specialiserade bank-och kreditinrättningar som tjänade särskilda produktions- eller handelsbranscher eller särskilda befolkningsgrupper. Dessa varierade i storlek från Narodnyjbanken i Moskva som var kooperativens bank, ner till obetydliga lokala kreditkassor.

Sovjetmakten intresserade sig till en början för de två övre skikten.[305] Bankernas första svar på bolsjevikernas maktövertagande var ett försök att förlama den nya makten genom en bojkott. De höll öppet endast ett par timmar om dagen eller var helt stängda, uttagen begränsades och inga krediter eller kontanter gjordes tillgängliga, vare sig för att fylla administrationens pressande behov eller för att betala ut löner i de fabriker där arbetarna tagit över.[306] Ett dekret från den 30 oktober (12 november) 1917 beordrade bankerna att återuppta affärerna och att godta de checker som ställdes ut på dem under hot om fängelsestraff för motsträviga direktörer. Men man förklarade att dekretet utfärdats enbart med tanke på insättarna och man dementerade ryktet om en förestående konfiskering av bankkapitalet.[307] Det är kanske inte förvånande att en förordning som avfattats i så ursäktande ordalag, behandlades som ett svaghetstecken och ignorerades. Men innan revolutionen var fjorton dagar gammal tvingades regeringen att handla, på grund av brist på kontanter, även om det också nu var tvekande och halvhjärtat. Statsbanken som nu nominellt och i lagens mening var en underavdelning av sovjetregeringen angreps först. Den 7 (20) november 1917 gjorde vice Folkkommissarien för finansen, Menzjinskij en formell framställan till bankens direktör i den militär-revolutionära kommitténs namn, angående ett lån på tio miljoner rubel för att täcka Sovnarkoms föreliggande behov. Då denna framställan vägrades bifall, återvände Menzjinskij samma eftermiddag med en truppavdelning och läste för den församlade ledningen upp en formell order från Arbetar- och bonderegeringen att överlämna tio miljoner rubel.[308] Trupperna behöll banken ockuperad. Men varken deras närvaro eller en vädjan från VTsIK följande dag till de ”lojala” medlemmarna av ledningen,[309] förmådde bryta bojkotten, och sex dagar senare ignorerade banken ett ytterligare dekret som beordrade den att ge Sovnarkom ett kortfristigt lån på tjugofem miljoner rubel. Samma dag utnämnde regeringen Obolenskij till ”statskommissarie” för banken och den 17 (30) november utfärdade den ett ytterligare dekret som beordrade Obolenskij att utbetala en rekvisition på två miljoner rubel till Sovnarkom, och att som en provisorisk åtgärd under tre dagar godta krav på kontantlån från

---

[304] M. S. Atlas, *Natsionalizatsija Bankov v SSSR* (1948), s. 6. Statistik som citeras ibid., s. 10, visar att aktiebolagsbankernas kapital hade i det närmaste fyrdubblats mellan 1900 och 1917 och att den utländska andelen som var i det närmaste obefintlig 1900, hade stigit till 34 procent av det totala kapitalet 1917 – av detta utländska kapital var 47 procent franskt och 35 procent tyskt.

[305] En fullständig, men fientligt inställd redogörelse för nationaliseringen av bankerna, skriven av vice ordföranden för de ryska bankernas centralkommitté i Petrograd, finns i E. Epstein, *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 74-108.

[306] Ibid., s. 75-76. Enligt ett senare uttalande från bolsjevikerna fanns det ”en överenskommelse mellan fabrikanterna och bankerna om att bankerna inte skulle ge pengar åt de fabriker där arbetarkontroll införts” (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 174).

[307] *Denezjnoje Obrasjtjenie i Kreditnaja Sistema Sojuza SSR za 20 Let* (1939), s. 1.

[308] Ordern har tryckts från opublicerade arkiv i M. S. Atlas, *Natsionalizatsija Bankov v SSSR* (1948), s. 72-73.

[309] *Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 44.

”officiella och samhälleliga institutioner” och från ”handels- och industriföretag för utbetalning av löner till arbetarna”.[310]

Denna sista åtgärd var ett klart försök att bryta motståndet från aktiebolagsbankerna, som man under dessa kritiska veckor fortsatte att bemöta med avsevärt tålamod och med hänsyn till lagenlighet. Då dödläget inom Statsbanken förlamade deras handlingsförmåga genom att utestänga dem från valutatillgångar, inbjöd Obolenskij deras direktörer till en konferens som varade i tre dagar. Resultatet blev en överenskommelse under vilken Statsbankens kommissarie garanterade valutatillgången och privatbankerna förband sig att agera under överinseende av Statsbanken och att underställa den sina räkenskaper.[311] Kompromissen visade sig ogenomförbar och blev kortlivad. På morgonen den 14 (27) december 1917 ockuperades huvudstadens främsta privata banker av trupper.[312] Senare på dagen hävdade Lenin vid ett VTsIK-möte att det endast var bankernas ihållande obstruktion som hade fått regeringen att tillgripa tvång:

> För att kunna tillämpa kontrollen inbjöd vi dem, männen som sköter bankerna, och tillsammans arbetade vi ut åtgärder om vilka de var överens, så att de kunde erhålla lån på villkor av fullständig kontroll och redovisningsskyldighet. ... Vi önskade gå fram i överenskommelse med bankmännen, vi gav dem lån för att finansiera industrier, men de började ett sabotage i exempellös omfattning och erfarenheten tvingade oss att upprätta kontroll med andra metoder.[313]

Sokolnikov som var en av partiets ekonomiska experter och blivande folkkommissarie för finansen, förklarade för VTsIK att bankerna finansierade opposition och sabotage och undgick kontroll genom att lägga fram falska räkenskaper.[314] I slutet av detta möte antog VTsIK två dekret som omedelbart kungjordes. Enligt det första förklarades bankväsendet under statligt monopol och de privata bankerna inlemmade i Statsbanken.[315] Det andra förordnade om tvångsöppnande av alla privata bankfack, konfiskering av alla guldföremål och guld- och silvertackor samt gottskrivande av tillgångar på kontoinnehavarna i Statsbanken.[316] Kort därefter ändrades namnet på Statsbanken till National- eller Folkbanken. Ordet ”stat” hade under denna period ännu en dålig, främmande klang i bolsjevikernas öron.

---

[310] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 3, art. 42.
[311] Den fullständigaste redogörelsen för dessa underhandlingar finns i E. Epstein, *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 77-80.
[312] Moskvabankerna ockuperades påföljande dag (ibid., s. 80).
[313] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 132. En månad senare, vid tredje allryska sovjetkongressen, talade Lenin i en annan ton: ”Vi handlade enkelt, utan att frukta kritiken från 'bildade' människor, eller snarare, från 'obildade' som stöder bourgeoisin, vilka utnyttjar resterna av deras kunskap. Vi sade: Vi har beväpnade arbetare och bönder. Låt dem idag ockupera alla privata banker och när de har gjort det, först då kommer vi att diskutera vilka åtgärder som ska vidtas. Och på morgonen ockuperades bankerna och på kvällen utfärdade VTsIK sin resolution (ibid., XXII, s. 214).
[314] *Protokoly Zasedanij VTsIK 2 Sozyva* (1918), s. 149.
[315] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 10, art. 150. Då detta dekret många år senare anropades i det engelska överhuset, ansåg lord Cave att det lät ”mera som ett politiskt uttalande än en uttrycklig förordning som avsågs att omedelbart träda i kraft” (*Law reports (House of Lords),* 1925, s. 124). Vid ett ännu senare tillfälle kommenterade en rysk jurist detta uttalande: ”Jag hoppas ni ursäktar, men jag kan inte hålla med om det och alla i Ryssland kände att det inte bara var ett politiskt uttalande” (*Law reports (King's Bench Division*), 1932, I, 629). Tidiga sovjetdekret som utarbetades av Sovnarkoms medlemmar och inte av jurister, hade ofta ett informellt uttryckssätt.
[316] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 10, art. 151.

Men även nu bestod svårigheterna inte i att utfärda dekret om nationalisering utan i att genomföra dem.

> Det fanns inte en enda i vår grupp [sade Lenin vid tredje allryska Sovjetkongressen] som inbillade sig att ett så skickligt uppbyggt och ömtåligt maskineri som bankväsendet som utvecklats under seklernas lopp ur det kapitalistiska produktionssystemet, kunde brytas ner eller göras om på ett par dagar, det har vi aldrig påstått. ... Vi förringar inte svårigheterna på den väg vi valt, men det viktigaste har vi redan gjort.[317]

Under några veckor efter det att nationaliseringsdekretet kungjorts, förlängdes motståndet genom en banktjänstemannastrejk och inte förrän i mitten av januari 1918 började bankerna fungera under sin nya ledning.[318] I februari överfördes de nationaliserade privata bankernas kapital till Statsbanken, alla, bankaktier blev formellt ogiltigförklarade och handel med dessa aktier förbjöds.[319] I april återupptogs oväntat underhandlingarna med representanter för bankerna och en överenskommelse utarbetades faktiskt, enligt vilken de privata bankerna skulle återupprättas under täckmantel av nationaliserade företag, men under de forna direktörernas självständiga ledning[320] – en finansiell motsvarighet till underhandlingarna med Mesjtjerskij och industrimännen.[321] Men dessa planer mötte, även om de passade in i den lära om ”statskapitalism” som förkunnades av Lenin vid denna tid, starkt motstånd från Vänstern och dessa planer på ett återupprättande av de privata bankerna stod och föll med de övriga planerna. Den återstående gruppen, specialiserade eller lokala banker och kreditinrättningar (utom de två jordbrukshypoteken som, eftersom de ägdes av staten förklarades i likvidation och uppgick i statsbanken)[322] bibehöll en oberoende existens ytterligare ett par månader. De flesta avvecklades under 1918. Bland dem som överlevde längst var Narodnyjbanken i Moskva, kooperativens centralbank. Ett dekret från den 2 december 1918 gjorde slut på dess oberoende ställning och förvandlade dess branschkontor till kooperativa avdelningar av Nationalbanken. Samma

---

[317] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 214-215.

[318] M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 211. Lenin rapporterar att 50 000 banktjänstemän kapitulerat den 12 (25) januari 1918 (*Sotjinenija*, XXII, s. 241). Det är av intresse att lägga märke till de olika tillvägagångssätten vid nationaliseringen av bankerna och av industrin och de olika svårigheter man mötte. I fråga om bankerna saknades det proletära elementet och stadiet med arbetarkontroll utgick.

[319] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 19, art. 295.

[320] Detaljer om underhandlingarna finns i E. Epstein, *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 96-106. Epstein noterar ”bankrepresentanternas stora förvåning” över Sovjetrepresentanternas beredvillighet att sluta ett sådant avtal. Sadoul rapporterar den 14 april 1918 att Gukovskij säkrat stöd från ”de främsta folkkommissarierna”, inklusive Lenin och Trotskij, för ett upphävande av banknationaliseringen och ett återtagandet av upphävandet av utländska avtal (J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 309-310). Rykten om att Gukovskij var för ett upphävande av banknationaliseringen fortsatte att cirkulera och dementerades av honom vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden i maj 1919 (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 133).

[321] Se s. 101-102 ovan.

[322] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 4, art. 56. Att detta dekret liksom andra från denna period var lättare att utfärda än att genomföra, visas av en instruktion från folkkommissarien för finansen mer än ett år senare med detaljerade anvisningar angående likvideringen av dessa två banker (*Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam, 1917-1919* (1919) s. 54-55).

dag avlägsnades ett påfallande missförhållande genom ett dekret som formellt förklarade ”alla utländska banker som verkar inom RSFSR:s territorium i likvidation”.[323, 324]

Den andra och främsta punkten på bolsjevikernas finansiella program var upphävandet av statliga lån och åtaganden. Detta var, som Lenin anmärkte vid tredje allryska sovjetkongressen, enklare än nationaliseringen av bankerna.[325] Den revolutionära regeringens princip att inte godta tsarregeringens ingångna skulder hade för första gången uttalats i det berömda ”Viborgmanifestet” som utfärdades av Petrogradsovjeten i december 1905 för att rubba förtroendet till regeringen som försökte få nya lån utomlands. Manifestet riktades särskilt mot åtaganden i utlandet – de mindre viktiga lån som ryska regeringen fått på hemmaplan var inte inkluderade. Sovjetregeringens första steg var ett dekret från den 29 december 1917 (11 januari 1918) som stoppade alla utbetalningar av räntor eller utdelning på obligationer och aktier och förbjöd handel med sådana värdepapper.[326] Därefter utfärdades den 28 januari (10 februari) 1918 ett detaljerat dekret som rörde både utländska och inhemska lån till ”regeringen från de ryska godsägarna och bourgeoisin”. Utländska lån upphävdes utan undantag. Innehavare av små inhemska lån upp till ett värde av 10 000 rubel skulle få sina fordringar överförda till ett nytt lån som skulle tas av RSFSR. Kortfristiga växlar och statsobligationer skulle inte längre ge ränta, men skulle fortsätta att cirkulera som betalningsmedel.[327] Dekretet väckte ingen särskild uppmärksamhet inom Ryssland, då man ansåg sovjetregeringens oförmåga såväl som deras ovillighet att upphäva sina föregångares finansiella åtagande för självklar.[328] Men det framkallade våldsamma officiella och privata protester i de allierade länderna. En not som undertecknats av de främsta utländska sändebuden i Petrograd, förklarade dekretet vara ”utan allt värde så vitt anbelangar deras landsmän”[329] och under många år framåt blev det föremål för en bitter debatt.

Utöver dessa två krav på nationalisering av bankerna och upphävande av skulderna, var bolsjevikernas uppfattning i finansiella frågor flytande och ännu inte utformad och man närmade sig problemen med en strängt ortodox inställning till finansfrågorna. Ingen ifrågasatte under de första veckorna efter revolutionen sådana fastslagna grundprinciper från den borgerliga storfinansen som att budgeten måste balanseras, att obegränsad

---

[323] Ibid., nr 90, art. 912. Krestinskij uppgav senare öppet anledningen till dröjsmålet vid övertagandet av Narodnyjbanken i Moskva: ”Oktoberrevolutionen utfördes av oss i förening med bönderna som kämpade tillsammans med oss om makten och om jorden. Om vi vid den tidpunkten hade angripit Narodnyjbanken i Moskva skulle detta utan tvekan ha fjärmat en del av de bönder som stod på vår sida och därmed försvagat slagen mot vår gemensamma fiende. Men då vi såg att uppsplittringen hade börjat i landet, beslutade vi att överta Moskvabanken i vetskap om att vi skulle få stöd från de skikt på landsbygden som sympatiserade med oss – fattig- och mellanbönderna” (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 76).

[324] Ibid., nr 9 art. 907.

[325] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 215.

[326] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 13, art. 185.

[327] Ibid., nr 27, art. 353. Enligt en rapport i *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, III (1932), 31-32, godkändes dekretet den 1 (14) januari 1918 av Sovnarkom och av VTsIK den 21 januari (3 februari) 1918. Dröjsmålet vid kungörandet på grund av ”internationella hänsyn” bekräftas av *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 19.

[328] Bestämmelserna om utbytande av fordringar på upp till 10 000 rubel mot fordringar i ett motsvarande lån till RSFSR genomfördes inte, då inget sådant lån kom till stånd. I oktober 1918 utfärdades ett dekret som förordnade om ett gottskrivande till fordringsinnehavarna av deras värde i Statsbanken (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 79, art. 834).

[329] *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, III (1932), s. 33.

sedelutgivning var ett nödvändigt ont som så snart som möjligt måste upphöra och att direkt inkomstskatt och indirekt skatt på lyxartiklar var de riktiga sätten att uppbära statsinkomster. I Sovjetryssland kunde under vintern 1917 till 1918 i realiteten ingen av dessa grundsatser infrias. Men denna brist ansågs fortfarande helt temporär och jämfördes med liknande brister inom alla de stora krigförande nationerna i Europa och även inom de neutrala. Då sovjetregimen kom till makten i Ryssland, uppbar nästan alla europeiska länder en del av statsinkomsterna genom ett inflationsdrivande utnyttjande av sedelpressarna. Ryssland var ett undantag endast såtillvida att en så stor andel av de finansiella behoven täcktes på detta sätt och detta berodde inte på bolsjevikernas politik. Underskottet i den ryska statsbudgeten uppgick redan 1914 till 39 procent av de totala utgifterna. Under de tre följande åren steg det till 74, 76 resp. 81 procent.[330]

Detta underskott återspeglades i en fortgående valutainflation. Efter Wittes valutareform 1897 hade den ryska rubeln bibehållit ett stabilt värde till 1914 och vid denna tid täcktes sedelutgivningen på 1,6 miljarder rubel helt av Statsbankens guldreserv. Mellan krigsutbrottet och februari 1917 steg de nominella värdet av sedlarna i omlopp till 10 miljarder rubel, medan guldreserven väsentligt minskades. Mellan Februarirevolutionen och Oktoberrevolutionen utökades sedelutgivningen med ytterligare 9 miljoner. Vid fem tillfällen höjde Provisoriska regeringen den lagliga gränsen för sedelutgivningen och vid alla dessa tillfällen skedde höjningen retroaktivt. Det sista tillfället var den 6 oktober 1917 då den lagliga gränsen höjdes till 16,5 miljarder – men denna siffra hade redan då överskridits.[331] Men bolsjevikledarna tillskrev till en början inte valutafrågan någon större betydelse och regeringen fortsatte att i obegränsad omfattning trycka sedlar för att täcka sina behov. Världen hade i modern tid ingen erfarenhet av någon penninginflation i den katastrofala skala som hotade både i Tyskland och i Ryssland och räknade knappast med det som en verklig möjlighet. Ett försök från Provisoriska regeringen att uppta ett så kallat ”frihetslån” på hemmamarknaden hade misslyckats. Det sovjetdekret som upphävde tidigare ryska regeringars åtaganden stängde för en tid vägen för inhemska såväl som utländska lån och med ett sjunkande penningvärde och en administration i kaos, blev skatteinkomsterna allt lägre. Således var sedelpressen den enda huvudinkomstkällan som stod till buds för sovjetregeringen. Under de första månaderna fortsatte denna utveckling automatiskt och nästan helt utan kommentarer, även om Lenin uttryckte den allmänna åsikten d han i maj 1918 förklarade att ”hushållning med hjälp av sedelpressen så som det nu praktiseras är endast försvarbar som en temporär åtgärd”.[332] Inga formella åtgärder vidtogs för att höja den sedan lång tid tillbaka överskridna lagliga gräns som satts av Provisoriska regeringen. Men under hela denna period steg sedelutgivningen med samma takt som under Provisoriska regeringen. Denna ökning kompletterades med en, rad dekret som gjorde först obligationer på mindre än 100 rubel i Provisoriska regeringens frihetslån, därefter icke inlösta regeringslån som förfallit före dekretet om upphävandet och till sist alla statsväxlar och kortfristiga statsobligationer till lagligt betalningsmedel.[333] Dessa åtgärder som utformats delvis för att mildra svårigheterna för småinvesterarna och delvis för, att

[330] *Na Novych Putjach* (1923), II, s. 2.
[331] Statistisk information från åren 1914-1917 finns praktiskt samlad i A. Z. Arnold, *Banks, Credit and Money in Sovjet Russia* (N.Y., 1937), s. 27-52. En snabb utvidgning av bankkrediter skedde också – detaljer om detta finns i M.S. Atlas, *Natsionalizatsija Bankov v SSSR* (1948), s. 28, 36-37.
[332] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 19.
[333] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 24, art. 331, nr 39, art. 509.

befria skattkammaren från åtaganden som den inte genast kunde ha mött, fick till resultat att betalningsmedlen i omlopp ökades utan en formell hänvändelse till tryckpressen.

Uttaxeringen var under regimens första tid i bästa fall slumpartad och sporadisk. Det var fortfarande inte fråga om att avvika från ortodoxa beskattningsprinciper. Det första partiprogrammet från 1903 hade krävt ”som ett grundläggande villkor för demokratiseringen av vår stat” (dvs som en del av minimiprogrammet för den borgerligt demokratiska revolutionen) ”avskaffande av all indirekt beskattning och införande av en progressiv beskattning av inkomster och arv”,[334] och Lenin upprepade i det tal från maj 1918 som tidigare citerats, att ”alla socialister är emot indirekta skatter, eftersom de enda skatter som är riktiga från socialistisk synvinkel är en progressiv inkomstskatt samt förmögenhetsskatt”.[335] Men det stod snart klart att detta under rådande förhållanden var ett fåfängt hopp, en ersättning för varje allvarligt menad skattepolitik. Så länge hela ekonomin befann sig i ett tillstånd av upplösning och den ekonomiska politiken var inriktad på att utplåna stora privatinkomster, kunde man varken på allvar överväga en ökning av intäkterna från inkomstskatten eller en omorganisering av skattesystemet. Den nya regimen kunde för ögonblicket inte inrikta sig på något annat än att leva ur hand i mun på det som lämnats kvar av dess föregångare. Dess första skatteförordning var ett dekret från den 24 november (7 december) 1917 som flyttade fram slutligt datum för betalning av inkomstskatter enligt de tabeller som fastslagits av Provisoriska regeringen och höjde straffen för underlåtenhet att betala. Ett annat dekret från samma datum gjorde ett par mindre förändringar i uttaxeringen av tobaksskatten.[336] Dessa två var troligen de första sovjetdekreten som rörde tillämpning och genomförande av tidigare ryska regeringars lagstadganden. I januari 1918 påpekades att den nöjesskatt som ärvts från Provisoriska regeringen ignorerades allmänt och man krävde en strikt uttaxering av denna skatt i framtiden.[337]

Det första revolutionära initiativet på beskattningsområdet togs av lokala sovjeter som då de saknade varje annan form av inkomst började uttaxera ”bidrag” från välbärgade medborgare på godtyckliga taxeringsgrunder. Men då den centrala makten så småningom började kunna göra sig gällande, mötte detta förfarande trots sina revolutionära kännemärken, starkt motstånd från Folkkommissariatet för finansen (Narkomfin) delvis kanske som en förolämpning mot finanspuristerna, delvis som ett intrång på centralregeringens beskattningsprivilegium.[338] I slutet av mars 1918 utfärdade kommissariatet ett cirkulär till de lokala myndigheterna som förbjöd detta förfaringssätt.[339] De lokala sovjeterna, stödda av Kommissariatet för inrikesaffärerna, protesterade mot denna inblandning i deras rätt till självstyre. VTsIK gav obetingat sitt stöd åt systemet med ”bidrag”, genom att döma till förmån för de lokala sovjeterna,[340] och de lokala sovjeternas rätt att täcka sina behov

---

[334] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 21.
[335] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 19.
[336] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 5, art. 71, nr 12, art. 169.
[337] Ibid., nr 14, art. 205.
[338] Missbruk inträffade naturligt nog vid bedömning och uttagning av dessa bidrag. Gukovskij, folkkommissarien för finansen, gav exempel på en liten stad på 5 000 invånare i provinsen Perm, där sammanlagt 2 miljoner rubel krävts (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 142).
[339] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 31, art. 408.
[340] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjitj Finotdelami* (1919), s. 34. VTsIK godtog endast något som det inte kunde hindra. ”Om vi försökt genomföra någon uttaxering” sade Lenin under debatten, ”skulle vi genast ha stött på det faktum att olika regioner för närvarande pålägger sina egna skatter som de var och en finner för gott och med hänsyn till lokala förhållanden” (*Sotjinenija*, XXII, s. 428).

genom att uppbära skatter erkändes i RSFSR:s konstitution. Detta var utgångspunkten för en strid mellan centrala och lokala myndigheter.[341] Vid en konferens för representanter för de lokala sovjeternas ekonomisektioner i Moskva i maj 1918 under beskydd av Folkkommissariatet för inrikesaffärer, förespråkade en talare ett fullständigt avskiljande av den lokala ekonomin från central kontroll. Detta orsakade en tillrättavisning från Lenin som hävdade att ”demokratisk centralism” var ett villkor för de ekonomiska reformer som krävdes av den nya regimen.[342] Men förhållandet mellan centrala och lokala ekonomiska myndigheter förblev kaotiskt under hela 1918.

Men detta var endast en mindre del av de enorma problem med statsfinanserna som sovjetregeringen stod inför. I den allmänna politiska omorientering som följde på Brest-Litovskfördraget kom dessa frågor för första gången upp till allvarlig diskussion. Kapitlet om budgeten i RSFSR:s konstitution som just var under utarbetande, började med tillkännagivandet att republikens finanspolitik skulle söka främja ”det grundläggande målet att expropriera bourgeoisin och förbereda villkoren för en fullständig jämlikhet för republikens medborgare på välståndsproduktionens och -distributionens område” och att den inte skulle dra sig för ”angrepp mot privatäganderätten”. Men de efterföljande bestämmelserna som troligtvis härstammade från Narkomfin, var föga originella och helt traditionella. Den 15 april 1918 lade Gukovskij, folkkommissarien för finansen, för VTsIK fram något som borde ha varit en budget, men som snarare var ett medgivande av hans oförmåga att göra upp en sådan. I mitten av maj hölls ovannämnda konferens för representanter för de lokala sovjeternas ekonomisektioner i Moskva och i slutet av maj ägde de första fullständiga värderande principdiskussionerna angående Sovjets ekonomiska politik rum vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden. Från dessa tre debatter (fullständiga protokoll finns endast från den sistnämnda) kan man dra fram en någorlunda klar bild av de motsatta riktningar som börjat framträda i erfarenhetens hårda ljus.

Den officiella inriktning som företräddes av Gukovskij var allmänt uttryckt en högerinriktning och höll sig strängt till ortodoxa principer. Gukovskij hävdade att ”så länge vi har pengar i omlopp” (detta villkor var endast en rituell hyllning till läran om penningsystemets slutliga bortdöende) var en guldreserv för sedelutgivningen nödvändig. Han menade att Narkomfins funktioner var att skära ner så mycket som möjligt på de anslagsäskanden som inkom från de övriga departementen och därefter balansera budgeten. Gukovskij föredrog som finansministrar vanligtvis brukar göra indirekt beskattning, och detta rättfärdigade han med argumentet att medan den direkta beskattningen alldeles riktigt hade understötts av socialisterna under en kapitalistisk regim, blev inkomsterna och tillämpbarheten av den allt mindre allteftersom kapitalisterna försvann. Han attackerade häftigt de lokala sovjeternas uttaxering av ”bidrag”, både som ett i sig osunt förfarande och som ett intrång på de centrala myndigheternas beskattningsrätt.[343] Lenin, vars mest detaljerade yttrande över detta ämne vid denna tidpunkt var hans tal till Moskvakonferensen i maj, skilde sig från Gukovskij endast i det att han upprätthöll partiets gamla företräde för direkt beskattning. Han föreslog att inkomstskatten skulle göras allmän och

[341] Se volym I, s. 151-152.
[342] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 18-19. Det framfördes senare klagomål mot att denna konferens hade ägt rum i fullständig isolering från Narkomfin och ”i en atmosfär av lokala intressen, lokala behov, lokala skatter, lokala budgeter” (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjitj Finotdelami* (1919), s. 4).
[343] Gukovskijs argument kan studeras i hans långa tal till första allryska kongressen för nationalhushållningsråden (*Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 129-143).

inbetalas månadsvis – ett förslag som faktiskt var helt ogenomförbart. Han var i princip mindre fientligt inställd till ”bidragen” än Gukovskij men medgav att de tillhörde ”övergångsperioden” och att en tid skulle komma då skatteuppbörden skulle centraliseras.[344] Svagheten med den officiella ståndpunkten var att det var omöjligt att göra upp en sammanhängande budget längs dessa – eller ens för ögonblicket efter andra – linjer. I april 1918 uppskattade Gukovskij i VTsIK utgifterna för regimens första halvår till fyrtio till femtio miljarder rubel och gav ingen siffra alls på inkomsterna. Vid första allryska kongressen för nationalhushållningsråden sex veckor senare uppskattade han utgifterna för det första halvåret till tjugo till tjugofem miljarder och inkomsterna till fem miljarder.[345] Men det var svårt att se någon av dessa siffror som något annat än gissningar.

Vänsteroppositionen, vars talesman vid kongressen var Smirnov, såg inget förvånande i att man misslyckats med att göra upp en budget (trots allt var ju den borgerliga budgeten en produkt av åratals erfarenheter) och såg det inte som bekymmersamt att ett budgetunderskott fanns, under förutsättning att utgifterna gick till önskvärda ändamål. På samma sätt gav inte rubelns sjunkande värde på grund av den slösande användningen av tryckpressen någon anledning till oro, eftersom ”då socialismens fullständiga seger kommer, kommer rubeln att inte vara värd någonting och vi får ett samhälle utan pengar”. Varken direkt eller indirekt skatt kunde förväntas ge särskilt mycket under rådande förhållanden men man skulle uppmuntra bidragssystemet.[346] Inga försök gjordes vid kongressen att bemöta Smirnov: denna radikala lära blev antingen inte förstådd eller ansågs alltför fantastisk för att förtjäna ett allvarligt bemötande. Sokolnikov som lade fram huvudrapporten om finanspolitiken, intog i vissa avseenden en mellanställning. Han hävdade guldets betydelse i transaktioner med utlandet, men ansåg att en begränsning av sedelutgivningen inom landet på grund av kravet på en guldreserv var varken nödvändig eller genomförbar. Faran med en alltför stor penningcirkulation kunde avlägsnas genom ett vidhållande av fasta priser: ”Vi behöver inte sikta på att sänka varupriserna men vi måste försöka att överallt hålla dessa priser fasta”. Men Sokolnikov förkastade inte beskattning, tvärtom hävdade han att utan en direkt beskattning av bönderna ”kan inte Ryssland existera” och ”Sovjetmakten inte styra ekonomin”. Vad beträffar avsaknaden av en budget påpekade han lugnande att Frankrike ännu inte hade någon budget för 1918.[347] Kongressen som helhet avstod från att göra något uttalande angående dessa till synes olösliga problem. Dess enda bidrag som händelsevis framkom i dess resolution om handel och utbyte, visar hur lite av ekonomisk realism som dittills hade genomsyrat tänkandet hos ledarna för Sovjets ekonomiska politik – den krävde ”ökad beskattning, både direkt och indirekt, ökad användning av checker och en ytterst beslutsam inskränkning av sedelutgivningen”.[348] Inbördeskriget kom vid en tid då sovjetregeringens ekonomiska politik, liksom dess skattepolitik fortfarande i huvudsak var obeslutad och oformulerad.

---

[344] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 19-20.
[345] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 140. På ett annat ställe (ibid., s. 133) uppgav Gukovskij att departementens äskanden hade uppgått till 24 miljarder och skurits ner till 14 miljarder, men dessa siffror var uppenbarligen ofullständiga. En budget för första hälften av 1918 godkändes av Sovnarkom den I 1 juli 1918 (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 50, art. 579). Enligt officiella siffror uppgick utgifterna för denna period till 17,6 miljarder rubel, inkomsterna till 2,8 miljarder (G. Y. Sokolnikov, etc., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931) s. 126.
[346] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 147-149.
[347] Ibid., s. 116-128, s. 173.
[348] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 483.

17. Krigskommunism

(a) Jordbruket

Införandet av ”krigskommunism” i jordbruket, sammanföll med den slutliga brytningen med Vänstersocialrevolutionärerna som hade stannat kvar i Den centrala allryska exekutivkommittén (VTsIK) och i sovjeterna efter det att vänster-socialrevolutionärernas medlemmar lämnat regeringen i mars 1918. Sista gången bolsjevikerna och vänstersocialrevolutionärerna satt sida vid sida som formellt jämlika var vid den femte allryska sovjetkongressens andra sammanträde den 5 juli 1918 (kvällen innan Mirbach mördades). Detta sammanträde upptogs mycket lämpligt av en skarp debatt om jordbrukspolitiken och Spiridovna förklarade sig vara ”bolsjevikpartiets bittra motståndare”.[1]

Vänstersocialrevolutionärerna kritiserade sovjetregeringens politik på tre punkter. En av dem påstod att de bolsjevikiska arbetarnas trupper var orsaken till att ”staden nästan förklarat landsbygden krig”.[2] Socialrevolutionärerna hade alltid av tradition försvarat landsbygden mot städerna. Bolsjevikerna försökte med hjälp av fattigbondekommittéer tränga undan jordkommittéerna, där socialrevolutionärerna fortfarande hade en dominerande ställning och resultatet var att de förmögna bönderna hade förblivit socialrevolutionärerna, oavsett vänster- eller högerflygel, lojala medan de fattiga och mindre politiskt medvetna bönderna var, om de inte redan vunnits över av bolsjevikerna, åtminstone öppna för bolsjevikernas löften.

Och slutligen var regeringens uppmuntran – även om den var ineffektiv – att bilda storjordbruk på konfiskerad egendom helt emot både socialrevolutionärernas politik angående fördelningen av jord till bönderna och även emot deras förbud mot lönearbete i jordbruket.

Det klagades i kongressen över att stora egendomar inte delades upp i de områden, där bönderna ville ha egen jord och att man anställde arbetare för att bruka dem, något som var emot de verkligt socialistiska principerna.[3] Ett tidigare dekret hade nationaliserat skogarna och placerat dem under en central skogsadministration och detta första försök till direkt statlig administration av naturtillgångarna, utsattes för en liknande attack.[4]

Mordet på Mirbach resulterade i att vänstersocialrevolutionärerna förbjöds och detta faktum ledde till att all mittenopposition fick vika för en rent bolsjevikisk jordbrukspolitik. Den krissituation, som utvecklades på grund av inbördeskriget gjorde att uppsamlandet av säd från bönderna för att tillfredsställa städernas och arméns behov blev en fråga om liv och död. *Å andra* sidan försvårades böndernas tilldelning av kläder och andra konsumtionsvaror, eftersom armén nu krävde alla tillgängliga varor. Därför fanns det ingenting annat att göra än att intensifiera rekvisitionsmetoderna med hjälp av arbetaravdelningar och fattigkommittéer. Inte mindre än tre dekret handlade under den första veckan i augusti 1918 om arbetet med dessa avdelningar.

---

[1] *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 55.
[2] Ibid. s. 75.
[3] *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 56-57. Citat från socialrevolutionära tidningar från den tiden finns i *Izvestija Akademii Nauk SSR: Serija Istorii i Filosofiii* (1949), nr 3, s. 235-236. Motstånd mot hyrd arbetskraft har alltid varit en punkt på socialrevolutionärernas program. Lenin hade långt tidigare sagt att ”arbetskraft är det huvudsakliga beviset på kapitalism inom jordbruket.” (*Sotjinenija* XVII, s. 644).
[4] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 42, art. 522. *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 56.

Den första gav fackföreningar, fabrikskommittéer och stads-och landssovjeter rätt att organisera livsmedelsavdelningar av ”arbetare och fattiga bönder”, som skulle besöka sädproducerande områden ”för att köpa säd till bestämda priser eller rekvirera den från *kulaker*”. Hälften av säden fick den organisation eller de organisationer, som hade sänt ut avdelningen. Den andra halvan skulle överlämnas till Narkomprod för allmän utdelning. Det andra dekretet beordrade provins- och länssovjeterna, fattigböndernas kommittéer och fackföreningar att organisera liknande avdelningar, när det behövdes skördehjälp.

Ett tredje dekret sysslade med organiserandet och skapandet av dessa avdelningar, vilka skulle bestå av ”inte mindre än tjugofem arbetare och fattigbönder av oförvitlig karaktär och hängivenhet till revolutionen”.[5] För att ingenting skulle lämnas åt slumpen utgick samma vecka ännu ett dekret angående ”obligatoriskt varuutbyte”. Detta betydde att kooperativer och andra organisationer, som sysslade med varudistribution i de sädesproducerande områdena inte – under hot om stränga straff tilläts att överlåta varor till något annat distrikt eller någon by, utan att betala åtminstone 85 % av värdet i jordbruksprodukter.[6]

Det är svårt att uppskatta hur den verklighet såg ut, som låg bakom dessa dekret. Tsjurupa, folkkommissarie för jordbruksfrågor, förklarade i ett tal på den femte allryska sovjetkongressen, att alla vanliga sätt att uppbringa säd först prövats och att ”det är först när man inte får någon, som man sänder ut avdelningar”. Vad beträffar rykten som ”påstår att avdelningarna dricker sig fulla så snart de kommer ut på landet”, är det troligt att sådant inträffar, men vi har gjort allt som står i vår makt, ja varit mycket noggranna vid rekryteringarna, för att hindra att sådant inträffar”.

> Vi betraktar inte dessa avdelningar (fortsatte Tsjurupa) som militära styrkor. Vi ser de människor, som ingår i dessa avdelningar, visserligen som beväpnade människor, men samtidigt som agitatorer, som skall föra ut vår propaganda och våra idéer i landet.[7]

När bönderna vågade försökte de behålla sin säd. Ibland var motståndet allvarligt och det förekom strider. Och även om detta inte hände så ofta, var det ändå rätt vanligt.[8] Det är svårt att uppskatta antalet avdelningar och deras egentliga arbetsinsatser. Enligt en talare på Fackföreningarnas andra Allryska kongress i januari 1919 hade Petrogradsovjeten ända tills dess sänt ut 189 avdelningar med 7 200 man i och Moskvasovjeten ungefär lika många.[9]

Vid denna tid hade man förutom säd och foder också börjat samla in socker, potatis, kött, fisk och alla slags animala och vegetabila fetter, inklusive olja från hampfrö, solrosfrö och linfrö. Lenin ursäktade dessa åtgärder, när de slutligen övergavs med följande skäl:

> Det egendomliga med krigskommunismen innebar att vi egentligen tog böndernas hela överskottsprodukter och ibland även sådant, som inte var överskott utan i själva verket vad

---

[5] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 57, art. 633, 635. No. 62, art. 677.
[6] Ibid., No 58, art. 638.
[7] *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 143-144.
[8] En brittisk observatör som besökte en grupp byar i Volgadistriktet två år senare, fick då veta att det i en av byarna i närheten hade förekommit stridigheter, då många bönder dödats (Ur den brittiska arbetardelegationens rapport från resan till Ryssland (1920 s. 132).
[9] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921) i (Plenumy) s. 170. En annan delegat uppgav siffran 30 000 i avdelningar, utsända av arbetarorganisationer, (ibid. S. 174).

> bönderna själva behövde. Det vi tog användes till armén och arbetarna. Det mesta togs på kredit. På annat sätt hade vi inte kunnat besegra storgodsägarna på den härjade landsbygden.[10]

Detta var nödvändiga åtgärder. Ur socialistisk synvinkel kan själva behovskriteriet ha förefallit både naturligt och riktigt: man krävde att bönderna skulle lämna allt det som de själva och deras familjer inte behövde. Ur rent praktisk synpunkt var detta tillvägagångssätt ödesdigert. Dessa rekvisitioner besvarades av de s. k. *kulakerna* på två olika sätt: på kort sikt gömde bönderna sina förråd och på längre sikt svarade de genom att vägra odla upp mer mark än som var nödvändigt för familjens uppehälle.

Sovjetledarna var helt medvetna om detta. Den 30 oktober 1918 infördes för första gången en ny sorts skatt. Skatten var inte en ersättning för insamlandet, utan snarare som ett supplement till det, men alla som levererat sitt överskott på säd innan skatten blev lagstadgad förklarades befriade från skatt. Skatten uträknades på ett mycket komplicerat sätt och man tog hänsyn till hur stort lantbruk, och hur mycket boskap skattebetalaren hade och hur många familjemedlemmar han hade att försörja.[11] Man föreslog nu inte enbart hopsamlande av allt överskott utan fixerade storleken i proportion till betalningsförmågan. Detta dekret var emellertid ett av de många, som aldrig realiserades.[12] I januari 1919 stadfästes en ny princip. Ett Sovnarkomdekret, kompletterat med en detaljerad Narkomprodinstruktion, fixerade centralregeringens totala säd- och foderbehov och ”fördelade” dem mellan de olika producerande provinserna: provinserna delades upp i län och länen i jordbruksdistrikt och jordbruksdistrikten i byar och bönder.[13] Fördelen med detta system innebar att de centrala myndigheterna befriades från den besvärliga skatteuppbörden. Och den återinförde principen om det kollektiva ansvaret, som hade tillämpats vid tsarregeringens jordbruksskatteuppbörd. Men dessa ständigt växlande åtgärder demonstrerar Sovjetregeringens enorma svårigheter. Röda Arméns och städernas behov kunde inte tillfredsställas i ett ödelagt, härjat och oorganiserat land av överskottet från jordbruksproduktionen.

Industrin kunde inte heller producera tillräckligt mycket industrivaror för att hålla igång den vanliga utbytesprocessen av varor. Och när man försökte tvinga fram överskott, gömdes förråden och man minskade utsädet till att motsvara böndernas egna behov. På något sätt klarade man ändå av krissituationen. Armén fick sina leveranser och städerna räddades från hungersnöd, om ock inte från hunger. Allteftersom insamlingsmetoderna förbättrades och de områden, som utsattes för inbördeskrig, återerövrades av Moskvaregeringen ökade också sädinsamlandet.[14] Men under krigskommunismperioden kan man säga att böndernas säd, antingen såldes på den fria marknaden eller beslagtogs av regeringens utsända. Även de bönder som kämpade på Sovjetregeringens sida mot den onda ”vita” djävulen, fortsatte att föra krig om säden.

---

[10] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 332.
[11] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No 82, art. 864, no 91-92, art. 928.
[12] Se s. 280 nedan.
[13] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, no 1, art. 10, 11.
[14] Narkoprods officiella siffror för det totala insamlandet under dessa år i miljoner pund visar följande siffror: 1917-1918, 47,5, 1918-1919, 107,9, 1919-1920, 121,5, 1920-1921, 283,0. (*Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 377. Dessa siffror saknar värde därför att man inte samlade noggrann statistik under dessa år och därför att områdets storlek varierade. 1918-1919 räknades Volgaområdet för första gången, 1919-1920 Ukraina, Transkaukasien och Centralasien. Samma siffror upprepas med små variationer i G. Y Sokolnikov etc. *Sovjet Policy i Public Finance* (Stanford 1931, s. 93) (1 pud = 36 pounds = ca. 16 kilo.)

Förändringen mot fattigbönderna under sommaren 1918 inträffade samtidigt som en annan stor förändring i den sovjetiska politiken tog sin början i och med utvecklingen av storjordbruken. Den innebar en slutgiltig brytning med Vänster-socialrevolutionärerna, som var motståndare till denna nya målsättning.

Fattigbönderna var den enda bondegrupp, som kunde anses vara likgiltig för privat äganderätt till jorden och åtminstone potentiellt positiva till kollektivjordbruk.[15] Dessa kollektiva jordbruk fick olika utformning. De ursprungliga sovjetjordbruken (Sovchoser) – Lenins modelljordbruk i enlighet med Aprilteserna och även med senare uttalanden – skapades i de flesta fall av jordbruk med speciell inriktning, som sockerbetor eller lin, och som fordrade teknisk skicklighet eller speciell utformning.[16] Det fanns jordbruks-kommuner, där bönderna brukade jord, som ännu inte fördelats, gemensamt. Detta verkade vara ett resultat av ett slags primitiv kommunism, förankrad i den ryska bondebefolkningen.[17]

Vid den här tiden var fördelningen av jordbruksområden under sovjetisk kontroll nästan klar. De bästa landområdena, som inte uppodlats av sockerbetor, lin eller andra special-produkter hade övergått till bönderna. Det som blivit över för kollektivjordbruk var troligen den sämsta och mest svårarbetade jorden. Som en bolsjevikisk kommentator senare skrev:

> Det mesta av storgodsägarnas jord hade delats upp och man riskerade att förlora storjord-brukens produktion. Dessutom riskerade man att stärka den privata äganderättens ideal.[18]

Hjältedåd var av nöden. Den 4 juli 1918 röstade Sovnarkom för att tio miljoner rubel skulle användas för att uppmuntra skapandet av jordbrukskommuner.[19] Den 2 november 1918 skapades en fond på en miljard rubel för främjandet av jordbrukskommuner och arbetarföreningar, byalag eller grupper som skulle arbeta för ”en övergång från indivi-duell till kollektiv uppodling och skörd av jorden”.[20] Följande månad höll Lenin ett långt och viktigt tal inför något som kallades ”den första all-ryska kongressen för landområden, fattigbondekommittéer och jordbrukskommuner”. Ämnet var socialismen på landsbygden och det var hans första större uttalande om socialisering av jordbruket. Han drog upp ett

---

[15] Följande år när den officiella politiken hade börjat gynna mellanbönderna, påstods att dessa var mer benägna att stödja kollektivjordbruk än fattigbönderna, som ”inte vill överge småjordbruk.” (Bucharin i Preobrazjenskij, *Azbuka Kommunizma* (1919) [*Kommunismens ABCD*] kap. XIII § 114. I själva verket höll både mellanbönder och fattigbönder fast vid de gamla jordbruksmetoderna.

[16] I maj 1918 förklarades alla åkrar, som inte tillhörde bönderna och som något år efter 1914 odlats med betor ”tillhöra de nationaliserade sockerfabrikerna”. (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, no 34, art. 457). Ett dekret från den 13 juli 1918 förklarade att dessa landområden skulle stå under Översockerkommittén i Vesenchas administration (*Proizvodstvo, Utjet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Chozjajstva* (uå s. 16). I oktober 1918 fick Narkomzem ta över modelljordbruk, tekniska jordbruk och tidigare storjordbruk med speciell inriktning” (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918* nr 72, art. 787).

[17] I februari 1919 utarbetade Narkomzem en ”modellparagraf som innehöll den primitiva kommunismens äkta känslor för brukskommuner.” ”Den som önskar ingå i en kommun, avsäger sig allt personligt ägande av pengar, produktionsmedel, boskap och all annan egendom som behövs för att etablera en kommunistisk ekonomi ... Alla medlemmar i kommunen måste ägna hela sitt jag åt kommunens uppbyggnad ... Kommunen tar från varje medlem efter hans möjligheter och ger honom efter hans verkliga behov.” (*Normalnyj Ustav Selskochozjajstvennych Proizvoditelnych Kommun* (1919), s. 4-5).

[18] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR*, andra upplagan, 1929, s. 171-172.

[19] Detta beslut finns i en not i Lenins *Sotjinenija*, VIII, s. 409 [i *CW* vol. 27, nämns beslut i not 6 i ”Fifth All-Russia Congress of Soviet of Workers’, Peasants’ and Red Army Deputies July 4-10, 1918”]. Den ursprungliga källan har inte hittats.

[20] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 81, art. 856.

av sina större historiska perspektiv. Tack vare bondebefolkningens gemensamma ansträngningar ”hade storgodsägarna förlorat sin makt och försvunnit”. Men om den ryska revolutionen på landsbygden stannade där, skulle det vara detsamma som då 1789 års och 1848 års revolutioner hade stannat i väst:

> Den har ännu inte nått alla slavars starka och moderna fiende – kapitalet. Därför hotar den att avstanna lika plötsligt, som de flesta revolutioner i Västeuropa avstannat, där en tillfällig förening av stadsbefolkning och bondebefolkning lyckades störta monarkin, de medeltida samhällets rester, storgodsägarnas landområden och makt men aldrig lyckades dra upp kapitalets verkliga orsaker och makt med rötterna.

Fattigböndernas kommittéer hade fungerat som splittrare av bondebefolkningen: ”landsbygden var inte längre enad”. Detta hade resulterat i att ”vår revolution spårat in på den typ av revolution som vår arbetarklass i städerna hade önskat i oktober”. Vad som nu behövdes – Lenin upprepade ständigt detta – ”var en övergång från små individuella jordbruk till en socialisering av jordbruksarbetet”. Han försökte inte dölja svårigheterna:

> Vi vet mycket väl att stora revolutioner som drabbar tiotusentals miljoner människor, påverkar dem i deras fundamentala livssituation och att en övergång från småjordbruk av enskilda bönder till gemensamma storjordbruk bara kan ske genom hårt arbete och realiseras när yttre omständigheter tvingar människor att förändra sina liv.

Denna tvångssituation hade kriget skapat på grund av den förstörelse det åstadkommit.

Samtidigt hade kriget också visat människorna att det existerade ”tekniska under” som skulle kunna förändra jordbruksproduktionen. Kongressen godkände en resolution, som deklarerade att jordbrukspolitikens huvudmålsättning borde vara ”en konsekvent och orubblig organisering av jordbrukskommuner, sovjetkommunistiska jordbruk och socialistiskt lantbruksarbete”.[21]

Kampanjen var i full gång på några veckor. Man talade om den på Fackföreningarnas andra allryska kongress i januari 1919, där en officiell person menade att ”problemet att leverera livsmedel till städerna bara kunde lösas genom att skapa stora produktionsenheter på landsbygden”.[22] Den kulminerade i ett långt dekret utfärdat av VTsIK den 14 februari 1919, som var det första större lagförslag angående jordbruksfrågor sedan ”socialiseringsdekretet” som utfärdats tillsammans med vänstersocialistrevolutionärerna lite mer än ett år tidigare. Det nya dekretet deklarerade stolt ”en övergång från individuella till kollektiva former av jordbruksproduktion”, förklarade att ”alla individuella former av jordbruksutövande skulle betraktas som övergående och föråldrade” och menade att dess egentliga mål var ”att skapa en produktiv ekonomi som skulle förse sovjetrepubliken med stora kvantiteter produkter till priset av lägsta möjliga arbetsinsats”. Dess 138 klausuler innehöll väl utarbetade stadgar för konstitutionen och särskilda åtgärder och föreskrifter för sovjetjordbruken och jordbrukskommunerna.

Sovjetjordbruken, som skulle skötas av en administratör eller av en arbetarkommitté, var direkt ansvarig inför den lokala sovjeten och genom den inför respektive Narkomzemdepartement: organisationens utformning motsvarade Vesenchas nationaliserade fabriker. Jordbrukskommuner, som bestod av ”frivilliga sammanslutningar av arbetare”, hade

---

[21] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 420-429, 588, not 135.
[22] *N...skij Vtoroj Vserossijskij Sjezd Profsojuzov* (1919), s. 85.

större självständighet, även om de ytterst var ansvariga inför den lokala jordbrukssektionen och Narkomzem.[23]

Ett annat experiment av liknande slag uppstod ur ett försök att organisera ett slags stadsarbetarnas självhjälp. I slutet av 1918 var livsmedelssituationen i städerna så svår att detta hotade att upplösa proletariatet. Arbetarna, som kom från byarna ville återvända dit de kommit ifrån. Ett dekret från december 1918 gav fackföreningar och arbetarorganisationer rätt att lagra och transportera all slags livsmedel utom säd och mjöl för sina medlemmars behov – ett undantag som man mycket snart ignorerade.[24] Från kollektivt förvärvande av livsmedel var det inte långt till kollektiv produktion. Och vintern 1918-19 togs detta steg genom Vesenchas försorg. Den 15 februari 1919, omedelbart efter dekretet om sovjetjordbruk, utfärdades ett dekret som gav fabriker, eller grupper av fabriker, stadssovjeter, fackföreningar och kooperativer rätt att förvärva land och organisera sovjetjordbruk för egna behov.[25]

Mer än trettio *glavki* och centra rapporterades. ha förvärvat allt som allt några 80 000 desjatin mark för fabriker, som kontrollerade dem.[26] Man tänkte sig att den lokala arbetskraften på dessa industrisovchoser då och då skulle kompletteras av arbetsgrupper från själva fabrikerna: fabriksarbetare, som återvände till skördearbetet i sin ursprungsby blev ett vanligt fenomen i den ryska industrin. Detta var att frångå principerna för utdelning av ransoner (men ett dekret bestämde att överskottet, sedan ransonerna utdelats, inte skulle distribueras utan överlämnas till Narkomprod). Men det mötte ett pressande behov och illustrerade på ett mycket bra sätt att små-jordbrukssystemet var oförenligt med städernas livsmedelsbehov.

Det utrymme, som den officiella propagandan om kollektivjordbruk tog tycks ha varit många gånger större än de uppnådda resultaten. De mest detaljerade statistiska uppgifterna när det gällde den europeiska delen av Ryssland, utom Ukraina visar 3 100 sovjetjordbruk 1918, 3 500 1919 och 4 400 1920. Men denna lilla ökning är resultatet av den snabba ökningen av fabriksjordbruk, som 1920 uppgick till nästan halva antalet sovjetjordbruk. Antalet jordbruk, som direkt odlades av myndigheterna kan därför mycket väl ha sjunkit. De flesta av sovjetjordbruken från denna tid var rätt små och liknar inte alls senare tiders sovchoser: 1920 antog man att mer än 80 procent av dem hade en yta på mindre än 200 desjatin.

Markens kvalitet var i allmänhet inte särskilt hög och mindre än hälften var obrukad. I februari 1919 administrerades bara trettiofem sovchoser med en total areal på 12 000 desjatin (dessa tillhörde de största jordbruken) direkt under Narkomzem. De övriga administrerades av de lokala sovjeterna och ”förde en miserabel existens”. I mitten av 1919 fanns det 2 100 jordbrukskommuner. Sedan minskade antalet med den sjunkande entusiasmen för sådana gemensamma-företag. Å andra sidan ökade antalet jordbruks-

[23] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 4, art. 44.
[24] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 91-92, art. 927.
[25] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 9, art. 87: ett senare dekret försökte begränsa detta till stora kontrollerade organisationsgrupper av sovjetjordbruk, fastän ”tillfälligt och som undantag” små enskilda jordbruk skulle kunna skötas av enskilda fabriker (ibid., nr 24, art. 277).
[26] *Dva Goda Diktatury Proletariata* (u.å. ? 1919), s. 47-50: den entusiastiske författaren beskriver också ett sanatoriumprojekt för arbetare på dessa jordbruk. (1 desjatin = 2,7 acres = ca 2 ha).

kooperativer från 1 900 1919 till 3 800 1920 och därefter ökade de ännu snabbare. Men denna form av jordbrukskooperationer använde sig inte av kollektivt bruk av jorden.[27]

Dessa siffror avslöjar frånvaron av verkligt spontant stöd för storjordbruk bland bönder och demonstrerar bolsjevikpolitikens totala misslyckande. Intresset för storjordbruk kom enbart från städerna och officiella organisationer. Vare sig från teoretisk socialistisk ståndpunkt eller av praktisk effektivitet, var argumenten till förmån för denna jordbruksform obestridliga. Dekreten som utfärdades för dessa jordbruk innebar att man endast skulle använda sig av egendomar, som ännu inte fördelats eller annan obrukad jord. Men sådana undantag dämpade knappast de traditionellt jordhungriga böndernas avoghet. Det är inte heller svårt att föreställa sig de människors känslor, som tvingades offra sina drömmar om att bli små självägande bönder för arbete som ”lantproletariat” på sovjet- och kollektivjordbruk, speciellt i tider då materiella förhållanden knappast kunde lindra tidigare upplevda svårigheter. ”Bonden tror: om det är ett storjordbruk blir jag åter en anställd arbetare.”[28] När Lenin på en kongress i mars 1919, som hade sammankallats för att grunda en fackförening för jordbruksarbetare i Petrogradprovinsen talade för fördelarna med jordbrukskollektiv, frågade man honom om en artikel i det 14 februaridekretet, som förbjöd arbetarna på sovjetjordbruken att hålla egna djur, fåglar och grönsaksland. Lenin svarade en smula generad att det ibland var nödvändigt att göra undantag och att det kanske var möjligt att efter en diskussion tillåta Petrogradprovinsen att göra undantag från denna regel ”för en kortare period”.[29] Bonden var som alltid oartikulerad. Men inbördeskriget ställde alla andra frågor i skuggan och böndernas motstånd hindrade effektivt sovjetjordbrukens och de andra kollektiva jordbrukens utbredning. Sovjetregeringen kunde inte föra en politik som, även om den skulle vara önskvärd på lång sikt, hotade att åstadkomma en minskning av den kommande skörden.

Men vid denna tid hade också en annan radikal förändring drabbat den sovjetiska jordbrukspolitiken. Skapandet av fattigbondekommittéer i juni 1918 hade i första hand varit en politisk gest för att splittra bönderna. De hade haft en viktig praktisk funktion – nämligen den att frambringa angivare. Innan dessa hade skapats, var det omöjligt för officiella personer eller arbetare, som inte kände till trakten att hitta de gömda överskott av säd, som existerade eller uppskatta hur stora förråd en viss *kulak* förväntades äga och man gjorde många misstag.[30]

Man kunde lita på traktens fattigbönder som gärna talade om vilka *kulaker* som gömde säd och dessa angivares handlande resulterade i fientligheter som eggade klasskampen på landsbygden. Ändå fungerade inte detta som det skulle. När jorden fördelats visade det sig att ”fattigbönderna”, dvs. de som inte hade något att förlora, var färre än bolsjevikerna hade trott. De kommittéer, som var effektiva, verkade ha letts av troende bolsjeviker, som inte alltid hade några erfarenheter beträffande jordbruksarbete och snart kom i delo med de lokala sovjeterna, som ofta på den tiden bestod av en majoritet icke partianslutna medlemmar. En maktkamp började och det stod klart att det inte fanns någon plats i den

---

[27] Ovanstående statistik är hämtad från *O Zemle* I (1921), s. 30-40, en av Narkomzems publikationer; *Ottjet Narodnogo Komissariata Zemledelija IX Vserossiiskomu Sjezdu Sovetov* (1921), s. 106–107, samt V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (2:a utg., 1929), s. 171, anger ännu lägre siffror för sovchozerna under åren 1918 och 1919.
[28] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 167-168.
[29] Ibid., XXIV, s. 42-44.
[30] *Pjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1918), s. 143.

lokala administrationen för jordbruksfrågor, både för kommittéer och sovjeter.[31] En kongress för fattigbondekommittéer i Petrograddistriktet hölls i Petrograd i början av november 1918 och skulle dra de logiska slutsatserna av förhållandena: de flesta delegaterna bad att all politisk makt skulle överföras från sovjeterna till kommittéerna. Detta var emellertid alltför mycket för myndigheterna att acceptera. VTsIK ingrep och kongressen tvingades att acceptera en resolution med ett helt annat innehåll. Resolutionen blandade på ett försiktigt sätt beröm med censur. Kommittéerna hade kämpat mot *kulakerna*, men för att kunna fullfölja sitt arbete ”måste de överskrida 11 junidekretets gränser”: och på så sätt skapades ett dubbelt maktförhållande på landsbygden som ledde till fruktlöst slöseri med energi och besvärliga kontaktproblem.

”Arbetarnas och fattigböndernas diktatur” kunde enbart förkroppsligas i ”sovjetmaktens högsta organ från de högsta till de lägsta”. Och kommittéernas funktion måste innebära att ”ta största möjliga aktiva del i förvandlingen av landsbygdsdistrikt och sovjetbyar och omskapa dem efter stadssovjeternas modell till äkta organ för sovjetmakten och kommunismen”. En vecka senare framlade Zinovjev, som lett Petrogradkongressen, denna resolution för den sjätte allryska sovjetkongressen i ett ganska dåligt tal och den godtogs enhälligt utan diskussion.[32] I själva verket förlorade fattigbondekommittéerna sin oberoende ställning och förvisades till att spela rollen av pådrivarklick inom de lokala sovjeterna. Ett dekret utfärdat av VTsIK den 2 december 1918 i enlighet med kongressens beslut förklarade att nyval till bysovjeterna var nödvändiga, på grund av det dubbla maktförhållande, som utvecklats på landsbygden.

Man beslöt också att fattigbondekommittéerna skulle spela en aktiv roll när det gällde att organisera dessa val, men att de nyvalda sovjeterna sedan skulle förbli ”de enda maktorganen” och att kommittéerna skulle upplösas.[33] Lenins senare redovisning av det inträffade vid den följande partikongressen var att kommittéerna ”var så väl etablerade i sig själva att vi ansåg det vara möjligt att ersätta dem med valda sovjeter, dvs. att reorganisera de lokala sovjeterna på ett sådant sätt att de blev organ för klasstyrelse och proletärmakt på landsbygden”.[34]

Detta var en idealiserad version av verkligheten. Att bryta sönder kommittéerna innebar egentligen att man erkände sina misstag, att man tvingades vika från en ohållbar situation. Men beslutet var inte principiellt och hindrade inte att liknande försök upprepades på andra håll. I början av 1919, när Sovjet återerövrat makten i Ukraina efter det tyska

---

[31] Ingen sida var oförberedd när det gällde brytningen. En talesman för socialrevolutionärerna i VTsIK hade beskrivit kommittéernas uppbyggnad som en plan ”för att börja ett utrotningskrig mot bondedeputerandenas sovjeter”. *Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 403.

[32] Angående Petrogradkongressen läs Zinovjev berättelse i *Sjestoj Vserossijskij Tjrezvykajnyj Sjezd Sovetov* (1918), s. 89 och Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 254, 567-568, not 66. För den sjätte allryska kongressen se *Sjestoj Vserossijskij Tjrezvykajnyj Sjezd Sovetov* (1918), s. 86-93. Resolutionen finns också i *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 120-121. Dagen innan Petrogradresolutionen lades fram för den allryska sovjetkongressen, talade Lenin på en kongress av fattigbondekommittéer i Moskvaregionen för vilka han beskrev förslagens resultat på följande sätt: ”Vi skall förena fattigbondekommittéerna med sovjeterna och se till att kommittéerna blir sovjeter”. (Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 283). Moskvakongressen verkar ha varit mindre motståndare till förslaget än Petrogradkongressen var.

[33] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 86, art. 901.

[34] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 162.

nederlaget, lät man bilda fattigbondekommittéer där, samtidigt som dessa höll på att försvinna i RSFSR.[35]

Beslutet att upplösa fattigbondekommittéerna var mycket nära sammanbundet med önskan att vinna mellanböndernas stöd för Sovjetmakten. Några år innan revolutionen hade det blivit vanligt i Ryssland att skilja inte mellan två utan tre olika typer av bönder – de välbärgade bönderna, som odlade både för sitt eget uppehälle och för försäljning, som anställde arbetskraft och sålde sina överskottsprodukter (*kulakerna*), fattigbönderna, som inte ägde någon jord eller som ägde alltför lite jord för att kunna försörja sig och sina familjer och därför tvingades sälja sin arbetskraft till andra för att kunna överleva (fattigbönder eller *batraks*) och en mellankategori av bönder, som kunde försörja sig och sina familjer, men som vanligtvis inte använde sig av hyrd arbetskraft eller kunde sälja överskottsprodukter (mellanbönderna). En sådan uppdelning var naturligtvis oklar och vag och statistik över dessa gruppers storlek är osäker. Men man ansåg i allmänhet att *kulakerna* utgjorde mindre än 10 procent av hela bondeklassen.

Fattigbönderna utgjorde 40 procent och mellanbönderna 50 procent av bondeklassen.[36] Mellanbönderna motsvarade ungefär detsamma som småbönder i Västeuropa. Den ryske fattigbonden motsvarade i första hand med västerländskt språkbruk ordet lantarbetare. Men en del av dem ägde små jordbitar, och fast dessa inte räckte till för att föda dem, skilde detta dem från gruppen av jordlösa bönder.

Lenin hade accepterat denna uppdelning i tre kategorier av den ryska bondebefolkningen vid tiden för Oktoberrevolutionen, när han deklarerade att Sovjetregimens politik måste syfta till att ”hjälpa de slavarbetande bönderna, inte stöta sig med mellanbönderna och begränsa de rika böndernas makt”.[37] Men denna politik låg för ögonblicket i träda. Revolutionen på landsbygden var ännu i sin borgerliga fas. Samarbetet mellan bolsjeviker och vänstersocialrevolutionärer fungerade. Och huvudmålet vintern 1917-18 innebar att expropriera storgodsägarnas jord till förmån för bondeklassen som helhet. Sedan kom splittringen med vänstersocialrevolutionärerna på sommaren 1918 och bildandet av fattigbondekommittéer för att påbörja socialistrevolutionen mot *kulakerna*. På grund av

---

[35] Skillnaderna mellan rika *kulaker* och jordhungriga jordlösa bönder var mycket extremare i Ukraina än i Storryssland, speciellt efter Stolypinreformen. Lenin berättade för en brittisk reporter att inbördeskriget ”troligen skulle bli svårare i Ukraina än någon annan stans, därför att ägandeinstinkten inom bondeklassen utvecklats mycket längre där och minoriteten och majoriteten kommer att ha samma värderingar”. (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 151). Två år senare påpekade Lenin samma sak. (Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 305). Organiserandet av fattigbondekommittéer verkade därför passa utmärkt i Ukraina. Men detta hindrade ändå inte att man begick misstag i fråga om jordbrukspolitiken. Enligt partiets officiella historia, upprepades misstagen från RSFSR i Ukraina under våren 1919.

Här försökte man sig också på samma ”mekaniska införande av Sovchozy och kommuner, fast industrin låg i ruiner, och utan de allra minsta tekniska förutsättningar (för att inte tala om politiska förberedelser), och utan att räkna med de medelstora bönderna”. Den tredje partikongressen i Charkov i mars 1919 fortsatte att envist begära ”en övergång från individuell till kollektiv ekonomi”. (N. N. Popov, *Otjerk Istorii Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov) Ukrainy* (femte upplagan 1933), s. 181, 185-186). Lenin sa försiktigt på den åttonde partikongressen i Moskva att det kanske skulle bli nödvändigt att i ”Rysslands grannländer”, inklusive Ukraina, liksom det hade varit det i RSFSR, ändra denna politik, och att det var ett misstag att ”okritiskt kopiera ryska dekret ... i alla delar av Ryssland”. (*Sotjinenija* XXIV, s. 125-126). Icke desto mindre överlevde de ukrainska fattigbondekommittéerna införandet av NEP. Deras aktivitet försvarades av en delegat vid den åttonde allryska sovjetkongressen i december 1929. (*Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 202).

[36] V. P. Miljutin, *Agrarnaja Politika SSSR* (andra uppl. 1927), s. 161-162.

[37] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 50.

den stora entusiasm, som detta nya steg rönte, togs ingen hänsyn till mellanbönderna. När man hade påbörjat detta talade Lenin speciellt om det nödvändiga att erövra mellanböndernas ”samtycke” och skapa en ”allians” med dem och få deras ”medgivande”.[38]

Och i augusti 1918 sändes en cirkulärskrivelse undertecknad Lenin och Tsjurupa ut till alla lokala myndigheter som talade om att Sovjetregeringen absolut inte hade något emot ”de mellanbönder som inte exploaterade arbetare” och att fördelarna med dekretet från 11 juni 1918 också skulle komma mellanbönderna så väl som fattigbönderna till godo.[39] Men så länge som fattigbondekommittéerna var aktiva och inflytelserika var det oerhört svårt att låta bli att koncentrera intresset på fattigbönderna och dra mellanbönder och *kulaker* över en kam.

Det vore felaktigt att tro att den förändring i Sovjets jordbrukspolitik, som följde på upplösningen av fattigbondekommittéerna under vintern 1918-19, antingen vore ett steg till höger eller ett föregripande av 1921 års Nya ekonomiska politik. Men den innebar en viss nedtrappning av de extremare formerna av krigskommunismen och en återgång till en form av kompromissande med vad som hittills hade betraktats som landsbygdens småborgerliga befolkning. Detta inträffade också under inbördeskrigets mest kritiska skede, då Sovjets ledare måste få över så många som möjligt på sin sida i den desperata kampen mot motståndaren. Eftergifterna för mellanbönderna sammanföll tidsmässigt med försöken att stävja Tjekans makt och med den tolerantare inställningen till mensjeviker och socialrevolutionärer, som började i november 1918 och fortsatte hela vintern,[40] liksom försöken att få de borgerliga intellektuella och de olika ”specialisterna” att börja arbeta för den nya regimen.

Lenin skrev speciellt om ”samarbete med mellanbönderna, med de f. d. arbetarmensjevikerna och med officerare och intellektuella som tidigare varit emot kommunismen, som en del av en enhetlig politik”.[41] Alla dessa behandlades som tvivelaktiga element med borgerligt ursprung, som alltid svävade mellan de borgerliga och proletariatet och oftast tenderade att byta sida.[42] Man hade aldrig vunnit inbördeskriget, om inte dessa befolkningsgrupper stött Sovjetregeringen. Men denna förändrade inställning innebar också att bolsjevikledarna er-kände att de underskattat resultatet av jordbruksreformen, som ökat mellanbönderna både till antal och inflytande. Bolsjevikteoretiker hade alltid ansett att fördelning av jord till småbönderna skulle stärka den småborgerliga kapitalismens makt på landsbygden. Teorin hade nu också i praktiken visat sig vara riktig. Fattigbonden, som Lenin senare skrev, ”hade blivit mellanbonde”.[43]

Försöket att införa socialism med chocktaktik genom fattigbondekommittéer hade misslyckats och nu måste man kompromissa. Denna förändrade taktik var en försmak av de mycket större förändringar som företogs i mars 1921.

---

[38] Ibid., XXIII, s. 128, 173.
[39] *Izvestija*, 18 augusti 1918, citerad i Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 767-768, not 61.
[40] Se volym 1, s. 192-193.
[41] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 295.
[42] Lenin tillstod att mellanbönderna ”kommer naturligtvis inte att vackla och gå över till socialismen förrän de får uppleva ett övertygande och praktiskt exempel på det oundvikliga i att göra denna övergång” (ibid. XXIII, s. 426). Han beskrev de senare som ”den slags klass svävar mellan ägar- och arbetarklassen” (ibid., XXIV, s. 164).
[43] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 330.

Att lugna ner mellanbönderna var något mycket typiskt för Sovjets politik under hela 1919. Under åttonde partikongressen i mars 1919 var denna politik helt accepterad. Lenin talade inte mindre än tre gånger om dessa saker under kongressen – i sitt öppningsanförande, i sin stora rapport om centralkommitténs verksamhet och i en särskild rapport ”om arbetet på landsbygden”. Det räckte inte längre med att bara ”neutralisera” mellanbönderna. I det stadium av socialistisk uppbyggnad, som man nu kommit till måste man skapa relationer ”på basis av starka förbund”. Lenin citerade Engels rekommendationer till samarbete i hans sista skrift *Om bondefrågan i Frankrike och Tyskland*, två gånger, som behandlade vådan av att bruka våld mot småbönderna.[44] Däremot var det naturligtvis aldrig fråga om att samarbeta med *kulakerna*: ”vi befann oss, befinner oss och kommer att befinna oss i ständigt inbördeskrig med *kulakerna*”. Men det var ett allvarligt misstag om ”strider, som egentligen skulle drabba *kulakerna*, drabbade mellanbönderna”.[45]

De enskilda bönderna informerades om den del i det nya partiprogrammet, som rörde jordbruksfrågor och som kongressen godkänt, efter det att man slagit fast principen att stödja sovjeter och andra kollektivjordbruk och jordbrukskooperativer. Eftersom ”småbondehushåll ändå kommer att existera under en lång tid framåt”, måste partiet ta itu med åtgärder som kan ”öka bondehushållens produktivitet”. Därför måste bönderna få all praktisk hjälp som finns för att öka skördeutfallet och förbättra jordens kvalitet. Allt fler industriarbetare måste dras in i ”uppbyggandet av socialismen” på landsbygden. Motståndet från ”*kulakerna*, landsbygdens borgarklass”, måste krossas. En paragraf definierade inställningen till mellanbönderna:

> Det är partiets uppgift att skilja mellanbönderna från *kulakerna*, att vinna dem över till arbetarklassens sida, genom att inse deras behov och bekämpa deras ålderdomliga tänkesätt med hjälp av ideologisk övertalning, inte med hjälp av förtryck och att hela tiden försöka sträva efter att försöka övertyga dem på de punkter där deras egentliga intresse ligger och att försöka komma överens med dem hur socialistiska förändringar skall genomföras.

Kongressen antog genom denna sammanfattning en speciell resolution angående mellanbönderna. På grund av deras ”jämförelsevis starka ekonomiska ställning” och den tekniska underutvecklingen på den ryska landsbygden var det ganska troligt att mellanbönderna ”skulle komma att existera under en ganska lång tid även efter det att den proletära revolutionen tagit sin början”. Sovjets arbetare måste inse att mellanbönderna ”inte är utsugare eftersom de inte profiterar på andra människors arbete”. Därför skulle man uppmuntra mellanbönderna att gå med i alla slags jordbrukskommuner och föreningar och ”inte på något sätt tvinga dem” att göra detta. Alla felaktiga rekvisitioner skulle straffas hårt. De höga skatterna skulle helt och hållet drabba *kulakerna*, medan mellanbönderna skulle beskattas ”med stor försiktighet och enbart efter deras förmåga och inte mot deras vilja”.[46]

Man underlät inte att efterfölja dessa besvärliga bestämmelser. Sverdlov som presiderat över VTsIK hade dött strax innan partikongressen. Kalinin, en arbetare från Petrograd blev hans efterträdare. Kalinin hade tidigare varit bonde mellanbonde – och kom från Tverprovinsen och som Lenin förklarade ”har fortfarande kontakt med sin hembygd ...

---

[44] Se sid. 438-439 nedan. Lenin hade redan citerat detta i en diskussion om jordbrukspolitik i nov. 1918 (*Sotjinenija*, XXIII, s. 307-309).
[45] Ibid., XXIV, s. 114, 126-127, 158-171. [Tre av Lenins tal finns i Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) 8:e kongress den 18-23 mars 1919]
[46] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 292, 307-309.

som han besöker varje år". Det symboliska med utnämningen förklarades på följande sätt:

"Vi vet att vår huvuduppgift i ett land med en dominerande småbondekultur måste vara att skapa ett fast samarbete mellan arbetaren och mellanbönderna".[47] Men denna politik visade sig under år 1919 drabbas av vissa bakslag. Mellanböndernas sätt att se på saker och ting liknande i stort sett *kulakerna*s. Och om stödet till fattigbönderna hade misslyckats att stimulera produktionen, resulterade stödet av mellanbönderna i att en allt större del av produktionen hamnade på den svarta marknaden. Lenin uttryckte sina farhågor över denna utveckling första gången på en partiarbetarkonferens i november 1919:

> Mellanbönderna producerar mer mat än de behöver, och blir, därför att de äger överskott på säd, utsugare av de hungriga arbetarna. Detta är vår huvuduppgift och en huvudmotsättning. Den bonde, som är slavarbetare, som lever av sitt eget arbete och som har lidit under kapitalismens förtryck står på arbetarnas sida. Men den bonde, som är hemmansägare, som har överskott på säd, är van att betrakta detta överskott som sin egendom och som något han kan sälja.

Och vidare:

> Långt ifrån alla bönder förstår att fri handel med säd är landsförräderi. "Jag skördade säden med mina egna händer, alltså har jag rätt att sälja den" resonerar bonden av gammal vana. Och vi kallar det landsförräderi.[48]

Mellanbönderna betraktade regeringens restriktioner med böndernas traditionella sätt att se på regeringsåtgärder, som ett stadens angrepp på landsbygdens heliga rättigheter. Övergången från stöd av fattigbönder till stöd av mellanbönder hade åter gett den småborgerliga bondekapitalismens krafter en chans. För ögonblicket kunde man inte göra något. Den sjunde all-ryska sovjetkongressen i december 1919 godkände en resolution angående rekvisitionspolitiken och begärde att den förutom säd och kött också skulle omfatta "potatis och andra jordbruksprodukter".[49]

Men övergången från stöd av fattigbönder till stöd av mellanbönder hade inte heller någon positiv inverkan på sovjetjordbruken eller andra former av storjordbruk. Vid den nionde partikongressen i mars 1919, som uttalade sig för samarbete med mellanbönderna, snuddade Lenin vid en av kollektivjordbrukets svaga punkter. Mellanbönderna skulle kunna vinnas över till ett kommunistiskt samhälle "bara om vi förbättrar hans ekonomiska förhållanden". Men det var just däri svårigheterna låg:

> Om vi i morgon dag skulle kunna ge dem 100 000 förstklassiga traktorer, bensin och tekniker (ni vet mycket väl att detta för närvarande bara är fantasier) skulle mellanbönderna säga: "Jag är för kommunerna (d. v. s. kommunismen)". Men för att kunna göra detta måste vi först besegra den internationella borgarklassen och förmå den att skänka oss dessa traktorer.[50]

Lenin fortsatte inte detta resonemang. Att bygga upp socialism i Ryssland var omöjligt utan att socialisera jordbruket. Att socialisera jordbruket var omöjligt utan traktorer. Att erhålla traktorer var omöjligt utan en internationell proletär revolution. Under tiden var

---

[47] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 189, 215.
[48] Ibid., XXIV, s. 538, 540-541.
[49] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 142-144.
[50] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 170.

böndernas paroll: ”För Sovjetmakten, för bolsjevikerna, ned med kommunerna”.[51] Man började klaga över att sovchoserna egentligen inte var något annat än ”en återgång till storgods under sovjetisk flagga”.[52] Vid en partikonferens i november 1919 om partiarbetet på landsbygden erkände Lenin böndernas ”misstro och ilska” mot sovchoserna, speciellt när ”gamla förtryckare” fungerade som förmän och tekniker, men han försvarade själva den praktiska utformningen mycket intensivt:

> Nej, om ni själva inte kan sköta ett jordbruk på det nya sättet, måste vi anställa de gamla specialisterna. Om vi inte gör det kommer vi aldrig att kunna resa oss från vårt tiggarstadium.[53]

Ändå var den sjunde allryska sovjetkongressen i december 1919 ett tillfälle då man verkligen gick till angrepp på sovchoserna. De anklagades för att hålla sig ifrån de lokala sovjeterna, för att dra till sig specialister genom att ge dem höga löner och genom att blanda sig i fördelningen av jord. Förmännen levde i lyx i de f. d. storgodsägarnas hus. På en del ställen hade fördrivna storgodsägare återinstallerats som sovchosförmän: ”Sovjetjordbrukaren har blivit kontrarevolutionära agitationsinstrument mot sovjetregeringen”.[54] Lenin svarade att sådana saker säkert hade förekommit och menade att sovchosernas enda medel mot detta var att söka etablera ”fasta förbindelser med både bondebefolkningen och kommunistiska grupper”.[55] Mellanbönderna förblev ohjälpliga individualister. När en tysk delegat på Kominterns andra kongress sommaren 1920 förebrådde Sovjetregeringen dess stöd åt småbönderna på bekostnad av storjordbruk ”med som resultat en återgång till ett småborgerligt tänkande” och ”på bekostnad av proletariatets intressen till förmån för bondeklassen”, svarade Lenin skarpt att ”småbönderna annars inte skulle kunna se skillnaden mellan den tidigare regeringen och sovjetdiktaturen” och ”om proletariatets statsmakt inte handlar på detta sätt kommer det inte att kunna hålla sig kvar vid makten”.[56]

Så länge dessa åsikter var förhärskande var de ett effektivt hinder för det som Lenin och marxisterna ansåg – och med rätta för ryska förhållanden – vara den enda vägen till ett mer effektivt jordbruk.

När därför inbördeskriget till sist slutade hösten 1920 och det ryska kejsardömets tidigare områden nu samlats under Sovjetstatens makt, och ensamma stod ansikte mot ansikte med återuppbyggnadsarbetet, stod det helt klart att revolutionen, genom att ändra den ryska landsbygden på ytan, inte hade lyckats lösa ett enda av dess viktigaste problem. Viktiga livsmedelsproducerande områden hade återförts till sovjetekonomin i tid för höstskörden 1920.[57] I Sibirien som nu öppnats tack vare Koltjaks tidigare skördar fanns lagrade. Och alla slags tvångsåtgärder utfärdades som dekret för att få ägarna att lämna ut

---

[51] Ibid., XXIV, s. 241. Lenin återkom till denna slogan två år senare då han sa: ”Vi är bolsjeviker, men inte kommunister. Vi är för bolsjevikerna därför att de körde iväg storgodsägarna, men inte för kommunisterna därför att de är emot den privata äganderätten.” (Ibid., XXVI, s. 456).

[52] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr. 6, 1919, s. 18.

[53] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 539-540.

[54] *7i Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1920), s. 199, 219.

[55] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 622-623.

[56] *Der Zweite Kongress der Kommunistischen Internationale*, (Hamburg 1921), s. 319. Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 359. För ”utvecklade kapitalistiska länder” rekommenderade kongressens resolution angående jordbruksfrågor ”att man behåller storjordbruk och att de sköts som sovjetjordbruk”, medan man medgav att sovjetjordbruk i det ekonomiskt underutvecklade Ryssland fortfarande var ”jämförelsevis sällsynta undantag.” (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 136).

[57] Skördearbetet i Ukraina påverkades i negativ riktning av den polska invasionen i maj och juni: hur mycket detta berodde på invasionen, hur mycket på torkan och hur mycket på tidigare förstörelse är svårt att uppskatta.

dessa förråd.[58] Men sådana oväntade fynd, som skulle ha kunnat innebära lättnader för städernas nu ständiga livsmedelsbrister, påverkade inte den ökade produktionsnedgången, som hotade att stoppa hela ekonomin. Jordbruksstatistik från krigskommunismperioden är naturligtvis inte att lita på. Det var omöjligt, om än med den bästa vilja i världen, att få fram även de mest ungefärliga siffror från landsbygden. Bönderna hade alla skäl att dölja hur stor deras skörd och förråd var.[59] Och kontroll och analys av erhållna rapporter gav mycket övrigt att önska. Olika siffror lämnades av olika myndigheter och det var inte alltid klart vilka områden de skulle belysa. Men med alla dessa reservationer i åtanke, kan man ändå få en ungefärlig statistisk översikt över det ryska jordbrukets situation innan NEP började.

Jordfördelningen, som påbörjats av oktoberrevolutionen var klar i slutet av 1918 i de områden, som då kontrollerades av Sovjetregeringen och omfattade kring sommaren 1920 även sovjetrepublikerna. Detta ledde till en slående likhet i produktionsenheternas storlek. Vid denna tid existerade det också en översiktstabell som delade upp områdena av olika storlek i procent under respektive 1917, 1919 och 1920:

	1917 %	1919 %	1920 %
Icke odlingsbar mark	11,3	6,6	5,8
Odlingsbar mark upp till 4 desjatin	58,0	72,1	86,0
Odlingsbar mark mellan 4 och 8 desjatin	21,7	17,5	6,5
Odlingsbar mark över 8 desjatin	9,0	3,8	1,7[60]
(1 desjatin=2,7 acres=ca 2 ha)			

Det lilla hemmanet, som sköttes av bonden och hans familj, som ägde en häst och som var den vanligaste typen av jordbruk redan 1917 hade 1920 blivit den alltmer dominerande ryska jordbruksformen. Storgodsägarnas enorma domäner hade försvunnit. Försöken att återförena dessa och skapa stora enheter i form av sovjetjordbruk eller jordbrukskommuner hade överallt mött envist motstånd och mycket föga framgång.

Den ödelagda landsbygden, förlusten av människoliv, minskat antal djur, brist på utsäde och redskap var de viktigaste orsakerna till nedgången i produktionen under de tre år som följde på oktoberrevolutionen. Att skylla på orsakerna på att de små enheterna var mindre effektiva än storjordbruk vore orätt. Men småjordbruken var ett ständigt handikapp, som överlevde motsättningarna från kriget och inbördeskriget och kom att utgöra ett grundläggande problem för sovjetekonomin.

Ökningen av småböndernas antal på bekostnad av storjordbruk fick speciella konsekvenser. I första hand uppmuntrade det en övergång från värdefullt och mer specialiserat jordbruk till ett jordbruk grundat enbart på produkter för själva uppehället. Den tredje allryska nationalekonomiska rådskongressen i januari 1920 antecknade en ”farlig övergång från tekniskt och specialiserat jordbruk till jordbruk baserat på matvaror”

---

[58] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 66, art. 298.

[59] Enligt en uppskattning L. Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. 1924?, s. 131-133, gömde bönderna ca. en tredjedel av skörden 1920.

[60] L. Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. 7 1924) s. 68. En annan tabell (ibid., s. 67) visar att av hemman upp till 4 desjatin var över hälften mindre än 2 desjatin stora. Liknande resultat får man från en annan tabell (ibid., s. 67) som visar antalet hästar per hemman. Procenten hemman utan häst föll från 26 % 1917 till 7,6 % 1920, procenten med en häst ökade från 49,2 % till 63,6 %, med mer än två hästar föll från 4,8 % till 0,9 %.

(mindre lin, skog, oljeväxter, bomull etc.) liksom mindre boskapsskötsel.[61] Enligt rapporten över jordbruksfrågor på den åttonde allryska sovjetkongressen i december 1920 hade den uppodlade marken i sovjetrepubliken minskat mellan 1917 och 1919 med 16 procent.

Nedgången hade emellertid varit minst i områden med rågodlingar (6,7 procent) och högst i områden med specialiserat jordbruk (27 procent i hampadistrikt, 32 procent för lin, 40 procent för foderväxter).[62] För det andra producerade små bondehemman inte bara mindre, utan konsumerade också mer än de producerade, så att det som fann sin väg till städerna krympte alltmer. Och där det fanns överskott, blev uppsamlandet oändligt mycket svårare och mer slumpartat eftersom det var omöjligt både materiellt och moraliskt att använda sig av samma slags tvång mot en mängd små och mellanbönder, som man använde mot några få välbärgade storgodsägare eller mot statens eller stadsproletariatets jordbrukskollektiv. Som Lenin alltid hade förutspått visade sig fördelningen av jord till bönderna, genom att minska produktionsenheternas normala storlek, vara ett ödesdigert hinder för den ökande ström av mat och råmaterial till städerna, som var nödvändig för den proletära revolutionens seger. Svårigheten att bygga upp ett socialistiskt samhälle i ett land vars ekonomi vilade på ett underutvecklat småbondejordbruk visade sig ännu en gång vara enorm.

Men frånsett alla svårigheter som emanerade från jordbrukssystemet, låg de största svårigheterna i att förse städerna med livsmedel i det faktum att det inte fanns något att betala bönderna med och att rekvisitioner i den ena eller den andra formen var den enda lagliga möjligheten att få säd från dem. Sovjetledarna, som inte hade något annat praktiskt alternativ att erbjuda, hade mycket svårt att acceptera att det verkligen förhöll sig på det sättet.[63] Hösten 1920 var böndernas missnöje så stort att det var omöjligt att dölja. Från september månad hade demobiliseringen av arméerna lett till ”bandituppror” böndernas traditionella sätt att göra uppror – i de centrala och sydöstra delarna av landet.[64] Man talade öppet om böndernas fientliga inställning på ett möte för ordföranden i exekutivkommittéerna för moskvaprovinsens landsbygdssovjeter där Lenin gjorde ett anförande: Lenin medgav i sin sammanfattning att ”de flesta bönder får lida mycket svårt av kylan, hungern och de tunga skatterna” och att ”de flesta som talat öppet eller indirekt här har smädat den centrala makten”.[65]

Den sista verkliga genomgången av jordbruksproblemet under krigskommunismperioden ägde rum på den åttonde all-ryska sovjetkongressen i december 1920. Wrangels nederlag hade äntligen gjort slut på inbördeskriget och kongressen sysslade nästan enbart med ekonomisk återuppbyggnad. I sin inledning höll Lenin fortfarande fast vid den åsikten att ”vår huvudsakliga uppgift i ett land bestående av småbönder är att undersöka hur man genom statsingripanden skall kunna höja böndernas produktionsförmåga”.[66] Mensjeviken

---

[61] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 22.
[62] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 123.
[63] Sommaren 1920, när Lenin läste något av Varga, som inspirerats av den ungerska revolutionen, att ”rekvisitioner leder inte till målet eftersom de i sitt släptåg för med sig en nedgång i produktionen”, noterade han detta med två frågetecken (*Leninskij Sbornik*,VII, (1928), s. 363). Några månader senare noterade Lenin ”mycket bra” efter ett uttalande av Bucharin i hans *Ekonomika Perechodnogo Perioda*, som menade att man inte skulle betrakta våld mot bönderna som ”rent våld” eftersom det ”är en väg till allmän ekonomisk utveckling”. (Ibid. XXXV (1945), s. 175).
[64] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 37-38. Under vintern tvingades Narkomprod att sluta med sädrekvisitionerna i allt som allt tretton provinser. (Ibid., s. 231).
[65] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 426
[66] Ibid., XXVI, s. 38.

Dan, summerade anklagelserna mot Sovjetregeringens aktioner. ”Rekvisitionspolitiken” var bankrutt. Den hade lyckats få trettio miljoner *pud* [67] från bönderna, men ”detta hade lyckats på bekostnad av en total nedgång av brukad jord, ända upp till en fjärdedel av den tidigare ytan, en minskad boskapsstam, minskat specialiserat jordbruk och en nedgång i jordbruket över huvud taget.[68]

En resolution, som lagts fram av vänstersocialrevolutionärernas delegat föreslog att ”för att skapa ett motiv för jordbrukets utveckling”, skulle rekvisitionerna begränsas till en del av det som bonden producerade och resten skulle han få ha kvar ”antingen för egen konsumtion eller för att genom konsument-kooperativsystemet kunna byta till sig andra varor, som behövdes i hushållet”.[69] En annan mensjevikresolution gick ännu längre i och med att den betraktade den ryske bonden som en del av ”producentklassen, som utvecklar eller krymper sin ekonomiska aktivitet i enlighet med marknadsekonomins principer” – dvs. en liten kapitalistklass – och föreslog att ”bönderna skulle ha möjligheter att disponera hela sitt överskott efter det att de klarat av sina statliga skyldigheter och använda det för frivilligt varuutbyte eller för byte till priser som de själva accepterat”.[70] Mensjevikernas förslag blev inte särskilt positivt bemött och en bolsjevikdelegat jämförde det med ”vad vi ständigt fått höra från alla *kulaker* och banditer, i synnerhet i Ukraina”. Men som helhet var debatten både pessimistisk och torftig. Teodorovitj, *rapportören*, fastställde situationens tre huvudpunkter:

En ”allmän nedslitning av landsbygden, som blivit mycket fattigare”, en minskning av jordbruksproduktionen, som resultat av en övergång från specialiserat till ”'naturligt' jordbruk”, och en ”utjämning av böndernas jordinnehav”. Detta hade två grundläggande negativa följder: en minskning av den odlade jordens areal och låg produktivitet (”tre eller fyra gånger mindre än i flera av de västeuropeiska länderna”) Teodorovic utvecklade ännu en gång de ständiga svårigheterna – den ”onda cirkeln” – i förhållandet mellan landsbygd och stad och deras olika behov:

> För att få landsbygden att fungera igen är det nödvändigt att kunna förse den med de saker från städerna som den behöver och att detta sker succesivt. Men för att kunna göra detta måste staden erhålla en viss kvantitet råmaterial och mat.[71]

Men man hade fortfarande rätt naiv och stadspräglad uppfattning om hur man skulle kunna bryta denna ”onda cirkel” och leverera denna ”vissa kvantitet” som städerna behövde. 1919 fick Tula provinssovjets exekutivkommitté en idé om att bilda ”såningskommittéer” som skulle föra en kampanj på landsbygden för att förmå bönderna att producera bättre.[72] Idén hade använts tidigare och verkade kunna användas lite överallt.[73] Man beslöt att bilda provins-, läns- och lant-”såningskommittéer”. Narkomzem skulle förbereda en ”stor plan för obligatorisk sådd över hela landet”. Provinskommittéerna skulle ”utarbeta en plan för obligatorisk sådd och bestämma vilka områden som skulle

---

[67] En pud = 36 pounds = ca 16 kilo.
[68] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 42
[69] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 122.
[70] Ibid., s. 201.
[71] Ibid., s. 123-125.
[72] Ibid., s. 148.
[73] Projektet hade utarbetats av Osinskij (Obolenskij) i en pamflett *Gosudarstvennoje Regulirovanie Krestjanskogo Chozjajstva* (1920): Osinskij fördömde alla förslag ”som ville byta ut monopolet på livsmedelsrekvisitioner mot en skatt på livsmedel, som skulle leda till fri handel och framtvinga en ”förkulakisk politik” (ibid., s. 16).

besås ... för hela provinsen och även för varje enskilt distrikt". Underkommittéerna skulle övervaka att planen efterföljdes. Man förklarade att det var en "statlig plikt" att beså "det landområde som dragits upp i den statliga såningsplanen".[74]

Debatten på den åttonde allryska sovjetkongressen markerade vissa framsteg. Under bolsjevikregeringens tre första år vid makten hade man betraktat livsmedelsbristen som en uppsamlings- och fördelningsfråga, inte som en produktionsfråga. Denna uppfattning, som var helt naturlig i ett f. d. sädesexporterande land, hade äntligen avslöjats som ett fatalt misstag. Inbördeskriget, jordreformen och producenternas strejk på grund av rekvisitionssystemet hade resulterat i en stadig reduktion av åkerarealen och skörderesultaten. När inbördeskriget slutade, var det klart att Sovjetregeringens huvudsakliga jordbrukspolitik inte längre skulle gå ut på att ta ifrån bönderna deras icke-existerande överskott utan stimulera jordbruksproduktionen. Så mycket kunde kongressen gå med på. Men trots alla erfarenheter ansåg man fortfarande att bönderna skulle tvingas eller luras att foga sig i dessa fordringar. Denna gång blev illusionen mycket kortlivad. När Lenin tre månader senare tillkännagav Den Nya Ekonomiska Politiken, NEP, följde den riktlinjer, som inte skiljde sig mycket från de, som vänstersocialrevolutionärerna och mensjevikerna hade föreslagit på den åttonde allryska sovjetkongressen.

(b) Industrin

Inbördeskrigets inverkan på industrin var direktare och på kort sikt mer ödesdiger än på jordbruket. Vad beträffar jordbruket intensifierade inbördeskriget alla behov, ökade produktionssvårigheterna och framtvingade lösningar som egentligen skulle ha behövt mer tid på sig för att mogna och utvecklas i lugnare takt. I fråga om industrin skedde allt detta och mycket mer därtill. Ännu en gång förstördes produktionen vid en tidpunkt, då man redan hade börjat återgå till en industri för fredligare ändamål. Inbördeskriget förvandlade hela den tunga industrin till något som enbart skulle förse Röda Armén med allt den behövde och industripolitiken till ett redskap för militär strategi. Och varje beslut dikterades av ett krisläge och gjordes utan hänsyn till långtidsprojekt och principer. I den utsträckning det existerade en kontinuitet i den sovjetiska industripolitiken före och efter kriget, är detta mer en illustration av principen att krig och omvälvningar tjänar som drivhus för revolutionära förändringar, och beror på tidigare och mer djupliggande orsaker.

Statlig kontroll över det industriella maskineriet, som redan stimulerats av det första världskriget innan bolsjevikerna kom till makten, fick nu nya och häftiga impulser av inbördeskriget. I den bolsjevikiska doktrinen befästes den statliga kontrollen på nytt av den hårda verklighetens praktiska erfarenheter. Vad inbördeskriget huvudsakligen lärde industrien var att det var nödvändigt med en centraliserad kontroll, ledning och planering. Det tvingade också till två slutledningar, som var mindre förenliga med de socialistiska principerna men som var nödvändiga av effektivitetsskäl, nämligen behovet av tekniska specialister och personligt ledarskap inom industrin.

---

[74] Resolutionen (*Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 170-175) publicerades med de andra resolutionerna från kongressen i *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 1, art. 9. I början av januari kom ett dekret som formellt fastslog såningskommittéernas existens (ibid., nr 2, art. 14) och i sluta av månaden ännu ett dekret, som fastslog deras funktioner (ibid., nr 7, art. 52) – det sista, som krigskommunismens jordbrukspolitik producerade.

Det lagtekniska förhållandet mellan stat och industri, definierades genom nationaliseringar av alla industriella koncerner. Krigskommunismperioden inom industrin började med det 28 juni-dekretet 1918, som nationaliserade alla viktigare industrigrenar.[75] Under den senare delen av 1918 behandlade ett antal nationaliseringsdekret det som blivit över efter lagen från den 28 juni.

Och ett dekret från oktober 1918 upprepar ännu en gång att ingen annan än Vesencha ”i dess egenskap av centralorganisation för reglering och organisering av republikens totala produktion”, hade rätt att lägga beslag på industriella företag[76] och antyder att lokala sovjeter och sovnarchoser ännu höll på att nationalisera på egen hand. Men förutom de mycket små industriella företagen, var formella nationaliseringar redan ett avslutat kapitel i slutet av 1918, oavsett om några nationaliseringar ägt rum eller inte. I början av 1919 vändes uppmärksamheten mot de små lantliga hantverksindustrier, som var utspridda litet överallt och som i stor utsträckning fungerade tack vare fattigböndernas och deras familjers halvtids- eller hemarbete. Sådana företag spelade en enormt stor roll i den ryska ekonomin. Det var dessa, som lika mycket som den stora mekaniserade fabriksindustrin, försåg bonden med det han behövde av redskap, verktyg, kläder, primitiva möbler och övriga hushållsföremål.[77] Partiprogrammet från mars 1919, som med alla medel ville öka produktionen, föreslog stöd åt små industrier på landsbygden genom statliga order och finansiella krediter och önskade förena ”individuella lantarbetare, kooperativer av lantarbetare och producentkooperativer och små fabriker till större produktiva industriella enheter.[78]

Grundandet av speciella avdelningar för organisation av landsbygdsindustri i Vesencha och i de lokala sovnarchozerna hade beslutats i december 1918.[79] Den tredje Allryska råds-kongressen för folkhushållningsfrågor i januari 1920 föreslog att gruppera dem under kooperativernas ledning.[80] Hur mycket som egentligen gjordes på detta område förblir problematiskt. Alla tvivel på det lagliga förfarandet försvann till slut genom ett dekret, som förkunnades i slutet av november 1920 och som nationaliserade alla företag med mer än fem arbetare anställda och mekanisk hjälp eller tio arbetare utan mekanisk hjälp. Men liksom det 28 junidekretet från 1918 fungerade också detta enbart på papperet: ägarna satt kvar på sina platser ända tills Vesencha eller den lokala sovnarchozen började agera.[81]

Man gjorde aldrig någon slutgiltig sammanställning av de nationaliserade industrierna. En sammanräkning av industrin, som företogs 1920 i de områden som då behärskades av den sovjetiska regeringen (och som innefattade nästan, alla de områden som senare skulle

---

[75] *Sobranie Uzakonenii, 1917-191*, nr 47, art. 559. för detta dekret se s.115-116 ovan.
[76] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu,* II (1920), s. 83.
[77] *Narodnikerna* hade glorifierat dessa lantliga hantverksindustrier, som hälsosamma alternativ till städernas kapitalistiska industri. Ryska marxister å andra sidan, tog det adjektiv som definierade dem (*kustarnyj*) och använde det som en metafor för att beteckna något dåligt, oorganiserat och outvecklat. Innan revolutionen, höll dessa industrier redan på att infiltreras av småföretagare, som organiserade och ”sög ut” bondehushållens arbete.
[78] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 290.
[79] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 396.
[80] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 30-32. En annan resolution från denna kongress, föreslagen av Tomskij, avslöjade fackföreningarnas avundsjuka på lantindustrin. Endast ”absolut nödvändiga grenar” skulle få stöd. Den allmänna politiken gick ut på att ”byta ut lantindustrin mot fabriker.” (Ibid., s. 28).
[81] *Sobranie Uzakonenii, 1920*, nr 93, art. 512.

bli USSR, utom östra Sibirien) avslöjade ett totalt antal av 404 000 ”industriella företag”, av vilka 350 000 fungerade. Av dessa 350 000 var nästan tre fjärdedelar enmans- eller familjeföretag. Bara 26 procent hade anställd arbetskraft. Det totala antalet anställd arbetskraft i industrin var 2 200 000 eller 89 procent av alla arbetare i industrin. Och av dessa arbetade 1 410 000 i s. k. företag, som hade mer än trettio anställda. Det totala antalet industriföretag, som nationaliserades efter novemberdekretet från 1920 var 37 000 med 1 615 000 anställda arbetare. Utöver detta fanns det 230 000 arbetare anställda i kooperativa företag.[82]

Men de siffror som Vesencha samlat innan nationaliseringarna fullbordats ger en mycket bättre bild av situationen. Enligt dessa hörde 6 908 industriföretag till Vesencha och av dessa betraktade Vesencha 4 547 som riktigt nationaliserade och under statlig kontroll. Vid samma tid ansåg de Centrala statistiska myndigheterna att antalet nationaliserade företag var så lågt som 3 833.[83] Alla myndigheter säger att nationaliseringarna inom transportväsendet, samt inom den tekniska, elektriska, kemiska, textil- och pappersindustrin nästan var fullständig.

Det verkliga problemet under krigskommunismperioden var inte nationaliseringen av industrin – den var inte i sig, påpekade Lenin ofta, en väg till socialismen och förekom vid denna tid i viss utsträckning också i länder där den borgerliga kapitalismen fortfarande härskade[84] – utan statens försök att leda industrin enligt socialistiska idéer.

handlade om ”överföringen av industriella företag till republikens ledning” (detta var den vanliga formuleringen). Ibland nämnde dekretet den sektion av Vesencha, som skulle ha det administrativa ansvaret, ibland överlät man beslutet om detta till Vesencha eller presidiet. Dekreten berörde speciella företag. Alla företag eller fabriker inom ett företag övertogs inte alltid samtidigt: fler än tolv dekret behövdes för att överta den mycket utspridda textilindustrin. Men politiken innebar att man fullbordade den nödvändiga ”trustbildningen” inom industrin, som Lenin sedan hösten 1917 förklarat vara kapitalismens sista steg och därför nödvändig för socialismens uppbyggnad.[85] Varje industri skulle grupperas i en enda ”trust”, under sitt *glavk* eller centrum, ansvarigt under Vesencha i dess egenskap av högsta politiska makt. I slutet av 1919 hade ca nittio sådana ”statliga truster” organiserats.[86]

Det är inte alltid lätt att upptäcka någon exakt och konsekvent fungerande politisk linje i de olika lagarna under den industripolitiska perioden. Vesencha, som dess president Rykov sa vid denna tid, hade fråntagits sin ”egentliga uppgift att organisera ekonomin”

---

[82] Resultatet av sammanräkningen finns i *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 165-178.

[83] Dessa siffror har tagits ur L. Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. (? 1924), s. 127-128, utan några försök att dölja skillnaderna. V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl. 1929) ger en siffra för februari 1920 på lite mindre än 6 500 nationaliserade företag, av vilka nästan 3 000 var ”truster och mycket viktiga företag”, och de övriga administrerade av lokala sovnarchoser.

[84] Ett manifest från Kominterns första kongress i mars 1919, som antagligen skrivits av Trotskij, underströk denna punkt: ”Nationaliseringen av det ekonomiska livet, som den kapitalistiska liberalismen protesterat så skarpt emot har blivit ett fullbordat faktum. Det finns ingen återvändo från detta – antingen till fri konkurrens eller till truster, syndikat eller andra ekonomiska föreningar. Den enda frågan är vem som hädanefter skall styra den nationaliserade produktionen: imperialismen eller det segrande proletariatets stat.” (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 57-58. Trotskij, *Sotjinenija*, XXII, s. 41).

[85] Se s. 70-71 ovan.

[86] V. P. Miljut, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan. 1929), s. 170. Textilindustrin, som var alltför stor och utspridd för trustbildning, hade vid denna tid organiserats i 40 fackföreningar under en enda central administration (ibid., s. 171).

och ”tvingats ta till hårdhandskarna för att kunna stå emot angreppen från eftertrupperna”.[87] Otvivelaktigt dominerade inbördeskriget allt annat, och gav den huvudsakliga impulsen till att överta de industriella företag, som direkt eller indirekt behövdes för arméns uppehälle. Statlig kontroll över metallindustrin var redan ett faktum, när rationaliseringsdekretet från den 28 juni 1918 förkunnades.

Krigets behov dikterade den takt med vilken företag i sådana viktiga industrier som läder, textil, kemisk och elektrisk industri övertogs under hösten 1918. Och det behövs inga förklaringar till varför en bränslekommitté (Glavtop) bildades i december 1918, som hade oinskränkt makt över fördelningen av allt slags bränsle. Det finns bara helt allmänna skäl för de tidiga nationaliseringarna av pappers-, tobaks-, cigarrett- och de eldfasta keramikfabrikerna, och för vin- och spritindustrin, som glömdes bort i junidekretet, men som nationaliserades i november 1918 och som övertogs en månad senare. Men det är svårare att gissa varför man i december 1918 började nationalisera och överta den industri som tryckte och publicerade musikstycken eller konfektionsindustrin i Moskva och Petrograd.[88] ”Nationaliseringsmaskinen”, som hade satts igång av goda och förståeliga skäl, hade börjat rulla av sig själv eller drevs framåt av den förvirrade och delvis slumpartade blandning av olika motiv och impulser, som är så typisk för alla stora administrativa processer.

Följden av detta blev att Vesenchas ursprungliga roll som högsta ledare för hela sovjetekonomin förändrades och Vesencha blev i stället en avdelning, ansvarig för ledningen av Sovjets nationaliserade ekonomi. Av de två funktioner, som det enligt ett dekret från augusti 1918 skulle ha och som innebar att ”reglera och organisera all produktion och fördelning” och ”administrera republikens alla företag”, blev dess roll hädanefter den sistnämnda. Samma dekret fastslog en detaljerad författning för Vesenchas uppbyggnad. Av dess sextionio medlemmar, valdes tio av VTsIK, tjugo av de regionala sovnarchoserna och trettio av fackföreningarnas centralråd. Möten skulle hållas inte mindre än en gång i månaden. Det löpande arbetet skulle skötas av ett presidium bestående av nio personer av vilka ordförande och vice ordförande utsågs av Sovnarkom och de andra medlemmarna av VTsIK. Presidiet blev snabbt den ledande och beslutande faktorn.

Efter hösten 1918 slutade Vesencha helt att mötas som ett rådgivande organ: det blev ett departement som liksom det brittiska handelsdepartementet, hade ett namn som inte motsvarade dess funktioner.[89]

Det maskineri, med vars hjälp Vesencha skulle styra sitt maskineri hade utvecklats ur ett system med centrala avdelningar – *glavki* och centrum – av vilka de första bildades innan nationaliseringarna hade börjat. En del av de mindre viktiga industrierna slogs ihop och organiserades direkt under Vesenchas avdelningar utanför *glavki*systemet. Men denna skillnad hade egentligen ingen riktig betydelse, eftersom centra och *glavki* gradvis förlorade sitt halvberoende status och assimilerades med Vesenchas avdelningar. Detta direkta underordnande av centra och *glavki* blev oundvikligt när alla krediter till de

---

[87] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 10, 1918, s. 31.

[88] Dessa och liknande dekret från dessa månader har samlats i *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), s. 9-10, 112-134. Alla nationaliseringsdekret från denna period angående individuella företag har samlats i ibid., II, s. 137-167.

[89] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 58, art. 644. V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra uppl. 1929) sid. 168. En detaljerad beskrivning av Vesenchas organisation från den hår tiden finns i L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. 1924), s. 99-105.

nationaliserade industrierna kanaliserades genom Vesencha. Detta beslöts formellt genom en resolution på den andra Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor i december 1918.[90] Först var de olika centras och *glavki*s förhållande till de industrier de skulle kontrollera mycket osäkert och flytande. Överkommitténs för oljefrågor (Glavneft) funktioner, en av de första *glavki* som bildades innan nationaliseringen av industrin påbörjats, innebar att ”organisera och leda statens oljeaffärer”, att ”kontrollera och reglera alla privata oljeindustrier och raffinaderier” och att ”starta, stänga eller slå ihop” olika företag inom industrin.[91] Överkommittén för tobaksvaror (*Glavtabak*), som också bildades på ett tidigt stadium, skulle organisera ”den planerade fördelningen av råmaterial” och ”den planerade fördelningen av produkter”.[92]

Att företagen skulle ledas direkt av Vesencha eller av *glavki* tänkte man inte heller på vare sig före eller efter nationaliseringen. I textilindustrin skapades ett nytt organ Nacionaltkan i december 1918 allt eftersom fler och fler fabriker togs över för att administrera de statliga textilfabrikerna under Tsentrotekstils ledning.[93] Å andra sidan hade Överkommittén för lädervaror (Glavkozj) fått i uppdrag att ”organisera de nationella företagens administration”. Överkommittén för fernissa och målarfärg (Glavlak) anförtroddes ”den allmänna administrationen” av sådana saker. Och Överkommittén för papper (Glavbum) ”förvandlades till huvudadministrationen för den statliga pappersindustrin”.[94] Dessa olika benämningar motsvarade troligen olika praktiska tillämpningar. Inbördeskrigets överhettade klimat var speciellt olämpligt för utvecklandet av ett ordentligt och enhetligt system.

Det är mycket möjligt att en av de allvarligaste bristerna i systemet med centra och *glavki*, som det fanns 42 stycken av 1920,[95] var deras oförmåga att göra något som inte hörde till deras ursprungliga funktioner och som de inte var förberedda på: de ingrep snarare än administrerade. Senare författare använde uttrycket *glavki* för något ineffektivt och behandlade det som urtypen för övercentralisering, som var en av krigskommunismens misstag. Men under dåtida förhållanden var behovet av centralisering överhängande. Reaktionen mot den första vinterns administrativa kaos var lika hälsosam som den var oundviklig.

> Kaos (sa Lenin i januari 1919) kan bara försvinna med hjälp av centralisering och att man avstår från de lokala intressen, som åstadkommit en opposition mot den centralism, som emellertid är vår enda väg ut ur vår nuvarande situation. Vi befinner oss i ett trängt läge ... därför att vi inte har genomfört en sträng centralisering.[96]

Centraliseringen var en följd av inbördeskriget, som liksom alla andra krig, fordrade koncentration i en mängd viktiga beslut – och ibland koncentration av produktionen – till en enda fråga. Så tidigt som i oktober 1918 gjorde bristen på råmaterial det nödvändigt att

---

[90] *Trudy II Verossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å. s. 396-400. För denna resolution se s. 284-285 nedan. Samma kongress antog en detaljerad resolution om industrins administration (ibid., s. 402-403).
[91] *Bjulleteni Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 6-8, 1918, s. 34-38.
[92] *Glavtabak*, nr 1, augusti 1918, s. 50.
[93] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), s. 66. För Tsentroltekstil se s. 105 ovan.
[94] Ibid., II, s. 37, 39, 72.
[95] En lista finns i L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. ? 1924) s. 100-101. En senare lista upptar ett totalt antal av 74 *glavki*, centra och Vesenchaavdelningar i november 1920. (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 4, 1921, s. 48).
[96] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 472.

stänga de minst effektiva fabrikerna inom flera olika branscher inom industrin och koncentrera produktionen till de mest effektiva.[97] Sådana beslut kunde bara göras av en stark central myndighet. När RSFSR minskade sommaren 1919 till att endast omfatta ett område lika stort som det gamla Ryssland, visade det sig att den centraliserade kontrollen över industrin var mycket lättare att genomföra då, än det skulle ha varit vare sig tidigare eller senare. Varje nytt tillfälle resulterade i ytterligare en centraliseringsgrad, som inte kunde bevaras och som kostade mängder av byråkratisk ineffektivitet.

Centraliseringspolitiken mötte snart ett enormt motstånd från provinssovnarchozerna. När den andra Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor möttes i december 1918, hade den besvärliga fiktionen att det existerade ett system av ekonomiska sovjeter parallellt med de politiska sovjeterna övergivits. Ett nytt dekret, som inte godkänts av de regionala sovnarchozerna, erkände provinssovnarchozerna såsom varande Vesenchas ”exekutivorgan”, och förvandlade de lokala sovnarchozerna – det är svårt att veta hur många sådana som någonsin bildats – till ”ekonomiska avdelningar” under de motsvarande lokala sovjeternas exekutivkommittéer. Men medan dekretet innebar ganska vidsträckta autonoma maktmöjligheter för provinssovnarchozerna, stäcktes deras reella makt genom att *glavki* och centra fick egna underordnade organ i provinsledningen. Och även om dessa organ på något obestämt sätt var förenade med provinssovnarchozen, var detta ändå ett klart steg mot centraliserad kontroll av alla industrigrenar i hela landet genom dessa *glavk* och centra i Moskva under Vesenchas högsta ledning.

Provinssovnarchozerna fick inte mycket annat kvar att administrera över än den snabbt försvinnande typ av industri, som hade ”lokal betydelse”.[98] Denna utveckling av administrationen utvecklades jämsides med den centraliserade fackföreningsorganisationens ökade inflytande över de lokala fabrikskommittéerna och andra fackföreningar,[99] och var också orsaken till fackföreningarnas starka inflytande i *glavki*.[100]

En särskild konferens med representanter ur *glavki* och sovnarchozer i april 1919 lyckades inte åstadkomma någon kompromiss eller ta reda på hur stora de centrala organen[101] hade blivit. Ändå fanns det inget område, där extrem centralisering på ett tydligare sätt visade sig omöjlig att fungera eller där någon form av decentralisering var mera nödvändig än i det dagliga arbetet i industrin.

Vad som därefter började som en hård kamp mellan centralisering och lokal självstyrelse i ekonomiska frågor blev snart en kamp mellan funktionell och geografisk decentralisering. *Glavki* representerade ett ”vertikalt” organisationssystem under vilket varje industri skulle fungera som en enskild enhet och ytterst ansvarig för denna industri inför en enda myndighet. Provinssovnarchozen motarbetade detta system till förmån för ”horisontellt” system under vilket industriföretagen i en speciell provins skulle samordnas och kontrolleras av en högre provinsmyndighet. Denna fråga införlivades med den allmänna debatten på den sjunde Allryska sovjetkongressen i december 1919 angående

---

[97] *Narodnoje Chozjajstvo* nr 12, 1918, s. 30-31.
[98] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 406-408. Man fastslog på den andra Allryska rådskongressen för folk-hushållningsfrågor att ”all produktion av lokal betydelse och dess organisation ... stannar under den lokala (provins) sovnarchosens administration” och att ”*glavki* och centra, som reglerar industrin på all-rysk basis, måste ha direkt kontakt med den lokala sovnarchosens presidium (ibid. s. 208). Men det är tveksamt om dessa försäkringar hade någon betydelse i praktiken.
[99] Se s. 230-231 nedan.
[100] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 4, 1919, s. 16-19.
[101] Ibid. nr 5, 1919, s. 40-45.

Folkkommissariatens lokalorgans ansvar inför de lokala sovjeterna och deras exekutivkommittéer. Sapronov, som på den åttonde partikongressen angripit sovnarchozsystemet för att det inkräktade på de lokala sovjeternas makt,[102] började nu angripa de impopulära *glavki* och menade att de försökte införa ”ett system med departement” i stället för ett ”system med sovjeter” dvs. ett byråkratiskt i stället för ett demokratiskt system. En annan talare förklarade att om man frågade människor ”vad som skulle försvinna efter det att man störtat Denikin och Koltjak”, skulle 90 procent svara ”*glavki* och centra”. Kalinin kom till hjälp och inflikade att ”den mest centraliserade *glavki* och den störste förtryckaren av folket var Röda Armén.[103] Debatten resulterade inte i någonting och återupptogs på den tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor i januari 1920, då Vesenchas presidium, som tillsammans med fackföreningarna stödde *glavki*, ännu en gång fick stå till svars inför representanter från provinssovnarchozerna. En resolution angående industrins administration delade upp företagen i tre olika avdelningar: företag som ingick i truster eller företag av särskild betydelse för staten, som administrerades direkt av Vesenchas centrala organ, företag administrerade av provinssovnarchozerna ”under Vesenchas centrala organs direkta ledning” och företag av lokal betydelse som bara administrerades och kontrollerades av provinssovnarchozen.[104] Den nionde partikongressen i mars 1920 antog en resolution som förklarade ”att organisationsuppgiften 'innebar', att man alltsedan man behöll och utvecklade en vertikal centralisering enligt *glavki*modellen, försökte kombinera detta med ett horisontellt underordnande av företag i ekonomiska regioner.[105] Men fraser löste inga problem. De pådrivande krafterna för en centralisering berodde på inbördeskriget och kunde knappast stoppas så länge det pågick. Reaktionen kom först med införandet av NEP och som en del av en allmän politik.

Ytterligare ett problem var förenat, ibland mycket uttryckligt, men oftast mera vagt, med angreppen på Vesenchas centraliserade organisationsform, nämligen problemet med användandet av specialister. Här upplevde man också att kraven på effektivitet kolliderade med kraven på socialism, demokrati och självstyrelse. Men problemen med specialisterna berörde också djupare frågor om partidoktrin och förutfattade åsikter. Den återuppväckte den skenbara skillnaden mellan tron på krossandet av den gamla administrationsapparaten och statens bortdöende, som Lenin påminde om hösten 1917 i *Staten och revolutionen* och det praktiska behovet, som han vid samma tidpunkt visade med lika stor skicklighet i *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?*, att överta och använda sig av den tekniska apparat av ekonomisk och finansiell kontroll, som skapats av och lämnats kvar av kapitalismen.[106] I revolutionens första skede avlöstes arbetarmaktens anarki av försök att applicera den doktrin, som hämtade inspiration från vissa delar av Lenins *Staten och revolutionen* och som påstod att det var mycket enkelt att administrera industrin och att vilken någorlunda intelligent medborgare som helst skulle kunna klara av det. I mars 1918 kunde en man anställd i Vesencha ännu skriva att det var ”förräderi mot arbetarna” att låta någon enda borgerlig ingenjör vara kvar i fabriken.[107] Men det dröjde länge innan någon verklig radikal förändring inträffade. I Skall bolsjevikerna behålla statsmakten? hade Lenin förutsett att den nya regimen skulle behöva ett mycket

---

[102] Se del I, s. 133-134.
[103] *7i Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1920), s. 197, 218, 222.
[104] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 6-7, 15-16.
[105] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, 331.
[106] Se s. 78 ovan.
[107] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 1, 1918, s. 19.

större antal än någonsin av ”ingenjörer, agronomer, tekniker, och vetenskapligt skolade specialister av olika slag”, som ”under en övergångsperiod” skulle få högre löner än andra arbetare.[108] Efter Brest-Litovsk, när Trotskij redan hade börjat ta medlemmar ur den gamla officersklassen att bygga upp Röda Armén med, förklarade Lenin rakt på sak att ”utan ledning av specialister med kunskap, teknisk skicklighet och erfarenhet är en övergång till socialism omöjlig” och han var ledsen över att ”vi ännu inte skapat sådana förhållanden att de borgerliga specialisterna vill hjälpa oss”.[109] När vänsteroppositionen kallade detta ”en återgång till kapitalistiskt ledarskap” svarade han att detta ”ledarskap” inte erbjöds kapitalisterna ”som kapitalister, utan som specialtekniker eller organisatörer”.[110] Vid den första Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor i maj 1918 talade han öppet om ”kravet att utnyttja borgerliga specialister”, och om behovet, om man lyckades genomföra socialismen, att bygga upp ”en enorm kader av vetenskapligt tränade specialister”, och att man för att kunna göra detta även måste förlita sig på ”fientliga element”. Och han upprepade: ”Vi vet att socialismen är omöjlig att genomföra utan denna hjälp.”[111]

Antalet funktionärer i Vesencha steg från 300 i mars 1918 till 2 500 sex månader senare eller om man räknar med styrelserna i *glavki* och centran till 6 000.[112] Antalet verkar ändå vara blygsamt med tanke på den enorma uppgift Vesencha hade att omorganisera den ryska industrin efter inbördeskrigets behov. Men den utsattes också för den vanliga kritiken om utbredd byråkrati, som förstärktes av vetskapen om varifrån många av de nya funktionärerna, på Lenins befallningar, hade hämtats.

”Specialist”frågan var ständigt föremål för stridigheter under de följande två åren. Vid den andra Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor i december 1918 analyserade Molotov de tjugo viktigaste *glavki*s och centras medlemmar. Av de fyrahundra berörda personerna var över tio procent tidigare arbetsgivare eller arbetsgivarrepresentanter, nio procent tekniker, 38 procent funktionärer från olika departement inklusive Vesencha och de återstående 43 procenten arbetare eller representanter för arbetarorganisationen och fackföreningar. På så sätt hade en majoritet som saknade ”förbindelser med proletariatet i industrin” bildats och *glavki* måste betraktas som ”ett organ utan något som helst samband med proletariatets diktatur”. Det var ”arbetsgivarnas representanter, tekniker och specialister”,[113] som sysslade med politik. Mensjevikdelegaten Dalin hävdade frankt att de europeiska trusterna ”var mycket litet byråkratiserade” och han upprepade mensjevikernas negativa inställning till försök att införa socialism på ett alltför tidigt stadium ”på oförberedd mark” och ”med oprövade metoder”:

> Det finns inte längre något proletariat utan bara en diktatur, men det är inte proletariatets utan den stora byråkratiska maskinens diktatur, som håller nedlagda fabriker och verkstäder i ett järnhårt grepp ... På så sätt skapas en ny borgarklass utan kulturella fördomar och vars likhet

---

[108] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 263.
[109] Ibid., XXII, s. 446.
[110] Ibid., XXII, s. 524.
[111] Ibid., XXII, s. 40-41.
[112] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 10,1918, s. 31.
[113] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.) s. 213. Enligt siffror, som Rykov uppgav två år senare bestod Vesenchas presidium och provinssovnarchozerna av 57 procent arbetare, *glavki* och centra av 51 procent och fabriksstyrelser av 63 procent arbetare. Vesenchas hela ekonomiska administration innehöll 61 procent arbetare och 30 procent specialister (*Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov*, 1921, s. 103). Många av arbetarna spelade främst en ”representativ” roll.

> med den gamla borgarklassen enbart är dess förtryck av arbetarklassen. Ni skapar en borgarklass, som inte har några skrupler när det gäller förtryck och förföljelse.

Denna ökning av vad talaren kallade ”en amerikansk borgarklass” var ansvarig för nedgången av produktionen och arbetarnas håglösa inställning och hade ett samband med de försök att muta småborgarklassen, som bl. a. manifesterade sig i den nya inställningen till mellanbönderna.[114]

Sådana angrepp påverkade sällan den fortlöpande anställningen av borgerliga ”specialister” i sovjetmaskineriet. Inbördeskriget, som gjorde deras hjälp än mer behövlig, innebar också att det var lättare att komma överens därför att man hade en gemensam fiende att försvara sig mot. ”Skall vi slänga ut dem?” frågade Lenin angående de borgare som arbetade inom den sovjetiska militära och ekonomiska apparaten. ”Man kan inte slänga ut hundratusentals människor. Och om vi slänger ut dem kommer vi att gå under.”[115] Det nya programmet, som antogs i mars 1919 innehöll en positiv passus om de borgerliga specialisterna, som arbetade ”sida vid sida med kroppsarbetarna under medvetna kommunisters ledning”.[116] Under dessa svåra månader måste administrationens effektivitet komma i första hand och man fick inte ta hänsyn till några andra kriterium. En ”vit” professor, som kom till Omsk hösten 1919 från Moskva rapporterade att ”f. d. arbetsgivare, företagare och tjänstemän sitter i ledningen för många centra och *glavki* och en oinitierad besökare, som känner till hur affärs-och industrivärlden tidigare fungerade, kommer att bli förvånad över att finna de f. d. ägarna till stora läderfabriker i Glavkozj, stora textilfabriksägare i de centrala textilorganisationerna etc.”.[117]

Vid partikonferensen i december 1919 när man redan hade vunnit inbördeskriget och det åter var möjligt att se framåt sa Lenin att ”de borgerliga specialisterna” hade gjort en fin insats:

> Vi inser det nödvändiga att ge dessa grupper ett bättre utgångsläge därför att övergången från kapitalism till kommunism är omöjlig utan medverkan av de borgerliga specialisterna och alla våra segrar, alla Röda Arméns segrar, som letts av proletariatet, och som vunnit halvproletariatet, den småägande bondeklassen, över på sin sida, har vunnits delvis på grund av vår skicklighet att utnyttja de borgerliga specialisterna. Denna politik, som vi använt oss av när det gäller militära problem, måste vi också använda när det gäller landets återuppbyggnad?[118]

Men vid den följande Allryska sovjetkongressen befann han sig åter i försvarsställning. Det var omöjligt att konstruera ett statsmaskineri ”utan hjälp av de specialister”, som man måste hämta från ”det kapitalistiska samhället”. Icke desto mindre kunde dessa absolut inte förmås att förstå ”nya förhållanden, nya uppgifter, nya behov”, även om de inte uppträdde som förrädare, ”vilket”, Lenin tillade, ”inte hade varit en tillfällig utan en ständig företeelse”. I *glavki* och centra och på sovjetjordbruken, hade det funnits ”mer kontrarevolutionära och byråkratiska element” än inom den militära administrationen. Detta berodde på att det var färre arbetare och bönder inom dessa och att det därför inte hade varit möjligt att kontrollera specialisterna. Ständig kontroll var enda möjligheten att

---

[114] Ibid., s. 25-26.
[115] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV , s. 67.
[116] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 291.
[117] G. K. Gins, *Sibir, Sojuzniki, Koltjak* (Peking 1921), II s. 429. Påståendet i L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. 1924? s. 200) att man från och med nationaliseringarna kastade ut alla kapitalister ur *glavki* motsägs av alla andra bevis.
[118] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 568.

motarbeta sådana tendenser.[119] Under denna tid får man ett intryck av att Lenin och några andra ledare för en svår men beslutsam kamp för att låta de borgerliga specialisterna behålla sin privilegierade position mot partimedlemmarnas önskan.[120] Men det var svårt att föra en sådan politik. På den nionde partikongressen i mars 1920 antogs enhälligt en resolution, som uppmanade partiarbetarna att ”sträva efter att etablera en atmosfär av kamratligt samarbete mellan arbetare och de tekniska specialister, som den proletära regimen övertagit från det borgerliga samhället”.[121] Det är egendomligt att de mest långtgående åtgärderna under krigskommunismperioden inom industrin utfördes till största delen genom f. d. borgerliga teknikers och industriägares medverkan och aktiva samarbete.

Det skulle emellertid vara ett misstag att tro att Lenin någonsin betraktade de borgerliga specialisternas medverkan som någonting annat än ett nödvändigt (och till sin natur tillfälligt) ont eller övergav sina idéer om att staten skulle styras av arbetarna själva. Det var enbart på grund av arbetarnas oförmåga eller därför att det ännu inte fanns tillräckligt många kunniga arbetare, som detta beroende av borgerliga specialister var oundvikligt:

> Ett av huvudproblemen i detta arbete (han sa det 1920 angående partiarbetet på landsbygden) är att vi inte vet hur vi skall klara av statens affärer och att effekten av det illegala arbetet från förr i världen, då vi arbetade i små grupper både här och utomlands och inte vågade tänka på hur man styr en stat, fortfarande är mycket stark även hos de av våra kamrater som befinner sig i ledande ställning.[122]

Att anklaga byråkratin blev något mycket vanligt. Vid den åttonde allryska sovjetkongressen i december 1920 angrep Zinovjev ”alla de sovjetiska statstjänstemän som tynger våra institutioner”.[123] Införandet av NEP innebar starka krav på en reduktion av överflödiga tjänstemän och Lenin var under sitt sista år mycket upptagen av byråkratins negativa inverkan.

Det är odiskutabelt att sovjetbyråkraten under dessa första år som regel var en f. d. medlem av den borgerliga intelligentian eller tjänstemannaklassen och som därför också förde med sig många av den gamla ryska byråkratins traditioner. Men samma grupp ägde också

---

[119] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 621-623. Miljutin talade också vid denna tid om ”den hemliga och ibland öppna sabotageverksamhet som specialisterna ”ägnade sig åt och ansåg att det enda som kunde förhindra detta var ”att utbilda organisatörer inom arbetarklassen”. (V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan, 1929, s. 168).

[120] Ett egendomligt och avslöjande dokument är det brev, som Lenin fått av en f. d. professor vid Voronezj jordbruksinstitut, som nu var ordförande för de statliga läderfabrikernas administration under Glavkozj och som publicerades tillsammans med Lenins svar i *Pravda* den 28 mars 1919 (Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 184-187). Författaren klagade över att borgerliga specialister och intellektuella, som arbetade för regeringen förföljdes av lägre kommunistiska tjänstemän och att också ”småaktigt skvaller och förtal, fruktlösa, förnedrande undersökningar, hot om beskjutning, rekvisitioner och konfiskeringar” också förekom. Lenin menade att en del av klagomålen kanske var överdrivna, och sa att borgerliga specialister utnyttjade sin priviligierade situation litet för mycket, men han medgav att övergrepp förekom och erbjöd å partiets vägnar ”ett kamratligt förhållande till de intellektuella”. Ett av skälen till att professorn var upprörd var att en kommunistisk tjänsteman ansåg att professorn och hans fru skulle ha gemensam säng. Lenin sa att det inte fanns tillräckligt med sängar för alla ryssar, för att alla skulle kunna ha en egen. Nästan tre år senare fördömde Lenin ”mord på ingenjörer, som utförts av arbetare i de socialiserade gruvorna, inte bara i Ural utan också i Donområdet” och chefsingenjörens för Moskvas vattenverk självmord, på grund av småaktiga förföljelser. (*Sotjinenija*, XXVII, s. 155).

[121] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 334.

[122] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 301.

[123] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 214.

den kunskap och tekniska skicklighet utan vilka den nya regimen inte hade kunnat överleva. Lenins upprepade vittnesmål 1918 och 1919 att socialism var omöjligt utan dessa ”klassfienders” hjälp var ett uttryck för revolutionens grundläggande problem.

De svårigheter som berodde på centraliseringarna och utnyttjandet av specialister upprepades ifråga om problemet med ”personligt ledarskap” och samma slags motsättningar uppstod. Kollektivitetsprincipen existerade inte i partiprogrammet och var inte heller något som man formellt uppmuntrade till i partiets doktriner. Men den hade en respektabel föregångare under Franska revolutionen. Och det verkade vara i överensstämmelse med demokratisk socialism att beslut inte enbart skulle göras av en person utan av en kollektiv grupp. Alla folkkommissarier fick ett kollegium med fem medlemmar, som han skulle rådfråga när det gällde större frågor och som hade rätt att vända sig till Sovnarkom mot hans önskan. Den första dramatiska avvikelsen från denna princip inträffade i mars 1918, när Sovnarkom, och detta var inte första gången, ställdes inför problemet med järnvägens förseningar och dåliga organisation. Lenin begärde ovillkorligen att ”en enskild ansvarig tjänsteman skulle utnämnas i varje lokalt centrum och han skulle väljas av järnvägstjänstemännens egna organisationer” och ”att man ovillkorligen måste lyda dessa tjänstemäns order”.[124] Sovnarkoms dekret i denna fråga[125] angreps häftigt av Vänstersocialrevolutionärerna och bolsjevikernas vänsteropposition och båda ansåg att detta var ett utslag av negativ centralisering. ”Förutom *administrationens centralisering*”, skrev Osinskij i vänsteroppositionens tidning *Kommunist*, ”tillkommer här dess *autokratiska* egenskaper”. Och termen ”autokratisk” var här menat att påminna om den f. d. tsarens mest avskyvärda titel.[126] Lenin framhärdade och var fullkomligt beredd att göra denna princip till allmän lag:

> Varje maskinell storindustri (skrev han i *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*) – dvs just socialismens materiella produktionskälla och fundament – kräver en absolut och strikt viljeenhet, som leder det gemensamma arbetet av hundratals, tusentals och tiotusentals människor… Men hur kan denna strikta viljeenhet uppnås? Genom att de tusendes vilja *underordnas* en persons vilja.[127]

Detta problem orsakade de flesta diskussionerna. Det var först i december 1918, när inbördeskriget pågick som bäst, som Lenin återkom till det på den andra Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor och då försökte applicera det på den nationaliserade industrins skötsel:

> Krigssituationen ger oss speciellt stort ansvar när det gäller de stora uppgifterna. Kollektivt ledarskap är ofrånkomligt när det gäller fackföreningarna. Kollegium är nödvändiga, men kollektivt ledarskap när det gäller administrativa ärenden får inte bli ett hinder för praktiska lösningar ... Vi skall ovillkorligen begära att det kollektiva administrationssystemet i sovnarchoser, *glavki* och centra, inte resulterar i prat, i författande av resolutioner och planer.[128]

Men detta förslag togs inte upp till diskussion och man kunde bara skymta svaga reminiscenser av det i den resolution som uppmanade ”att de medlemmar, som satt i de ledande kollegierna skulle känna personligt ansvar för de företag, som man anförtrott

---

[124] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 627, not 215.
[125] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 622, not 187.
[126] Beträffande dekretet se s. 445 nedan.
[127] Ibid., XXII, s. 462. [Sovjetmaktens närmaste uppgifter]
[128] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 447. [CW vol. 28 ”Speech To The Second All-Russia Congress Of Economic Councils”]

dem och för arbetet i de företag och organisationer som de stod i spetsen för".[129] Och nästan ett år senare, vid den sjunde Allryska sovjetkongressen tog Lenin upp samma problem igen:

> Det är nödvändigt att vi känner ett personligt ansvar. Liksom kollektiv diskussion är nödvändig för de grundläggande frågorna, är personligt ansvar och personlig aktivitet nödvändig för att undvika byråkrati, och för att det skall bli omöjligt att undgå ansvar. Vi behöver människor, som har lärt sig självständighet och administration.[130]

På den tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor gjorde Lenin denna fråga till huvudämne för sitt anförande och sammankopplade det med frågan om ”arbetararméer”. Hans argument var som vanligt slående och praktiska:

> Kollektivt ledarskap som den grundläggande organisationstypen för Sovjets administration är något outvecklat, som är viktigt i det första stadiet då saker och ting måste byggas upp på nytt. Men när mer eller mindre stabila former upprättats, är övergången till praktiskt arbete nära förenat med personligt ledarskap eftersom detta system mer än något annat garanterar det bästa utnyttjandet av mänskliga resurser och en verklig och inte bara verbal kontroll av utfört arbete.[131]

Men kongressens resolution bekräftade ännu en gång ”den kollektiva principen” som ”grund för den nationaliserade industrin”, och menade att personligt ledarskap kunde accepteras ”om varje speciell fackförening i de berörda fallen godkände detta”. Vid den här tiden var det klart att motståndet mot personligt ledarskap utkristalliserades i fackföreningarna. Lenin talade två gånger för detta projekt inför bolsjevikgruppen inom det Allryska fackföreningsrådet i januari och i mars 1920 och vid båda tillfällena avvisades han. Vid det andra tillfället antog gruppen några teser som framlagts av Tomskij ”Om fackföreningarnas uppgifter”, och som eftertryckligt anslöt sig till regeln om kollektivt ledarskap:

> Den grundläggande principen för uppbyggandet av organ, som skall kunna reglera och leda industrin och som ensam kan garantera medverkan från en bred icke partiansluten massa via fackföreningarna, är den nu existerande principen när kollektivt ledarskap är det gäller industrins ledning från Vesenchas presidium ner till fabriksledningarna.[132]

Lenin beslöt sig nu för att föra problemet till högsta instans och där hans egen prestige skulle ha mest inverkan, nämligen på den nionde partikongressen, som hölls under den senare delen av mars 1920. Den orsakade kongressens stormigaste debatter. Ett resolutionsförslag, som förberetts av Trotskij och som försiktigt föreslog personligt ledarskap, möttes med motförslag av Osinskij och Sapronov, som gick i spetsen för vad de kallade ”en demokratisk centralism-grupp”[133] och även av Tomskij i fackföreningarnas namn. Medan en mellangrupp var beredd att gå halvvägs genom att erkänna principen om personligt ledarskap när det gällde små industrier och i ”speciella militariserade företag”, om fackföreningarna gick med på det, kompromissade inte Tomskijs teser på någon punkt när det gällde att behålla ”de nuvarande principerna för kollektivt ledarskap inom

---

[129] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.) s. 393.
[130] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 623. [*CW* vol. 30, ”Seventh All-Russia Congress Of Soviets”]
[131] Ibid., XXV, s. 17. [*CW* vol. 30, ”Speech Delivered at The Third All-Russia Congress of Economic Councils”] Nedstenograferade referat från denna kongress publicerades inte och det enda referatet av Lenins tal är hämtat ur samtida press. För ”arbetararméer se sid. 237-238 nedan.
[132] Redogörelser för dessa diskussioner finns i Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 593, not 26.
[133] Se del 1, s. 217.

industrin".[134] Rykov, som snart skulle uteslutas från Vesenchas presidium försvarade häftigt principen om kollektivt ledarskap. Smirnov frågade varför personligt ledarskap inte införts i Sovnarkom. Och Tomskij, som sökte skylla det förhatliga påhittet på en mindre betydande person, menade att "inte Trotskij utan Krasin" hade hittat på det där med personligt ledarskap och att Lenin tvekat i två år innan han gav det sitt stöd.[135] Som vanligt lyckades Lenins tal[136] få kongressen att tänka om. Kongressens resolution, som avslutade debatten innehöll ett enhälligt godkännande av principen om personligt ledarskap och medgav att ledningen inom industrin ännu befann sig i ett försöksstadium och föreslog fyra möjliga varianter, som man skulle försöka med "på väg mot totalt personligt ledarskap" – 1. En fackföreningsledare med en ingenjör som teknisk assistent vid hans sida, 2. En ingenjör med en fackföreningskommissarie till hjälp, 3. En specialist med en eller två fackföreningsmedlemmar som assistenter, 4. Ett litet sammansvetsat kollektiv, där sådana redan fungerade effektivt, under förutsättning att ordföranden hade fullständigt ansvar för administrationen. Samtidigt beslöt man att "inga fackföreningar skulle få ingripa direkt i företagens arbete".[137] Partidisciplinen var tillräckligt stark för att göra slut på oenigheten, så snart den högsta partiinstansen hade uttalat sig. Lutvinov förklarade i den grupps namn, som just höll på att utkristalliseras som "arbetarnas oppositionsorgan", att han och hans medarbetare lojalt skulle arbeta för att det beslut, som de inte gillade skulle kunna genomföras.[138] Vid den tredje Allryska fackföreningskongressen, som samlades några dagar senare accepterades beslutet i tysto genom att man undvek att alls beröra det. Lenins och Trotskijs tal tryckte istället på det nya problemet med arbetsplikt och arbetsdisciplin.[139] I november 1920 fastslogs att kollektivt ledarskap överlevt i bara 12 procent av de nationaliserade företagen.[140] Detta uttalande var antagligen relevant för de stora företag, som kontrollerades av Vesenchas centrala organ. Av de som man kunde få upplysningar om, allt som allt 2 051, leddes 1 783 av en enda man i slutet av 1920.[141]

Det finns inte mer statistik över den industriella produktionen under krigskommunismens period än över jordbruksproduktionen och den som finns grundar sig också mest på gissningar. Produktionen inom industrin gick ner ännu mer än inom jordbruket. Den individuelle arbetarens minskade produktionsresultat var troligen större i industrin (eftersom man till alla övriga orsaker också måste lägga undernäring)[142] och till detta kom att antalet arbetare i industrin stadigt minskade, vilket inte var fallet inom jordbruket. Nedgången var en ständigt fortlöpande process eftersom produktionsstopp i den ena industrin, oftast hindrade andra industrier, som var beroende av den första att fortsätta produktionen. Inte förrän 1919 började den industriella krisens verkliga effekt bli kännbar. De lager som existerade när revolutionen började hade nu tagit slut och inbördeskriget eller de allierades blockad hade i allmänhet hindrat regimen från att skapa

---

[134] Trotskijs resolutionsförslag och de två motförslagen finns i *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 513, 535, 537-539.
[135] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 140, 168, 169.
[136] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 102-108, 109-115.
[137] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 332-339.
[138] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 257.
[139] Se s. 240-242 nedan.
[140] *Narodnoje Chozjajstvo*, november 1920, s. 12.
[141] Ibid., nr 4, 1921, s. 56.
[142] Enligt en uträkning av en arbetares produktionsförmåga i den tunga industrin 1920 uppgick den till 39 procent av 1913 års siffror och i den lättare industrin till 57 procent. (L. Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. ? 1924, s. 190). Den lättare industrin låg för det mesta på landsbygden och förhållandena där liknade de som existerade inom jordbruket.

nya förråd av varor. Turkestan, den enda källa som producerade råbomull, var avstängd ända till hösten 1919. De baltiska länderna, som i huvudsak odlade lin övergavs och man började inte handla med dem förrän 1920. Oljekällorna i Baku och Kaukasus förlorades helt och hållet sommaren 1918 och återvanns inte förrän i slutet av 1919. Och inte förrän 1920 fick man åter kontroll över kol- och järnfyndigheterna i Ukraina. Bränslesituationen var en av huvudorsakerna till industrins kollaps. Enligt en uppskattning, som gjordes i maj 1919 fick industrin då bara 10 procent av sitt normala kraftbehov tillgodosett.[143] Under de båda vintrarna 1918-19 och 1919-20 var kylan mer än hungern antagligen en av de huvudsakliga orsakerna till människornas lidanden och brist på effektivitet. En annan viktig faktor, som samtidigt var en del av och en bidragande orsak till den katastrofala situationen, var de ryska järnvägarnas krisartade läge. Av 70 000 verst järnväg i europeiska Ryssland var bara 15 000 farbara på grund av världskrigets och inbördeskrigets förstörelse. Vagnar och lok var lika förstörda. I slutet av 1919 när krisen nått sin kulmen var mer än 60 procent av ett totalt antal av 16 000 lokomotiv obrukbara.[144] Alla dessa faktorer medverkade till att skapa en situation där, som den tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor registrerade i januari 1920 ”landets produktionskrafter inte helt och fullt kan utnyttjas, och ett avsevärt stort antal av våra fabriker och verkstäder står stilla”.[145]

Men kanske det mest slående symptomet på industrins situation var att industriproletariatet minskade. I Ryssland, där de flesta industriarbetare var f. d. bönder, som sällan klippt av alla sina band med landsbygden och ibland regelbundet återvände dit för att hjälpa till med skörden, resulterade den kris i städerna och fabrikerna och därmed hunger, arbetsstopp, arbetslöshet, inte i den typ av proletära arbetslöshetsproblem, som existerar i de Västeuropeiska länderna utan i en massflykt av industriarbetare från städerna och en återgång till bondelivet. Spridningen av industrin under den första revolutionsvintern hade redan satt igång denna rörelse. Bucharin talade på den sjunde partikongressen i mars 1918 om proletariatets upplösning.[146] Processen påskyndades när inbördeskriget åter svepte hundratusentals utarmade och uttröttade människor i armarna på än den ena sidans än den andra sidans beväpnade styrkor. Industrin led mest av mobiliseringen och den kollaps som drabbade det komplicerade systemet av tillgång och efterfrågan. Krasin talade i slutet av 1918 om den ”smäll” som den snabba evakueringen av Petrograd åstadkom ”under inflytande av panisk rädsla” då Brest-Litovskpakten ingicks, och som resulterade i ”Petrograd-industrins nästan fullständiga kollaps”.[147] Ungefärliga siffror bekräftar att antalet industriarbetare minskade först och snabbast i Petrograd-området, där antalet arbetare i slutet av 1918 inte uppgick till mer än halva det antal, som fanns två år tidigare. Rudzutak gav en alarmerande rapport på den andra Allryska fackföreningskongressen i januari 1919:

---

[143] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 49.
[144] Den mest fullständiga sammanfattningen av krisen inom transportväsendet finns i Trotskijs rapport till den åttonde Allryska sovjetkongressen i december 1920 (*Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov*) (1921), s. 154-175 [”Vägen till en enhetlig ekonomisk plan”]. För det berömda ”System nr 1042” och Trotskijs lyckade försök att förbättra transportsituationen se sid. 417-418 nedan.
[145] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 22.
[146] *Sedmoj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1924), s. 33, 45.
[147] *Trudy Vserossijskogo Sjezda* Sovetov *Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 75.

> Vi kan i ett stort antal industriområden se hur arbetarna, på grund av industriproduktionens nedgång, absorberas av bondeklassen och istället för en befolkning av arbetare få vi nu en befolkning av halvbönder eller ibland av rena bönder.[148]

Uträkningar som grundar sig på fackföreningsstatistik för hela det område som befann sig under Sovjets kontroll 1919 visade att antalet industriarbetare hade sjunkit till 76 procent av den totala summan 1917, i byggnadsindustrin till 66 procent och vid järnvägen till 63 procent.[149] En tabell som publicerades några år senare visade att antalet industriarbetare ökade från 2 600 000 1913 till 3 000 000 1917 och sedan fortsatte att sjunka till 2 500 000 1918, till 1 480 000 1920-21 och till 1 240 000 1921-22 vilket var hälften av det totala antalet 1913.[150] I den viktiga Bryanska järn- och stålindustrin var, enligt en rapport i maj 1919 78 procent av arbetarna närvarande i januari 1919, 63 procent i juli 1919, 59 procent i januari 1920 och 59 procent i april 1920. Den kvalificerade arbetskraften hade de största frånvarosiffrorna. Våren 1920 uppmanade Vesencha till bildandet av ”front-arbetare” i sextio av de viktigaste metallindustriföretagen. Och man påstod att frånvaro-frekvensen i Kolomenskijfabrikerna sjönk från 41 procent i januari 1920 till 27 procent i maj 1920. De allmänna slutsatser man kunde dra av rapportens siffror var att ”den ryska metallindustrin hade kommit in i en återvändsgränd”.[151] Tomskij, som i januari påminde om att hela den deprimerade situationen berodde på ”den allmänna produktionsned-gången, arbetets enormt låga produktivitetsresultat, och alltför litet utnyttjande av de fabriker, som ännu fungerar” och sökte huvudorsakerna ”i de friska och arbetsdugliga (1) människornas flykt ut på landsbygden (2), in i armén (3), till arbetarkommuner och sovjetjordbruk (4) och till hantverksindustrin på landsbygden och produktionskooperati-verna (5) och till statliga tjänster (livsmedelsavdelningar, inspektionstjänster, armén etc.) och i det faktum att rekryteringen från landsbygden till industrin avstannat.[152] Den brittiska arbetardelegation som besökte Sovjet under våren la märke till fabriksarbetarnas ”trasiga och hungriga uppsyn” och fick veta att bönderna anställde arbetskraft för högre löner” plus massor med mat, som arbetarna i städerna inte får”.[153] Hur svåra förhållan-dena på landsbygden än var under krigskommunismperioden var de ändå alltid bättre än i städerna och fabrikerna. Hösten 1920 hade befolkningen i de fyrtio största provinserna sjunkit sedan 1917 med 33 procent från 6 400 000 till 4 300 000, och befolkningen i femtio andra stora städer med 16 procent från 1 517 000 till 1 271 000. Ju större städer, desto större befolkningsminskning. Petrograd förlorade 57,5 procent av sin befolkning på tre år, Moskva 44,5 procent.[154]

Siffrorna verkade vara tillräckligt katastrofala. Men eftersom arbetets produktivitet sjönk ännu mer än dess numerära styrka, var produktionsnedgången mycket större än enbart ett minskat antal arbetare skulle ha resulterat i. Publicerad statistik visade att produktionen sjönk i alla industrigrenar ända fram till 1920. De största minskningarna inträffade i järnmalms- och gjutjärnsproduktionen, som 1920 föll till 1,6 respektive 2,4 procent av

---

[148] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), 1 (Plenumy), s. 138.
[149] Dessa siffror har hämtats ur en artikel av S. G. Strumilin i Vesenchas publikation *Dva Goda Diktatury Proletariata*, 1917-1919, (u.å.), s. 17-18, som klart medger det omöjliga att ge extra uppgifter. Fackföreningsuppgifterna för 1919 är antagligen överdrivna.
[150] J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 317.
[151] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 9-10, 1920, s. 2-6. Statistik från speciella fabriker eller industrier, där sådan finns, är i allmänhet mer tillförlitlig än vanlig statistik.
[152] *Rezoljutsii Tretego Sjezda Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 25.
[153] *British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 18.
[154] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 1 december 1920.

1914 års produktion. Oljeproduktionen hade de bästa siffrorna och 1920 producerades 41 procent av 1913 års produktion. Näst bäst var textil och kol, som hade 27 procent, men det var vanligt med procentsatser på mellan 10 och 20.[155] En sammanräkning av värdet i förkrigsrubel visar att produktionen av färdiga varor bara uppgick till 12,9 % av 1913 års värde 1920 och produktionen av halvfabrikat till 13,6 procent.[156] Den paradox som uppstod att inrättandet av ”proletariatets diktatur” följdes av en markerad minskning både till antal och speciell betydelse för ekonomin av den klass i vars namn diktaturen utövades.[157] Som en följd av detta minskade Vesenchas auktoritet och var efter 1919 inte viktigare än de andra kommissariaten, som sysslade med olika delar av ekonomin och lämnade därmed huvudansvaret åt Narkomprod, som eftersom den sysslade med sädrekvisitioner, var nyckeldepartementet under krigskommunismen. Vesenchas roll som ett överekonomiskt organ övertogs slutgiltigt av Arbets- och Försvarsrådet (STO).[158]

När inbördeskriget slutade skulle detta egentligen ha haft en stimulerande effekt på industrin och lösgöra olika krafter, men i stället tycktes detta leda till ett motsatt resultat. Skälen för detta var delvis psykologiska. Då den speciella påverkan som kriget hade försvann, ledde detta till att man slappnade av. Den trötta befolkningen saknade energi och vilja att resa sig igen. Men den fortsatta nedgången hade också praktiska orsaker: industrins pågående upplösning, maskinernas dåliga kondition och de uttömda förråden hade haft svårartade effekter som inte kunde repareras omedelbart. Den nionde partikongressen i mars 1920 kunde för första gången överföra intresset från inbördeskriget till vad Lenin kallade ”oblodiga fronten” för ekonomisk återuppbyggnad.[159] Men på det hela taget dominerades hela 1920 av en sorts passivitet, som avbröts av en serie framgångsrika segrar över polackerna och över Wrangel. I december på den åttonde Allryska sovjetkongressen, ursäktade Rykov Sovjets industriella produktionsnedgång och sovjetarbetarens låga produktivitetskapacitet med att liknande saker också hänt i Tyskland, i England och i USA och förutsåg ”början till ett allmänt ekonomiskt uppsving”.[160] Årets bok i ekonomiska frågor var Bucharins *Övergångsperiodens ekonomi*. Bucharin förutsåg kapitalismens nära förestående fall (och ställde sig därmed positiv till den optimistiska atmosfär som dominerade Kominterns andra kongress i juli 1920) och han fortsatte med att proletariatets revolution måste bryta sönder inte bara det kapitalistiska samhällets politiska utan också ekonomiska apparat. Detta skulle naturligtvis innebära en övergångsperiod med minskad produktion:

> Anarki inom produktionen, eller med professor Grinevetskijs ord ”den revolutionära upplösningen av industrin” är ett historiskt oundvikligt stadium, som inga upprörda beklaganden kan

---

[155] *Za Pjat Let* (1922), s. 406-408. Detaljerade siffror för kolgruvorna i Donområdet finns i *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 47-49.
[156] Ibid., III, s. 180-181.
[157] Detta var ett vanligt argument från mensjevikhåll och från andra kritiska opponenter: Lenin svarade i maj 1921 att ”även när proletariatet måste genomgå en period av deklassering, kan det ändå arbeta för att erövra och hålla kvar makten.” (*Sotjinenija*, XXVI, s. 394).
[158] L. Kritsman, som lägger märke till Vesenchas förlust av betydelse, räknar upp flera förlorade funktioner under 1920 som övertogs av Narkomprod och andra kommissariat (*Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. ! 1924, s. 208). Lenin beskriver Narkomprod 1921 som ”ett av de bästa departementen” (*Sotjinenija*, XXVI, s. 248). När det gäller STO se s. 415 nedan.
[159] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 107. [”Centralkommitténs verksamhetsberättelse den 29 mars 1920 på RKP(b):s 9:e kongress”]
[160] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 89-90. Å andra sidan varnade Rykov kongressen för att ”gamla förråd, som ärvts från borgarna ”nu var tömda och att ”arbetarna och bönderna måste visa om de bara kan utnyttja vad de övertagit eller själva kan producera vad de vill ha,” ibid., s. 94.

> hindra. Den kommunistiska revolutionen, som vilken annan revolution som helst, får också uppleva en försämring av produktionskrafterna.[161]

En senare författare jämförde revolutionens destruktiva tendenser på det ekonomiska området med en överbefälhavare som spränger en bro eller hugger ner en hel skog för att åstadkomma fri sikt åt sitt artilleri: ”åtgärder som är direkt ineffektiva ur ekonomisk synpunkt kan vara effektiva för revolutionen”.[162] Det ekonomiska kaos och industrins kollaps kan ses som milstenar på vägen till socialismen. Dessa teorier liksom andra som utvecklades under krigskommunismperioden, var efterrationaliseringar av något som man inte väntat men som man inte hade kunnat undvika. Och de industriella kontrollåtgärder som man införde efter detta ökade den allmänna misstron mot krigskommunismen. Men ändå är det rättvist att för det första inse att orsaken till industrins kollaps berodde på förhållanden som låg mycket djupare än organisatoriska missgrepp och att man därför inte kunde acceptera de senare tendenserna att skylla svårigheterna på *glavkis* och Vesenchas byråkratiska misstag, och för det andra att krigskommunismens slutgiltiga bankrutt inte så mycket berodde på industrins kollaps som på misslyckandet att utveckla en jordbrukspolitik, som kunde utverka ett tillräckligt stort livsmedelsöverskott av bönderna att föda städer och fabriker med. Övergången från krigskommunism till NEP påverkade industrin, liksom den påverkade alla delar av Sovjets ekonomi. Men dess direkta tvingande orsaker låg utanför den industriella politikens område.

(c) Arbetarklassen och fackföreningarna

Inbördeskriget sopade bort den tvekan och oklarhet som förvirrat arbetsmarknadspolitiken under den nya regimens första månader. Denna helt dominerande nationella uppgift gjorde det naturligt och nödvändigt att gå vidare med att genomdriva planer på att dirigera och behärska arbetet. Frågan om förhållandet mellan fackföreningarna och staten blev förrädiskt enkel genom att bägge två för att överleva var beroende av om de kunde mobilisera all arbetskraft och varje maskin för att stöda den militära kampen mot de ”vita” arméerna och hjälpa dem till seger. Under krigskommunismen blev arbetsmarknadspolitiken en fråga om att få tag i arbetare till krigsansträngningen och sända dem dit där de bäst behövdes. Fackföreningarna blev det redskap varigenom denna politik effektivast kunde genomföras. Så länge inbördeskriget varade syntes alla principfrågor klara och odiskutabla.

I ett påbud av den andra juli 1918 togs det första, knappt märkbara steget mot upprättande av en ny kontrollapparat. Där reglerades villkoren vid kollektivavtal mellan å ena sidan fackföreningar som arbetarnas representant, å den andra arbetsgivare eller fabriksledning. Den viktigaste artikeln i påbudet gav Narkomtrud rätt att om arbetsgivaren underkände den överenskommelse fackföreningen erbjöd befalla dess genomförande.[163] Denna artikel syftade egentligen blott till att använda tvångsmetoder mot halsstarriga arbetsgivare men gav i verkligheten Narkomtrud obegränsad rätt att tillsammans med fackföreningarna bestämma anställningsvillkor; detta blev dess enda varaktiga resultat. RSFSR:s första lag

---

[161] N. Bucharin, *Ekonomika Perechodnogo Perioda* (1920), s. 48. Grinevetskijs citerade arbete *Poslevoennye Perspektivy Russkoj Promysjlennosti* skrevs 1918. Trotskij hade redan tröstat den tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningsfrågor i januari 1920 med reflektionen ”Historien säger oss, kamrater, att varje övergång från ett ekonomiskt system till ett annat, alltid kostat oräkneliga offer, inklusive ekonomiska sådana.” (Trotskij, *Sotjinenija*, XV, s. 55 [Arbetsmobiliseringen]).
[162] L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. ? 1924, s. 56).
[163] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, Nr 48, art. 568.

om arbete antagen av VTsIK den 10 oktober 1918 och kungjord sex veckor senare[164] – innehöll den legala grunden till arbetsorganisationen under krigskommunismen. Paragrafer i denna lag bekräftade redan befintliga lagbestämmelser om arbetarskydd och bestämde att lönetariffer skulle utarbetas av fackföreningarna i samråd med arbetsgivare eller chefer och godkännas av Narkomtrud. Men som Narkomtruds personal i praktiken utsågs av fackföreningarna var detta godkännande föga mer än en formalitet; kollektivavtalet kom helt ur bruk. Detta var en logisk följd av krigskommunismens teori och praktik. I teorin var staten den huvudsakliga arbetsgivaren efter dekretet av den 28 juni 1918 som nationaliserade all större industri. Arbete var en sorts insats för samhället; den kapitalistiska uppfattningen om ett kontrakt för köp och försäljning av arbetskraft utgjorde ett passerat stadium. Vid lönesättningen skulle arbetets svårighetsgrad eller farlighet, dess nivå av ansvar och krävda kvalifikationer beräknas. Ackord som redan godkänts av fackföreningsrörelsen i dess bestämmelser från april 1918[165] behandlades som icke blott godkända utan som normala och räknades i fortsättningen utan opposition som en självskriven företeelse i Sovjetunionens lönepolitik.

Arbetslagen av år 1918 fastslog den allmänna arbetsplikten, uppvägd av arbetarens rätt till arbete enligt sina kvalifikationer och till korrekt lön. Denna rätt inskränktes i ett senare tillägg av tvånget att acceptera tillfälligt arbete av annan sort om intet passande arbete var förhanden. Men lagen undvek den stora frågan om sitt genomdrivande och de tvångsmetoder som då skulle användas. Också tidigare, i september 1918, hade ett dekret utfärdats som förbjöd arbetslösa att vägra utföra ett erbjudet uppdrag vid förlust av arbetslöshetsunderstödet.[166] Men inget annat straff bestämdes; och där de arbetslösas naturliga reaktion var att bege sig ut på landsbygden blev detta påtryckningsmedel föga verkningsfullt. I ett dekret av den 29 oktober 1918 förvandlades arbetsförmedlingarna till lokala avdelningar av Narkomtrud och blev den enda och obligatoriska kanalen vid anställningar både för arbetare och arbetsgivare. Men dekretet innehöll intet nytt påtryckningsmedel mot arbetsvägran av personer ur arbetarklassen.[167] Samma månad utfärdades ett dekret som gav formell rätt att inkalla medlemmar av bourgeoisien, kvinnor såväl som män mellan 16 och 50 år, till samhällsnödvändigt arbete. Alla medlemmar av bourgeoisien mellan 14 och 55 försågs med arbetsböcker. Dessa måste framvisas om de skulle ta ut ransoneringskort eller tillåtelse att resa och godkändes därvid blott om de visade att bärarna utförde samhällsnyttigt arbete.[168]

Arbetsorganisationens utseende framträdde klart vid andra Allryska fackföreningskongressen i januari 1919. Inbördeskriget rasade; en månad tidigare hade den andra

---

[164] Ibid., Nr 87-88, art. 905.
[165] Se ovan s. 126-127.
[166] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 64, art. 704.
[167] Ibid., nr 80, art. 838.
[168] Ibid., nr 73, art. 792. Arbetsboken hade symbolisk betydelse för Lenin som redan i september 1917 hade skrivit: ”Varje arbetare har en arbetsbok. Den förnedrar honom inte, även om det *för närvarande* utan tvekan är ett dokument över kapitalistiskt löneslaveri, ett vittnesbörd om att en arbetande tillhör en eller annan parasit. Sovjeterna kommer att införa arbetsbok för *de rika*, och *sedan* efterhand även för hela befolkningen… Den blir ett vittnesbörd om att det inte längre finns några ”arbetare” i det nya samhället, men inte heller någon *som ej skulle arbeta*.” (*Sotjinenija*, XXI, s. 263 [*Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?]*). Arbetsbok för arbetarna – och då bara för dem i Moskva och Petrograd – infördes först genom ett dekret i juni 1919; Röda arméns och flottans personal fick också arbetsböcker. (*Sobranie Uzakonenii, 1919*, Nr 28, art. 315).

Allryska råds-kongressen för folkhushållningen gjort en framstöt mot centraliserad kontroll över industrin; och Lenin hade nyligen talat om ”centralisering” och ”tillbakavisande av rent lokala intressen” som enda medlet mot kaos.[169] Under sådana omständigheter gav sig fackföreningskongressen med sina över 600 delegater varav 450 bolsjeviker åter i kast med frågan om fackföreningarnas förhållande till staten. Den blev åter hett omstridd. En obetydlig grupp anarkister ville se all makt hos självständiga fackföreningar, 30 mensjeviker röstade för ett förslag som fastslog principen om fackföreningarnas oavhängighet och tillbakavisade sovjetmaktens anspråk på att företräda arbetarna; 37 ”internationella socialdemokrater”, anförda av Lozovskij, krävde mer försiktigt att fackföreningarnas verksamhet skulle avgränsas från statsorganens och vidhöll att ett upptagande av fackföreningsrörelsens organ i statens ”vid revolutionens nuvarande stadium” skulle vara ”meningslös”.[170] Kongressens överväldigande majoritet godkände bolsjevikernas resolution som Lenin stödde i ett långt tal och godkände därmed principen om ”förstatligande”[171] fastän denna skulle genomföras inte genom sammansmältning av fackföreningarnas och statens organ utan som ett ”helt oundvikligt resultat av deras konvergerande, nära och samverkande arbete och av den förberedelse till uppgiften att sköta statsapparaten och alla ekonomiska kontrollorgan som fackföreningarna givit de breda arbetarmassorna”.[172] Resolutionen tillät en viss osäkerhet att råda även i fortsättningen i frågan huruvida staten långsamt skulle uppsluka fackföreningarna eller dessa staten. Men Folkkommissarien för arbete, Schmidt, som varit sekreterare i Fackföreningarnas allryska centralråd och hade detta att tacka för sin utnämning till folkkommissarie framhöll taktfullt principen om fackföreningsrörelsens initiativkraft:

> Kommissariatets roll ... måste vara att ge de rekommendationer och planer som fackföreningarna utarbetat obligatorisk verkan. Ja, än mer, kommissariatet skall icke blott avhålla sig från att träda fackföreningarnas rättigheter för när utan kommissariatets organ måste till och med ... utgöras av fackföreningarna själva så långt som det är möjligt. Vi i centrala positioner handlar konsekvent efter denna princip.

Allryska centralrådet fastslog tveklöst att Narkomtruds arbete var ”ett och samma” som fackföreningarnas:

> Grunden för dess arbete är de önskningar fackföreningarna uttalar under vardagsarbetet och deras formella avgöranden och beslut, fattade vid kongresserna. Dessa avgöranden vidarebefordras till Kommissariatet för arbete vilket i sin egenskap av redskap för statsmakten ombesörjer deras genomförande.

Schmidt förklarade vidare att Folkkommissarien själv utsågs av fackföreningarnas centralråd och att Narkomtruds hela kollegium utgjordes av centralrådets representanter. Allt som saknades var att man borde upprätta lika nära samordning mellan Narkomtruds

---

[169] Se s. 203 ovan.

[170] De tre förslagsutkasten kan läsas i *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 72-78, 92-94, 94-96, röstsiffrorna ibid., I, s. 97.

[171] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 490; detta ord, *ogosudarstvlenie*, blev ett vanligt slagord i fackföreningsgrälet. Det tillämpades också vid enstaka tillfällen på industrins nationalisering men i det sammanhanget användes vanligen ordet *natsionalizatsija*.

[172] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 96-97. När Rjazanov stödde bolsjevikernas resolution framhöll han att ”vårt ideal är inte fortsatt förstatligande utan av-statligande av heta samhällslivet” (ibid., I, s. 69) – ett inte alls ovanligt tillfälle som visar hur uppfattningen om att staten skulle dö bort åberopades för att legitimera en direkt förstärkning av statsmakten.

och fackföreningarnas lokala representanter.[173] En antydan om den tysta överenskommelsens andra sida framgick dock av detta yttrande som undslapp Tomskij:

> Vid en tidpunkt när fackföreningarna bestämmer löner och arbetsvillkor och när även utnämningen av Folkkommissarien för arbete beror på vår kongress kan strejker inte förekomma i Sovjetryssland. Låt oss göra detta klart.[174]

Detta klara uttalande om politiken på en livsviktig, praktisk punkt hade större betydelse än den teoretiska osäkerhet som fortfarande omgav fackföreningarnas förhållande till staten.

Andra fackföreningskongressen försökte också att för första gången konstruera en enhetlig lönepolitik. En mensjevikisk delegat argumenterade för att man skulle uppliva praktiken med kollektivavtal.[175] Men han var före eller efter sin tid. Lagen om arbete hade anförtrott vad som faktiskt var den ensidiga bestämmanderätten över lönerna till fackföreningarna i samråd med arbetsgivarna och givit Narkomtrud den formella rätten att godkänna; under krigskommunismen fattades de viktigaste besluten om lönenivån av VTsIK och Sovnarkom. Kongressresolutionen talade om att arbetarna inför fackföreningarna och fackföreningarna inför proletariatet i dess helhet hade ansvar för att en ökad produktivitet skulle kunna genomföra den ekonomiska återuppbyggnaden av landet. Lönepolitiken måste grundas på tävlan och materiell uppmuntran, dvs, på principen om ackord och bonus eller där ackord var oanvändbart på strängt fastlagda produktionsnormer. Lönetarifferna skulle indelas i grupper där de två högsta reserverades för ”de högsta befattningshavarna inom teknik, handel och administration” respektive för ”liknande personal på medelnivå”. Alla grupper, tjänstemän såväl som arbetare, indelades i tolv underavdelningar efter yrkesskicklighet; inom varje grupp var spännvidden mellan underavdelningarna lika stor och variationen mellan den första och den tolfte gruppen stod i proportionen 1:1,75.[176] Fastän detta var långt från det hypotetiska idealtillståndet med lika löner för alla innebar det dock att spridningen i löner mellan skolad och oskolad arbetskraft blev mindre än den varit innan 1914.[177] När Schmidt rapporterade inför kongressen i detta ärende framhöll han att ”kärnan inom arbetarklassen utgörs av medelutbildade arbetare” och att det var mycket viktigt att denna kärna skulle få mer rättvis betalning. Men en talare framhöll att löneskalorna tyngde orättvist på ”den kvalificerade delen av proletariatet”.[178] De nya tarifferna godkändes för Moskva med omgivningar genom ett dekret från VTsIK, publicerat den 21 februari 1919 men med retroaktiv verkan från första februari. Genom detta dekret fastställdes en vuxen arbetares minimilön till 600 rubel i månaden och den högsta lönen för de mest kvalificerade inom

---

[173] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 98-99.
[174] *H...skij, Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1919), s. 96. Zinovjev som hade erbjudit den första fackföreningskongressen statligt stöd till strejkfonder (se ovan, s. 121) meddelade den tredje kongressen i januari 1920 att eftersom fackföreningarna inte längre behövde strejkfonder kunde dessa användas för att bilda en internationell fond för revolutionära fackföreningar i andra länder (*Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), s. 14. Vilda strejker fortsatte att förekomma gäng efter annan t. o. m. vid inbördeskrigets höjdpunkt: vid fackföreningarnas centralråd 1919 lade Sljapnikov fram ett förslag där det begärdes att fackföreningarna skulle försöka undanröja arbetarnas svåra bekymmer och sålunda ”med all kraft kämpa mot upplösande strejktendenser genom att förklara för dem dessa metoders katastrofala natur” (citerat ur opublicerade dokument i *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1933), s. 869-870).
[175] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), i (Plenumy), s. 156-157.
[176] Ibid., I (Plenymy), s. 153-154.
[177] Detta framgår av A. Bergson, *The Structure of Soviet Wages* (Harvard, 1944), s. 182.
[178] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov*, i (Plenumy), s. 152, 157.

administrationen blev 3 000 rubel i månaden. Högre löner kunde utbetalas endast genom speciella beslut av Sovnarkom i varje enskilt fall. Tre veckor senare fastställde ett ytterligare dekret de procentsatser enligt vilka, med riktvärdet 100 satt på Moskva-skalorna, dessa skulle tillämpas i övriga landet.[179]

I april 1919 fastställde ett dekret om ”ansvariga politiska arbetares” löner att folkkommissarierna, medlemmarna av VTsIK och ett fåtal andra tjänstemän ur det högsta skiktet skulle få 2 000 rubel i månadslön – eller två tredjedelar av summan för den högsta gruppen av teknisk och administrativ personal.[180] Prishöjningar ledde i augusti 1919 till en justering uppåt av skalorna. Den lägsta lönen höjdes från 600 till 1 200 rubel, den högsta från 3 000 till 4 800[181] men tendensen att jämna ut löneskillnaderna vårdades omsorgsfullt. Även om under krigskommunismens första tid inget försök gjordes att genomföra idealtillståndet med lika löner måste man erkänna att principen om utjämning fungerade som en effektiv broms på de tendenser till större lönedifferentiering som berodde på andra orsaker. Dessa tendenser skulle dock snart göra sig gällande.

En viktig del av den andra fackföreningskongressens arbete var de framsteg man gjorde mot en konsolidering av fackföreningsrörelsens organisation. Den första kongressen hade fastslagit den allmänna principen att fackföreningarna skulle organiseras som industriförbund, inte yrkesförbund, och att ”trångt fackinriktade” arbetargrupper skulle sugas upp så att alla arbetare på ett företag skulle tillhöra samma fackförening.[182] Försök gjordes att tillämpa dessa regler; en källa beskriver hur de små, självständiga fackföreningarna vid gummifabriken Treugolnik i Petrograd kördes bort hösten 1918; arbetarna skrevs in i kemiarbetarnas fackförening.[183] Men framstegstakten var låg. Den andra kongressen anmärkte att genomförandet av denna avsikt hade fördröjts av ”de politiska och ekonomiska fördomar som skiljer arbetaren från kontorsanställda och teknisk personal” och menade att ”efter ett år av proletariatets diktatur” var det nu tid att genomföra besluten. Fackföreningarna skulle ta ansvar över att man ”arbetade korrekt på företaget eller institutionen, genomdrev arbetsdisciplin bland arbetarna och lydde de regler för lönesättning och produktivitetsnormer som fackföreningen bestämt”; de skulle försöka tvinga alla att bli medlemmar ”genom allmänna arbetarmöten”. Alla fackföreningar och deras individuella medlem mar skulle vara bundna av Allryska fackföreningskongressens beslut, och fackföreningarnas allryska centralråd befullmäktigades att handla i kongressens ställe och att fatta bindande beslut i dess namn mellan dess sammanträden.[184] När organisationen förbättrades ökade fackföreningarnas medlemsantal hastigt; den uppgivna siffran steg

---

[179] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 5, art. 52; nr 15, art. 171. Löneskalan i Petrograd låg på 120 % i jämförelse med Moskva och för arbetare på Murmanskjärnvägen norr om Petrosavodsk sprang den upp till 125 % (troligen på grund av de särskilt svåra arbetsförhållandena där). Alla andra städer (utom Jaroslavl som stod i 100 %) hade lägre löneskalor än Moskva och landsbygden lägre än städerna; den lägsta noteringen är 45 % i norra Kaukasus. Man kan tveka om i vilken mån dessa sinnrika beräkningar verkligen användes.

[180] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 18, art. 206. I oktober 1919 höjdes åter lönerna för ”ansvariga politiska arbetare” för att hålla takten med de ökande priserna. Den högsta kategorin fick 4 200 rubel i månaden (ibid., nr 50, art. 489). I juni 1920 kom en ytterligare höjning som förde upp samma kategori till 7 600 rubel (*Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 53, art. 231). Därefter under krigskommunismen blev utbetalning av löner i pengar meningslös och efter införandet av NEP publicerades för det mesta inte de av myndigheterna fixerade löneskalorna.

[181] Ibid., nr 41, art. 396.

[182] *Pervyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1918), s. 375.

[183] *Professionalnye Sojuzy SSSR*, utg. J. K. Milonov (1927), s. 164.

[184] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), i (Plenumy), s. 191-193

från 1 500 000 vid julikonferensen 1917 till 2 600 000 vid tiden för den första kongressen i januari 1918 och till 3 500 000 vid den andra kongressen i januari 1919.[185]

När den andra fackföreningskongressen samlades i januari 1919 stod inbördeskriget ännu inte på sin höjdpunkt och ekonomin i sin helhet hade ännu inte kopplats på för att möta krigets krav. Under de närmaste två månaderna tog man ett stort steg framåt i detta hänseende. Åttonde partikongressen samlades i mars 1919 i en atmosfär av annalkande storm. Kongressens viktigaste formella uppgift var att anta ett nytt partiprogram som skulle ersätta det sedan länge igendammade av 1903. Hittills hade partiet inte haft något tillfälle efter revolutionen att klarlägga sin inställning till fackföreningarna. Nu förklarade de att ”industrins organisationsapparat” måste vila på dem i första hand och tillade med ett uttryck som senare skulle orsaka besvär att ”fackföreningarna måste komma därhän att de faktiskt koncentrerar i sina händer hela förvaltningen av den samlade folkhushållningen som en enhetlig ekonomisk helhet”. Men nyckeln till fackföreningarnas huvudsakliga uppgift under den nödsituation inbördeskriget utgjorde kunde hittas i en annan paragraf av programmets ekonomiska avsnitt:

> Det maximala utnyttjandet av statens hela tillgängliga arbetsstyrka, dess korrekta fördelning och omfördelning både mellan olika geografiska områden och olika delar av landets ekonomi vilket allt är oundgängligt för att uppnå den planerade utvecklingen av landets ekonomi måste utgöra sovjetmaktens omedelbara uppgift inom den ekonomiska politiken och kan genomföras av denna endast i nära samarbete med fackföreningarna. Sovjetmakten måste med fackföreningarnas deltagande mobilisera varje arbetsfähig person i hela befolkningen för att utföra bestämt samhälleligt arbete och detta måste tillämpas i ojämförligt mycket bredare och mer systematisk utsträckning än hittills.

Programmet tillade att ”det socialistiska produktionssättet kan säkras endast på en grund av kamratlig disciplin bland arbetarna” och överlämnade åt fackföreningarna ”den viktigaste rollen i arbetet på att skapa denna nya, socialistiska disciplin”.[186] Partikongressen i mars 1919 följdes den 10 april av ett dekret från Sovnarkom som beordrade allmän mobilisering,[187] och följande dag framlade Lenin inför fackföreningarnas centralråd i centralkommitténs namn en rad teser ”1 samband med läget på östfronten”, där alla parti- och fackföreningsorganisationer i hela landet uppmanades alt samarbeta i mobiliseringsarbetet. Som föredöme att tävla med framhölls Pokrovsk där fackföreningarna självmant hade beslutat att mobilisera 50 % av sina medlemmar och fackföreningarna uppmanades att utföra en registrering av medlemmarna ”så att de som inte var absolut nödvändiga hemma skulle kunna sändas till fronten vid Volga eller Ural.[188]

> När det var hårt vid fronten – sade Trotskij retoriskt ett år senare – vände vi oss dels till kommunistpartiets centralkommitté, dels till Fackföreningarnas centralråds presidium; och från dessa två källor sändes framstående proletärer till fronten och skapade där en Röd armé efter sin egen bild och sitt eget mönster.[189]

---

[185] Detta är de siffror som Zinovjev citerade vid tionde partikongressen (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 188). Han erkände att de var för höga men menade att de kunde duga som jämförelsematerial; det var troligen sant. Andra källor uppger något avvikande siffror.
[186] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 290-291. Fackföreningarnas uppgift i fråga om disciplinen framhävs starkare i den slutliga texten än i Lenins ursprungliga utkast som troligen skrevs i februari 1919 men som dock även det krävde ”den största och strängaste möjliga centralisering av arbetet, omfattande hela landet” (*Sotjinenija*, XXIV, s. 102); under mellantiden hade faran från inbördeskriget ökat betydligt.
[187] *Izvestija* den 11 april 1919.
[188] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 224-226, s. 229-242.
[189] *Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), i (Plenumy), s. 87.

Dekretet och Lenins uppmaningar inskränkte sig formellt till att inkalla till militärtjänst och inget dekret införde tvångsarbete vid denna tidpunkt. Men distinktionen mellan militärtjänst och arbetstjänst suddades snart ut. Vid samma tid som mobiliseringsdekretet utfärdades ett dekret av STO som förbjöd kolgruvearbetare att lämna sin anställning och förklarade att alla gruvarbetare i de åldersgrupper som inkallats skulle räknas som mobiliserade på sina arbetsplatser.[190]

Antagandet av det nya partiprogrammet vid åttonde kongressen, Sovnarkoms dekret angående mobilisering och partiets centralkommittés uppmaning till fackföreningarna utgjorde inledning till ett kritiskt år under vilket krigskommunismens principer envetet och i full utsträckning tillämpades på arbetsorganisationen. Det utmärkande för krigskommunismens politik på arbetslivets område var att man övergav arbetsmarknaden och de vanliga kapitalistiska metoderna för att anställa och administrera arbetare; och det gjorde att det i likhet med andra företeelser under samma tid inte såg ut som en enkel kapitulation inför inbördeskrigets krav utan som ett verkligt framsteg mot den socialistiska ordningen. Det var svårt att gendriva argumentet att arbetarstaten, vars rätt att mobilisera sina medborgare till fronttjänst inte bestreds av någon, likaledes hade rätt att inkalla dem som behövdes för att bemanna fabrikerna. Denna uppfattning av arbetet som en tjänst att utföra snarare än en vara att sälja blev i teorin kännetecknet på allting som skilde socialismens vittomfattande ideal från det kapitalistiska lönesystemets inskränkta mekanismer. Den mer och mer genomförda lönebetalningen in natura i stället för med pengar passade också väl in i detta tankemönster fastän den huvudsakligen var ett tvångsmässigt resultat av penningvärdesförsämringen och de normala utbytesprocessernas sammanbrott. ”Under den proletära diktaturens system”, skrev Bucharin året därefter, ”får arbetarna inte lön utan en samhälleligt bestämd tilldelning”.[191] I stället för att köpa arbetskraft av arbetaren garanterade staten hans existens precis som den gjorde för soldaterna under deras tjänstgöring. Fördelningen av matransoner till fabrikerna genom fackföreningarna underströk denna inställning, och i september 1919 utfärdade fackföreningarnas centralråd en befallning om att alla kroppsarbetare i fabriker och verkstäder skulle förses med arbetskläder vilka förblev företagets egendom – motsvarigheten till soldaternas uniform.[192]

Under dessa villkor blev det en ständig sysselsättning för myndigheterna att finna på nya medel att sporra arbetarna i stället för det kapitalistiska systemets ”ekonomiska piska” eftersom ju produktionsnedgången kunde hejdas endast om man fick bukt med den ständiga förbannelse som hög frånvarofrekvens och låg effektivitet från arbetarnas sida utgjorde. Den sporre som stod bäst i samklang med socialismens anda var den naturliga revolutionära glöd som borde besjäla arbetaren i fabriken likaväl som hans kamrat vid fronten. I maj 1919, en månad efter dekretet om arbetsmobilisering, inträffade den första ”kommunistiska lördagen” då några hundra moskvaarbetare vid Moskva—Kazanjärnvägen frivilligt bestämde sig för att arbeta ytterligare sex timmar efter lördagens arbete för att påskynda avsändandet av trupper och förråd till fronten. Tillvägagångssättet spred sig och hyllades av Lenin i en särskild broschyr som ett enastående exempel på ”den nya

---

[190] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 14, art. 163. Denna kungörelse jämnade vägen för det senare överflödande bruket av ”arbetsarméer” i gruvorna.
[191] N. Bucharin, *Ekonomika Perechodnogo Perioda* (1920), s. 105.
[192] *Proizvodstvo, Utjet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Chozjajstva*: Sbornik Dekretov (utan årtal /1921/?), s. 446-448.

samhälleliga disciplinen, socialistisk disciplin".[193] Men detta var från partiets sida ett företag av begränsad omfattning[194], och man trodde aldrig på allvar att moraliska lockelsemedel ens när de stöddes av materiella belöningar skulle vara tillräckliga att utan någon ytterligare organisationsreform leda arbetskraften och uppehålla arbetsdisciplinen. Det blev nu en påträngande uppgift att utveckla en sådan organisation.

Man övergav snart den första idén om att endast medlemmar av den tidigare bourgeoisien och jordägarklassen skulle behöva tvingas till arbete och att frivillig självdisciplin skulle räcka för att uppehålla arbetarnas entusiasm. Lagen om arbete från oktober 1918 nöjde sig med att upprepa den allmänna principen, redan fastslagen i RSFSR:s konstitution, att alla måste arbeta; och ingenting föranstaltades om dess genomdrivande eller om straffsatser för dem som underlät att foga sig. Men det som var kvar av frivilligheten försvann i praktiken med mobiliseringsdekretet av den 10 april 1919. I juni 1919 gjordes med det försiktiga införandet av arbetsböcker för arbetare i Moskva och Petrograd ytterligare ett försök att stärka kontrollen.[195] Men man hade hyst alltför stort förtroende för fackföreningarnas maskineri, givetvis emedan det inte fanns något alternativ. Fackföreningarna visade sig inte ens klara av att mobilisera de kvalificerade arbetarna. Lenin beklagade sig vintern 1919-20 bittert inför Tomskij över ett misslyckande att överföra 10 000 yrkeskunniga metallarbetare till järnvägens reparationsverkstäder.[196] Från slutet av 1919 blev mobiliseringen av oskolad arbetskraft helt fråntagen dem och anförtrodd Narkomtrud och dess lokala organ. I november gav bränslekrisen anledning att utfärda ett påbud som inrättade arbetstjänst "för leverans, lastning och omlastning av alla sorters bränsle" och även den så kallade "forslingstjänsten" som bönderna skulle bidra med på de lokala myndigheternas begäran, dvs. plikten att förse transporterna av timmer, födoämnen eller militära förråd till upplagsplatser eller hamnar med hästar, kärror eller slädar. Dekretet gällde alla icke till militärtjänst inkallade bönder upp till 50 års ålder, för kvinnorna var åldersgränsen 40.[197] I januari 1920 fastlades generella bestämmelser för allmän arbetstjänst i ett dekret från Sovnarkom som i sin inledning högtidligen åberopade RSFSR:s konstitution och arbetslagens princip om att medborgaren var skyldig att utföra "socialt nyttigt arbete i det socialistiska samhällets intresse" och att man var tvungen att "förse industrin, jordbruket, transportväsendet och andra grenar av landets ekonomi" med arbetskraft enligt en ekonomisk generalplan. Vem som helst ur den "arbetande befolkningen" kunde vid ett enstaka tillfälle eller periodiskt inkallas till olika former av arbetstjänst: bränsleförsörjning, jordbruk ("på statens jordbruk eller i vissa fall böndernas"), byggnation, vägbygge, matförsörjning, snöröjning, forslingsarbete och mått och steg vid nationella olyckor räknades upp som exempel. En Huvudarbetskommitté (Glavkomtrud) underställd STO organiserades för att sköta arbetstjänsten och även underordnade provinsiella, landskaps- och stadsarbetskommittéer.[198] Tillsammans med Narkomtruds lokala

---

[193] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 329.

[194] Enligt Bucharin och Preobrazjenskij, *Azbuka Kommunizma* [*Kommunismens ABCD*], kap. 12, § 100, ökade antalet av dem som arbetade på de "kommunistiska lördagarna" från 5 000 till 10 000 i augusti och september 1919. Exempel anförs på kvalificerade arbetare som med 213 % och oskolade arbetare som med 300 % överträffar normal prestation.

[195] Se ovan s. 225, not 167.

[196] Lenin, *Sotjinenija*, XXIX, s. 383-384.

[197] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 57, art. 543.

[198] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 8, art. 49; en tilläggskungörelse begärde att bysovjeterna skulle ta sin del i mobiliserandet av lantarbetare till arbetsarméerna (ibid., nr 11, art. 68). En arbetare från Kolomenskijverken berättade våren 1920 för den besökande engelska Labourdelegationen "att

organ som ersatt arbetsförmedlingarna blev nu dessa ansvariga för den allmänna arbetsmobiliseringen.[199] Man fann t.o.m. anledning att beklaga att revolutionen slagit sönder ”den gamla polisapparaten, som känt till hur man håller reda på medborgarna inte bara i städerna utan även på landet”. Ändå improviserades nu ett maskineri för detta ändamål och stora arbetsstyrkor rekryterades till arbete i skogsbruk, transportväsende, byggnadsarbete och andra sysselsättningar som krävde mängder av oskolad arbetskraft.[200] ”Vi organiserade arbetskraft planmässigt”, sade en talesman för Narkomtrud senare, ”och därför tog vi ingen hänsyn till individuella säregenheter eller kvalifikationer eller arbetarens egen önskan att deltaga i det ena eller andra slaget av arbete”.[201] Enligt ett vittne mobiliserades nästan sex miljoner människor för arbete inom timmerindustrin under första halvåret 1920.[202]

Vid denna tid skapades en ny reservoar för arbetskraft som i början troligen snarare hade symbolisk än numerär betydelse. I april 1919 inrättades tvångsarbetsläger för förbrytare vilka kunde dömas till denna sorts straff av Tjekan, revolutionstribunaler eller vanliga folkdomstolar. Initiativet vid tillkomsten av sådana läger vilade hos den lokala Tjekan. Deras administration låg i händerna på en sektion av Folkets inrikeskommissariat (NKVD) och fångar i dessa läger drevs till arbete ”på sovjetmyndigheters begäran”. Särskilda läger inrättades för barn och minderåriga. Åtta timmars arbetsdag föreskrevs men övertid och nattarbete tilläts dock på de villkor den allmänna arbetslagen fastställt. Löner skulle betalas till fångarna enligt fackföreningstaxa men en summa som inte fick överstiga tre fjärdedelar av hela lönen kunde användas till att betala fångens uppehälle och lägrets skötsel.[203] I detta inledningsskede hade systemet inte en så olycksdiger innebörd som det senare fick när det var en viktig ekonomisk faktor. Vid samma tid inrättades en annan strafform med ”koncentrationsläger” som syftade till att användas blott för dem som gjort sig skyldiga till kontrarevolutionär verksamhet under inbördeskriget.[204] Dessa läger tycks dock snart ha använts för regimens fiender i allmänhet. I en rapport som iordningställdes för den besökande engelska Labourdelegationen våren 1920 nämndes att ”Folkkommissariatet ombesörjer arbetsstyrkor bestående av personer som förvaras i koncentrationsläger (huvudsakligen medlemmar av de tidigare härskande klasserna) för utförande av olika slags svårt och obehagligt arbete”.[205]

Arbetsmobiliseringen nådde sin högsta intensitet under de första månaderna 1920 i ett ögonblick då tack vare Denikins och Koltjaks nederlag den akuta nödsituation som gjort den nödvändig höll på att försvinna. Vid tredje Allryska rådskongressen för folkhushåll-

---

deserteringar från arbetsplatsen var vanliga och att desertörerna blev arresterade av soldaterna och tillbakasända från byarna” (*British Labour Delegation to Russia: 1920* [*Report* (1920), s. 18].

[199] Moskvakommittén publicerade sommaren 1920 en veckotidning, *Izvestija Moskovskogo Komiteta po Trudovoj Povinnosti*, som undersökt tillsammans med samtida dagspress skulle kasta ljus över arbetstjänstens utfall. En kungörelse från den fjärde maj 1920 (*Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 35, art. 168) gjorde Glavkomtrud och dess lokala organ ansvariga för kampen mot arbetsflykt i alla dess former.

[200] Alla dessa upplysningar gavs i en fullständig och ärlig rapport inför tredje Allryska fackföreningskongressen i april 1920 (*Tretij Vserossijkij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1920), I, Plenumy, s. 50-51).

[201] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 83.

[202] Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (utan årtal /1924?/), s. 106.

[203] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 12, art. 124; nr 20, art. 235.

[204] Ibid., nr 12, art. 130.

[205] J. Larin och L. Kritsman, *Otjerk Chozjajstvennoj Zjizni i Organizatsija Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 126-127. Det var sammanställningen av straffarbete med de mest mödosamma former av för samhället nödvändigt arbete som gav denna inrättning dess synnerligen brutala karaktär.

ningen i januari 1920 anslog Trotskij större delen av sitt tal till ett försvar av arbetsinkallelserna och arbetsdisciplinen.[206] Och på förslag av Tomskij vars nedslående redogörelse för den uttunnade industriarbetarstyrkan redan citerats[207] godkändes en långtgående resolution som bland annat krävde utbetalning av gratifikationer, individuellt och kollektivt, in natura arbetsdomstolar för disciplinen,[208] arbetsbok för alla arbetare för att förhindra att somliga undandrog sig arbetstjänsten samt användande av arméns rekryteringsmaskineri för att mobilisera och överföra arbetare.[209] Under tiden hade upphörandet av direkta strider vid fronten gett anledning att betänka möjligheten att överföra de enheter som stod under militär disciplin till andra brådskande uppgifter. Den 15 januari 1920 utfärdades ett dekret som omformade tredje Uralarmén till en ”första revolutionär arbetsarmé” med militär befallningsrätt över de lokala, civila myndigheterna.[210] Därmed hade ett prejudikat skapats. Scenen var klar för det som blev känt som ”arbetets militarisering”.

Detta var den nya problemställning som nionde partikongressen fick ta itu med när den sammanträdde mot slutet av mars 1920. Arbetsarméerna dök upp överallt i form av grupper av Röda armén som nu när striderna höll på att ta slut sysselsattes inom tunga arbetsområden av alla sorter, även skogsbruk och gruvarbete. Ingen tvekade heller om vad detta innebar. Trotskij som trodde att industrins problem endast kunde lösas genom de metoder och den entusiasm som vunnit inbördeskriget talade om behovet av att ”militarisera de stora bondemassorna som rekryterats för arbete enligt arbetstjänstens princip” och fortsatte:

---

[206] Kongressens handlingar publicerades inte, men Trotskijs tal trycktes som pamflett och senare i hans samlade verk (*Sotjinenija*, XV, s. 52-78). [Arbetsmobiliseringen]

[207] Se ovan s. 219.

[208] I mitten av 1919 hade de första ”arbetarnas disciplinära kamratdomstolar” skapats vid fabrikerna; snart blev de en permanent inrättning för fabriksdisciplin. Man kan inte få särskilt detaljerade upplysningar om arbetardomstolarnas verksamhet, men några siffror från rättegångarna vid motsvarande domstolarna för fabrikstjänstemän och annan personal visar hurudana anklagelser som framfördes och vilka straff som utmättes. Av 945 antecknade fall år 1920 var anklagelsepunkten i nästan halva antalet slarv med tiden. Andra vanliga anklagelser, uppräknade efter hur ofta de förekom, var: ”Olämpligt uppträdande mot hjälpsökande och kunder”, ”frånvaro från övertidsarbete på lördagar” ”underlåtenhet att efterleva facklig disciplin”, ”underlåtenhet att lyda order”, ”frivilligt avvikande från arbetet” och ”propaganda för att förkorta arbetsdagen”. Frikännande följde i mer än en fjärdedel av fallen, avsked i nästan hälften. I 30 fall utmättes straffarbete, i 79 arbete i koncentrationsläger (D. Antosjkin, *Profdvizjenie Sluzjasjtjich* (1927), s. 152). Flera år senare, när krigskommunismen var ett pinsamt minne, påminde Tomskij med blygsel om att några fackföreningar vid den tiden gått så långt som till att ”inrätta fängelser” för tredskande medlemmar (*Vosmoj Sjezd Professionalnych Sojuzov SSSR* (1929), s. 42-44).

[209] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 25-30.

[210] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 3, art. 15 [Fackföreningarna och arbetets militarisering]. Trotskij påstod i en följande rapport inför VTsIK att den första arbetsarmén hade skapats av tredje armén ”på dess eget initiativ” (*Sotjinenija*, XV, s. 5; många dokument om första arbetsarmén återfinns ibidem, XV, s. 263-342). Trotskij skröt vid nionde partikongressen med arméns egenmäktiga uppträdande när den ”förvandlade oss till ett regionalt ekonomiskt centrum” och påstod att vad som gjorts var ”i högsta grad utmärkt arbete fastän det var olagligt arbete” (*Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 114). Omedelbart därefter beslöt man ”att anförtro åt första arbetararméns revolutionsråd det allmänna handhavandet av arbetet med att återupprätta normala ekonomiska och militära. förhållanden i Uralområdet” (*Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 30, art. 151) I augusti 1920 lade man liknande funktioner på sydöstra Rysslands arbetararmés revolutionsråd (ibid., nr 74, art. 344) och så sent som i november 1920 erkändes arbetararméns i Ukraina råd som ”lokalt organ för Rådet för arbete och försvar” (ibid., nr 86, art. 428). Skriftliga handlingar och tal av Trotskij från de första månaderna 1920 (*Sotjinenija*, XV, s. 3-206) är en innehållsrik källa om arbetararméerna: en armé utförde arbetet vid ett järnvägsbygge för oljetransporter i Turkestan, en annan skötte kolgruvorna vid Donets (ibid., XV, s. 6).

> Utan fackföreningarnas medverkan kan det inte bli tal om någon militarisering av arbetet. I fackföreningarna själva måste inrättas en sträng regim som avkräver medlemmarna ansvar och verkställighet. De fackliga apparaterna ska inte bara formellt utan också i realiteten känna sig som de organ, vilka har rätt att fördela arbetskraften, de organ vilka upprättar disciplin i arbetarleden och beordrar arbetarna att jobba. Det är detta som är militariserade fackföreningar.[211]

Och Radek avslutade ett tal som huvudsakligen sysslat med Kominterns affärer med ”en appell till arbetarorganisationerna att övervinna den borgerliga fördomen 'arbetets frihet' som ligger mensjeviker och alla sorters kompromissare så varmt om hjärtat”.[212] Fastän ingen annan talade detta språk hade Trotskij centralkommitténs och politbyråns auktoritet bakom sig; och kongressen bevarade fortfarande i så hög grad intrycket av de militära faror man nätt och jämnt undkommit och av de nästan oöverkomliga ekonomiska svårigheterna framöver att den utan öppet missnöje stödde denna politik.[213] I en lång resolution, präglad av Trotskijs mästerliga stil, godkände den försiktigtvis användandet av enheter ur Röda armén i arbetstjänst ”så länge som det är nödvändigt att hålla en armé för militära ändamål”. Den hyste inga skrupler angående arbetets militarisering. Hjälp skulle ges åt fackföreningarna och arbetssektionerna ”för att hålla räkning på kvalificerade arbetare så att de skulle kunna placeras i produktivt arbete med samma precision och fasthet som använts och används gentemot officerspersonal[214] för arméns behov”. Angående massmobilisering till arbetstjänsten var det blott nödvändigt att sammanställa antalet tillgängliga arbetare med arbetets storlek och nödvändiga redskap och sedan ha kompetenta instruktörer beredda på samma sätt som skett ”vid skapandet av Röda Armén”. En arbetare som lämnade sitt arbete skulle behandlas som skyldig till ”avvikelse från arbetet” och en rad stränga straff fastslogs, krönt med ”förvaring i koncentrationsläger”.[215] Debatten om inkallelser till arbete återtogs några veckor senare på tredje Allryska fackföreningskongressen där det fanns en visserligen liten men talför mensje-

---

[211] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 101.

[212] *Izvestija* den andra april 1920, som innehåller ett mycket förkortat referat av talet. Texten till detta uteslöts från kongressens officiella handlingar med motiveringen att det skulle publiceras som separat broschyr (*Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 277). Enligt en not i protokollets andra upplaga (ibid., sid. 575) blev broschyren aldrig utgiven.

[213] Före kongressen hade Sljapnikov sänt runt teser som gjorde skillnad mellan sovjeterna som ”uttryck för den politiska makten” och fackföreningarna som ”den enda ansvariga organisatören av nationens ekonomi”. De var avsedda att utgöra moteld mot Trotskijs uppfattning om arbetets militarisering och trots att de inte formellt togs upp till diskussion hänvisade Krestinskij och Bucharin till dem (*Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 88, 225. För citat därifrån, se ibid., s. 564, not 32). Sljapnikov själv var inte närvarande vid kongressen eftersom man, kanske för att hålla honom borta, sänt honom på ett fackföreningsuppdrag utomlands (ibid., s. 62).

[214] Uttrycket *kommandnyj sostav* innefattar officerare utan fullmakt. Termen återspeglar en vanlig idé vid denna tid om möjligheten att skapa en ”officerskår” av kvalificerade arbetare (som av opponenterna kallades arbetararistokrati) för att organisera och leda arbetarnas massa. Den mest kompletta utläggningen av denna idé finns i en artikel av Golvman i *Pravda* den 26 mars 1920 vilken citerades vid nionde partikongressen (*Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 171) och då stöddes av Trotskij (ibid., s. 210-212) och attackerades häftigt av Tjazanov (ibid., sid. 247-249). Lenin gjorde en vag men vänlig hänsyftning på Goltsmans åsikter (*Sotjinenija*, XXV, s. 120). Zinovjev hade underkänt idén i ”teser” framställda för kongressen: ”Kommunistiska arbetare inom fackföreningarna kan inte ta som sin uppgift att skilja ut och organisera för sig kvalificerade arbetare, en minoritet av arbetarklassen” (G. Zinovjev, *Sotjinenija*, VI (1929), s. 344).

[215] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 330, 335-336. Omedelbart efter kongressen fick resolutionen om avvikelse från arbetet praktisk verkan genom ett officiellt beslut som använde samma uttryck (*Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 35, art. 168).

vikisk minoritet[216] och där den opposition som fortfarande existerade även bland bolsjevikerna troligen skulle framträda starkast. Lenin som en vecka tidigare vid den kongress som grundade en allrysk fackförening för gruvarbetare hade förklarat att ”vi måste med hjälp av fackföreningarna skapa en sådan kamratlig disciplin som vi hade i Röda armén”[217] gav sig nu in på ett slugare försvar för den politiska linjen. Han gjorde en tillbakablick på ”andrummet” efter Brest-Litovsk då han i april 1918 i motsättning till vänsterkommunisterna hade förespråkat ”höjande av arbetsdisciplinen” i sina teser inför VTsIK. Han medgav att ”för två år sedan var det inte tal om några arbetsarméer”. Men ”formerna för kampen mot kapitalet växlar”. När nu ett ytterligare andningshål hade aktualiserat samma problem ”måste arbetet organiseras på ett nytt sätt, man måste skapa nya former av incitament till arbete och av underordnande under arbetsdisciplinen”. Han erkände dock ”att skapa nya former av social disciplin är en process över flera decennier”.[218] Med dessa svepande uttalanden lämnade Lenin ämnet och i en kort resolution som antogs efter hans tal beslöt kongressen i allmänna ordalag ”att genast i alla fackföreningsorganisationer införa sträng arbetsdisciplin nedifrån och uppåt”.[219] ”För tillfället kan vi inte klara oss”, sade Rykov enkelt under en senare del av kongressen, ”utan tvång. Slarvern och dumbommen måste genom sin rädsla för straff tvingas att arbeta för arbetarna och bönderna för att rädda dem från hunger och umbäranden”.[220] Men det återstod för Trotskij att leverera ett teoretiskt försvar för bolsjevikernas inställning gentemot mensjevikernas plädering för ”arbetets frihet”:

> Låt mensjevikernas talesmän förklara vad som menas med fritt, icke av tvång utfört arbete. Vi känner till slavarbete, vi känner till livegnas arbete; vi känner till de medeltida skråns reglementerade tvångsarbete; vi har också fått lära känna det de anställdas lönearbete som bourgeoisie kallar ”fritt”. Vi närmar oss nu en sorts arbete som är samhälleligt reglerat på grund av en ekonomisk plan, obligatorisk för hela landet, dvs. alla arbetare har skyldighet att delta. Detta är grunden till socialism. ... Och när vi insett detta inser vid därmed fullständigt – inte formellt utan fullständigt arbetarstatens rätt att sända varje arbetande man och kvinna till den plats där de behövs för att utföra de ekonomiska uppgifterna. Därmed inser vi statens, arbetarstatens, rätt att straffa den arbetande man eller kvinna som vägrar att utföra statens order, som inte underordnar sin vilja under arbetarklassen och dess ekonomiska mål... Militariseringen av arbetet i denna grundläggande mening jag talat om är det oundgängliga och grundläggande sättet att organisera våra arbetarstyrkor. ... Vi vet att allt arbete är samhälleligt påtvingat arbete. Människan måste arbeta för att inte dö. Hon vill inte arbeta. Men den sociala organisationen tvingar och piskar henne i den riktningen.[221]

Skälen för statens permanenta och obegränsade inkallelser till arbete likaväl som den samtidiga diskussionen för avskaffande av pengar ser ut som försök att skaka fram ett teoretiskt rättfärdigande för en bister och oundviklig nödvändighet. Men fastän det repre-

---

[216] Mensjevikdelegaternas antal var 70 av nästan 1 000. Deras talesmän påstod att de ännu höll majoriteten i typografernas, de kemiska arbetarnas, metallarbetarnas och textilarbetarnas fackföreningar (*Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), I (Plenumy), s. 43, 110). Påståendet var av tvivelaktig halt utom vad gällde typografernas fackförening. Mensjeviksidans argument mot arbetets militarisering sammanfattades i ett memorandum om fackföreningarna som överlämnades till den besökande engelska Labour-delegationen (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 80-82).
[217] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 135.
[218] Ibid., XXV, s. 137-142.
[219] *Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), I (Plenumy), s. 28.
[220] Ibid., I, s. 87.
[221] Ibid., s. 89-90. Resonemanget hade delvis föregripits i Trotskijs tal vid nionde partikongressen (*Devjatyi Sjezd RKP(B)* (1934), s. 104-105. Ett långt avsnitt i L. Trotskij, *Terrorizm i Kommunizm* (1920), sid. 124-150 (omtryckt i *Sotjinenija*, XII, 127-153, är en sammansmältning av dessa två tal.

senterade den accepterade partilinjen och utan större motstånd utom från mensjevikerna gick igenom vid kongressen var detta uppriktiga tal knappast ägnat att göra Trotskij uppskattad i fackföreningarnas djupa led. Senare samma år framhöll Bucharin i sin *Övergångsperiodens ekonomi* det argumentet under statskapitalism innebar ”förslavande av arbetarklassen” medan samma tillvägagångssätt under proletariatets diktatur helt enkelt var ”arbetarklassens sätt att organisera sig själv”.[222]

Ihärdiga ansträngningar att kombinera moralisk uppmuntran och moraliskt föredöme med materiella lockmedel och fruktan för straff för att sporra till arbete höll igång systemet med arbetsdisciplin under växande svårighet genom tiden för polska kriget och Wrangel-offensiven. Nionde partikongressens resolution, som så klart stödde åtgärder för arbetsdisciplin förespråkade också att man skulle organisera ”tävlan mellan arbetarna” både kollektivt och individuellt, rekommenderade ett system med premier in natura och gav sin särskilda välsignelse åt praktiken med kommunistiska lördagar” som börjat spontant sommaren innan.[223] I april 1920 satte partianslutna typografer ett föredöme genom att ge ut en särskild dagstidning, *Kommunistisk lördag*, för att ge rörelsen ny styrka; och på morgonen den första maj som detta år inföll på en lördag deltog Lenin i en ”kommunistisk lördag” i Kreml. Senare bestämde partiet formellt att partimedlemmar måste deltaga i obetalt lördagsarbete.[224] Under samma år blev vissa grupper av särskilt aktiva arbetare som deltog i Trotskijs kampanj för att ordna upp transportväsendet utnämnda till vad som med en militär bild kallades *udarniki* eller slagbrigader; och ett substantiv, *udarnitjestvo* dvs. ”slagbrigadsarbete”, präglades för att utmärka speciellt förtjänstfullt arbete på arbetsfronten medan grupper av *udarniki* tilldelades särskilt svåra eller brådskande uppgifter. Systemet gav till en början värdefull stimulans men missbrukades senare och banaliserades genom alltför vidsträckt och envetet utnyttjande.[225]

De första *udarniki* arbetade uteslutande för äran och sporren till extrainsatser var helt moralisk och psykologisk. Detta innebar dock inte att man var helt okänslig för mer materiella uppmuntringar i den mån sådana var tillgängliga. Vi kan inte beräkna i vad mån de löneskalor som andra Allryska fackföreningskongressen i januari 1919 godkände[226] i verkligheten kom i bruk. Men den tredje kongressen som sammanträdde i april 1920 ägnade inte hela sin uppmärksamhet åt den viktiga frågan om arbetets militarisering. Den höll också en debatt om lönepolitiken och godkände en ny lönetabell. Schmidt, Folkkommissarien för arbetsfrågor, förde fram detta nya förslag och framhöll uttryckligen att ”ändringarna i löneskalornas konstruktion har till syfte att locka en kvalificerad arbetsstyrka till industrin”; och för detta ändamål ökades lönedifferenserna avsevärt så att den normala skillnaden mellan arbetarnas högsta och lägsta grad blev i proportionen

---

[222] N. Bucharin, *Ekonomika Perechodnogo Perioda* (1920), sid. 107. Bucharin, bland bolsjevikledarna den mest logiske förespråkaren för krigskommunismens principer, var vid denna tid förenad med Trotskij i fackföreningsfrågan (se nedan s. 250-255).

[223] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, 330-331, 336.

[224] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 612, not 92, s. 697-698.

[225] S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 138. En talare vid fjärde Allryska fackföreningskongressen i maj 1921 anmärkte att ”definitionen av ”slagbrigads”-arbete har nu blivit så vid att det förekommer mer ”slagbrigads”- än icke ”slagbrigads”arbete. (*Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), II (Sektsii), s. 48).

[226] Se sid. 227-228 ovan.

1:2.[227] Och sålunda hade – vid krigskommunismens höjdpunkt och på grund av det starka tvånget att skapa starkare lockelsemedel för kvalificerade arbetare – reträtten redan börjat från den utjämningspolitik som proklamerats och även i någon mån praktiserats vid revolutionsperiodens början. Den nya politiken saboterades dock av den hotande, totala nedgången i penningutbetalningar vilka ersattes av något man nu gav större och större betydelse, betalningar in natura. Fastän där hade förekommit många variationer på olika sorters ransoner alltefter konsumentens samhällsställning och syssla[228] hade man innan 1920 inte gjort något försök att anpassa ransonerna till individuell produktivitet. I januari 1920 när penninglöner höll på att bli nästan meningslösa och ransonerna tog karaktär av naturalöner framställde och rekommenderade tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningen förslaget att inrätta lönepremier in natura[229] och denna rekommendation upprepades av nionde partikongressen i mars 1920 och av tredje Allryska fackföreningskongressen under månaden därefter.[230] I juni 1920 utfärdades ett dekret som beordrade upprättandet av ett system med premier i pengar och in natura ”för att höja arbetsproduktiviteten”. Systemets användbarhet berodde givetvis på ”upprättandet av en allmän fond för naturapremier”;[231] och i oktober 1920 hopsamlades en fond om 500 000 pud spannmål och motsvarande mängder av andra födoämnen för detta ändamål.[232] Men inrättningen som skulle ha administrerats av fackföreningarna bröt samman på grund av förrådsbrist eftersom Narkomprods organ ”ofta tvangs att inte distribuera matvarorna som premier utan att låta dem ingå i den normala, vanliga ransonen”.[233] Nu när pengarna nästan helt hade förlorat sitt värde var den viktiga delen av arbetarnas löner den ständigt ökande del som betalades in natura. Men när förrådens litenhet under långa tider förhindrade att man utlämnade någonting utom den mest knappt utmätta minimiranson föll den materiella sporre som kunde ha kommit ur premier eller differentierade löner ur bilden. Det slutliga resultatet av krigskommunismens arbetspolitik lämnade ingen annan drivkraft än revolutionär entusiasm och naket tvång.

Mot slutet av 1920 då Wrangel lidit nederlag och inbördeskriget var helt avslutat började arbetsfronten likaväl som andra delar av landets ekonomi att visa tecken på överansträngning. ”Arbetets militarisering” hade förlorat det rättfärdigande som det tyckts äga så länge kampen för att överleva pågick. Fackföreningarna blev åter plats för och anledning till akuta motsättningar – motsättningar inom centralrådet, motsättningar mellan centralrådet och fackföreningarna och motsättningar mellan fackföreningarna och sovjetmyndigheterna. Aktuella frågor, som ofta snarare framstod som frågor om gradskillnader än om principer, var huruvida fackföreningarnas huvudfunktion skulle vara att stimulera produktionen eller att försvara medlemmarnas omedelbara fackliga intressen, huruvida de skulle mobilisera och organisera arbetet genom tvångsmetoder eller med frivillighet och huruvida de skulle ta order från staten i ärenden som gällde huvudlinjerna eller uppehålla

---

[227] *Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1920), I (Plenumy), s. 112. A. Bergson, *The Structure of Soviet Wages* (Harvard, 1944), s. 183-184, citerar ytterligare belägg för att utvecklingen gick mot större lönedifferentiering vid denna tid.
[228] Se nedan s. 261-262.
[229] Se ovan s. 238.
[230] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 331; *Tretij Vserossijskij Sjezd Professional'nych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 112-114.
[231] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 55, art. 239.
[232] Ibid., nr 92, art. 497. Lenin kallade detta dekret ”ett av de allra viktigaste dekreten och avgörandena från Sovnarkom och STO” (*Sotjinenija*, XXVI, s. 40).
[233] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 29, 114-115.

någon grad av självständighet. Det förelåg inget nödvändigt samband mellan frågan om ”arbetets militarisering” och frågan om förhållandet mellan fackföreningarna och staten. Men det var naturligt att de som betraktade arbetsinkallelser som en ständig ingrediens i socialistisk ekonomi också sökte inordna fackföreningarna i statsmaskineriet medan de som stod för självständiga fackföreningar tänkte sig att deras styrka låg däri att den disciplin de sökte inpränta var frivillig. När den uttrycksfulle Trotskij ingrep och utan inskränkningar insisterade på arbetarnas tvångsmobilisering och fackföreningarnas fullständiga underordning under staten fick meningsskiljaktigheterna styrka och skarpa kanter. Tomskij blev den som främst försvarade traditionella ”trade-unionism”-åsikter.

Första Allryska fackföreningskongressen hade 1918 bestämt att fackföreningarna skulle bli ”organ inom statsmakten”; åttonde partikongressen året därpå hade i den tillämpliga delen av partiprogrammet förklarat att fackföreningarna skulle ”faktiskt koncentrera i sina händer hela förvaltningen av den samlade folkhushållningen som en enhetlig ekonomisk helhet”. Under inbördeskrigets hetta kunde dessa två åsikter smälta samman; men när det var slut skulle den frågan med nödvändighet dyka upp huruvida viktiga politiska beslut skulle fattas av fackföreningarna eller statsorganen. Det blev en mer eller mindre slumpartad tillfällighet som drev fram frågan. Under vintern 1919-20 hade järnvägarnas tillstånd blivit katastrofalt och ekonomin hotade bryta samman på grund av fullständigt kaos i transportväsendet. Lenin telegraferade till Trotskij som var i Ural-området och bad honom att söka bemästra situationen.[234] Först tänkte man på de vanliga tvångsmetoderna. Ett dekret från STO av den 30 januari 1920 förklarade alla järnvägs-arbetare mobiliserade till arbetstjänst och en vecka senare tillerkändes järnvägsadminist-rationen vidsträckta befogenheter genom ett ytterligare dekret; inget av dekreten nämnde fackföreningarna.[235] I början av mars lyckades Trotskij genomdriva skapandet av ett nytt organ inom Folkkommissariatet för kommunikationer (Narkomput) för att genomföra hans politik. Det fick namnet ”Högsta politiska järnvägsadministrationen” (Glavpolitput) och dess uppgift var att appellera till järnvägsarbetarnas politiska medvetenhet.[236] Ett syfte eller i varje fall ett resultat av dess tillkomst var åsidosättandet av järnvägsarbetar-nas fackförening som ända sedan besvärligheterna under revolutionens första veckor hade bevarat en mer envis tradition av självständigt uppträdande än de flesta fackföreningar. En särskild resolution från nionde partikongressen i slutet av mars 1920 inskärpte trans-porternas enorma betydelse, tillskrev ”svagheten hos järnvägsmännens fackförening ... den grundläggande svårigheten när det gällde att förbättra transportväsendet” och gav sin särskilda välsignelse åt Glavpolitput vars dubbla uppgift var ”att ofördröjligen förbättra transporterna genom att organisera en insats av erfarna kommunister ... och att på samma gång stärka järnvägsarbetarnas fackföreningsorganisation, se till att de arbetare som Glavpolitput sänder till järnvägsarbete till sista man skrivs in i fackföreningen, hjälpa fackföreningen själv att upprätta järndisciplin i sin organisation och att på så sätt se till att järnvägsmännens fackförening blir ett oundgängligt instrument för den fortsatta för-bättringen av transporter på räls”.[237] Snart ,uppstod misstänksamhet och öppen strid utbröt mellan Glavpolitput och järnvägsmännens fackförening. Den kulminerade i augusti då partiets centralkommitté beslöt att avsätta järnvägsarbetarnas fackföreningskommitté

[234] L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), II, s. 198. Se även nedan, s. 417-418.
[235] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 8, art. 52; nr 10, art. 64.
[236] *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 13, den andra mars 1920, s. 4.
[237] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 335.

och ersätta den med en ny kommitté vilken under den följande kontroversen blev känd under namnet Tsektran.[238] Det oavslutade polska kriget och Wrangels nya intervention i söder tycktes fortfarande rättfärdiga alla bryska nödåtgärder, blott de höll transporterna igång. Men mot slutet av september hade fackföreningarna återvunnit något av sitt anseende i partiets centralkommitté, varför en resolution antogs som beklagade ”all småskuren förmyndarmentalitet och den småskurna inblandningen” i fackföreningssaker och förklarade att tiden var inne att omforma Glavpolitput (och ett därmed sammanhängande organ för flodtransporter kallat Glavpolitvod) till fackföreningsorgan.[239]

När en allrysk fackföreningskonferens (inte en hel kongress) samlades i Moskva under de första dagarna i november 1920 var stämningen därför redan spänd. Vapenstilleståndet med Polen var undertecknat och inbördeskriget och transportkrisens värsta tid var i praktiken förbi. Bolsjevikdelegaterna möttes som vanligt i förväg för att bestämma sin huvudlinje vid konferensen. Trotskij utnyttjade en diskussion om produktionen till att leverera en generalattack på fackföreningarna vilka han påstod vara i behov av en ”omruskning”; Tomskij gav igen med skärpa.[240] Grälet hölls undan offentligheten under konferensen sam nöjde sig med några till intet förpliktande teser av Rudzutak om fackföreningarnas roll för att stimulera produktionen.[241] Men situationen inom partiet var nu så förbittrad att centralkommittén måste ta ställning. Vid ett möte den åttonde november 1920. framlade Lenin och Trotskij varsitt utkast till förslagstext och dagen därefter godkände kommittent efter långvariga diskussioner ett beslut enligt Lenins förslag. Röstsiffrorna var tio mot fyra; minoriteten bestod av Trotskij, Krestinskij, Andrejev och Rykov. Beslutet skilde taktfullt mellan ”centralisering och militariserade former av arbete” som hade en tendens att förfalla till byråkrati och ”småskuren förmyndarmentalitet över fackföreningarna” å ena sidan och ”nyttiga former av arbetets militarisering” å den andra. På den kontroversiella punkten föreskrev det att Tsektran skulle deltaga i fackföreningarnas centralråd jämställt med andra större fackföreningars centralkommittéer och beslöt att utnämna en kommitté för att dra upp allmänna riktlinjer för fackföreningarna.[242] Därefter följde en splittring inom Tsektran[243] och den sjunde december 1920 återkom centralkommittén till dispyten i en atmosfär av växande bitterhet. Vid detta tillfälle överlämnade Lenin åt Zinovjev att sköta anfallet på Trotskij. Men stämningen i kommittén vände sig mot bägge huvudmotståndarna och Bucharin ordnade en så kallad ”buffert” innefattande

---

[238] Vid tionde partikongressen påstod Trotskij två gånger utan att bli motsagd att beslutet att inrätta Tsektran (som troligen härrörde från honom) togs av partiets centralkommitté den 28 augusti 1920, stött av Lenin, Zinovjev och Stalin men motarbetat av Tomskij (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 195, 214).

[239] *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 26, den 20 december 1920, s. 2.

[240] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 202; Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 87-88, 631, not 49.

[241] Dessa teser prisades av Lenin och citerades av honom i sin helhet (ibid., XXVI, s. 77-80).

[242] Resolutionen är omtryckt i *Protokoly X Sjezda RKP(B)* (1933), s. 798-799. Trotskijs förslag publicerades i *Partija i Sojuzy*, utg. G. Zinovjev (1921), s. 354-360. Några enskildheter från tvådagarsdiskussionen, innehållande även röstningen första dagen då Lenins förslag godkändes i princip med åtta röster mot fyra och Trotskijs avslogs med åtta mot sju, ges i Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 88 (där Lenin erkänner att han ”tillät sig vissa klart överdrivna och därför felaktiga utfall under diskussionens gång”) s. 624, not 35; s. 630, not 45. Trotskij vägrade att medarbeta i kommittén och blev strängt kritiserad av Lenin för detta (ibid., XXVI, s. 88).

[243] *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kornmunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 26, den 20 december 1920, s. 3.

Preobrazjenskij, Serebrjakov, Sokolnikov och Larin och drev med åtta röster mot sju igenom ett kompromissförslag som innebar att alla frågor skulle stå öppna för partikongressen följande vår. Glavpolitput och dess systerorganisation Glavpolitvod upplöstes formellt och deras personal och tillgångar överfördes till fackföreningarna. Tsektran tilläts leva vidare men på villkor att nyval till det skulle äga rum vid nästkommande transportarbetarkongress i februari 1921.[244]

Från denna tidpunkt och framåt var det omöjligt att uppehålla det ursprungliga beslutet från november att inte tillåta allmän diskussion inom partiet angående dessa meningsskiljaktigheter.[245] Under de tre månader som skilde centralkommitténs decembersession från öppnandet av tionde partikongressen den åttonde mars 1921 rasade en vildsint debatt om fackföreningarnas roll på partimöten och i partipressen.[246] Enligt Trotskij och Tsektran ville järnvägsmännens fackförening uppträda som en kapitalistisk fackförening och förvisa produktionens organisation till en sekundär plats: Tomskij höll på att ikläda sig rollen av en ”arbetarstatens Gompers”. Enligt deras motståndare höll ”Narkomputs organisation på att svälja fackföreningarnas organisation, lämnande kvar blott hår och naglar”.[247] Något halvdussin program eller ”plattformar” befann sig i omlopp. När kongressen sammanträdde hade situationen i viss mån förenklats av sig själv. Bucharins ”buffert” hade kommit överens med Trotskij sedan den misslyckats i att själv få uppslutning och ett gemensamt förslag underställdes kongressen i namn av åtta av centralkommitténs medlemmar: Trotskij, Bucharin, Andrejev, Dzerzinskij, Krestinskij, Preobrazjenskij, Rakovskij och Serebrjakov.[248] På motsatta kanten hade under vintern 1920-21 en vänstergrupp tagit form under namnet ”arbetaroppositionen”. Dess vaga men långtgående 'program innefattade kontroll av industriproduktionen genom fackföreningarna och den underställde tionde partikongressen förslag i denna riktning; dess ledare var

---

[244] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 88-89, 630, not 45. ”Buffert”-resolutionen publicerades i *Pravda* den 14 december 1920 och omtrycktes i G. Zinovjev, *Sotjinenija*, VI (1929), s. 599-600.

[245] Förbudets borttagande av Zinovjev på Lenins order registrerades av Trotskij (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 216.

[246] För att ge en uppfattning om debattens helt ovanliga utsträckning kan några av dess viktigaste data antecknas: Den 24 december 1920 talade Trotskij inför ett jättemöte av fackföreningsmän och delegater till åttonde Allryska sovjetkongressen. Hans tal publicerades som broschyr följande dag (*Rol i Zadaki Profsojuzov*). Tomskij och andra talade också vid detta möte (Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 625, not 35; s. 639, not 78). Den 30 december 1920 hölls ett liknande möte varvid Lenin, Zinovjev, Bucharin, Sljapnikov och andra talade. Dessa tal publicerades i en broschyr *O Role Professionalnych Sojuzov v Proizvodstve* (1921). En vecka senare talade Zinovjev inför en församling i Petrograd (G. Zinovjev, *Sotjinenija*, NI (1929), s. 403-431). Under hela januari 1921 innehöll *Pravda* så gott som dagligen artiklar som stödde den ena eller andra plattformen. Stalins bidrag, en polemik mot Trotskij, infördes den 19 januari (*Sotjinenija*, V, 4-14), Lenins artikel *Krisen i partiet* (*Sotjinenija*, XXIII, s. 87-94) den 21 januari. Vid slutet av januari sammanfattade Lenin i en broschyr, *Än en gång om fackföreningarna, den nuvarande situationen och kamraterna Trotskijs och Bucharins fel* (*Sotjinenija*, XXVII, s. 111-145). Innan kongressen sammanträdde publicerades de viktigaste dokumenten på centralkommitténs order i en volym, redigerad av Zinovjev, *Partija i Sojuzy* (1921). Att Stalins roll bakom kulisserna var mer framstående än hans enda publicerade artikel kunde ge vid handen antyds av den giftighet en delegat vid partikongressen fällde när han påstod att medan Zinovjev var aktiv i Petrograd var ”krigsstrategen och ärkedemokraten, kamrat Stalin” i Moskva upptagen med att avfatta ”rapporter om att den ena eller andra segern vunnits på den ena eller andra fronten, att så många hade röstat för Lenins uppfattning men bara sex för Trotskijs Osv., osv.” (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 52-53).

[247] *Partija i Sojuzy*, utg. G. Zinovjev (1921), s. 116-117, 126, 250.

[248] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 352-359.

Sljapnikov och Kollontaj.[249] Detta nya element gjorde det så mycket lättare för Lenin, Zinovjev, Tomskij, Rudzutak, Kalinin, Kamenev, Lozovskij, Petrovskij, Artem och Stalin.[250] De mindre grupperna smälte bort före kongressen eller genast när den sammanträtt och lämnade de tre stora riktningarna i besittning av slagfältet.

Den öppna debatten vid tionde partikongressen var oväsentlig. Den inskränkte sig till ett enda sammanträde och en stor del av detta upptogs av smärre misshälligheter. Så snart man sonderat terrängen bland de församlade delegaterna var utgången klar på förhand. Lenins personliga inflytande och partiapparatens tyngd räckte för att avgöra saken. Men sympatierna för flygelprogrammen var större än röstsiffrorna vid kongressen tycks ange. De tre viktiga plattformarna utvisade klart vilka principfrågor som stod på spel. Arbetaroppositionen intog i likhet med de tidigare förespråkarna för ”arbetarkontroll” något som i grunden var en syndikalistisk hållning till ”arbetarstaten” och vädjade till det syndikalistiska arvet inom partiteorin. Sljapnikov citerade vid kongressen Engels' förutsägelse att det kommande samhället skulle ”organisera industrin på grundvalen av en fri och jämlik sammanslutning av alla producenter”.[251] Eftersom fackföreningarna utgjorde den organisation som direkt och uteslutande representerade arbetarna var det otänkbart att de skulle underordnas någon politisk myndighet. Centralt borde skötseln av landets ekonomi knytas till en allrysk producentkongress, på lägre nivåer till fackföreningarna. Det var underförstått att de politiska uppgifterna skulle stanna hos sovjeterna som i egenskap av säte för politisk makt antogs vara förutbestämda att dö bort. I de aktuella, praktiska frågorna sökte arbetaroppositionen en utjämning av lönerna, fri utdelning av mat och grundläggande nödvändighetsvaror till alla arbetare och gradvis ersättande av penningutbetalning med ersättning in natura. Den representerade arbetarna i ordets inskränkta betydelse och motsatte sig i varje fall teoretiskt alla eftergifter till bönderna. Trots att arbetaroppositionen underkände allt som hade med arbetets militarisering att göra stödde den krigskommunismens mest långtgående ekonomiska och finansiella yttringar och höll på så sätt sin ställning på partiets vänstra flygel. Den hade ingen lösning att erbjuda på den kris tionde kongressen måste lösa och mönstrade endast 18 röster.

Trotskij-Bucharinprogrammet som återspeglade Trotskijs ursprungliga åsikter med några nedtoningar på de grällaste ställena beskrev sig själv som en ”produktions”plattform i motsats till en ”fackförenings”-plattform. Det krävde ”fackföreningarnas omorganisation till produktionsföreningar inte bara till namnet utan reellt och i fråga om arbetsmetod”. Partiprogrammet av 1919 hade förberett en koncentration i fackföreningarnas händer ”av hela förvaltningen av den samlade folkhushållningen som en enhetlig ekonomisk helhet”. Men detta förutsatte ett ”planmässigt omformande av fackföreningarna till administrativa enheter inom arbetarstatens maktapparat”. Som följd av denna process skulle en närmare samordning mellan Vesencha och fackföreningarnas centralråd uppnås och Folkkommissariatet för arbetsärenden helt avskaffas. I praktiken hade fackföreningarnas ”förstatligande” redan gått ytterst långt: det tycktes inte finnas någon orsak att inte föra den till dess logiska slut. Trotskij-Bucharinprogrammet ägde en hög grad av logiskt sammanhang. Men det underliggande antagandet att industriarbetarna inte kunde ha några utom dem Sovjetstaten som helhet företrädde och därför inte behövde det skydd självständiga

[249] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 360-364. Angående arbetaroppositionen, se Vol. 1, s. 217-218.
[250] Ibid., s. 334-351; Lozovskij hade återinträtt i partiet 1919.
[251] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* s. 196. Lenin genmälde (*Sotjinenija*, XXVII, s. 236) att Engels blott talat om ett ”kommunistiskt samhälle”.

fackföreningar erbjöd hade – även om det tycktes rättfärdigat av det vanliga bruket av termen ”proletariatets diktatur” – ingen täckning i fakta, om inte av andra skäl så emedan staten i dess dåvarande konstruktion vilade på en löpande kompromiss mellan industriarbetarna och bönderna. Och Trotskij-Bucharinprogrammet stod öppet för samma anklagelse som arbetaroppositionen men från en annan utgångspunkt, nämligen att man negligerade bondedelen av sovjetmakten. Ett mer praktiskt hinder för popularitet för detta program var dess välkända sammanhang med tvångsmobiliseringen till arbete vilken ju också var en logisk följd av dess förutsättningar. Trots det glänsande och övertygande sätt på vilket det fördes fram fick Trotskij-Bucharinförslaget bara 50 röster vid kongressen.

Fältet var alltså fritt för ”de tios” resolution vilken antogs med 336 röster mot de 50 och 18 för medtävlarna. Den huvudsakliga kritiken mot den hävdade att den fortfarande var vag och lämnade förhållandena ungefär som förut. Den förkastade kraftigt arbetaroppositionens förslag till en högsta allrysk producentkongress där som Zinovjev öppenhjärtigt framhöll i sin argumentering ”majoriteten vid denna svåra tidpunkt skulle bestå av folk utanför partiet och rätt många av dem socialrevolutionärer och mensjeviker”.[252] Men i motsättning till Trotskij förklarade den också att även om fackföreningarna redan utövade några statliga funktioner vore ”fackföreningarnas snabba förstatligande ett allvarligt misstag”. Det viktiga var att ”vinna dessa massorganisationer utanför partiet mer och mer för sovjetstaten”. Fackföreningarnas typiska drag var att använda övertalningsmetoder (fastän ”proletärt tvång” inte alltid var bannlyst). Att inlemma dem i staten skulle vara att beröva dem denna tillgång.[253] ”De tios” plattform vilade på hänsynstagande till det praktiskt genomförbara snarare än på teoretisk helgjutenhet. Men detta var dess styrka. I några delfrågor motsatte sig de tio arbetaroppositionens kungörande att löneutjämning var en överhängande uppgift trots att de erkände den som slutmål: fackföreningarna måste ”använda utbetalning av löner i pengar eller in natura som ett medel att disciplinera arbetarna och höja deras produktivitet; premier etc.”. Fackföreningarna måste också genomdriva disciplin och bekämpa frånvarofrekvens genom ett system av ”disciplinära kamratdomstolar”. De förslag från ”de tio” som tionde partikongressen antog som lösning på fackföreningskontroversen var snarare förnuftiga än nya eller märkvärdiga. Men de gjorde inte mycket för att besvara den grundläggande frågan hur fackföreningarna skulle kunna få en konkret uppgift utan att bli filialer till statsmakten.

Vid kongressen spådde Trotskij att den segrande resolutionen inte skulle ”överleva till elfte kongressen”.[254] Denna förutsägelse blev bokstavligt uppfylld. En ytterligare kris inträffade blott två månader senare och partilinjen gentemot -fackföreningarna blev grundligt förändrad genom en resolution från centralkommittén i januari 1922.[255] Om de senare förändringarna genomfördes utan återuppväckande av den bitterhet som utmärkt vintern 1920-21 berodde detta på två faktorer. För det första omöjliggjorde tionde kongressens stärkande av partidisciplinen ett upprepande av dispyter av den öppna och skarpa sort som föregått kongressen. För det andra hade fackföreningskontroversen vintern 1920-21 utspelats under krigskommunismen och med detta systems ekonomiska förutsättningar. Övergivandet av krigskommunismen och införandet av NEP fick återverkningar på arbetsmarknadspolitiken som gjorde både Trotskijsidans och

[252] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 190.
[253] I sitt korta tal vid kongressen i fackföreningsfrågan var Lenin särskilt envis på denna punkt: ”Vi måste till varje pris först övertala och därefter tvinga” (*Sotjinenija*, XXVII, s. 235).
[254] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 214.
[255] Se nedan, s. 366-367.

arbetaroppositionens plattformar anakronistiska men passade utmärkt ihop med det mer böjliga program som kongressen antagit och lätt kunde framställas som en fortsättning av detta. Trotskijanhängarnas inställning till arbetsmobilisering från statens sida återspeglade krigskommunismens ytterliga hårdhet och måste mjukas upp när nödsituationen passerat. Den visade sig dock ha mer seglivad giltighet än en del andra drag av krigskommunismen. Den arbetsmarknadspolitik som till slut antogs under femårsplanerna ledde sitt ursprung i högre grad från de uppfattningar som Trotskij sökt genomdriva vid denna tid än från den resolution tionde partikongressen antog.

(d) Handel och distribution

Sammanbrottet av handelsprocesserna mellan stad och landsbygd hade redan våren 1918 drivit sovjetregeringen till några nya experiment – upprättande av direkt varuutbyte och kompromiss med kooperativerna. Från och med sommaren 1918 gjorde inbördeskriget problemet brådskande i tilltagande grad och på sätt och vis även enklare genom att det framtvingade en koncentration på de mest överhängande och nödvändiga behoven. Krigskommunismens tid hade flera klart urskiljbara, typiska drag på handelns och fördelningens område: det utsträckta bruket av rekvisitioner snarare än utbytet för att få fram de förråd staten snabbt behövde; vidareutvecklingen av varuutbyte in natura; det vitt spridda bruket av fixerade priser och ransoner; upptagandet av kooperativerna i sovjetsystemet som det huvudsakliga instrumentet vid hopsamlande och fördelning samt framväxten av en svart marknad som levde sida vid sida med de officiella handelskanalerna och till slut överträffade dem i utsträckning och vikt.

Rekvisitionerna av livsviktiga förråd – vilket vid denna tid betydde mat och utrustning för Röda armén och mat för stadsbefolkningen – blev en tvingande nödvändighet genom inbördeskriget och kunde rättfärdigas med de militära kraven. Det kunde också betraktas som en försmak av det kommande, kommunistiska samhället när man lät ersätta de utbytesmetoder vid vilka penningens makt övervägde med principen att begära från var och en enligt hans förmåga och ge var och en enligt hans behov. I teorin skulle principen om fördelning enligt behov kunna ha kommit i konflikt med principen om att ge varor i utbyte; bägge dessa principer hade erkänts jämsides i det ursprungliga handelsmonopoldekretet av den 2 april 1918.[256] Men denna konflikt uppstod knappast i förhållandet till bönderna eftersom ingendera principen kunde föras ut i verkligheten på grund av brist på förråd. Under det desperata försöket att få ut största möjliga kvantitet jordbruksprodukter från bönder som knappt kunde få något alls i utbyte fortfor metoden att låta beväpnade styrkor genomföra rekvisitioner, påbörjad under sommaren 1918 och vidareutvecklad i påbuden från augusti 1918,[257] att vara den vanligaste 1919 och 1920. Därför blev inte handel och bytesförfarande det huvudsakliga medlet att erhålla böndernas leveranser under denna tid utan tvångsvis genomförd konfiskering av överskottslager genom rekvisitioner. Detta uppfattades snabbt av folket som ett typiskt drag i krigskommunismen och huvudsaklig orsak till böndernas motvilja mot denna.

Statens förhållande till industrin var under krigskommunismen lika avlägset från normala handelsprocesser. Från sommaren 1918 och framåt utsträckte Vesencha hastigt sin kontroll över alla den ryska industrins vitala delar och inriktade varje uns av produktionskapacitet på inbördeskrigets behov. Som alltid i krigstid ersattes produktion för öppna

[256] Se ovan s. 138.
[257] Se ovan s. 169.

marknaden snabbt med produktion för bestämda ändamål. En ”avdelning för krigskontrakt” upprättades vid Vesenchas högkvarter med underordnade avdelningar vid lokala Sovnarchozy[258] och konstruktionen kröntes av en samordnande ”särskild kommission för framskaffande av krigsmateriel” för vilken Krasin blev ordförande vid sin återkomst till Ryssland i september 1918 och som två månader senare ändrade namn till ”särskilda kommissionen för Röda arméns förråd”.[259] Denna organisation förstärktes sommaren 1919 genom att Rykov utnämndes till ”särskild representant” från Arbetarnas och böndernas försvarsråd för att ge den högsta politiska auktoritet[260] och tog sedan hand om alla förråd för Röda Armén utom jordbruksprodukter och blev därigenom industriproduktionens huvudsakliga avnämare och kontrollör. Att hålla Röda Armén med förråd blev som Krasin uttryckte det ”hörnstenen i vår ekonomiska politik”.[261] Hela 1919 och 1920 var en stor del av de avsnitt av den ryska industrin som fortfarande fungerade direkt sysselsatta med uppdrag för Röda armén.

Även den övriga industrin som skulle förse civilbefolkningen med konsumtionsvaror var i lika hög grad knuten till krigsansträngningen. Detta begränsade utbuds främsta uppgift var att genom organiserad bytesverksamhet förmå bönderna att leverera förråd av födoämnen utan vilka Röda armén inte skulle kunna kämpa och stadsbefolkningen skulle svälta. Därför var Vesencha knappast mindre intresserad av att utsträcka sin kontroll över konsumtionsvaruindustrin än över de industrier som direkt arbetade för Röda armén. Vilket det slutliga målet med dessa varor var framgår av att Narkomprod fick ta hand om deras fördelning. Vågen av industrinationaliseringar hösten 1918 nådde en höjdpunkt i ett dekret från Sovnarkom den 21 november 1918 ”Om varuförrådens organisation” som var klart avsett att undanträngа ”privathandelns organisation”. Detta dekret upprättade vad som i verkligheten var ett statens handelsmonopol. Det definierade noggrant förhållandet mellan Vesencha och Narkomprod. Alla varor avsedda ”för privat konsumtion eller landets inrikes ekonomiska förhållanden” som tillverkades i fabriker som nationaliserats eller kontrollerades av Vesencha skulle genom lämpliga *glavki*centra eller sektioner överföras till Narkomprod för användning enligt en tredelad plan. För det första skulle denna plan avgöra hur stora mängder som skulle avsättas till export, hur mycket som skulle hållas i lager och vilka mängder man skulle låta industrin ta hand om och befolkningen konsumera. För det andra skulle fabriks-, gross- och detaljpriser bestämmas. För det tredje skulle planen fastslå distributionssätten för de förråd folket skulle få konsumera. Den första och tredje av dessa uppgifter anförtroddes en ”kommission för utnyttjande – där Vesencha, Narkomprod och Folkkommissariatet för handel och industri representerades.[262] Den andra uppgiften togs om hand av Vesenchas priskommitté. För att utöva sina fördelande funktioner och för att samla ihop varor som föll utanför Vesenchas revir (där den största gruppen utgjordes av hantverksprodukter från landet) inrättade Narkomprod ett särskilt organ med namnet Glavprodukt där Vesencha skulle vara representerat.

---

[258] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), s. 52-53.
[259] Ibid., II, s. 721. Angående Krasins egen redogörelse för dess funktioner, se *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 78-80.
[260] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), s. 742-743. Angående Arbetarnas och böndernas försvarsråd (senare Rådet för arbete och försvar) se Vol. 1 s. 239.
[261] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 75.
[262] ”Kommissionen för utnyttjande” blev för en kort tid ett viktigt organ. J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 125, kallar den ”*glavki*-systemets höjdpunkt.” Angående dess kortlivade roll i planeringens förhistoria, se nedan s. 413

Kooperativerna skulle deltaga i fördelningsprocessen över hela landet som skulle täckas med ”ett nätverk av detaljaffärer tillräckligt finmaskigt för befolkningens bekvämlighet”. Detaljhandeln skulle vara ”kommunal” dvs. ligga under de lokala sovjeternas kontroll.[263] Dekretet såg bra ut på papperet. Det motsvarade bolsjevikernas politiska syfte, definierat i partiprogrammet från 1919 som ”att på en planerad, organiserad, hela landet omfattande skala fortsätta att ersätta handel med distribution av produkterna”.[264] Men beräkningen förutsatte två faktorer: en mäktig administrativ apparat och acceptabelt tillflöde av varor att fördela. Ingendera förutsättningen existerade eller kunde väntas i Ryssland av 1919 och 1920. Men i likhet med andra delar av krigskommunismen bestämdes systemet inte så mycket av teorin som av överhängande praktiska behov och det är svårt att förstå vilket annat system som kunde ha använts vid inbördeskrigets höjdpunkt.

Fastslagna spannmålspriser hade tillsammans med spannmålsmonopolet ärvts från Provisoriska regeringen och senare höjts vid flera tillfällen. Det var logiskt och oundvikligt att upprättandet av statsmonopol på andra nyttigheter som påbörjades under våren och sommaren 1918 skulle följas av fastslagna priser på dessa nyttigheter. Innan 1918 var slut hade man fixerat priserna för hudar, läder och lädervaror, för ylle och yllevaror, för bomullsgarn och bomullsvaror, för gummivaror, tvål, tobak, te och många andra produkter. Under 1919 och första delen av 1920 växte listan på de fastslagna priserna i takt med att kontrollerna utsträcktes och intensifierades tills nästan varje konsumtionsvara var med.[265] De fastslagna priserna ökades regelbundet och mer än de återkommande ökningarna av spannmålspriset varför handelsutbytet blev mer och mer till förfång för bönderna och mer och mer i industriarbetarnas favör.[266] Men detta hade ingen större praktisk betydelse eftersom priserna aldrig kunde höjas så våldsamt att det uppvägde valutans snabba fall. På så sätt skilde sig ju mer tid som förflöt de fastställda priserna mer och mer från de ”fria” priser för vilka man kunde köpa samma varor på den olagliga men tolererade svarta börsen. Mot 1920 hade de fastställda priserna till större delen blivit nominella och fördelningen av varor efter fastställda priser likvärdig med gratisfördelning vilket till slut också fick ersätta detta distributionssätt. Men vid den tiden hade de förråd som statsorganen överhuvud taget hade tillgängliga för fördelning också smält samman till obetydliga mängder.

Ransoneringen var en självklar komplettering av systemet med fastställda priser. I Petrograd och Moskva var ransonering på de viktigaste matvarorna i kraft under den

---

[263] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 83, art. 879.
[264] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 293.
[265] 1918 års dekret kan återfinnas i *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), 473-656, senare dekret i *Proizvodstvo, Utjet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Chozjajstva* (u.å 1921?), s. 231-409.
[266] Miljutin förklarade inför Allryska kongressen för finanstjänstemän i maj 1919 att det varit nödvändigt att när brödpriserna sistlidna oktober höjts även göra en motsvarande höjning på andra fastställda priser och därvid ”favorisera stadsindustrin.” I januari 1919 i samband med en femtioprocentig uppskrivning av lönerna hade priserna på fabriksvaror höjts till två och en halv gång nivån från hösten innan men brödpriserna höjdes inte alls. Priserna på fabriksvaror som i oktober 1918 hade varit 25 gånger nivån från 1914 stod i januari 1919 på en nivå 60 gånger högre än denna (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 50-51). Samma utveckling fortsatte i något långsammare takt till införandet av NEP. Ett stycke kläde som i mars 1919 kostade 1.3 pund rågbröd var två år senare lika mycket värt som 2.2 pund (L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. /1924?/, s. 212). Lenin erkände upprepade gånger att bönderna inte fick rättvis ersättning för sina produkter utan ombads att ge ”kredit” eller ”fördel” till stadsproletariatet som sin insats för revolutionens seger (*Sotjinenija*, XXIV, s. 409-410, 569, 696).

Provisoriska regeringen. Socker och bröd hade varit ransonerat redan innan februari-revolutionen. Under sovjetregimens första nio månader gjordes ingen ändring i systemet. Det var en tid under vilken det allt oftare inträffade att man inte kunde skaffa fram ransonerna och skillnaden ökade mellan de fastställda priserna och de priser samma varor betingade på fria marknaden. Men den akuta bristen under sommaren 1918 som törst och främst drabbade arbetarna i storstäderna och antagandet av systemet med spannmåls-rekvisitioner från bönderna lade det direkta ansvaret för fördelningen på regeringen. I augusti 1918 infördes differentierade ransoner med början i Moskva och Petrograd. För detta syfte indelades befolkningen i tre kategorier där grovarbetare utgjorde den första, övriga arbetare och alla arbetares familjer den andra samt medlemmar av den tidigare bourgeoisien den tredje kategorin. Den första fick ransoner som var fyra gånger, den andra tre gånger större än den tredje.[267] Det differentierade systemet spreds snabbt och med oräkneliga variationer. Kroppsarbetare upptog alltid den högsta kategorin och sades ibland få en ”bepansrad” ranson viktigare än alla andra. Familjer vilkas män var i Röda armén innefattades vanligtvis i högsta kategorin. Men snart infördes en uppdelning mellan olika grupper kroppsarbetare och olika grupper kontorspersonal grundad på en hypotetisk uppskattning av värdet av deras tjänster till samhället. Högre ransoner erbjöds slagbrigadsarbetare sysselsatta i särskilt viktigt eller brådskande arbete. Finfördelningen gick så långt att man på hösten 1919 på somliga platser hade infört ända upp till tjugo ransoneringskategorier.

Denna situation medförde icke blott outhärdliga administrativa svårigheter utan även omfattande missförhållanden, avundsjuka och bitterhet. Detta diskuterades offentligt vid en konferens i november 1919 med representanter för de sovjetmyndigheter som skötte fördelningen. Vysjinskij, blivande allmän åklagare och utrikesminister i Sovjetunionen, vid denna tid tjänsteman i Narkomprod, rapporterade i denna fråga inför konferensen. Han angrep ”den borgerliga principen om jämlikhet” som präglat ransoneringarna i Hohenzollrarnas Tyskland och Habsburgarnas Österrike lika väl som i Ryssland under Provisoriska regeringen. Men även om diskriminering av bourgeoisinen var riktig och rättvis kunde inte ett ransoneringssystem försvaras som satte ”varje grupp som fått en rättighet i strid med sina grannar” och tillämpades helt olika i olika städer och områden. Vysjinskij föreslog en återgång till de tre standardkategorierna kroppsarbetare, andra arbetare och icke-arbetande som borde tilldelas ransoner i proportionerna tre, två och ett. Konferensen antog enhälligt en resolution med denna innebörd.[268] En månad senare krävde sjunde Allryska sovjetkongressen i december 1919 en ”enhetlig arbetarranson”.[269] I april 1920 skedde en återgång till något i stil med de tre ursprungliga kategorierna med det förbehållet att särskilda ransoner kunde utlämnas till arbetare med ”särskilt framstående intellektuellt arbete”.[270] Men dessa förändringar förlorade sin mening när ransoneringssystemet under 1920 gradvis ersattes med utbetalning av löner in natura. Detta hade den dubbla fördelen att det avskaffade behovet att försöka uttrycka löner och priser i en fallande valuta och att det tillät en anpassning av arbetsersättningen till det utförda arbetet med mycket större exakthet än man någonsin kunde ha gjort under det inexakta systemet med ransoneringskategorier. Ett lönesystem för industriarbetarna som teoretiskt baserades på fördelning enligt kapacitet passade bättre i den pågående

[267] L. Kritsman, *Geroitjeskij Period Velikoj Russkoj Revoljutsii* (u.å. /19124?/), s. 110.
[268] *Vserossijskoje Sovesjtjanie Predstavitelej Raspredelitelnych Prodorganov* (1920), s. 13-16, 28, 51-52.
[269] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 144.
[270] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 34, art. 165.

nödsituationen än ett ransoneringssystem som i teorin grundades på fördelning efter behov.[271]

I princip skulle lantbefolkningens konsumtionsvaror ha ransonerats i enlighet med dekretet av den 21 november 1918 som inte föreslog någon annan grund för fördelningen utöver behovet. Men i praktiken var det huvudsakliga motivet till att fördela förråd bland bönderna att i gengäld tillförsäkra sig jordbruksprodukter. Fördelningen gick vidare i enlighet med dekretet av den 6 augusti 1918 angående ”obligatorisk bytesverksamhet” dvs. i enlighet med principen att 85 procent av varornas värde måste betalas av bönderna i egna varor.[272] Eftersom de riktlinjer man följde höll priserna på fabriksvaror proportionellt högre än priserna på jordbruksvaror innehar redan detta en viss skatt på bonden.[273] När 1919 års skörd bärgats skärpte man ytterligare detta tillvägagångssätt genom ett extra dekret av den 5 augusti 1919. Nu skulle Narkomprod ”avgöra separat för varje del av landsbygden den mängd av jordbruks- och hantverksprodukter som skulle ingå i den obligatoriska bytesverksamheten och den mängd fabriksvaror som skulle ges lantbefolkningen i utbyte”. Dessa senare skulle inte sändas ut förrän bönderna levererat sin del. Detta nya dekret betecknade ett framsteg på två sätt i jämförelse med föregående års. Dels tycks penningmomentet nu helt ha försvunnit. Jämförelsetalen räknades ut av Narkomprod, tydligen på grundval av den mängd spannmål och andra produkter som behövdes och den mängd fabriksvaror som var tillgänglig. Dels uttalades nu klart principen om kollektivt ansvar som lämnats oklar i dekretet från augusti 1918. Även om de kvantiteter av fabriksvaror som fördelade på landsbygden berodde på hur stora mängder av jordbruksprodukter som levererats fick ”konsumentsällskapen” som utförde fördelningen inte diskriminera ”proletära eller halvproletära element som lever på sin lön eller underhåll från staten”. Vad gällde enskilda stod därför de varor de fick ut inte i något nödvändigt förhållande till de produkter de levererat.[274] Det officiella bytessystemet mellan stad och landsbygd som det utvecklades under krigskommunismens senare stadium var därför snarare ett system med tvångsrekvisitioner av jordbruksprodukter, kompenserade genom gratisfördelning av fabriksvaror enligt ransonering, än handel eller utbyte i dessa ords vanliga betydelse. Fortfarande saknades något som kunde driva den enskilde att producera och skulle även komma att saknas så länge man – så ofullständigt det än skedde – sökte tillämpa principen ”av var och en enligt hans förmåga, åt var och en enligt hans behov”.

De resultat sovjetregeringen uppnådde i fråga om distributionen under krigskommunismen berodde nästan helt på dess framgång med att göra den kooperativa rörelsen till huvudinstrument i sammanhanget. Påverkan från inbördeskriget drev på den utveckling som band kooperativerna till sovjetstatens administrativa maskineri och använde dem till att hjälpa upp denna maskins brister. Det tvang sovjetregeringen att ingripa mycket direktare och kraftfullare än dittills med att stöda handeln mellan stad och landsbygd. Narkomprod tog hand om den uppgiften och Vesencha förvisades slutgiltigt till industriproduktionen. *Å andra* sidan förlorade kooperativerna sitt politiska stöd när vänstersocialrevolutionärerna blev misstänkliggjorda och utstöttes ur sovjeterna. De var nu

---

[271] Se dock angående löner in natura ovan s. 244.
[272] Se ovan s. 170. [I början av kapitel 17, om krigskommunismen]
[273] När Lenin förespråkade en höjning av spannmålspriset som bihang till dekretet om obligatorisk bytesverksamhet var han noggrann med tillägget att priserna på fabriksvaror skulle ”höjas proportionellt och t. o. m. mer än så” (*Sotjinenija*, XXX, s. 991).
[274] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 41, art. 387.

tvungna att komma överens med bolsjevikerna vilka för sin del inte längre hade något politiskt motiv till att förlåta eller kompromissa. Därför kunde nu inlemmandet av konsumentkooperativerna i sovjetregimens administrativa maskineri, försöksvis påbörjat genom dekretet av den 11 april 1918, fortsätta i snabbare takt.

Det första klara utslaget av denna process blev den ”obligatoriska bytesverksamheten”, fastslagen i dekretet av den sjätte augusti 1918. Det ursprungliga dekretet om bytesverksamheten med bönderna av den andra april 1918 hade slutförts före överenskommelsen med kooperativerna och nämnde dem inte. Det nya däremot ställde kooperativerna på jämställd fot med officiella sovjetmyndigheter – en paragraf t. o. m. nämnde kooperativerna med förbigående av alla officiella organ – som de redskap genom vilka utbytet skulle genomföras och uppställde straff i händelse någon skulle bryta mot bestämmelserna. Då skulle den brottsliga kooperativens styrelse ställas inför rätta och en ny styrelse utnämnas eller åtminstone godkännas av sovjetregeringen. Kooperativen själv skulle böta.[275] Dekretet av den 21 november 1918 om nationaliserandet av inrikeshandeln erkände kooperativernas gynnade ställning. Grosshandel och detaljaffärer skulle stanna ”i deras egen skötsel men under Narkomprods kontroll”. Där dessa nationaliserats eller kommunaliserats genom överdrivet nit hos de lokala sovjetorganen skulle återgång ske. I ersättning fick Narkomprod rätt att utnämna en fullvärdig medlem i Tsentrosojuz' presidium och likaså i kooperativernas lokala organ.[276] Detta innebar ett visst erkännande av kooperativerna och det sammanföll med den olivkvist man vid samma tid räckte mensjevikerna och vänster-socialrevolutionärerna och med dessas kortlivade tillåtelse att återinträda i sovjeterna.[277] Det framkallade ett visst knorrande inom partiet[278] och försvarades av Lenin med ursäkten att de småborgerliga element som bevisligen dominerade kooperativerna ”vet hur man organiserar försäljningsställen” och därför måste få samma rätt som somliga kapitalistiska förvaltare.[279] Erkännandet var mer spektakulärt än reellt. I långa loppet blev dekretets verkan att kooperativerna på ett fastare sätt och mer öppet än förut bands vid sovjetregeringens politik som betrodda medhjälpare. övertagandet av Narodnyj-banken i Moskva några dagar senare avskaffade den sista biten av deras finansiella självständighet.[280]

Berättelsen om de följande två åren under vilka krigskommunismen nådde sin höjdpunkt innehåller endast fullbordandet av den utveckling som påbörjats av dessa ingrepp. Bolsjevikerna hade först hoppats kunna erövra organisationen genom att splittra arbetarkooperativerna och de allmänna eller ”alla medborgares” kooperativer. En arbetarkooperativernas kongress i Moskva i december 1918 röstade med liten majoritet igenom en begäran att ändra Tsentrosojuz' stadgar så att arbetarkooperativernas delegater i presidiet skulle

---

[275] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 58, art. 638.
[276] Ibid., nr 83, art. 192-193.
[277] Se del 1, s. 192-193.
[278] Klagomål framförda vid andra Allryska rådskongressen för folkhushållningen om att lokala myndigheter hade upplöst eller ”nationaliserat” kooperativer fick det skarpa svaret att ledarna i kooperativerna hade ”flytt till Ufa med tjeckerna och vitgardisterna” och att överlämnande av fördelningen till kooperativer var samma sak som att ”överlämna hela arbetet till de element som vi bekämpar” (*Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 110, 114).
[279] Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 328.
[280] Se ovan s. 159. Narodnyj-banken omformades till en kooperativ avdelning inom Nationalbanken. Folkkommissarien för finanserna lyckönskade sig själv några månader senare över det faktum att ingenting hade förändrats och de gamla anställda stannat eftersom detta underlättade kooperativernas inordnande i sovjeternas kontrollsystem (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 77).

tillförsäkras ständig majoritet.[281] Vid en kongress för alla kooperativer i Moskva i januari 1919 där bolsjevikerna fortfarande var i minoritet försökte majoriteten kompromissa genom att erbjuda arbetarkooperativerna fem platser av tretton i Tsentrosojuz' ledning. Erbjudandet avvisades och bolsjevikdelegaterna lämnade kongressen.[282] Nu försöktes mer direkta metoder. Det partiprogram som antogs av åttonde partikongressen i mars 1919 förklarade att partiets politik var ”att fortsätta ersättandet av handeln med ett planlagt system för fördelningen av varor, organiserat i en skala som omfattar hela landet”. För detta ändamål skulle hela befolkningen ”organiseras” i ett enda sammanhängande nät av *konsumentkommuner*. Men det tillades att grundandet av dessa konsumentkommuner skulle ombesörjas av ”de existerande allmänna och arbetarkooperativerna vilka utgör den största konsumentorganisationen och den i kapitalismens historia bäst utvecklade apparaten för massdistribution”.[283] Dessa partipolitiska riktlinjer översattes snabbt till handling av statsmakten. Ett dekret av den 16 mars 1919, utfärdat medan kongressen fortfarande sammanträdde, vidarebefordrade kravet på ”en enda organisation för fördelningen”. Det kungjorde omformandet av alla arbetar- och allmänna konsumentkooperativer likaväl som av de statsorgan som sysslade med fördelningen till ett enhetligt system av ”konsumentkommuner” där hela befolkningen skulle innefattas. Den traditionella skillnaden mellan två sorters kooperativer skulle försvinna. Konsumentkommunerna skulle välja representanter till landsbygdsföreningarna och av dessa skulle var och en sända en delegat till Tsentrosojuz vilket skulle förbli hela organisationens styrande organ. Sovjeternas pyramiduppbyggnad var alltså mönstret i en svagt modifierad form. Systemets officiella karaktär poängterades i en paragraf som jämställde kooperativernas tjänstemän och anställda med de anställda vid de myndigheter som hade hand om förråden. Slutligen fick sovjeternas lokala förrådsmyndigheter rätt att ha representanter i alla lokala kooperativer och ”Folkkommissariernas råd kan ge det nödvändiga antalet egna representanter medlemskap i Tsentrosojuz' administration”. Utförandet av dekretet å sovjetregeringens vägnar anförtroddes Narkomprod. Vesencha förlorade den sista av sina funktioner på detta område när dess kooperativa avdelning stängdes. Användningen av uttrycket ”konsumentkommuner” genom hela dekretet var ett klart uttryck för önskan att förpassa t.o.m. ordet kooperativ till det förflutna.[284]

Följderna av detta dekret blev långtgående. Tsentrosojuz' dåvarande styrelse bestod av fyra medlemmar från arbetarkooperativer vilka var bolsjeviker eller sympatisörer och Fitta representanter för allmänna kooperativer vilka var icke-bolsjeviker. Genom en egendomlig kompromiss utnyttjade Sovnarkom den rätt dekretet givit att utse tre representanter till Tsentrosojuz' styrelse varför bolsjevikerna fortfarande var i minoritet. Men en av dessa tre, Frumkin, hade vetorätt. Denna plan som gav bolsjevikerna makt att hindra allt men inte att genomföra någonting gick snart i stöpet. I juli 1919 utnämnde Sovnarkom ytterligare tre representanter.[285] Vid inbördeskrigets höjdpunkt måste kväsan-

---

[281] Enligt Krestinskij (*Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 277) ”lyckades vårt parti vinna en majoritet i det ledande ideologiska centrum arbetarkooperativerna utgjorde”. E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 116, anklagar bolsjevikerna för att ha manipulerat röstsiffrorna inför kongressen.

[282] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (13) (1934), s. 278.

[283] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 293.

[284] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 17, art. 191. Tre månader senare ändrade ett ytterligare dekret (ibid., nr 34, art. 339) namnet ”konsumentkommuner” tillbaka till ”konsumtionssällskap” – ett tecken på den kooperativa traditionens envishet.

[285] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 280-281.

det av kooperativerna ha varit ett högst känsligt ärende. Även med klar majoritet i Tsentrosojuz gick assimileringen långsamt. Men i november 1919 menade en lokal företrädare för Narkomprod att ”den principiella skillnaden mellan sovjetorgan och kooperativer håller på att försvinna” varför dessa senare kunde betraktas som inlemmade i ”statsapparaten”.[286] I januari 1920 strax innan krisen i inbördeskriget var övervunnen utsträcktes anfallet till de mycket mindre viktiga eller mäktiga kredit- och producentkooperativerna. När genom valutans sammanbrott bankinrättningar och lån i praktiken upphört hade kreditkooperativerna förlorat större delen av sina ursprungliga funktioner och tycks i vissa fall ha uppträtt som förmedlare av penningtransaktioner vid köp och försäljning av varor. Producentkooperativerna utförde fortfarande en nyttig uppgift när de organiserade tillflödet av lantliga produkter från jordbruk och hantverk.[287] Men ett dekret från januari 1920 beskrev bäggedera som ”i avsaknad av ett allryskt centralorgan” och menade att de ”mycket ofta i sammansättning och struktur återspeglade inte arbetarnas och böndernas utan deras klassfienders intressen”. De underordnades nu strängt Tsentrosojuz och deras tillgångar överfördes till konsumentkooperativerna.[288] Alla sorters kooperation sammanfördes på så sätt under ett enda centralorgan som redan hade kopplats samman med sovjetstatens administration.

När man uppnått detta kunde tiden tyckas mogen att föra denna utveckling till det logiska slutstadiet och även formellt omvandla kooperativerna till statsorgan. Denna kurs hade brett stöd vid nionde partikongressen i mars 1920. När kongressen undersökte frågan var Miljutin den främste förespråkaren för vad som kallades ”förstatligande” av kooperativerna och lyckades vinna majoriteten för en resolution som krävde att de skulle bli ”ett tekniskt organ under Narkomprod”. Men Miljutins framgång berodde delvis på att motståndarna inte kunde enas sinsemellan utan framställde inte mindre än tre olika förslag om kooperativernas framtida ställning; och när ärendet behandlades inför hela församlingen visade sig Lenin kraftigt motarbeta Miljutin. Han föreslog att kongressen skulle anta en resolution, framförd i Krestinskijs namn.[289] Hans huvudsakliga argument var det välkända att man måste ta hänsyn till bönderna vilka inte var beredda på en sådan aktion: ”Vi har att göra med en klass som är svårmanövrerad för oss och som inte alls är positiv till nationaliseringar.” Krestinskijresolutionen bekräftade de två grundläggande dekreten från 20 mars 1919 och 27 januari 1920 och uttalade klart att konsumentkooperativerna låg under Narkomprods förvaltning och producentkooperativerna, både jordbrukets och industrins, under Narkomzems respektive Vesenchas förvaltning. Producent-

---

[286] *Vserossijskoje Sovesjtjanie Predstavitelej Raspredelitelnych Prodorganov* (1920), s. 20.

[287] Andra Allryska rådskongressen för folkhushållningen i december 1918 uttalade en försiktig välsignelse över jordbrukskooperativema förutsatt att de inordnades ”i ett allmänt system med statlig reglering av folk. hushållningen” och att man inte tappade ur sikte målet att utveckla jordbrukskooperationen ”så att det uppstod producentkommuner för jordbruket” (*Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å), s. 395). Partiprogrammet från mars 1919 uttalade sig för ”fullt statligt stöd av jordbrukskooperativer upptagna i förbättring av jordbruksproduktionen” (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 292).

[288] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 6, art. 37. E Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 150, räknar upp producentkooperativer som ”likviderats” med stöd av detta dekret och omformats till avdelningar inom Tsentrosojuz eller Narkomzem.

[289] Man tar nog inte fel om man antar att Lenins inställning huvudsakligen berodde på utrikespolitiska överväganden. Blockaden hade formellt hävts i januari 1920 och mot slutet av mars samma år visade det sig att engelska regeringen var villig att motta en delegation från Tsentrosojuz för att diskutera återupptagandet av handeln. Men man var från engelskt håll noggrann med att skilja på förhandlingar med kooperativerna och förhandlingar med sovjetregeringen. Vid denna tidpunkt var det därför ett ryskt Intresse att uppehålla denna distinktion.

kooperativernas inordning under Tsentrosojuz skulle blott ha ”administrativt politisk karaktär”. Kooperativernas förstatligande genomfördes därför på allt sätt utom till namnet. Under krigskommunismens välde kunde det knappast ha blivit annorlunda. Men det faktum att man bevarade deras formella oberoende visade sig ha viss betydelse under den följande perioden.[290] Vid nionde partikongressen upptogs Chintjuk, Tsentrosojuz' ordförande och gammal mensjevik, i partiet. Åtskilliga kooperativa ledare som bekämpade den nya organisationen arresterades under månaden därefter och dömdes till fängelsestraff.[291]

Men den mest utmärkande delen av inrikeshandelns historia under krigskommunismen kan inte skrivas som en berättelse om officiella dekret och överväganden. Periodens historia illustrerar generöst människans envishet och uppfinningsrikedom i att uppfinna metoder och medel för att byta varor när detta är nödvändigt för att överleva. Den första och enklaste formen för dessa otillåtna tillvägagångssätt var ”smuggling” som ända sedan revolutionens första dagar hade varit ett allmänt samtalsämne och en nagel i ögat på den nya regeringen.[292] Men de förbjudna mattransporterna till städerna överlevde alla utrotningsförsök varibland ett dekret som beordrade rekvisitionspatruller på tåg och vattenleder att konfiskera all föda utöver vissa små mängder som passagerarna förde med sig.[293] I september 1918 fick smugglingen ett tyst erkännande i bestämmelser som tillät arbetare i Moskva och Petrograd att medföra matvaror till städerna om deras mängd inte översteg ett och ett halvt pud. Smugglarna fick kvickt det nya öknamnet ”ettochetthalvtpudare” och fastän tillåtelsen formellt skulle upphävas den första oktober eller enligt ett senare tillägg den tionde oktober tycks man i fortsättningen ha behållit rätten att medföra dessa mängder.[294] I januari 1919 utfärdade VTsIK en tillsägelse som förebrådde rekvisitionspatrullerna att de behandlat passagerare brutalt och oförsvarligt när de berövat dem matvaror avsedda för privat bruk.[295] Från vintern 1918-19 och framöver förminskades svårigheterna något genom att olika metoder godkändes för kollektiv – fabriker, fackföreningar och andra organisationer – att själva ordna sin försörjning.[296] Men om orden ”smuggling” och ”smugglare” blev rätt ovanliga berodde det mest på att företeelsen blivit för vanlig för att vara ett samtalsämne och på att myndigheterna godkände den mer eller mindre öppet. Periodens statistiker försökte uppskatta proportionen mellan de födoämnen stadsinvånarna 1919-20 erhöll till fastställda priser genom ransoneringen och de som de skaffade på olagliga vägar. Enligt en uträkning förmedlade ransoneringen endast 20-25 %.[297] Enligt en annan som gjorde skillnad mellan städer i ”konsumerande” och städer i ”producerande” landsändar förmedlades 25-40 % av

---

[290] Diskussionen vid nionde partikongressen som innehåller texten till flera konkurrerande projekt återfinns i *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 277-319, 381-400. Lenins tal vid kongressen läses i *Sotjinenija*, XXV, s. 122-125, och kongressresolutionen i *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 340-342.
[291] *Sovremennye Zapiski* (Paris), nr 1, 1920, s. 155.
[292] Se ovan s. 135.
[293] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 57, art. 364. Machno talar om ”en skara på tusentals ”smugglare” som gick över den ukrainsk-ryska gränsen sommaren 1918)' i sina memoarer (*Pod Udarami Kontrrevoljutsii* (Paris, 1936), s. 151).
[294] Anfört hos Lenin, *Sotjinenija*, XXIII, s. 590, not 147.
[295] *Izvestija* den 3 januari 1919.
[296] Se ovan s. 176-177.
[297] G. Y. Sokolnikov m. fl., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1911), s. 82. Denna uppskattning gällde hösten 1919 och författaren påstår nu proportionen ökade under 1920.

förnödenheterna i de förra och 35-55 % i de senare genom ransoneringen.[298] Vid fjärde fackföreningskongressen i april 1920 framhölls att arbetarna för nödvändiga varor måste betala två och en halv eller tre gånger så mycket som han fick i lön i pengar eller in natura.[299] Hur man än räknar syns det klart att stadsbefolkningen under hela den tid krigskommunismen varade antingen halvsvalt eller skaffade mer än hälften av de grundläggande matvarorna genom formellt olagliga transaktioner. Vid tiden för NEP:s införande konstaterades att de arbetare som fick ransoner enligt de högsta kategorierna endast erhöll mellan 1 200 och 1 900 av de 3 000 kalorier som erkändes vara minimum för kroppsarbetare.[300] Några veckor senare påstod Pjatakov att ”gruvarbetaren i Donets-bäckenet ... konsumerar blott 50 % av de kalorier han behöver för att återställa sin fulla styrka”. Rykov erkände att ”det är mycket få arbetare som inte köper varor på den fria marknaden” och att ”i denna form har vår bourgeoisie redan i flera år vuxit till sig”.[301]

Hur betalade man för dessa otillåtna leveranser? Först accepterade smugglarna betalning i pengar, men till svindlande priser. Senare, när pengarnas värde snabbt rann bort, blev en god del av handeln byteshandel. Endast de välbärgade hade ägodelar att sälja och de tog snart slut. Då skapade den otillåtna handeln med matvaror otillåten handel med andra varor. Strax efter revolutionen hade fabriker börjat betala delar av lönen i varor så att arbetaren mottog en del av det han själv producerat. Detta var från början säkert avsett för arbetarens och hans familjs eget bruk men blev snart föremål för byteshandel eller såldes på fria marknaden till inflationspriser. En talare vid första Allryska rådskongressen för folkhushållningen i maj 1918 fäste uppmärksamheten på detta tillvägagångssätt som redan fått öknamnet ”styckeförsäljning”:

> Smuggling är ett förskräckligt ont, styckeförsäljning likaså. Men det år ännu värre när man börjar betala arbetarna i varor, i deras egna produkter ... och de själva blir styckeförsäljare.[302]

Men handlingssättet fortsatte och andra Allryska rådskongressen för folkhushållningen i december 1918 godkände till och med en resolution som förespråkade utbetalning av lön i 272 varor till fabriksarbetare.[303] Två år senare hade missförhållandet förvärrats och fjärde fackföreningskongressen godkände en resolution som fördömde att arbetare sålde remmar, verktyg och annan utrustning från de fabriker där de arbetade.[304] Offentliga institutioner och nationaliserade industrier skaffade ofta vad de behövde genom att ge sig ut på den fria marknaden fastän detta var uttryckligen förbjudet.

Sålunda existerade under krigskommunismen sida vid sida två olika fördelningssystem; den distribution statens representanter omhänderhade med fastställda priser eller, senare, helt gratis och distribution genom privat handel. Genom dekret av andra april och 21 november 1918[305] hade handel med matvaror och praktiskt taget alla allmänt använda ting blivit statsmonopol. Tillgängliga kvantiteter av dessa varor fördelades först till fastställda priser genom regeringens betrodda varibland även kooperativerna enligt vad man

---

[298] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 9-10, 1920, s. 43-45. I den vanliga terminologin var ”konsumerande” provinser de som konsumerade mer födoämnen än de producerade, ”producerande” provinser de som producerade mer än de konsumerade.
[299] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 119.
[300] *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 237.
[301] *Trudy IV Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 40, 57.
[302] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 434.
[303] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 393.
[304] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), i (Plenumy), s. 66, 119.
[305] Se ovan s. 138, 258.

kallade ransoneringsprincipen. Men man fastställde aldrig hur stora normala ransoner var utom för bröd och ett fåtal hållbara matvaror. Endast dessa distributionskanaler var lagligt godkända.[306] ”Lag-hg inrikeshandel” förklarades i ett auktoritativt uttalande från april 1920 ”finns knappt utan ersätts genom ett maskineri för statlig distribution”.[307] Men parallellt med detta officiella fördelningssystem florerade trots lagens förbud en privat handel med alla konsumtionsvaror till priser fyrtio eller femtio gånger högre än regeringens fastställda. I Moskva var torghandeln på Sucharevskijtorget, alltid fullt av dessa förbjudna handelsmän och deras kunder, centrum för verksamheten. Polisen gjorde razzior då och då men tycks i allmänhet ha varit överseende med denna vidsträckta ”svarta börs” och Sucharevka blev smeknamn på denna ”fria” sektor inom sovjetekonomin. Lenin underlät sällan att fördöma den och framhålla att ”kapitalisterna försöker fortfarande undergräva grunden för sovjetmakten genom smuggling, Sucharevka och så vidare”.[308] Men ingen kunde tveka om vilken sida som skulle vinna. Tidigt 1920 påpekade ett statligt organ kontrasten mellan ”sovjetaffärernas gäspande tomhet” och ”den livliga verksamheten på Sucharevka, på Smolensktorget, på Ochnoty Rjad och i andra centra för privathandeln”.[309] Under hela denna tid flöt en ständigt ökande del av den inrikes varuhandeln i Sovjetryssland genom icke godkända och vanligen olagliga kanaler. Sedan myndigheterna länge förgäves sökt täppa till dem fick de i praktiken godkänna dem, först som ett nödvändigt ont och sedan som ett positivt bidrag till folkhushållningen. På sätt och vis inskränkte sig NEP:s insats till att ge laglig prägel åt handelsmetoder som uppstått av sig själva under krigskommunismen, hånande regeringens dekret och trotsande dess under-tryckningsförsök.

Utrikeshandeln hade ingen reell betydelse under krigskommunismen. Den inringning de allierades blockad sökte genomföra 1918 blev fullständig när Tysklands sammanbrott i november samma år avbröt förbindelserna med det centraleuropeiska fastlandet och inbördeskriget högg av den sista återstående kommunikationen med Asiens marknader och varutillgångar. Import och export hade under 1918 krympt till obetydliga dimensioner och nådde 1919 nollpunkten. Sovjetryss-lands fullständiga ekonomiska isolering vid denna tid var en kraftigt bidragande faktor till de ekonomiska experiment som man knappt skulle ha kunnat påbörja eller genomdriva annat än i ett slutet system. Upphävandet av blockaden i januari 1920 och krigsslutet med Estland fjorton dagar senare gav formellt möjlighet till handel med omvärlden. Men de allierades vägran att godta ryskt guld – som gick under namnet den inofficiella guldblockaden – berövade sovjetmyndigheterna det enda betalningsmedel de kunde ha använt för att försäkra sig om välbehövliga importvaror. Sovjetrysslands första handelsdelegation utomlands avreste till Köpenhamn i mars 1920 med Krasin som ledare; och i maj 1920 tillförsäkrades landet genom en överenskommelse med en grupp svenska företag begränsade men värdefulla kvantiteter järnvägsmateriel och jordbruksmaskiner. Men trots att Krasin fortsatte till London fördärvade kriget mot Polen ännu en gång utsikterna till mer långtgående

[306] Under vintern 1920-1921 påstods 34 000 000 människor varibland så gott som hela stadsbefolkningen och 2 000 000 hantverkare på landet få ut ransoner (*Tjetyre Goda Prodovolstvennoj Politiki* (1922), s. 61-62. Men siffrorna återspeglar troligen snarare avsikt än verklighet.
[307] Y. Larin och L. Kritsman, *Otjerk Chozjajstvennoj Zjizni i Organizatsija Narodnogo Chozjajstva* (1920), s. 133. Broschyren skrevs ursprungligen för ätt informera den besökande engelska Labourdelegationen.
[308] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 155.
[309] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, den 18 februari 1920.

förhandlingar. Föga mer uppnåddes under 1920.[310] Dekretet av den elfte juli 1920 som omvandlade det vid det laget i praktiken avsomnade Folkkommissariatet för handel och industri till Folkkommissariatet för utrikeshandeln med Krasin som ledare[311] var en deklaration om avsikter och en förberedelse på framtiden snarare än ett svar på något existerande behov. Handelsstatistiken för 1920 utvisade en uppgång från 1919 års bottennivå men nådde inte ens de obetydliga siffrorna från 1918. Optimistiska uppskattningar av överskott på timmer, spannmål och lin för export infriades aldrig. Mer realism visade en officiell redogörelse, publicerad som artikel i september 1920 med titeln *Vår utrikeshandel*:

> Det kommer bli nödvändigt att exportera sådant vi själva behöver helt enkelt för att i utbyte kunna köpa sådant vi behöver i ännu högre grad. För varje lokomotiv, varje plog kommer vi tvingas att använda bitar, bokstavligen slitna ur folkhushållningens kropp.[312]

När man insåg denna tvingande nödvändighet förmåddes Sovnarkom att hösten 1920 åter blåsa liv i ett projekt som diskuterats redan våren 1918 – planen att dra utländskt kapital till landet genom att erbjuda koncessioner.[313] Men denna idé som inte rönte någon snabb framgång tillhörde inte den nu nästan kapsejsade krigskommunismens föreställningsvärld utan den inbrytande NEP-perioden.

(e) Finans

När krigskommunismens tid började sommaren 1918 hade den första styrkan och inriktningen i bolsjevikernas finansprogram blivit uttömd. Det viktigaste däri, bankernas nationalisering, hade godkänts i laga ordning och i stor utsträckning också genomförts. Nästa punkt, förnekandet av de skulder tidigare ryska regeringar iklätt sig, var likaså genomförd. Bankernas nationalisering hade sannerligen inte uppfyllt den socialistiska teorins vaga förhoppningar om att den skulle utgöra ett automatiskt redskap för kontroll och finansiering av industrin. Inte heller hade skuldförnekandet löst problemet med statens utgifter. Tvärtom hade det undanröjt en metod att skaffa pengar – att ta lån. Sedeltryckning fortsatte att vara det enda på allvar tillgängliga sättet att samla medel till statens löpande utgifter och till de första stegen av ett närmande till industrin. Ständig tillflykt till denna metod påskyndade den våldsamma penningvärdesförsämringen och orsakade slutligen att säljare inte längre ville ta emot de vid det laget nästan värdelösa sedlarna i utbyte för sina varor. Så förlorade pengarna funktionen att underlätta normala handels- och utbytesprocesser. Det typiska för krigskommunismen på finansernas område blev att pengar praktiskt taget försvann ur ekonomin. Detta var dock på intet sätt resultat vare sig av doktrin eller genomtänkt avsikt. Gukovskij vars stela och fantasilösa purism angående ekonomi placerade honom inom partiets yttersta höger ersattes i augusti 1918 som Folkkommissarie för finanserna av den mer böjlige och intelligente Krestinskij, Kommissarie för Nationalbanken sedan januari 1918, som under meningsskiljaktigheterna i Brest-Litovskfrågan men inte under de följande ekonomiska debatterna hört till vänsteroppositionen. Men man skall nog ändå inte tro att denna förändring avsågs vara ett

---

[310] De olika stadierna för återupprättandet av handelsförbindelser mellan Sovjetryssland och Västeuropa kommer att beskrivas i femte delen.
[311] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 53, art. 235.
[312] *Ekonomitjeskaja Zjizn*, den tredje september 1920.
[313] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 91, art. 481. Omständigheterna kring &Itu återupplivande av koncessionerna kommer att beskrivas i femte delen.

förebud om en ny finanspolitik. Det var inbördeskrigets tryck som tvang Folkkommissariatet för finanserna att slå in på nya och oväntade vägar.

Under hösten 1918 hade de normala metoderna att skaffa likvida medel uttömts. Den 30 oktober 1918 utställde VTsIK två dekret som snarare än en kompromiss mellan två skilda uppfattningar om skatte- och finanspolitik innebar ett förvirrat och hastigt genomdrivet försök att pröva varje tänkbart hjälpmedel i en desperat situation. Det första dekretet föreskrev en ”extraordinär revolutionsskatt” i form av en direkt uttaxering, uträknad så att den skulle inbringa sammanlagt tio miljarder rubel. Det andra inrättade en ”skatt in natura” vilket i princip innebar att man från alla jordbrukare uttaxerade det överskott av produkter som det egna hushållet inte behövde.[314] Det första dekretet blev det sista allvarliga försöket under sovjetregimens tidigaste period att klara statens utgifter genom direkt skatt i pengar, det andra var det första experimentet med beskattning in natura vilket var en följdverkan av flykten från pengar under krigskommunismen. I denna mening kunde Krestinskij ställa dem mot varandra: ”den extraordinära skatten är vår förbindelse med det förflutna, skatten in natura är vår förbindelse med framtiden.”[315]

I proportioner som fastslogs i dekretet skulle den extraordinära revolutionsskatten bäras av alla områden som vid tillfället befann sig under sovjetmakt. Därmed uteslöts Ukraina och sydöstra Ryssland, de asiatiska provinserna och territorierna samt Archangelsk i norr eftersom dessa befann sig under utländsk eller ”vit” ockupation. Av det övriga landet skulle storstäderna Moskva och Petrograd utge hälften av de tio miljarderna, andra områden mindre summor enligt befolkning och rikedom. Olonets, det fattigaste, skulle ansvara endast för femton miljoner rubel. Exekutivkommittéerna på landsbygden skulle avgöra hur mycket inom dessa klumpsummor som skulle betalas av distrikten och ytterst de enskilda betalningsskyldiga. Undantagna var personer som saknade egendom och tjänade mindre än 1 500 rubel i månaden, likaså nationaliserade och kommunaliserade företag. En särskild paragraf förklarade att fattiga stadsbor och fattigbönder skulle undantas, att ”mellanskikten” var skyldiga att betala endast ”små bidrag” och att skatten skulle ”falla med hela sin tyngd på stadsbefolkningens rika del och de rika bönderna”.

Den dag som ursprungligen bestämdes för den extraordinära skattens betalning var den 15 december 1918. Men hela vintern strömmade förfrågningar och klagomål till Narkomfin och besvarades i cirkulär och cirkulärtelegram till myndigheterna ute i landet. När så mycket lämnades till lokalt bedömande och avgörande måste skillnader i tolkning uppträda. Många av klagomålen gällde underlåtenhet att tillämpa de undantag dekretet hade utlovat. Ett långt cirkulär av den 15 januari 1919 ägnades tankegången att skatten hade ett klassmässigt likaväl som ett fiskalt syfte:

> Om skatten blev en strålande framgång finansiellt men genom att den genomdrevs på ett felaktigt sätt gav upphov till ett närmande mellan de fattiga och kulakelementen inom lant- och stadsbefolkningen på grund av ett gemensamt missnöje med skatten, då skulle vi tvingas att erkänna ett misslyckande.[316]

---

[314] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 80, art. 841; nr 82, art. 864. Redan tre månader tidigare hade Lenin föreslagit en skatt in natura (*Sotjinenija*, XXX, s. 392). Enligt Larin som påstår sig ha varit förslagets upphovsman godkändes det av Sovnarkom men tillbakavisades av VTsIK (*Narodnoje Chozjajstvo*, nr 11, 1918, s. 21).

[315] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 20.

[316] Dessa cirkulär finns tryckta i *Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 151-162.

Det visade sig ytterst svårt att kombinera dessa två syften eller ens att över huvud taget få in skatten. I april 1919 efterskänkte ett dekret som började med att uttrycka särskild omsorg om mellanbönderna (detta var den tid under vilken taktiken hade svängt över till att gynna dem kraftigt)[317] alla obetalda summor för dem som hade liten uttaxering och slog av skulden på de medelstora uttaxeringarna men yrkade fortfarande på att ”den allmänna nedsättningen skall inte gälla de högsta uttaxeringarna”.[318] Både indrivningens metoder och dess resultat varierade i hög grad från ett område till ett annat. På landsbygden likaväl som i storstäderna Moskva och Petrograd som skulle ge halva totalsumman blev intäkterna oansenliga. Några få områden bidrog med femtio procent och många med tjugofem procent av de summor de ålagts att betala. Men den totala inkomsten i maj 1919 var mindre än tio procent av det ålagda beloppet eller något under en miljard rubel[319] och det är inte troligt att särskilt mycket mer kom in senare. Resultatet var kanske inte sämre än vid annan direkt beskattning vid samma tid. Men den slutsats Miljutin uttryckte verkade oundviklig:

> Personligen har jag inget hopp om de direkta skatterna. De försök som vi har genomfört gav dåliga resultat. Dessa skatter kommer säkert att användas även i framtiden men inga förhoppningar bör knytas till dem. Utom att de ger obetydliga resultat skapar de en mängd missnöje och kräver ett komplicera indrivningsmaskineri.[320]

Detta klara misslyckande med direkt penningbeskattning snarare än någon tillflykt till teorin tvang sovjetregeringen att lita till andra utvägar.

Å andra sidan hade det första försöket med naturaskatt visat sig till och med ännu fruktlösare än den sista i stor skala genomförda ansatsen till direkt penningbeskattning. Dekretet från oktober 1918 som inrättade skatten in natura hade likhet med sitt motstycke om den extraordinära revolutionsskatten dröjt både vid åtgärdens klassmässiga och dess fiskala aspekt. Skatten motiverades av ”det ytterst starka behov av jordbruksprodukter” som gjorde sig påmint i ett land i krig och med söndersplittrad ekonomi. Men ett extra syfte var ”ett fulltillständigt befriande av de fattiga från skattebördor genom överflyttande av beskattningens hela tyngd till de säkra och välbärgade klasserna på sådant vis att på landsbygden mellanbönderna taxeras blott för en blygsam skatt och statsuppbördens huvudsakliga del faller på *kulakerna* och de rika”.[321] Medan skatternas centrala administration sköttes av Narkomfin (och detta var det enda tydliga uttrycket för dess fiskala karaktär) anförtroddes indrivningen åt de lokala exekutivkommittéerna och i de lantliga distrikten och byarna åt särskilt utnämnda kommissioner bestående huvudsakligen av fattigbönder.[322] Men trots dessa åtgärder och trots de noggranna tabeller som fastslog utdebiteringens storlek, anpassad till jordlottens utsträckning, området där den genomfördes och antalet medlemmar i ägarens familj blev skatten ett fullständigt misslyckande och Lenin mindes den senare som ett av de dekret från samma tid som ”aldrig genomfördes”.[323] Det karakteristiska för naturaskatten som man uppfattade den vid denna tid var att den beräknades inte på vad som producerades utan på ett beräknat behov. Det enda man räknade

---

[317] Se ovan, s. 182-183.
[318] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 12, art. 121.
[319] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 21-23, 33-35. Enligt en annan, troligen överdriven uppskattning hade ungefär 1.5 miljard kommit in när indrivningen övergavs vid mediet av 1919 (G. Y. Sokolnikov m. fl., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), 115).
[320] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919).
[321] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 82, art. 864.
[322] *Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 169.
[323] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 217.

efter var skattebetalarens och hans familjs behov. Allt därutöver togs. Detta blev alltså samma sak som rekvisition. Denna desperata utväg var det huvudsakliga om inte det enda medlet för sovjetregeringen under åren 1919 och 1920 att skaffa nödvändiga förråd för Röda armén och stadsbefolkningen i RSFSR. Under dessa förhållanden kunde statsbudgeterna under krigskommunismens tid inte bli annat än en tom formalitet. En budget uppgjordes för andra hälften av 1918 likaväl som för den första hälften[324] och fick sitt formella godkännande mot slutet av perioden.[325] En budget för första hälften av 1919 godkändes av Sovnarkom den 30 april 1919.[326] Därefter tycks Narkomfin inte ha underställt Sovnarkom några budgetberäkningar förrän efter införandet av NEP år 1921 då man i efterhand godkände de förlorade årens budget. Hela 1919 och 1920 gjorde den framskridande penningvärdesförsämringen och flykten från pengar varje sorts budget meningslös.[327]

Inbördeskriget hade sänkt sig över den oavslutade striden mellan Narkomfin och de lokala sovjeterna angående sovjeternas fiskala rättigheter. Författningen fastslog att den yttersta kontrollen över finanserna skulle ligga hos centrum men hade låtit makten att beskatta ligga i händerna på de lokala sovjeterna vilka envist höll på denna rättighet. Under hela 1918 var den lokala beskattningen, huvudsakligen i form av specialskatter och kontributioner, troligen mer tyngande och effektiv i större delen av landet än de skatter den centrala regeringen instiftade. När den extraordinära revolutionsskatten beslöts i oktober 1918 utställde Sovnarkom ett ytterligare dekret som gav sovjeterna i de olika förvaltningsenheterna rätt att bestämma om liknande skatteuttag efter deras egen bedömning och en tredje december 1918 reglerade ett översiktligt och detaljerat dekret de olika sovjeternas fiskala befogenheter.[328] Men under 1919 flyttades tyngdpunkten på ett avgörande sätt bort från det lokala initiativet. Redan dekretet av den tredje december 1918 hade begränsat de lokala sovjeternas makt genom att definiera deras inkomstkällor. Det hade vidare fastslagit principen att lokala behov skulle täckas dels av lokal beskattning, dels av statliga subventioner. Genom penningvärdesförsämringen som gjorde all skatteindrivning löjlig och genom den fortskridande nationaliseringen av industrin vilken fick de mest flödande inkomstkällorna att sina (nationaliserade företag undantogs både från lokal och central beskattning) avtog de lokala sovjeternas inkomster snabbt och beroendet av subsidier från centrum ökade.[329] Kongressen för de finansiella avdelningarnas chefer i maj 1919 gjorde en frontalattack på principen om lokal skattesjälvständighet. Den godkände en resolution som krävde upphävandet av dekretet från den tredje december 1918 och meddelade att det var Narkomfins avsikt att vid nästa Allryska sovjetkong-

---

[324] Se ovan, s. 166. [Slutet av kap. 16]

[325] *Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 291. Siffrorna där upptog 29 miljarder rubel i utgifter, 12.7 miljarder i inkomster (G. Y. Sokolnikov m. fl., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 126).

[326] *Sobranie Uzakonenii,* 1919, nr 23, art. 272.

[327] En artikel av en tjänsteman i Narkomfin angående dessa års budget Innehållande de officiella siffrorna finns i *Na Novych Putjach* (1923), II, 1 49. Inga slutsatser av värde tycks kunna dras därur.

[328] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 81, art. 846; nr 93, art. 931. Bagge dessa dekret rönte motstånd från Narkomfin. Krestinskij beskrev dem senare som ”en tribut till det förgångna, en följd av de skarpa motsättningar som föregick vår ankomst till Kommissariatet för finanserna” (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 18).

[329] Vid denna tid tycks inga statistiska uppgifter om lokala budgeter ha publicerats. Processen beskrivs av en författare som hade haft personlig erfarenhet av den i Smolenskprovinsen i G. Y. Sokolnikov m. fl. *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 133-137.

ress föreslå ett tillägg till författningens avsnitt om budgeten. Till dess beskrev en annan resolution de allmänna riktlinjerna för en ”enhetlig statsbudget”:

> Alla inkomster, statliga och lokala, inflyter till en statlig skattkammare; på liknande sätt kommer ur denna enda statskassa medel för att täcka statliga eller lokala behov.
>
> Alla finansiella beräkningar, både ifråga om utgifter och inkomster, görs upp i enlighet med de allmänna reglerna för budgeten.[330]

Detta var mer än sex månader innan nästa Allryska sovjetkongress sammanträdde i december 1919 och tillägget till författningen kom aldrig formellt upp till behandling. Men ett dekret från september 1919 inrättade en kommitté med medlemmar från flera myndigheter till vilken alla ansökningar från lokala sovjeter angående penninghjälp skulle sändas och vari Narkomfin tycks ha säkrat övervikt och utslagsröst.[331] Detta var troligen den faktiska händelse som slutgiltigt säkrade centraliseringen av fiskala och finansiella myndigheter. Inte förrän den 18 juli 1920 reglerades situationen genom ett beslut från VTsIK:

> Uppdelningen av budgeten i statliga och lokala budgeter överges. Den allmänna statliga budgeten kommer i fortsättningen att innehålla lokala inkomster och utgifter ... Narkomfin tillsägs att utarbeta ett system där penningskatter har klart uttalade ändamål och samlas in för särskilda lokala behov men som innefattas i och betalas ur den allmänna budgeten.[332]

Men vid det laget hade penningbeskattning nästan upphört och ingenting gjordes för att göra verklighet av denna tillsägelse. En formell seger för fullständig centralisering följdes av ett sammanbrott i hela budgetsystemet. Inte förrän efter NEP:s införande och skapandet av en stabil valuta förändrades politiken och upprättades åter en organisation med lokala befogenheter i finansärenden så som RSFSR:s författning hade avsett.

Icke mindre brännande än problemet att klara statsbudgetens allmänna utgifter var problemet att finansiera industrin. 1919 års partiprogram speglade vanliga tankegångar inom partiet när det förklarade att när källorna för direkt skatt föll bort genom nationalisering av egendom ”måste täckandet av statsutgifterna ordnas genom att man snabbt omvandlar en del av olika statsmonopols inkomster till statsinkomster” dvs. genom vinster från nationaliserade industrier.[333] Men under 'evolutionens första år var detta fortfarande ett avlägset ideal och utslitna genom kriget behövde de nationaliserade industrierna rejäla kapitalinvesteringar likaväl som krediter för de löpande affärerna. När bankerna nationaliserades under vintern 1917-18 och Vesencha började utöva kontroll över större industrier, både de nationaliserade och andra, uppstod frågan om varifrån man skulle ta dessa krediter. Ett dekret från februari 1918 inrättade en central kommitté under Nationalbanken som skulle motta och undersöka ansökningar om förskott till industriföretag och som innehöll representanter för VTsIK, Vesencha, fackföreningarnas centralråd och skilda Folkkommissariat.[334] Liknande kommittéer anknöts till Nationalbankens lokala avdelningar. Men man upprättade inte genast ett enhetligt tillvägagångssätt och förskottsbetalningarna tycks ha lämnats utan alltför noggrann granskning och utan hänsyn

---

[330] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 130-131.
[331] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 59, art. 558.
[332] G. Y. Sokolnikov m. fl., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931) s. 137.
[333] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, 294.
[334] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 24, art. 332.

till Vesenchas politik.[335] Fall anfördes där innehavare av egendom som just skulle nationaliseras av Vesencha lyckades inteckna den hos en underavdelning av Nationalbanken några timmar innan nationaliseringen utfärdades.[336] Det var helt nödvändigt att införa någon ordning och reda i denna slumpmässiga process. Den första sakliga planen gjordes upp under våren 1918 och fick stöd från Gukovskij och högerflygeln; den innebar upprättandet av särskilda banker för att finansiera de stora industrigrenarna – en spannmålsbank, en metallbank, en textilbank och så vidare – där hälften av andelarna skulle ägas av staten, hälften av privata intressenter i den industri det gällde. Denna plan, en motsvarighet på det finansiella området till de projekt om blandat företagsägande som man förhandlat om med Mekerskij och andra och ett naturligt sidstycke till planen att återupprätta privatbankernas självständighet[337] underkändes i likhet med de andra projekten av vänsteroppositionen som i sitt memorandum av den• fjärde april 1918 beskrev den som ”en förklädd metod att avnationalisera bankerna”.[338] Mekerskijprojektets nederlag ledde även till att denna plan övergavs. Men när bankerna slutgiltigt förlorat sin självständighet och alla andra källor till kredit än statens skattkammare sinat var fältet fritt för Vesencha att ta hand om finansieringen av rysk industri. Genom ett dekret utfärdat strax innan den första Allryska rådskongressen för folkhushållningen i maj 1918 bestämdes att alla förskottsbetalningar till nationaliserade industrier skulle utbetalas av skattkammaren efter beslut av Vesencha. Ansvaret för att kontrollera och attestera ansökningarna vilade på *glavki* och liknande grupper eller på de regionala Sovnarchozy.[339] Vid kongressen föreslog Sokolnikov som kraftigt hade kritiserat Gukovskijs plan på ”bankernas splittring” att en fond om två och en halv eller lie miljarder rubel skulle anförtros Vesencha för industrins finansiering under 1918.[340] Detta förslag fullföljdes inte och Vesencha fortfor att i sina relationer till statskassan leva ur hand i mun. Men i praktiken tycks man inte ha lagt band på dess handlingsfrihet och under andra hälften av 1918 fick det den fullständiga kontrollen över rysk industri. Andra allryska rådskongressen för folkhushållningen i december 1918 begärde att Nationalbanken skulle ombildas till ”det tekniska instrumentet för att utföra beräkningar och redovisningar i enlighet med vad Vesencha och dess organ beslutat”.[341] Vesencha mottog och grundade sina beslut på industriföretags balansräkningar och vinst- och förlusträkningar. Endast överskottet fördes vidare till statsbudgeten.

Under tiden riktades ihållande kritik mot det monopol på kontroll av industrins finansiering som Vesencha upprättat under senare delen av 1918. Socialistiska författare, varibland även Lenin, hade föreskrivit att en centralbank skulle vara redovisande organ i en socialistisk ekonomi. Men Nationalbanken hade överlämnat denna funktion till Vesencha som försökte kombinera uppgifterna att vara både administrativt och redovisande organ. Kombinationen hade ödesdigra nackdelar. Vesenchas enda syfte var att stimulera produk-

---

[335] Nationalbanken och dess underavdelningar hade innan mars 1918 ”distribuerat förskott om några hundra miljoner rubel till privata företagare” (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 75).
[336] A. Potjajev, *Finansovaja Politika Sovetskogo Pravitelstva* (1919), s. 31.
[337] Se ovan s. 102-104 och 151-158.
[338] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 568. Angående memorandum av den fjärde april 1918, se ovan s. 104.
[339] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 36, art. 477.
[340] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 121-127.
[341] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.ä.) s. 397. Nationalbanken råkade ut för hård kritik vid kongressen. Enligt en delegat ”använder den gamla tjänstemän och håller sig för slaviskt till regler som borde ha men tydligen ännu inte har avskaffats” (ibid., s. 272).

tionen med vilka metoder och till vilket pris som helst. Detta kunde försvaras under inbördeskrigets kris. Men de otillräckligheter som inte kunde undvikas under en sådan nödsituation och den nya byråkratins oerfarenhet gjorde Vesencha till ett lätt mål för de avundsjukt illvilliga och tämligen kunniga ekonomerna vid Narkomfin och Nationalbanken. Det visade sig att i Vesenchas redovisningar ingen skillnad gjordes mellan årsinkomsterna och de krediter som utnyttjades i affärerna – det arbetande kapitalet.[342] Vinster återinvesterades och för att uttrycka det allmänt fördes endast förlusterna till budgeten. I början av 1919 ägde diskussioner rum mellan Vesencha och Narkomfin och en kompromiss mellan dem bevaras i ett dekret från Sovnarkom av den fjärde mars 1919. Dekretet från maj 1918 vari Vesenchas odelade makt vid industrins finansiering hade erkänts upphävdes. Alla Vesenchas och dess organs beslut angående kreditgivning till statliga företag skulle i fortsättningen fattas ”under medverkan av representanter för Kommissariaten för finanser och statlig kontroll”. Olösliga tvisteämnen skulle hänskjutas till Sovnarkom. Alla krediter skulle utlämnas genom Nationalbanken som skulle underställas alla beräkningar och redovisningar över utgifter.[343] En annan ändring begränsade ytterligare Vesenchas makt och stärkte Narkomfin. Det bestämdes att i budgeten för första halvan av 1919 alla inkomster från nationaliserade industrier och från de *glavki* och centra som kontrollerade dem och likaså från Narkomprod skulle inbetalas till Narkomfins konto och föras upp på statsbudgetens inkomstsida.[344]

Dessa åtgärder berövade Vesencha dess ställning som ensam myndighet över industrins finansiering och lade avgörandet hos Narkomfin. Man kan knappast betvivla att detta avskiljande av finanserna från den tekniska skötseln i princip innebar ett steg mot mer effektiv organisation av industrin. Men förändringarna hade också en annan aspekt som inte kunde rättfärdigas av tidigare erfarenhet. överförandet till Narkomfin av det direkta ansvaret för industrins finansiering och upptagandet av summor från industriernas balansräkning i poster i statsbudgeten innebar att industrins finansiering leddes enligt ett budgetsystem och inte enligt affärsmässiga kreditprinciper. Ett sådant system kunde inte rymma bankväsendet som en självständig del och som en logisk följd av vad som inträffat tidigare avskaffades Nationalbanken i januari 1920. Dekretet från Sovnarkom förklarade orsakerna därtill med vissa enskildheter:

> Industrins nationalisering ... har lagt statens hela industri och handel under ett allmänt system av beräkningar som utesluter nödvändigheten att fortsätta använda Nationalbanken (Statsbanken) som inrättning för statliga krediter i ordets tidigare mening.
>
> Fastän systemet med bankkredit har behållit sin giltighet för mindre, privata industrier och för enskilda medborgares behov vilka placerar sina besparingar i statliga sparbanker kräver dessa operationer om man betänker att de gradvis förlorat sin betydelse i nationens ekonomiska liv inte längre att det existerar särskilda bankinrättningar. Dessa nu sekundära funktioner kan med fördel omhändertas av nya centrala och lokala institutioner under Narkomfin.[345]

---

[342] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 26-27. Ett försök att råda bot på detta gjordes i ett dekret från Vesencha den andra november 1918 (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 96, art. 960).

[343] *Sobranie Uzakonenii* 1919, nr 10-11, art. 107. ”Överenskommelsen” mellan Vesencha och Narkomfin berörs i *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 79.

[344] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 23, art. 273.

[345] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 4-5, art. 25. Sparbankerna hade fått vara ifred till den tionde april 1919 då de gick upp i Nationalbanken (*Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 18, art. 200). Man kan anta att insättningarna hade förlorat allt värde i januari 1920.

På så sätt lyckades Narkomfin genom att utnyttja krigskommunismens centraliseringstendenser upprätta och själv ta hand om inte endast en överordnad finansmyndighet utan i praktiken ett monopol på bekostnad både av den lokala administrationen och banksystemet. På bägge dessa områden skulle koncentrationsprocessen revideras under NEP.

De framgångar Narkomfin vid början av 1919 rönte i att upprätta sin auktoritet både över det allmännas finanser på det lokala planet och över industrins finansiering ser ut som ett viktigt steg mot upprättande av ordning och sunt förnuft i folkhushållningens skötsel. De visade sig dock vara pyrrussegrar, delvis emedan varken politiska eller ekonomiska organisationer ännu var tillräckligt starka för att uthärda tyngden av en så stor, centraliserad kontroll, men delvis också emedan de finansiella vapen Narkomfin förfogade över föll sönder i dess händer med den snabba penningvärdesförsämringen. Rubelns försämring kom från 1919 och framåt att dominera varje aspekt av landets finansiella och ekonomiska politik och gav krigskommunismens inriktning dess slutliga och karakteristiska drag. Inte förrän den 26 oktober 1918 utställde Sovnarkom i plötslig omsorg om lagliga former ett dekret som godkände en ökning i utgivningen av sedlar utan täckning med inte mindre än 33,5 miljarder rubel[346] varigenom den höjdes från den gräns om 16,5 miljarder som den Provisoriska regeringens sista dekret bestämt till en godkänd summa om 50 miljarder sammanlagt. Även här följde man tätt det exempel den Provisoriska regeringen hade givit. Dekretet blott gav retroaktivt godkännande åt vad som redan hade skett. Vid tiden för sitt genomförande hade den nya lagliga gränsen blivit nådd och skulle strax åter överskridas.

Från denna tid började inbördeskrigets växande behov göra sig påminta genom en ständigt ökande sedelutgivning och allt snabbare prishöjningar vilka återspeglade rubelns dalande köpkraft. Vändpunkten – som snarare bestod i ett psykologiskt erkännande av fakta än i någon ändring av dessa – inträffade under de första månaderna 1919. Ett visst hopp om räddning genom införande av en ny valuta tycks ett ögonblick ha grytt i bolsjevikledarnas optimistiska sinnen.[347] Dittills hade sovjetregeringen nöjt sig med att utan förändring trycka sedlar den gamla typ som använts under tsartiden och den Provisoriska regeringen. I februari 1919 dök RSFSR:s sedlar upp för första gången men bara i små valörer om en, två och tre rubel ”av förenklad typ”.[348] Därefter den 15 maj 1919 utställdes ett dekret som bestämde nya sedlar av sovjettyp för alla valörer och på samma gång gav Nationalbanken rätt att utställa sedlar ”ovanför den gräns som fastslogs i dekretet av den 26 oktober 1918 och inom gränserna för folkhushållningens verkliga behov av sedlar”.[349] Under lång tid var dessa sedlar i omlopp både på svarta börsen i Ryssland och vid utländska växelkontor till lägre pris än. den Provisoriska regeringens sedlar som i sin tur kostade mindre än tsartidens. Enligt en sovjetisk uppgift var vid ett tillfälle en sedel från tsartiden om 1 000 rubel värd 50 000 till 60 000 sovjetrubel.[350]

---

[346] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 90, art. 913.

[347] I maj 1919 hänvisade Krestinskij till ”förslag från Lenin och mig själv om utbyte av den gamla sortens pengar till nya, sammankopplat med annullering av en ansenlig del av de gamla pengarna som fanns i stor mängd hos somliga” (*Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 29). Vid den tiden hade man dock övergivit sådana förslag som omöjliga fastän Krestinskij fortfarande talade om det ständiga behovet av en ”radikal penningreform” (ibid., s. 30).

[348] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 10-11, art. 102.

[349] Ibid., nr 16, art. 179.

[350] Z. S. Katzenellenbaum, *Russian Currency and Banking*, 1914-1924 (1925), s. 80-81.

När dekretet av den 15 maj 1919 undanröjde det sista hindret för obegränsad sedelutgivning översteg de sedlar som befann sig i omlopp 80 miljarder rubel. Sedelmängden hade mer än fördubblats under 1918, den mer än tredubblades under 1919 och ökade femfaldigt under 1920. Kollapsens katastrofala och oåterkalleliga natur kunde inte längre döljas och började först nu utveckla sin fulla verkan. Rubelns försämring uttryckt i guld eller utländsk valuta hade liten betydelse. Utrikeshandeln hade under år 1919 i praktiken upphört och när den året därefter så långsamt kom till liv igen var det utländska handelsmonopolet en garanti för att transaktionerna skulle genomföras i stabil, utländsk valuta.[351] Men försämringen av rubelns köpvärde på hemmamarknaden var typisk och katastrofal. Under en inflationsprocess ökar i det första stadiet priserna långsammare än valutamängden så att köpkraften hos den totala mängden valuta i omlopp stiger och sedelutgivning är på kort sikt ett effektivt sätt att finansiera statens utgifter. Under det andra stadiet när folk i stor utsträckning blivit medvetna om inflationen och förtroendet för valutan undergrävts börjar priserna att öka snabbare än valutamängden så att de inte längre kan besegras genom ny sedelutgivning och köpkraften hos den totala mängden valuta faller. Vid tiden för Februarirevolutionen 1917 hade man i Ryssland redan nått detta andra stadium. Under de åtta månader som skilde Februari- och Oktoberrevolutionen hade priserna tredubblats medan sedelmängden knappt hade fördubblats. När sovjetregeringen tog makten hade inflationen kommit ett gott stycke in i det andra stadiet och priserna mångdubblades snabbare än valutamängden. Hur snabbt det gick utför under revolutionens första år framgår av en publicerad beräkning av köpkraften hos den totala mängd valuta som vid uppräknade tidpunkter befann sig i omlopp, uträknad med hjälp av det officiella levnadskostnadsindex som grundar sig på 1914 års priser:

1 november 1917	2.200 miljoner rubel
1 juli 1918	488 miljoner rubel
1 juli 1919	152 miljoner rubel
1 juli 1920	62 miljoner rubel
1 juli 1921	29 miljoner rubel[352]

En annan uträkning beskrev samma process i annan form. Statsinkomsterna av sedelemissionen som 1918-19 belöpte sig till 523 miljoner guldrubel föll 1919-20 till 390 miljoner och var 1920-21 186 miljoner.[353] Vid mitten av 1919 närmade sig värdet av den snabbt ökande mängden rubel nollpunkten. Men vanans makt och det oundvikliga behovet av ett överenskommet hjälpmedel vid byteshandlingar höll den nästan värdelösa rubeln vid liv i ytterligare tre år. Tryckpressarna arbetade för fullt. Mot slutet av 1919 ”var efterfrågan på valuta så stor att fabrikspengar framställda av ett stycke vanligt papper med stämpel eller påskrift av någon ansvarig person eller lokal inrättning eller ordförande i en eller annan kommitté gällde för pengar”.[354] Under 1920 sysslade man

---

[351] Spekulation i rubelns växlingsvärde förekom i varierande grad vid olika tider men fortsatte i Moskva och utländska centra. Ett dekret från den åttonde oktober 1918 (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 72, art. 781) förbjöd sovjetmedborgare och sovjetföretag att hålla utländsk valuta eller överföra tillgångar i någon form utomlands eller till ockuperade territorier utom med Narkomfins klara medgivande.

[352] L. N. Yurovsky, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 27.

[353] *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XII (1928), s. 374, art. ”Voennyj Kommunizm”. Enligt samma källa värderades spannmålsrekvisitionerna under samma tre perioder till 121 respektive 223 och 480 miljoner guld-rubel. Det blev nödvändigt att ta sin tillflykt till direkta rekvisitioner i samma takt som valutaförsämringen gjorde andra metoder omöjliga.

[354] *Dva Goda Diktatury Proletariata*, 1917-1919 (u.å.), s. 56.

med sedeltryckning i fyra olika anläggningar i Moskva, Penza, Perm och Rostov vilka sysselsatte inemot 10.000 man.[355]

De praktiska följderna av rubelns sammanbrott kom i logisk ordning och växte av sig själva. Eftersom de officiella priserna inte alls höjdes så ofta eller så brant att de kunde hålla jämna steg med det fallande penningvärdet växte avgrunden mellan fastställda och fria priser till fantastisk bredd. Inom de delar av ekonomin där officiella priser fortfarande antogs gälla dök olika sorters byteshandel och naturabetalning snabbt upp för att komplettera och ersätta meningslösa penningtransaktioner. Sålunda mottog leverantörer av råmaterial till nationaliserade fabriker, som måste fakturera till officiella priser, betalning i fabrikens produkter.[356] Arbetarna fick delvis ut sin lön i produkter från den fabrik där de arbetade (eller från någon annan fabrik med vilken man kommit överens om utbyte) så att de i stället för nästan värdelös valuta fick varor för eget bruk eller byteshandel.[357] Valutaförsämringen orsakade andra exempel på detta återvändande till en naturlig ekonomi som syntes i särskilt hög grad stå i samklang med socialismens anda. När avgrunden ständigt ökades mellan fastställda priser och priserna på svarta börsen närmade sig fördelningen av ransonerade varor till fastställda priser mer och mer ren gratisutdelning. Därifrån var steget kort till fullständigt avskaffande av all betalning för grundläggande varor och tjänster. Detta steg togs under loppet av 1920. Sedan maj 1919 hade barn under fjorton år fått sina matransoner gratis.[358]

I januari 1920 beslöt man att inrätta ”gratis allmänna matsalar” avsedda i första hand för arbetare och anställda i Moskva och Petrograd.[359] Den elfte oktober 1920 befallde ett dekret från Sovnarkom Kommissariatet för finanserna att dra upp regler för hur man skulle kunna avskaffa sovjetinstitutioners eller deras arbetares och tjänstemäns betalning för allmänna tjänster som post, telegraf och telefon, vatten och avlopp, ljus och elektricitet och statsägda bostäder.[360] Den fjärde december 1920 avskaffades all betalning för ransonerade matvaror; den 23 december 1920 all betalning för bränsle till statliga inrättningar och företag och till alla där sysselsatta arbetare och tjänstemän; den 27 januari 1921 alla hyror i ”nationaliserade och kommunaliserade byggnader”.[361] Indrivning av skatter i pengar hade blivit meningslös. Stämpel- och tullavgifter avskaffades i oktober 1920.[362] Den tredje februari 1921 förelåg hos VTsIK ett förslag att avskaffa all skatteberäkning i pengar. Införandet av NEP kom precis i tid för att hindra detta logiska steg.[363]

---

[355] *Finansovaja Politika za Period s Dekabrja 1920 g. po Dekabr 1921 g.: Ottjet k IX Vserossijskomu Sjezdu Sovetov* (1921), s. 140.

[356] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan, 1929) anför på sid. 197 några priser från tidigt år 1920: ett kilo tvål för ett kilo råfett, 5.92 :meter linnegarn för 100 kilo lin, 2,5 kilo stärkelse för 100 kilo potatis.

[357] Se ovan s. 270-271. Systemet var så till den grad genomfört och erkänt att först Narkomprod, senare en avdelning av Allryska centralrådet för fackföreningarna utfärdade tillåtelser i sammanhanget (*Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 84, art. 415).

[358] *Sobranie Uzakonenii, 1919*, nr 20, art. 238.

[359] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 4-5, art. 21.

[360] Ibid., nr 85, art. 422. Dekretets fördelar utsträcktes till Komintern, Fackföreningarnas allryska centralråd och Tsentrosojuz och berörde av enskilda personer även soldater ur Röda armén, krigsinvalider och deras familjer och alla som åtnjöt understöd från Folkkommissariatet för social trygghet. Dekretet avsågs i synnerhet avskaffa icke blott penningbetalningar för sådana tjänster utan varje form av penningberäkning i samband med dem.

[361] Ibid., nr 93, art. 505; nr 100, art. 539; *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 6, art. 47.

[362] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 84, art. 413.

[363] *Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 393.

Valutans sammanbrott ingick inte alls i bolsjevikernas ursprungliga beräkningar utan behandlades tvärtom under sina första stadier av alla ansvariga sovjetledare som ett odelat ont mot vilket alla möjliga botemedel borde prövas. Men när man faktiskt inte kom på någon bot och när under krigskommunismens senare stadier pengar så gott som försvunnit som fungerande beståndsdel i den sovjetiska ekonomin gjorde man en dygd av nödvändigheten och den uppfattningen grep kring sig att valutans sönderfall hade varit en medveten politisk handling. Denna uppfattning vilade på två olika tankegångar. Den första sammanfattades av Preobrazjenskij när han i ett känt yttrande beskrev tryckpressen som ”Finanskommissariatets kulspruta som öppnade eld mot de bakre linjerna i det borgerliga systemet och utnyttjade den regimens valutalagar för att förgöra den”.[364] Det var riktigt att den obegränsade utgivningen av papperspengar var ett sätt att expropriera bourgeosiens kapital till statens fördel. Men sättet var ohanterligt och just detta resultat oförutsett. Det fanns ingen likhet med situationen i Tyskland efter 1919 där inflationen tjänade en liten, inflytelserik industrigrupps intressen och gav en drastisk ursäkt för att inte uppfylla från utlandet riktade krav. Åsikten att rubelns försämring styrdes eller godkändes av sovjetregeringen för att orsaka bourgeoisiens fördärv genom ett nedbrytande av det borgerliga penningsystemet utgjorde ett anakronistiskt rättfärdigande av en kurs som följdes endast emedan man inte kunde ändra den.

Den andra och mer vittspridda tankegång som mobiliserades i efterhand för att förklara och rättfärdiga inflationen härleddes ur den välkända lärosatsen om pengarnas slutliga försvinnande i det framtida kommunistiska samhället. Även här kan en viss föraktfull inställning till pengar hos hängivna bolsjeviker ha luckrat upp den traditionella respekten och gjort dem mer sårbara. Men till en början behandlade ingen reflekterande kommunist pengarnas försvinnande som ett omedelbart mål. Så sent som i mars 1919 förklarade det reviderade partiprogram som antogs av åttonde partikongressen rentut att ”under den första perioden av övergång från kapitalism till kommunism ... är avskaffande av pengar en omöjlighet”.[365] Två månader senare hoppades Krestinskij som misströstade om en radikal reform för att rädda valutan fortfarande på ”en lindring” som skulle ”uppskjuta vårt penningsystems slutgiltiga kollaps och hjälpa oss att hålla ut till den socialistiska revolutionen i väst.”[366] Den starka nödvändigheten att hålla rubeln vid liv framgår ur Lenins upprop vid denna tid till bönderna där han uppmanar dem att leverera spannmål i utbyte mot papperspengar ”för vilka de inte kan få några varor” men som skulle tjäna som ”kvitto på den kredit de givit staten”,[367] I den berömda Kommunismens ABC som publicerades hösten 1919 inskärpte Preobrazjenskij behovet av pengar ”i det socialistiska samhället som är ett nödvändigt stadium mellan kapitalism och kommunism”.[368] Pengar-

---

[364] J. Preobrazjenskij, *Bumazjnye Dengi v Epochy Proletarskoj Diktatury* (1920), s. 4. Vid den tionde partikongressen i mars 1921 gratulerade Preobrakenskij halvt skämtsamt kongressen för det faktum att medan Franska revolutionens assignater hade upplevt en 500-faldigvärdeförsämring hade rubeln fallit 20 000 gånger: ”Det innebär att vi har slagit Franska revolutionen med fyrtio mot ett” (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 232).

[365] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 293. Tanken återfinns redan i Lenins utkast (*Sotjinenija*, XXIV, s. 103).

[366] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 30. Vid samma tid delgav Krestinskij en utländsk journalist samma tanke utan att hänvisa till revolution i väst: ”Man kan gott säga att vår undergång eller räddning hänger på en kapplöpning mellan pengarnas avtagande värde (med följden att vi måste trycka sedlar i allt större mängder) och vår växande förmåga att klara oss helt utan pengar” (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 89).

[367] Lenin, *Sotjinenija*, XXIV, s. 409.

[368] Bucharin i Preobrazjenskij, *Azbuka Kommunizma* (1919), kap. 15, s. 120.

nas avskaffande skulle inträffa när samhället gick från socialism (eller ”kommunismens lägsta stadium”) till egentlig kommunism. Ingen bolsjevik trodde 1919 att denna sista övergång skulle kunna ske i Ryssland utan stöd av en arbetarrevolution i Europa. Vissa reverenser gjordes dock för den ännu fjärran visionen av en ekonomi utan pengar. Fastän partiprogrammet avvisade avskaffandet av pengar som ogenomförbart anbefallde det ändå åtgärder som skulle ”bereda vägen för pengarnas avskaffande” och *Kommunismens ABCD* utvecklade tesen vidare. När krigskommunismen gick in i sin sista fas sökte man allt oftare tröst för rubelns snabba fall i tanken att detta var ett stycke på den väg som ledde till framtidens penninglösa, kommunistiska system. Mot slutet av 1919 påpekade en rysk finansexpert med tillfredsställelse att ”pengarnas uppgift vid omloppet av varor inom ekonomin har till större delen avslutats” och att detta skulle spara en mängd ”onyttigt arbete.”[369] Zinovjev utnyttjade tankegången som ett svar till de tyska socialdemokrater som föraktfullt påpekade att den ryska valutan var värdelös:

> Det är förvisso svårt för oss när pengarnas värde faller i Ryssland, det behöver vi inte dölja. Men vi har en utväg, ett hopp. Vi är på väg mot det *fullständiga avskaffandet av pengar*. Vi betalar löner in natura, vi har infört gratis spårvägsresor, vi har gjort skolundervisning, måltider (för tillfället dock dåliga sådana), lägenheter, belysning, allt detta och även annat gratis.[370]

Men ingen av dessa trosbekännelser till krigskommunismen som föraning om kommunismens högre och slutliga stadium kan i efterhand med minsta rätt ses som förklaring till den obegränsade inflationens politik.

Kampanjen för att avskaffa pengar blev steg för steg starkare under 1919 och 1920 och fick en illegitim förstärkning från ett vid denna tid ofta diskuterat och långt rättmätigare krav på ett clearingsystem vid överenskommelser mellan sovjetinstitutioner och mellan nationaliserade industriföretag. Motiveringen förvanskades dock genom en inbyggd tvetydighet i användningen av ordet ”pengar”. Vänsteroppositionens teser från april 1918 innefattade ett krav på ”organiserande av en central, samhällelig bokhållning och avskaffande av kapitalistiska tillvägagångssätt i finansaffärer.”[371] När i maj 1918 alla offentliga institutioner och även nationaliserade företag uppmanades att sköta sina redovisningar och förvara sina kontanta tillgångar i samråd med Nationalbanken och använda checker och noggrann bokredovisning vid alla transaktioner[372] hälsades dessa anordningar vilka på intet sätt skilde sig från vanliga kapitalistiska tillvägagångssätt[373] av många som ett steg mot den socialistiska ekonomins avskaffande av pengar. Vid andra Allryska rådskongressen för folkhushållningen i december 1918 framförde Larin att det var Vesenchas uppgift att placera order på de produkter som behövdes hos nationaliserade industriföretag och se till att företaget i fråga fick råmaterial, bränsle och annat som var nödvändigt för utförande av ordern. Det var meningslöst att låta företaget betala för detta material eller motta betalning för den färdiga produkten eller att den statliga järnvägen skulle ta betalt för transporterna. Pengar måste lämnas ut till företag så att de kunde utbetala löner till arbetarna men behövde inte spela någon annan roll i dessa sammanhang. Men hela detta tankekomplex dolde en grundläggande tvetydighet. Larin tycks hastigt ha glidit över

---

[369] *Dva Goda Diktatury Proletariata*, 1917-1919 (u.å.), s. 57.
[370] G. Zinovjev, *Zwölf Tage in Deutschland* (1920), s. 74.
[371] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 568.
[372] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 35, art. 460. Uppmaningen utfördes ytterligare i ett dekret från augusti 1918 (ibid., nr 63, art. 691).
[373] En författare i *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 1-2, 1920, s. 7 gjorde verkligen en jämförelse mellan sovjetinstitutionernas penninglösa transaktioner och de engelska bankernas clearingsystem.

frågan om hans förslag endast innebar att inga penningutbetalningar skulle göras eller att dessa transaktioner inte alls skulle faktureras med uttryck för penningvärde. När därför en talesman för Narkomfin fasthöll Nationalbankens uppgift att utöva kontroll över bokföringen vid förflyttning av varor från en fabrik till en annan ”även om dessa uttryckes i de tidigare enheterna för pengar” antog han eller låtsades anta att den enda verkliga tvistepunkten mellan Larin och honom gällde de exakta relationerna mellan Nationalbanken och Vesenchas sektion för redovisning. Andra talare framförde mindre moderata tolkningar. En representant för metallarbetarna framförde att det inte fanns ”något behov av dessa bokföringsposter och denna noggrannhet vid redovisningen av överenskommelser som skall föras ända till dagens datum” och att med det system som Nationalbanken föreslog ”kommer vi att bli slavar under överflödiga redovisningar”. En annan delegat menade att fackföreningarna inom en nära framtid skulle komma att införa ett system med naturalöner så att inte ens i det sammanhanget behovet av pengar skulle kvarstå och ”till slut kommer vi att klara oss utan några beräkningar i rubel och i stället beräkna energi-åtgången genom att räkna dagar och timmar”. Men ingen i ledande ställning var ännu beredd att försöka reda ut denna grundläggande fråga.[374]

Som en följd av denna debatt godkände kongressen en lång och svårtolkat resolution om industrins finansiering som klart utsade att den återgav en överenskommelse med Narkomfin.[375] Den inleddes av en högtravande principdeklaration:

> Utvecklingen av det ekonomiska livets socialistiska återuppbyggnad kräver ett tillbakavisande inom produktionen av privatkapitalismens tidigare, varandra ömsesidigt påverkande förhållanden och i sista hand ett avskaffande av allt inflytande från pengar på förhållandet mellan ekonomiska faktorer.
>
> Avskaffandet av privata finansinrättningar, koncentrationen av produktionens viktigaste grenar i statens händer och fördelningens centralisering under statliga organs skötsel utgör tillräcklig bas för ett konsekvent borttagande av pengar i omlopp i den utsträckning som skett ända tills nu från det ekonomiska livet.

Den resolution som följde på detta preludium fastslog bland annat att statsföretagens frakter skulle utföras gratis av statens järnvägar och statsägda fartyg, att statliga företags kvarstående skulder till varandra skulle strykas och handlingarna överlämnas till Narkomfin för ”likvidering”, att inga betalningar skulle lämnas till eller av statsföretag för varor de mottagit eller sänt iväg på Vesenchas order och att statliga företag skulle använda penningbetalningar endast för ändamål som i likhet med löneutbetalningar inte kunde ersättas av varuleveranser.[376]

Resolutionen röstades enhälligt igenom av kongressen. Några av de mest entusiastiska delegaterna kan mycket väl ha tänkt sig att när ett statsföretag levererade varor eller tjänster till ett annat denna överföring i fortsättningen inte skulle registreras i penningtermer eller eftersom ingen alternativ skala föreslogs överhuvudtaget i några termer uttryckande värde. Från alla sidor uppmuntrades den åsikten att penningsystemets slut var i sikte. Det reviderade partiprogrammet från mars 1919 som beskrev ett snabbt avskaffande av pengar som en omöjlighet rekommenderade icke desto mindre ”ett antal åtgärder som kommer att bredda området av penninglösa överenskommelser och jämna vägen för

---

[374] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.ä.), s. 266-268. Debatten ägde rum icke i plenum utan i ”avdelningen för industrins finansiering” och redovisades blott i högst förkortad form.
[375] Ibid., s. 192.
[376] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.ä.), s. 396-400.

avskaffande av pengar: obligatorisk förvaring av pengar i Nationalbanken, införande av budgetböcker, ersättande av pengar med checker och kortfristiga kvitton som ger rätt att ta ut varor etc."[377] Även om frågan om redovisning i pengar inte uttryckligen kom upp till diskussion kom försvararna därav att mer och mer hamna på defensiven. Detta stod klart vid kongressen för finansavdelningarnas chefer som sammanträdde i maj 1919. Krestinskij anslog en försynt ton vid början av förhandlingarna med erkännandet att under kommunismen skulle det inte finnas "någon särskild myndighet för finanserna eller någon avskild finanspolitik" och att varje sådan uppfattning var "främmande för ett utvecklat samhälle". Inte heller nu kunde det finnas någon "ren finanspolitik" utan finanserna tjänade hela ekonomin.[378] Men efter att ha hyllat "övergången till penninglösa transaktioner vilken har ställt vårt penningsystem på en stadig grund" fastslog den kloke Miljutin med de mest kategoriska uttryck förhållandet mellan finanserna och den nationaliserade industrin:

> Ett system utan pengar är inte ett system utan betalningar. Tvärtom. Ett företags inkomster och utgifter måste antecknas och beräknas i penningsymboler. Pengar behöver inte gå från en hand till en annan men det nödvändiga antalet miljoner rubel måste registreras. Redovisningen måste visa att ett visst företag givit ut så många miljoner och levererat varor till ett värde av så många miljoner. ... Genom denna metod att organisera med hjälp av bokföring skall vi ha möjlighet att bedöma huruvida ett företag går framåt eller sackar efter, varför så sker, var problemet ligger, vad som måste förbättras. Men jag upprepar att med denna organisation av affärerna mellan enskilda företag för köp och leverans av varor är det fullständigt onödigt att enskilda mynttecken befinner sig i omlopp.[379]

Vid ett senare stadium i förhandlingarna erkände Krestinskij själv försiktigtvis att "rubeln kan kvarstå som beräkningsenhet även sedan pengar fullständigt upphört att existera som konkreta föremål".[380] Men ingen förklarade hur denna uppgift att förse ett bokföringssystem som skulle möjliggöra en värdemätning med "penningsymboler" skulle kunna fyllas på ett tillfredsställande sätt av en valuta som höll på att brådstörtat tappa allt värde. Rubelns misslyckande inte bara med att utföra sin uppgift som betalningsmedel utan också med att vara en stabil beräkningsenhet förstärkte teorins starka inriktning på att betrakta pengarnas avskaffande som ett villkor för utvecklandet av en socialistisk ekonomi.

Det var därför självklart att den vacklande rubeln förutom att den misslyckats att utgöra ett effektivt bytesmedel även därigenom att den var olämplig som beräkningsenhet förr eller senare skulle driva fram ett sökande efter alternativ. Det kunde inte råda någon tvekan om var marxister skulle leta:

> Beräkningarna kräver en ny, oföränderlig enhet (skrev en finansexpert mot slutet av 1919) och den kommer troligen utgöras av en enhet arbetstid som i framtiden kan omvandlas till den allmänt erkända enheten för beräkning av levande kraft, kalorin.[381]

---

[377] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 293.
[378] *Trudy Vserossijskogo Sjezda Zavedujusjtjich Finotdelami* (1919), s. 9-10.
[379] Ibid., s. 51-52.
[380] Ibid., s. 84.
[381] *Dva Goda Diktatury Proletariata*, 1917-1919 (u.å.), s. 58.

I januari 1920 diskuterade noggrant och godkände den tredje Allryska rådskongressen för folkhushållningen ett uttalande som förklarade att det ”med tanke på penningenhetens och beräkningsenhetens, rubelns, enorma obeständighet” var önskvärt att upprätta en ny enhet för ekonomiska beräkningar ”med arbete som bas för måttenheten”.[382] Detta förslag vidarebefordrades till en kommission som under många månader sysselsatte landets bästa ekonomiska hjärnor. Uttrycket ”arbetsenhet” blev så vanligt att det med en ofta förekommande förkortning blev känt som tred (*trudovaja edinitsa*). Robert Owen hade utfärdat ”arbetspengar” i sina mönstersamhällen och upptagandet av arbete som källan till värde verkade vara en hyllning till ortodox marxism. Det gav också intryck av att vila på rent, sunt förnuft. Larin hade redan för så länge sedan som i december 1918 förklarat grundprincipen:

> I dag när hela folkhushållningen måste betraktas som en helhet blir uppfattningen om relativa vinster och förluster meningslös. I dag måste den enda frågan vara hur många dagar som går åt för att producera ett visst antal föremål inom en viss gren av produktionen.[383]

I en resolution från juni 1920 talade VTsIK om vikten av att utsträcka överenskommelserna utan pengar ”med avsikt att helt avskaffa penningsystemet – en lösning som står helt i samklang med de grundläggande problemen inom RSFSRs ekonomiska och industriella utveckling”.[384] Men detta hjälpte inte alls upp problemet att finna en alternativ beräkningsenhet och bokförarna fortsatte att använda den fallande rubeln hur missledande och osammanhängande deras uträkningar än kom att se ut. Den 15 juli 1920 bestämde ett dekret från Sovnarkom ännu en gång att alla betalningar mellan statliga institutioner eller företag och kooperativer skulle skötas genom poster i bokföringen hos Nationalbanken och inte innebära förflyttning av valuta, växlar eller checkar från en institution till en annan.[385] Men detta var bara ett upprepande av vad som föreskrivits i tidigare dekret och godtog fortfarande pengar som grund för beräkningen. Ingen av de många planerna på att ersätta pengar med tred eller någon annan enhet hade accepterats när införandet av NEP ännu en gång förvisade projektet till de akademiska spekulationernas värld.[386]

---

[382] Anfört i L. N. Yurovsky, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 34. Det kom inte in bland kongressens publicerade resolutioner.
[383] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 96.
[384] Anfört i L. N. Yurovsky, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 33-34.
[385] *Sobranie Uzakonenii*, 1920, nr 67, art. 305.
[386] Diskussionen upptog en mycket stor del av den ekonomiska litteraturen från 1920 och de första månaderna 1921. En medtävlare till tred framfördes i form av en ”energienhet” (*ened*). Ett detaljerat studium av diskussionen kunde ha visst teoretiskt intresse men fick föga eller intet inflytande på den framtida utvecklingen. Den påverkades av två skrifter av den tyske ekonomen Otto Neurath vilka studerades mycket av periodens sovjetförfattare*: Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (München, 1919) och *Von der Nächsten und Übernächsten Zukunft* (Jena, 1920).

18. Från krigskommunism till NEP

Under revolutionens första åtta månader hade man misslyckats att åstadkomma en övergång från en borgerlig till en socialistisk ekonomi. Den största insatsen hade dittills snarare varit att bryta de feodala jordägarnas och bourgeoisiens ekonomiska makt än att upprätta framtidens ekonomi. Ingen av de grundläggande åtgärderna under denna period var i egentlig mening socialistiska, eller, ännu mindre, kommunistiska – i den marxistiska betydelsen av begreppet. Jorden hade formellt nationaliserats – en åtgärd som förordats av många borgerliga radikaler. I själva verket hade den delats i en mängd småbruk för att underlätta odlingen – något som stod på socialrevolutionärernas program vilket marxisterna alltid hade behandlat som i hög grad småborgerligt. Inom industrin hade en långsam och något motvillig början gjorts genom nationaliseringspolitiken; men denna genomfördes som en del av en statskapitalistisk politik, och det nödvändiga i att ”lära av kapitalisterna” var en lärosats som fortfarande predikades. Inom handel och distribution hade ingenting gjorts utom det att man utvidgat och organiserat det spannmålsmonopol som etablerats av den provisoriska regeringen. Inom finansväsendet hade bankerna nationaliserats – ytterligare en åtgärd i full överensstämmelse med den borgerliga radikalismen. I andra avseenden var det dock svårt att upptäcka några avsteg från en renodlat kapitalistisk praxis. Mer än en gång bemödade sig Lenin om att understryka det återhållsamma i Sovjets avsikter vid denna tid. Där mera drastiska åtgärder hade vidtagits låg felet någon annanstans: ”den taktik som tillämpades av kapitalistklassen tvingade oss ut i en desperat kamp som gjorde att vi måste krossa de gamla förhållandena i en mycket större utsträckning än vi först avsett”.[1]

På det hela taget hade man hållit sig till aprilteserna från 1917:

> Inte ”införande” av socialismen som en omedelbar uppgift, utan en omedelbar övergång huvudsakligen till kontroll genom Arbetarsovjeternas deputerade över den samhälleliga produktionen och distributionen av varor.

Lenin sammanfattade läget i maj 1918 då han kommenterade det blivande namnet på RSFSR:

> Termen socialistisk sovjetrepublik innebär sovjetmaktens beslutsamhet att förverkliga övergången till socialism, men alls inte ett erkännande av att de nya ekonomiska förhållandena skulle vara socialistiska.[2]

Det återstod således för den följande perioden att ta språnget till socialismens ekonomiska politik, och att ta det under trycket från ett häftigt inbördeskrig. Det som kom att kallas för ”krigskommunism” var, som dess störste samtidshistoriker skrev: ”ett experiment under de första stegen mot socialismen”.[3] Tiden från 1918 till slutet av 1920 var i alla avseenden en prövotid för den nya regimen, och medan den med påtaglig lätthet besegrade de fiender vars enda mål var att återinföra den gamla ordningen, tydliggjorde nöden under inbördeskriget den grundläggande svårigheten i att ta itu med den gamla ordningen. Rysslands underutvecklade ekonomi hade underlättat revolutionärernas politiska seger, eftersom de endast hade mött motstånd från resterna av en föråldrad feodalism och en ännu ineffektiv kapitalism. Men samma förhållande gjorde det efterföljande socialistiska uppbyggnadsarbetet ytterligt svårt, eftersom de måste bygga en ny socialistisk ordning utan den fasta demokratiska och kapitalistiska grund som den marxistiska teorin hade ansett som oundgänglig. Teoretiskt uttryckt var det nödvändigt att fullborda den borgerliga revolutionen innan man fortsatte till den socialistiska revolutionen. Osäkerheten hos partiledarna, även hos Lenin, om när den rätta tidpunkten för en övergång hade kommit, återspeglar de underliggande svårigheterna. Inbördeskriget

---

[1] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 63-64. [*CW* vol. 28, ”Seventh Moscow Gubernia Conference of the Russian Communist Party”, October 29-31, 1921]
[2] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 513. [*Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet*]
[3] L. Kritsman, *Geroitjeskij Peroid Velikoj Russkoj Revoljutsii* (odat. (1924?/ s. 75.

sopade bort all tveksamhet genom att snabbt driva fram regimen, antingen den ville det eller inte, på socialismens väg. Men krigskommunismen i Ryssland hade mycket av det artificiella och osäkra drag i det som ibland kallas för ”krigssocialismen” i Tyskland.[4] Den var resultatet av speciella, svåra omständigheter, och saknade en tillräckligt fast social och ekonomisk bas för att den helt skulle överleva (även om en del av arvet från den tiden antagligen fanns kvar) när nöden upphörde.

Det segerrika slutet på inbördeskriget med störtandet av Wrangel i november 1920 och det lättande trycket beseglade krigskommunismens öde. Så länge kriget varade, var en hand ur mun-politik oundviklig; krigsslutet nödvändiggjorde en omprövning av den politiken i ljuset av en mer långtgående planering. Framför allt var det viktigt att ompröva tvångsrekvireringen av spannmål – en politik vars berättigande låg i det ihållande och obevekliga behovet att ta itu med dagens nödsituation även om det skedde på bekostnad av framtidsutsikterna. Den avgörande faktorn var böndernas hållning, och deras lojalitet till bolsjevikregeringen och deras motvilliga accepterande av tvångsrekvireringen av säd hade huvudsakligen berott på en rädsla för en ”vit” reaktion och att de då skulle förlorat sin jord, Så snart den rädslan var borta, var 'det fritt fram för ett naturligt motstånd mot de hårda krav, vars enda berättigande nu hade försvunnit. De utbrott av bondeoroligheter, som hade börjat vid demobiliseringen i september 1920,[5] ökade i styrka och omfattning under vintern, tills Lenin i mars 1921 erkände att ”tiotusentals, ja hundratusentals hem-förlovade soldater ägnade sig åt röveri”.[6] Dessa omfattande oroligheter var bakgrunden och upptakten till myteriet i Kronstadt i mars 1921 – den första planerade inre revolten mot Sovjetregimen sedan sommaren 1918. Böndernas krav spelade en viktig roll i den första resolution som antogs vid ett möte mellan upprorsmännen vid flotteskadern: ”att ge full handlingsfrihet åt bönderna i hela landet ... och också rätt till egen boskap, som de måste föda och sköta själva, dvs. utan att anställa förhyrd arbetskraft” och ”att tillåta en fri produktion i liten skala genom eget arbete”.[7]

De ekonomiska följderna av krigskommunismen, vars bankrutt avslöjades genom dessa händelser, bildade en ond cirkel som inte erbjöd någon utgångspunkt för en analys. En katastrofal nedgång i den industriella produktionen, som delvis berodde på att maskinerna förstördes, delvis på att arbetarorganisationerna löstes upp, och delvis på klumpigheten i det centraliserade administrationssystem, som *glavki* representerade, hade följts av ett formligt sammanbrott för den statliga eller statskontrollerade distributionen av varor till fasta priser. Detta ledde till att den olagliga privathandeln snabbt tog fart, med skyhöga priser och okontrollerbar inflation. Detta ledde i sin tur till att motståndet från bönderna hårdnade, då de möttes av en svår varubrist och en värdelös valuta, och de vägrade att leverera den nödvändiga spannmålen till städerna, så att befolkningen så småningom drog sig bort från industricentra och den industriella produktionen stagnerade ytterligare. Botemedlet mot detta – och som vi känner från historien som NEP[8], var också en serie åtgärder, som inte tog form med en

---

[4] Jämförelsen utvecklas i L. Kritsman, a.a. s. 75.

[5] Se ovan s. 190-192.

[6] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 204.

[7] *Izvestija Revoljutsionnogo Komiteta Matrosov Krasnoarmejtsev i Rabotjich gor Kronstadta*. Nr 1 3 mars 1921, omtryckt i *Pravda o Kronstadte* (Prag, 1921, s.) 46-47. Det vanliga påståendet att impulsen till NEP kom från upproret i Kronstadt är emellertid felaktigt – resolutionen om NEP hade förelagts partiets centralkommitté den 24 februari 1921, fem år före upproret se s. 315).

[8] Uttrycket ”den nya ekonomiska politiken” (utan versaler eller citationstecken) tycks ha använts för första gången i den resolution som antogs vid partikonferensen i maj 1921 (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 405), men användes då inte allmänt. I Lenins artikel i *Pravda* den 14 oktober 1921, som skrevs under förberedelsen till firandet av den fjärde årsdagen av revolutionen, skrevs det med citationstecken (*Sotjinenija*, XXVII, s. 30); och i en resolution som antogs vid partikonferensen i december 1921 hänvisade man till ”den så kallade ”nya ekonomiska politiken” (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 411). Förkortningen NEP dök upp i mars 1922 i Lenins anteckningar till rapporten vid den elfte partikongressen och i ett nedtecknat samtal om själva rapporten

gång utan som så småningom växte fram ur varandra. Det började med att man slog mot den farligaste punkten och införde en jordbrukspolitik som skulle öka tillgången på livsmedel genom att man införde vissa lättnader för bönderna. Detta utvecklade sig sedan till en kommersiell strategi för att öka handeln och varuutbytet, något som innebar en finanspolitik som stabiliserade valutan. Slutligen – och då nådde man ner till roten av det onda – utvecklades en industripolitik som skulle öka den industriella produktionen, något som var nödvändigt för att bygga upp ett socialistiskt system. Det väsentliga i NEP låg i att man förnekade eller vände upp och ner på krigskommunismens politik. Alla accepterade NEP som en nödvändighet när den första överraskningen hade lagt sig.

Vissa accepterade villigt NEP, medan andra gjorde det med en viss känsla av oro; och det berättigade i NEP var en källa till utdragna diskussioner som sträckte sig tillbaka till regimens början och pekade framåt mot kommande ekonomiska meningsmotsättningar.

Krigskommunismen bars upp av två grundläggande element. Å ena sidan en koncentration av ekonomiskt inflytande och makt, något som också innebar centraliserad kontroll och administration; stora i stället för små produktionsenheter och ett visst mått av enhetlig planering. *Å andra* sidan övergav man kommersiella och monetära distributionsformer, vilket också innebar ransonering och tillförsel av oundgängliga varor och tjänster – gratis eller till nominella priser; naturabetalning; och en produktion mera för direkt konsumtion än för en hypotetisk marknad.

Mellan dessa två element kunde man emellertid dra en klar skiljelinje. Även om koncentrations- och centraliserings-processen utvecklades kraftigt under krigskommunismens tryck, var den endast en fortsättning av en process som satts igång redan under revolutionens första period. Lenin hade sedan länge hävdat att socialismen var en logisk utveckling från statskapitalismen,[9] och att de organisationsformer som var förbundna med det ena systemet var lika nödvändigt för det andra. Här byggde krigskommunismen på en grund som redan var lagd, och många av dess insatser stod sig – det var detaljer i och omfattningen av tillämpningen som senare kritiserades och förändrades. Krigskommunismens andra element – en ”naturlig” ekonomi i stället för en ”marknads”-ekonomi – hade inte någon sådan tidigare grundval. I stället för att utvecklas logiskt ur politiken under revolutionens inledningsskede bröt den direkt mot den politiken – det var ett oförberett språng ut i det okända. Den sidan av krigskommunismen avvisades bestämt av NEP, och det var den sidan som främst misskrediterade krigskommunismen hos dem som var kritiskt inställda.

Mellan dessa två element fanns det ytterligare en skillnad. Strävandena att koncentrera och centralisera var nästan enbart knutna till industrin (försök att överföra dem till jordbruket möttes inte med framgång). Det var inom industrin som revolutionen hade sin huvudsakliga sociala bas och det var där som den ryska ekonomin uppvisade vissa utvecklat kapitalistiska drag. Politiken att överge det monetära systemet och att övergå till en ”naturlig” ekonomi hade sin grund i oförmågan att lösa de problem som var förknippade med ett outvecklat lantbruk där över 80 procent av befolkningen var sysselsatt. Den politiken var ett uttryck för den grundläggande svårigheten i försöket att förena en småborgerlig bondeklass antifeodala revolution med ett industriproletariats antiborgerliga och antikapitalistiska revolution, och också ett uttryck för den motsättning mellan stad och landsbygd som låg bakom försöket. Det var de motsättningarna som till slut satte igång revolten mot krigskommunismen och som krossade den.

(*Sotjinenija* XXVII, s. 207, 241), men hela uttrycket fortsatte att användas i de formella delarna av rapporten, och i kongressens resolution. Senare kom NEP att överallt bli det vanliga uttrycket.

[9] Se ovan s. 106-107.

Skiljaktigheterna inom det konglomerat av politiska lösningar och strävanden som går under den gemensamma beteckningen krigskommunism räcker för att förklara de olika tolkningar av krigskommunismen som gjordes inom partiet. Enligt en riktning var krigskommunismen en logisk utveckling av den tidigare politiken och innebar en serie åtgärder, som var riktiga men som genomfördes för snabbt på grund av inbördeskriget – felet låg snarare i omfattningen och tidpunkten än i själva innehållet. Den åsikten hade de som hälsade även de mest extrema åtgärderna under krigskommunismen som segrar för socialistiska principer. Enligt den andra riktningen innebar krigskommunismen en drastisk omsvängning av den politik som fördes under regimens första period – man kastade sig istället in i en serie oövertänkta och utopiska experiment som de objektiva förutsättningarna på intet sätt rättfärdigade. Krigskommunismen var, enligt detta sätt att se, inte ett steg på vägen mot socialismen utan ett framtvingat svar på inbördeskrigets krissituation. Skiljelinjen mellan de två riktningarna var flytande. Den första riktningen rörde sig mot den förra vänsteroppositionens och den nyligen grundade arbetaroppositionens inställning. De vände sig mot det ökade trycket på proletariatet och underströk industrins dominerande betydelse i en revolutionär ekonomi. I detta fick de ett visst stöd av Bucharin som i sin ”Övergångsperiodens ekonomi” hade behandlat krigskommunismen som en övergångsprocess från kapitalism till socialism, som passade de speciella ryska förhållandena. Den andra åsikten företräddes av de andra ledande partikadrerna, inklusive Lenin och Trotskij, som hade blivit övertygade om det nödvändiga i att lägga större vikt vid bondeklassens önskningar och intressen. Men Lenin var inte helt konsekvent i sin analys av de drivande krafterna bakom krigskommunismen. I ett av de två tal som introducerade NEP vid den tionde partikongressen tillskrev han krigskommunismen de ”drömmare” som trodde att det skulle vara möjligt att på tre år förändra Sovjets ”ekonomiska bas”; i det andra talet beskrev han krigskommunismen som ”sprungen ur, inte ekonomiska utan militära önskemål, hänsyn och villkor”.[10] När man under krissituationen i mars 1921 enhälligt accepterade övergången från krigstidskommunismens extrema politik till NEP som en välkommen och nödvändig lättnad doldes de underliggande meningsskiljaktigheterna utan att de blivit lösta.

Om man ansåg att krigstidskommunismen var en avvikelse som dikterats av militär och inte av ekonomisk nödvändighet, av inbördeskrigets och inte av socialismens krav, innebar NEP att man avbröt en beklaglig och framtvingad avvikelse och återvände till den säkra väg man hade följt före juni 1918.

Om man ansåg att krigstidskommunismen var en förhastad och överentusiastisk framstöt mot ett högre stadium av socialism, visserligen för tidigt genomförd men annars riktig, innebar NEP en tillfällig tillbakagång från ställningar som hade visat sig omöjligt att hålla för tillfället, men som måste återerövras – ju förr dess bättre.

Den outtalade förutsättningen för den första åsikten var den praktiska nödvändigheten i att ta itu med en outvecklad jordbruksekonomi och en politiskt outvecklad bondeklass. Den outtalade förutsättningen för den andra var det nödvändiga i att bygga upp industrin och att

[10] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 239, 253. Något som skulle kunna kallas den slutliga officiella domen formulerades i artikeln, ”Voennij Kommunizm” i *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, XII (1928), s. 374: ”Det skulle vara ett' stort fel om man inte bakom den påtagliga ekonomiska utopismen i krigskommunismens försök att omedelbart förverkliga en marknadslös-centraliserad uppbyggnad av vår ekonomi såg det faktum att krigskommunismens ekonomiska politik i huvudsak framtvingats av den förbittrade kampen för seger... Den historiska betydelsen i krigskommunismen bestod i nödtvånget att erövra den ekonomiska basen genom att tillgripa militära och politiska maktmedel. Men det skulle vara felaktigt att i krigskommunismen endast se mobiliseringsåtgärder som framtvingats av kriget. Genom att arbeta på att anpassa hela ekonomin till inbördeskrigets behov genom att bygga ett fast system: krigskommunismen, så lade arbetarklassen samtidigt grunden för vidare socialistiskt uppbyggnadsarbete.

inte ytterligare försämra situationen för industriarbetarna, vilka utgjorde revolutionens tyngsta bålverk.

Båda åsikterna kan spåras såväl i Lenins tal och skrifter som i NEP-politiken. Lenin pläderade kraftfullt för den första åsikten i en liten skrift ”Om skatten på matvaror (Betydelsen av den nya politiken och dess förutsättningar)”, som Lenin publicerade i början av april 1921. Här lade han bort de smått ursäktande tonfall som då och då funnits i hans utläggningar om NEP vid tionde partikongressen och betecknade uttryckligen NEP som ett återvändande till den riktiga linje som fastställts av honom våren 1918 och som avbrutits först genom nödläget under inbördeskriget. Han började med ett långt citat från ”Om 'vänster' – infantilitet och den småborgerliga andan” – hans angrepp på vänsteroppositionen i maj 1918. Han underströk återigen att inom den outvecklade ryska ekonomin var statskapitalismen (och NEP som den kom till uttryck i mars 1921 innebar ett erkännande av kapitalism i liten skala under statlig kontroll på landsbygden) ett framsteg på den rätta vägen till socialismen:

> Matvaruskatten är en av övergångsformerna från en speciell krigskommunism som framtvingats av yttersta nöd, förstörelse och krig till ett korrekt socialistiskt varuutbyte. Och detta sista är en av övergångsformerna från socialismen, med de speciella särdrag som förorsakats av att befolkningen till större delen utgörs av småbönder, till kommunismen.[11]

Att återupprätta fri handel innebar en återgång till kapitalismen. Men det som han sagt 1918 återkom nu, kursiverat: ”*Det är mycket som man kan och måste lära av kapitalisterna*”.[12]

Detta lät antyda att det skulle dröja relativt länge innan övergången till socialismen kunde genomföras säkert och framgångsrikt. När Lenin uppmanades att förklara den nya hållningen för partiarbetarna vid partikonferensen i maj 1921 slog han fast att NEP hade antagits ”på allvar och för en tid framåt” och den resolution som antogs vid konferensen beskrev NEP som fastställd för en lång period, som kommer att sträcka sig över flera år”.[13]

Å andra sidan hänvisade Lenin vid samma tillfälle till NEP ”som en 'reträtt'; några månader senare kallade han den för ”ett nederlag och en reträtt – för att förbereda ett nytt anfall”;[14] och sådana beskrivningar tycktes stödja den åsikten att NEP var något tillfälligt ont som borde över• vinnas så fort som möjligt, en fläck som borde utplånas från partiets vapensköld. I slutet av 1921 talade Lenin fortfarande om det nödvändiga i att gå ännu ett steg bakåt.[15] I februari 1922 gjorde han plötsligt ett uttalande där han fastslog att ”denna reträtt, i betydelsen av eftergifter åt kapitalisterna, är över” och samma uttalande upprepades mer formellt vid den elfte partikongressen en månad senare, då det fastslogs att uttalandet hade godtagits av centralkommittén.[16] Men uttalandet hade ingen omedelbar politisk effekt och kan kanske tolkas antingen som ett försök att stärka den vacklande partimoralen eller som en deklaration, riktad till omvärlden, att Sovjetryssland inte skulle komma som en förlorare till den förestående internationella konferensen i Genève.

Osäkerheten och inkonsekvensen i både partiets och Lenins hållning återspeglade de varaktiga motsättningarna bakom målsättningen för NEP – nödvändigheten att till varje pris skapa en ekonomi som fungerade genom att man kom fram till en uppgörelse med bondeklassen; och önskan att åstadkomma den sedan länge fördröjda övergången till en socialistisk ordning,

---

[11] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 332.
[12] Ibid., XXVI, s. 341.
[13] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 408; *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 396.
[14] Ibid., XXVI, s. 408, XXVII, s. 35. På ett annat ställe jämförde han krigskommunismen med de första japanska försöken att inta Port Arthur genom stormning – ett kostsamt misstag men nödvändigt för att upptäcka och praktisera den korrekta taktiken att slå till indirekt. (ibid., XXVII, s. 38-39).
[15] Ibid., XXVII, s. 70.
[16] Ibid., XXVII, s. 175, 238.

något som kunde förverkligas endast genom en radikal förändring av böndernas ekonomi. Här låg det grundläggande problem som hade följt den bolsjevistiska revolutionen från början – problemet att bygga upp socialismen i ett land som hade hoppat över den borgerliga demokratins och den borgerliga kapitalismens stadier. När Lenin presenterade NEP inför den tionde partikongressen, gick han tillbaka till de två villkoren för en övergång till socialismen, vilka han redan framhållit så tidigt som 1905.[17]

Endast ”i länder som har en utvecklad kapitalism” var det möjligt att genomföra en ”omedelbar övergång till socialismen”. I Ryssland fanns det fortfarande en arbetarminoritet inom industrin och en stor majoritet av småbrukare. Lenin fortsatte:

> En socialistisk revolution i ett sådant land kan endast genomföras framgångsrikt under två betingelser. För det första måste den stödas vid den rätta tidpunkten av en socialistisk revolution i en eller flera ledande länder. Som ni vet, har vi gjort väldigt mycket för att få till stånd en sådan ordning, jämfört med vad som gjorts tidigare, men långt ifrån tillräckligt för att se den förverkligad. Den andra betingelsen är en kompromiss mellan det proletariat som genomfört sin diktatur i praktiken eller håller statsmakten i sina händer och majoriteten av bondebefolkningen.[18]

Varken nu eller senare diskuterade Lenin förhållandet mellan de två villkoren eller antydde att man antingen kunde avvara det ena eller det andra. Men att man införde NEP vid en tidpunkt då de högt ställda förhoppningarna från sommaren 1921 hade blivit hårt åtgångna och då tron på en tidig internationell socialistisk revolution var svagare än någon gång sedan 1917 – det tydde utan tvekan på att man betonade det första villkoret starkare än det andra. Det var därför att den internationella revolutionen fortfarande lyste med sin frånvaro och därför att proletariatet i Västeuropa hade misslyckats med att hjälpa Sovjetunionen, som den ryska revolutionen fortfarande var beroende av bondeklassen och NEP blivit nödvändig. ”Endast en uppgörelse med bondeklassen kan rädda den socialistiska revolutionen i Ryssland, tills revolutionen har inträffat i andra länder”, sa Lenin vid den tionde kongressen och Rjazanov påminde fyndigt kongressen om ett tidigare sammanhang, då liknande argument hade använts, när han kallade NEP för ett ”Bonde-Brest”.[19] Det väsentliga i NEP att behålla ”bandet” mellan bondeklassen och proletariatet – det var därigenom man hade segrat i inbördeskriget.

> Proletariatet är bondeklassens ledare (sa Lenin vid partikonferensen i maj 1921) men denna klass kan inte drivas ut som vi drev ut och förintade jordägarna och kapitalisterna. Den måste förändras med hårt arbete och stora umbäranden.[20]

Två månader senare lade han ut samma tema vid ett internationellt sammanträde vid tredje Kominternkongressen. Bortsett från utsugarklassen hade nästan alla kapitalistiska länder sina småföretagare och sina småbrukare; i Ryssland bildade dessa en stor majoritet. ”Revolutionens viktigaste fråga är nu kampen mot dessa två senare klasser.” Dessa kan inte behandlas med så enkla metoder som expropriation och fördrivning, vilket hade tillämpats mot utsugarna: andra metoder var nödvändiga. Dessa andra metoder förkroppsligades i NEP, vars princip var ”att upprätthålla alliansen mellan proletariatet och bondeklassen så att proletariatet kan behålla sin ledande ställning och hålla statsmakten”. Den dubbla roll som bondeklassen spelade, på samma gång en viktig allierad och föremål för en kamp som gick ut på att besegra den – i detta låg roten till många samtida problem. ”I vilket fall”, tillade Lenin, ”kommer det experiment som vi håller på med att visa sig nyttigt för framtida proletära revolutioner”.

---

[17] Se del 1, s. 69-70.
[18] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 237-238.
[19] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s 239, *Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921) s. 255.
[20] Ibid., XXVI, s. 400. Ibid., XXVI, s. 455, 460.

Vid den elfte partikongressen i mars 1922 återkom Lenin till samma axiom: ”den nya ekonomiska politiken är viktig för oss, framför allt som en prövning av att vi verkligen upprättat en förbindelse med bondeklassens ekonomi”.[21]

Men NEP hade i detta avseende vissa dunkla och ännu inte klart fattade men viktiga följder. I NEP låg en tendens att skjuta det första av de två villkoren för en övergång till socialismen i bakgrunden – betingelsen av en internationalistisk revolution – något som Sovjetmakten inte hade lyckats genomföra; och att lägga tyngdpunkten på det andra villkoret att vinna över bondeklassen på sin sida – vars genomförande tycktes helt och hållet vara beroende av sovjetpolitikens skicklighet och styrka. Tre år senare, då det stod ännu tydligare att det första villkoret var omöjligt att genomföra, framstod det faktum att Lenin hävdat att NEP var en sann väg till socialismen som ett föregripande av doktrinen om ”socialismen i ett land”.

[21] Ibid., XXVII, s. 228: några minuter senare tillade han att de ”ännu inte” upprättat denna ”förbindelse med bondeklassens ekonomi” (ibid., XXVII, s. 229).

19. NEP. De första stegen

(a) Jordbruket

Den första och viktigaste åtgärden inom den nya ekonomiska politiken – att ersätta rekvirering av överskottsvaror med naturaskatt – var inget nytt begrepp. Naturaskatt hade först införts på hösten 1918; men rekvireringarna hade fortsatt och man hade slutat med beskattningen.[1]

I februari 1920, före den nionde partikongressen, vid en tidpunkt då inbördeskriget nästan tycktes slut, hade Trotskij föreslagit i politbyrån att man skulle ersätta rekvireringarna med en naturabeskatt som var beräknad på produktionsprocenten och att lägga varuutbytet med bönderna på en individuell och inte en kollektiv bas. Men han hade mött motstånd från Lenin och bara erhållit fyra av femton röster.[2]

Sådana åtgärder låg än en gång i luften efter det att man slutgiltigt besegrat Wrangel, och hade diskuterats av SR och mensjevikdelegater vid den tionde Allryska sovjetkongressen i december 1920.[3]

Hittills hade de avfärdats som otillåtna och opraktiska avvikelser från de bolsjevikiska principerna – som ett återvändande till fri handel och småborgerlig kapitalism. Men precis ett år efter Trotskijs ursprungliga initiativ, den åttonde februari 1921, ledde en diskussion om jordbrukspolitiken inom politbyrån till att Lenin själv framlade ett förslag som på ett påtagligt sätt påminde om Trotskijs. Ett utkast, som gjorts av Lenin och som förelades en kommitté inom politbyrån för utarbetande, definierade NEP i följande termer:

1. Att tillfredsställa önskemål från icke partianslutna bönder att ersätta rekvirering (d. v. s. uttagning av överskottsvaror) med en spannmålsskatt;
2. Att minska denna beskattning i överensstämmelse med föregående års rekvireringar;
3. Att erkänna principen att sätta nivån i överensstämmelse med jordbrukarnas insatser i den betydelsen att man sänker beskattningsprocenten i proportion till ökningen av odlarnas insatser;

Att öka jordbrukarnas frihet att utnyttja sina överskottsprodukter på en nivå som överstiger skatterna för det lokala ekonomiska utbytet på det villkoret att man omedelbart och till fullo betalar sin skatt.

Den 17 och 26 februari inflöt inspirerade artiklar i *Pravda* som försvarade och förklarade den tilltänkta förändringen. Den 24 februari underställdes ett detaljerat utkast, som utarbetats av kommittén på grundval av Lenins anteckningar, partiets centralkommitté. Efter ytterligare diskussioner och sedan man tillsatt ännu en arbetsgrupp, godkände kommittén ett reviderat förslag den 7 mars 1921. Nästa dag presenterades det av Lenin i hans stora politiska tal vid den tionde partikongressen, men inte som en principiell fråga utan mera i förbigående. Den 15 mars framlade Lenin i ytterligare ett tal formellt förslag till kongressen, som enhälligt antog det och utsåg ännu en arbetsgrupp som skulle förbereda lagtexten; och denna text underställdes politbyrån, som gjorde ytterligare några förändringar. Den 20 mars överfördes frågan

---

[1] Se ovan s. 279-280.

[2] Dessa fakta framlades av Trotskij vid den tionde partikongressen utan att någon opponerade sig (*Desjatyj Sjezd Kommunistitjeskoj Partii* (1923), s. 121 [återges i Trotskij, *Sotjinenija* vol. 16-2, s. 543-544]). Senare tryckte han om huvuddelen av sitt memorandum till politbyrån i februari 1920 under titeln ”Livsmedels- och agrarpolitikens grundläggande problem” i L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), s. 57-58 [bilaga till kapitel 6 i *Den nya kursen*: *”Underskattandet” av bönderna*], och tillade att det hade skrivits under inflytande av stämningar inom armén och under intrycken av erfarenheterna från en resa i Ural.

[3] Se ovan s. 191.

för första gången från partiet till statsapparaten. Dekretet, i den form som den slutligen hade godtagits av politbyrån, antogs formellt av VTsIK nästa dag.[4]

De försiktiga formuleringarna i dekretet avslöjade inte förändringens revolutionerande drag. Naturaskatt, beräknad på en procentuell del av den bärgade skörden, skulle bli progressiv i den betydelsen att den graderades så att den mindre drabbade mellan- och fattigbönderna och ”stadsarbetarnas” jordbruk. Så långt höll man fast vid principen om nivåer anpassade till förmåga och behov. Men Lenins ursprungliga utkast följdes när man beviljade skatteavdrag till bönder som utökade arealen odlad jord eller som ökade avkastningen av sin jord. I andra avseenden bidrog alla de förändringar som politbyrån gjort efter partikongressen och kom till uttryck i dekretets slutgiltiga text till att understryka den nya politikens renodlat kommersiella natur. Kollektivt ansvar, som hittills hade erkänts i kongressens utkast, avskaffades uttryckligen, och den enskilde bonden gjordes ansvarig för utbetalningen av den skatt som påförts honom. En statlig fond skulle förse konsumenterna med varor och jordbruksverktyg, och dessa var inte längre avsedda för ”den fattigaste delen av befolkningen”, utan uteslutande avsedda att bytas mot överskottsprodukter som frivilligt avlämnades och överskred skattebeloppet. Friheten att handla med överskottsvaror ”inom gränserna för det lokala ekonomiska varuutbytet” kom tydligare till uttryck genom att man lade till orden ”både genom kooperativa organisationer och på marknader och i basarer”. Några dagar senare återkallades i ett dekret från Sovnarkom alla de begränsningar som var underförstådda i ”lokalt varuutbyte” genom att tillåta ”fri handel, försäljning och köp” och genom att återkalla de restriktioner som förut gällt för livsmedelstransporter på landsväg, på järnväg och till sjöss.[5]

I maj 1921 förklarade en partikonferens att ”den nya ekonomiska politiken” hade ”fastställts för en lång period, som kommer att sträcka sig över flera år”, och att dess ”viktigaste hävstång” var varuutbytet.[6]

Införandet av NEP innebar inte direkt att man skapade nya institutioner utan att man istället förändrade de redan befintliga institutionerna från tvångsinstrument till instrument för den nya politik som skulle uppmuntra enskilda initiativ från böndernas sida. Ett försök gjordes med de ”såningskommittéer” som sattes upp genom beslut av den åttonde all-ryska sovjetkongressen i december 1920.[7]

Ett gemensamt dekret från VTsIK och Sovnarkom den 26 maj 1921 förklarade att kommittéernas funktioner hittills definierats ”för trångt” och att ”det skulle främja en vidareutveckling av bondeklassens oberoende” om gränserna för deras verksamhet vidgades.

---

[4] Detaljer om procedurerna inom politbyrån, tillsammans med texten som innehåller Lenins utkast, vilka har hämtats från opublicerade partiarkiv, finns i Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 651-653, not 11. Debatten i partikongressen begränsades till ett sammanträde den näst sista dagen (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 221-224), sedan 140 delegater hade begivit sig till Kronstadt och andra åkt hem (ibid., s. 184). Nästan halva sammanträdet upptogs av Lenins inledningstal och hans avslutande tal (Lenin, *Sotjinenija*. XXVI, 237-256). Lenin följdes av Tsjurupa, folkkommissarie för livsmedelsförsörjningen, som höll med om principerna, men uttryckte en avvikande mening vad gällde hur stor frihet som kunde beviljas kooperativen (se nedan s. 378). Resten av debatten begränsades till sex talare, som hade valts av presidiet, vilka fick tio minuter var; ingen av dessa satte sig emot förslaget, även om man kritiserade vissa detaljer. Frågan kom i skymundan genom upproret i Kronstadt, och genom de heta debatterna om partienheten och fackföreningarna som upptog större delen av kongressens uppmärksamhet, och dess fulla betydelse insågs knappast av de flesta delegaterna. Den text som godtogs av partikongressen den första mars 1921 finns i *VKP(B) , XV, Resoljutsijach* (1941), I, s. 388-389; det dekret som publicerades i *Izvestija* den 23 mars 1921 finns i *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 26, art. 147.

[5] *Sobranie Uzakonenii*, nr 26, art. 149.

[6] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 396-397. Om handelns omfattning under NEP se nedan s. 373-374.

[7] Se ovan s. 192-193.

Förutom att de skulle utöka den uppodlade arealen skulle de ägna sig åt att förbättra jordbruksmetoderna, hjälpa de industrier som låg på landsbygden och främja det lokala varuutbytet och utveckla kooperativerna.[8]

En månad senare utfärdades ett nytt dekret, som formulerats av Lenin själv. Detta ställde systemet med by-kommittéer, under ett övergångsstadium bestående av ekonomiska läns- och provinskonferenser (en återgång till de ekonomiska sovjeterna) under Arbetar- och försvarsrådets kontroll.[9] Men denna omständliga utformning sattes aldrig i verket, och satte heller inga spår i den fortsatta utvecklingen. Centraliserad kontroll hade en alltför stark anknytning till krigskommunismen för att vara förenlig med andan i NEP, som gick ut på att låta statens relationer till bönderna begränsas till rollen av skatteindrivare.

Den ursprungliga tanken bakom NEP – att jordbruksproduktionen skulle ökas genom att man garanterade bönderna frihet att bestämma över sina överskottsprodukter och frihet och säkerhet till besittningsrätten över den egna jorden – var riktig. Men det var tidskrävande att tillämpa och utveckla NEP, och det beslut som brådstörtat fattades i mars 1921, som en åtgärd mot en allvarlig krissituation, kom för sent för att förhindra eller mildra en stor naturkatastrof. De ursprungliga beräkningarna hade försiktigtvis baserats på det man hade uppnått föregående år. Ett dekret från Sovnarkom den 28 mars 1921 fastställde den totala beskattning av säd att uttaxeras i form av naturaskatt ”på basis av en genomsnittsskörd” på 240 miljoner pud mot en beskattning på 423 miljoner under rekvireringarna år 1920, varav omkring 300 miljoner i själva verket indrevs.[10] Man litade på att handel och varuutbyte skulle bidra med ytterligare 160 miljoner och att man på det sättet skulle uppnå det minimum som behövdes och som uppskattades till 400 miljoner.[11] Meddelandet om en förändring av politiken kom knappast tids nog för att påverka sådden. Det kan delvis ha berott på den drivfjäder som NEP utgjorde att den besådda arealen ökade från omkring 10 till 15 procent i de norra och de centrala provinserna. Dessa var emellertid ”konsumtions”-provinser, som inte ens nådde upp till sina egna behov; och i de betydligt viktigare södra och syd-östra provinserna minskades i själva verket de besådda arealerna med motsvarande procenttal. Men det som slog omkull alla beräkningar var ytterligare ett års torka, en katastrof som hårdast drabbade de ”producerande” provinserna i Volga-bäckenet. De första varnande tonfallen hördes i slutet av april 1921 i ett tillkännagivande från Arbets- och Försvarsrådet angående åtgärder för ”kampen mot torkan”.[12]

Omfattningen av denna stora katastrof avslöjades i juli 1921 genom den sensationella utnämningen av en icke-partiansluten allrysk kommitté för hjälp åt de hungrande, och följdes en månad senare av den knappast mindre sensationella överenskommelsen med *Hoovers American Relief Administration* (ARA) om utländsk hjälp mot hungersnöden.[13]

---

[8] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 57, art. 364.
[9] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 44, art. 223. Lenins ursprungliga utkast, som daterats den 21 maj 1921, finns i *Sotjinenija*, XXVII, s. 364-381, och utgör en sammanfattning av den omfattning som Lenin då ansåg att NEP borde ha.
[10] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 26, art. 148. Enligt vad Tsjurupa sade vid den tionde partikongressen i mars 1921 ”närmade sig uppbörden denna siffra”. (*Desjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921) s. 228); en mera försiktig beräkning vid samma tillfälle var 265 miljoner ”hittills”. Motsvarande beskattning på potatis (60 miljoner pud mot 112 miljoner), oljefrön (12 miljoner pud mot 24 miljoner), och ägg (400 miljoner pud mot 682 miljoner) fastställdes i två dekret den 21 april 1921 (*Sobranie Uzakonenii* 1921, nr 38, art. 204, 205).
[11] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 302, 409, 417-418; dessa siffror återkom gång på gång i Lenins tal under våren 1921.
[12] *Ottjet Narodnogo Komissariata Zemledelija IX Vserossijskomu Sjezdu Sovetov* (1921), s. 70-75.
[13] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 49, art. 250.

I juli utfärdades dekret angående evakuering till Sibirien av 100.000 innevånare från de drabbade områdena.[14]

Några dagar senare gavs tillstånd att befria sådana bönder från naturaskatt vars skördar allvarligt skadats.[15]

Vid årets slut fastslogs det från officiellt håll att av de trettioåtta miljoner desjatin odlad jord inom de europeiska områdena av RSFSR, hade 1921 års skörd totalt misslyckats på mer än 14 miljoner desjatin.[16]

Istället för de beräknade 240 miljoner pud, uppnådde naturabeskattningen för 1921-2 endast 150 miljoner pud, eller halva den totala uppbörden under 1920-1.[17]

Fasorna under hungersnöden 1921, som ödelade hela Volga-bäckenet, har levande beskrivits av många ögonvittnen, särskilt av medlemmarna i de utländska hjälpaktioner som undsatte de nödlidande. En uppskattning av hur många som gick under är svår att göra, särskilt som hunger oftare är en indirekt än en direkt dödsorsak. Inte heller kan förlusterna i boskap ens tillnärmelsevis fastställas. Det dekret som tillsatte den allryska kommittén uppskattade antalet nödställda till tio miljoner. Fem månader senare var den officiella siffran tjugotvå miljoner, och Kalinin angav skäl att tro att denna siffra var åtminstone fem miljoner för låg. Vid denna tidpunkt antog man att omkring en och en kvarts miljon människor givit sig iväg från de drabbade områdena till Ukraina eller Sibirien. För många tog det veckor och månader att komma dit. Hungersnöden hade varit mer omfattande och hårdare och allvarligare i sina verkningar – på en redan uttröttad och försvagad befolkning – än den sista stora hungersnöden 1891-2. Kalinin uppskattade det totala hjälpförrådet fram till december 1921 till 1.800.000 pud spannmål och 600.000 pud av andra livsmedel producerade inom Sovjetryssland och till 2.380.000 pud, inklusive 1.600.000 pud spannmål, från utlandet.[18] I insamlingen och distributionen av dessa livsmedel gjordes en stor insats av ARA, som var den enda officiellt understödda utländska organisationen på detta område. Enligt en samtida artikel av Kamenev ”gav stödet från den amerikanska regeringen ARA möjligheten att göra en systematisk hjälpinsats i stor skala och att överträffa allting som gjordes av andra organisationer”.[19]

Skördekatastrofen och hungersnöden koncentrerade all uppmärksamhet på nästa skörd; och i december 1921 tillkännagav en partikonferens och den nionde allryska sovjetkongressen början på ”jordbrukskampanjen 1922” i vilken ”hela partiorganisationer på alla nivåer” uppmanades att delta.[20]

Förutom de vanliga anvisningarna om organisationsåtgärder, som också omfattade bestämmelserna om spannmål och annan materiell hjälp, åberopade man sig nu, för första gången, öppet på principen om personliga och kollektiva drivkrafter. En allrysk jordbrukskongress i början

---

[14] Se del 1, s. 199.
[15] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 59, art. 396, 397.
[16] Ibid., no 64, art. 484.
[17] *Ottjet Narodnogo Komissariata Zemledelija IX Vserossijskomu Sjezdu Sovetov*(1921), s. 80.
[18] *Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 23-33. Rapporter av ögonvittnen från Saratov-provinsen och tyska Volgarepubliken lämnades vid kongressen (ibid., s. 110-117, 135-136). Kalinin avgav ytterligare en rapport till VTsIK i maj 1922 (*III Sessija Vserossijskogo Tsentralnogo Ipsolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 1 (22 maj 1923) s. 1-5).
[19] *Itogi Borby Golodom v 1921-1922 gg* (1922) s. 24: Kamenevs artikel går över till att fråga ”vilka inrikespolitiska intressen eller vilka utrikespolitiska beräkningar” som föranlett den amerikanska hjälpen, och tillägger att ”Amerika var, genom sina viktiga hjälpinsatser, i stånd till att bättre än något annat land lära känna ekonomiska och andra förhållanden i Ryssland”. Detaljer om den amerikanska hjälpen finns i F. M. Surface och R. L. Bland, *American Food in the World War and Reconstruction Period* (Stanford, 1931) s. 244-257.
[20] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 408-409; *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 212-213 (också publicerad i *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 4, art. 41).

av december – den var inte längre en bondekongress, som under revolutionens tidigare skede, utan en kongress som bestod av jordbruksfunktionärer – hade krävt att ”varje framgångsrikt försök att höja den ekonomiska standarden bör i synnerhet belönas mer regelbundet med ordern 'Arbetets fana' eller med penningpriser.[21] Den nionde allryska sovjetkongressen bestämde senare samma månad att ”för att dokumentera framgångarna och misslyckandena under 1922 års jordbrukskampanj och för att ge offentlig uppmuntran åt provinserna, landskapen och distrikten” skulle man anordna en jordbruksutställning i Moskva under hösten 1922 ”med ekonomiskt användbara belöningar åt de mest framgångsrika (dvs. utrustning till en kraftstation eller en traktorflotta som belöning åt en provins)”.[22]

Vid den tidpunkten hade stimulansen från NEP börjat verka, även om det är svårt att veta om man skall skylla den nya jordhungern, ”den formliga striden om jord”, som en funktionär inom Narkomzem betecknade den i slutet av 1921, på NEP eller på följderna av hungersnöden.[23] I mars 1922 hade myndigheterna tillräcklig tilltro till framtiden för att kungöra en minskning av naturaskatten med 10 % av produktionen, och att förhindra att man tog boskapen från bönderna som ett straff för utebliven betalning.[24]

Våren 1922 när skördekatastrofens verkningar var över och man hade börjat förbereda den nya sådden kom vändpunkten för NEP på landsbygden. Man behövde nu bara en god skörd för att konsolidera återhämtningen.

Utdelningen av de förra jordägarnas egendomar till bönderna hade i själva verket upphört i slutet av 1918. När denna var slutförd fanns det ingen anledning att ytterligare göra några egentliga förändringar av arrendeförhållandena. Det officiella stöd som tilldelats nya former av kollektivt jordbruk hade varit viktigare i teorin än i praktiken. Till och med under krigskommunismens glansdagar hade man inte gjort något försök att påtvinga bönderna några kollektiviseringsåtgärder. *Mir*, med sin återkommande omfördelning av jorden bland medlemmarna, och enskilda arrenden existerade sida vid sida, utan att man från officiellt håll gjorde någon skillnad mellan dem. Men myndigheternas hållning var oklar.[25]

Det lagliga förbudet mot utarrendering av jord (köp och försäljning var i vilket fall uteslutna genom teorin om offentligt ägande) och mot köp av arbetskraft förhindrade den enskilde bonden att anpassa sig efter förändrade familjeförhållanden – något som automatiskt ägde rum inom mir-systemet genom omfördelningen – och hindrade på det sättet enskilt arrende. Inte heller systemet med rekvireringar hade ingett den enskilde bonden några större förhoppningar för egen del. Grovt uttryckt hade krigskommunismen två följder för den oerhört viktiga arrendefrågan. Å ena sidan bidrog den till att hålla kvar redan existerande arrendeformer genom bristen på tillfällen eller anledningar att förändra dem. Å andra sidan skapade den – bortsett från de demoraliserande följderna av återkommande rekvireringar – en känsla av total osäkerhet, eftersom arrendefrågan var helt beroende på utgången av inbördeskriget. Och även antagandet att bolsjevikerna skulle vinna ledde inte till några garantier mot ytterligare revolutionära förändringar.

En viktig funktion hos NEP var därför att ge bonden två saker som han uppskattade mycket högt: friheten att välja hur han ville odla sin jord, och säkerhet vad beträffar arrendevillkoren.

---

[21] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 64.
[22] *Sjezdy Sovetov RSFSR Postanovlenijach* (1939), sid. 231-14; utställningen uppsköts senare till hösten 1923 (*Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), sid. 452).
[23] *O Zenie* (1921), s. 6.
[24] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 422-423.
[25] En anvisning från den centrala jordkommittén den 16 maj 1919 fastställde böndernas rätt att bruka sin egen jord på bekostnad av kommunala odlingar (de s. k. *chutor* eller *otrub*). Men frågan om alla kommunmedlemmarna måste vara överens om detta klarades aldrig upp. Olika lokala funktionärer intog olika ståndpunkter och vissa fortsatte att lägga hinder i vägen för alla former av individuellt jordbruk (*O Zenie* (1921, s. 7).

Detta aktualiserade genast den omstridda frågan om förbud mot att arrendera ut jord och mot arbetsköp. Om man höll fast vid förbuden skulle man i hög grad göra valfriheten illusorisk. Anledningen till att man inte i stor utsträckning kringgått dessa förbud under krigskommunismen, var helt enkelt att man inte haft någon direkt anledning att göra det. Nu när kommersiella bevekelsegrunder började göra sig gällande under NEP, blev man tvungen att kringgå förbuden. I oktober 1921 rapporterade Narkomzem att ”utarrendering förekommer i smyg”,[26] och att det säkert också gällde om köp av arbetskraft. Frågan om jordarrendet var huvudämnet vid den allryska lantbrukskongressen i december 1921, som ”för att avlägsna all oklarhet i den nuvarande lagstiftningen” räknade upp de olika arrendesystem, som gällde, och bekräftade rättigheten till ett fritt val mellan dem.[27]

Den nionde allryska sovjetkongressen fjorton dagar senare tog upp frågan i en lång och förvirrad debatt. Osinskij klagade på att frågan behandlades ”mycket vagt och dunkelt i de gällande lagarna” och att ”våra bönder inte har några lagliga garantier när det gäller utnyttjandet av jorden”. Han medgav att det var ett missförhållande, att bönderna kunde arrendera ut jord som tilldelats dem med nyttjanderätt – och inte med äganderätt – och föreslog som en kompromisslösning att man begränsade arrendetiden till sex år – motsvarigheten till två växelbruk enligt treårssystemet.[28]

Kongressen, som var medveten om svårigheterna, men kluven eller osäker om sättet att lösa dem, gav VTsIK i uppdrag att formulera dessa principer i ett dekret, och uppdrog vidare åt Narkomzem att gå igenom den gällande lagstiftningen för jordbruket” i avsikt att få den i överensstämmelse med grunderna för den nya ekonomiska politiken” och att förbereda” en sammanhängande och klar lagsamling i jordfrågan, som skall kunna begripas av dem som brukar jorden”.[29]

VTsIK:s dekret — "Grundlag om arbetarnas brukande av jorden" i trettiosju artiklar utkom i maj 1922.[30] *Arteln* (en form av kollektiv verksamhet, med gamla anor, där produktionsmedlen är gemensam egendom men avkastningen tillkommer den enskilde efter hans andel i arbetet. övers.), kommunen, *miret*, enskilt arrende i form av *ortub* eller *chutor*, eller någon kombination av dessa, blev lika berättigade. Rätten att välja mellan dessa former låg hos den enskilde bonden, och denna rätt var förknippad med en inte helt klart definierad möjlighet för de lokala myndigheterna att ingripa vid tvistemål. Att ha kvar *miret* med sin periodiska omfördelning förbjöds inte och motarbetades inte heller direkt. Men bonden kunde, åtminstone teoretiskt, lämna det och ta sin jord med sig, och dekretet möjliggjorde detta genom att tillåta både utarrendering av jord och köp av arbetskraft, även om detta skenbart angavs vara undantag för att tillmötesgå vissa speciella behov. Hushåll som hade blivit ”temporärt försvagade”, genom naturkatastrofer eller förlust av arbetskraft, kunde arrendera ut delar av sin jord under högst två växelbruksperioder. Arbetskraft kunde köpas förutsatt att hushållsmedlemmarna arbetade ”som jämlikar med den köpta arbetskraften”. Resultatet av NEP blev således att man satte stopp för det som fanns kvar av den revolutionära periodens jämlikhetssträvanden. Man erkände, så långt som det som stod i överensstämmelse med teorin om offentligt ägande av jorden, bondens rätt att behandla sitt arrende som sin egendom; att utöka arrendet; att odla det med hjälp av köpt arbetskraft eller att arrendera ut det till andra. Hans förpliktelser mot staten var skattebetalarens. Staten å sin sida erbjöd honom, för första gången sedan revolutionen,

---

[26] *O Zenie* (1921), s. 16. Samma tidskrift innehöll en lång artikel av en funktionär inom Narkomzem som pläderade för ett lagligt godkännande av arrendesystemet (Ibid I, s. 105-115).
[27] *Novoje Zakonodaterstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 40.
[28] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 103-104.
[29] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 209.
[30] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 441-446.

säkerhet i arrendevillkoren så att han kunde utveckla sitt arrende och skörda det för sitt och det allmännas bästa.

Införandet av NEP påverkade inte teoretiskt det officiella stödet till de frivilliga former av kollektivodling som fanns, som t. ex. sovchoser (inklusive lantbruk som ”tilldelats” fabriker, sovjetinstitutioner eller fackföreningar), lantbrukskommuner eller *artel*. I ett av sina tidiga tal till förmån för NEP, upprepade Lenin att jordbrukets framtida utveckling var beroende av att ”de minst avkastande, minst utvecklade, små och utspridda lantbruken så småningom skulle slå sig ihop och organisera gemensamma lantbruk i stor skala”, och han tillade betecknande: ”Det är så socialister alltid har föreställt sig det hela”.[31] Den enda principiella förändringen var att de nya kommersiella aspekter som anlagts på den statliga industrin under NEP[32] nu utsträcktes att gälla också för sovchoserna, som nu uppfordrades att uppvisa en vinst av sin verksamhet. Alla sovjetlantbruk skulle läggas under folkkommissariatet för jordbruket. ”Tilldelade” jordbruk skulle arrenderas ut genom ett lagligt kontrakt till de institutioner som utnyttjade dem, och institutionerna skulle betala ränta in natura till kommissariatet.[33] Senare utfärdade instruktioner tillät att man arrenderade ut sovchoser till vissa favoriserade kategorier av privatpersoner.[34] På samma sätt som man gjorde inom industrin, samlades sovchoserna i varje provins till en provins-”trust”, och över det hela fanns ett ”statligt jordbruks-syndikat” (Gosselsindikat) som hörde till Narkomzem. Aktivt stöd gavs fortfarande till producentkooperativerna, antingen de utgjordes av jordbrukskommuner eller artel.[35] Men allteftersom NEP återigen öppnade normala kanaler för utbytet mellan landsbygd och städer, försvann den egentliga motiveringen för systemet med ”tilldelade” jordbruk. De andra sovchoserna drog sig fram nödtorftigt och utan större ära. Den nya vikt som man lade vid enskilda företag var klart ogynnsamt för statsorganiserade former av kollektivt jordbruk.[36]

Man kunde inte vänta sig att den atmosfär av samförstånd och lättnad, som hade präglat partiets mottagande av NEP, skulle vara så länge. En så radikal förändring och så motsatt de förhoppningar och förväntningar om ett framryckande mot socialismen som hade präglat hela partiet – en förändring som först såg ut som en kapitulation, inte bara inför kapitalismen utan inför de pessimistiska åsikter som sedan länge förts fram av socialrevolutionärer och mensjeviker, en förändring som flyttade den politiska tyngdpunkten från industriproletariatet, som bar upp revolutionen och som var dess spjutspets, till den outvecklade och småborgerliga bondeklassen – en sådan förändring måste ge upphov till onda aningar och en stark förbittring.[37] Eftersom denna nya inställning till bondeklassen var grunden för NEP, var det den nya

---

[31] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 209.
[32] Se nedan s. 339-342.
[33] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* 1923), s. 42-47.
[34] Ibid., s. 167.
[35] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 47-49, *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 230-231.
[36] Den utförligaste redogörelsen för lantbruken i Sovjet under NEP finns i *Na Novych Putjach* (1923), v. 582-618. Mängden av detaljerade upplysningar skymmer inte det allmänna intrycket av ineffektivitet och vanvård. Det är kanske signifikativt att utgivarna av boken fråntar sig ansvaret för de statistiska uppgifter som lämnas av författaren till artikeln.
[37] Detta underströks kraftigt av Maxim Gorkij i ett samtal han hade med en fransk besökare: ”Hittills har arbetarna varit de ledande, men de utgör bara en liten minoritet i vårt land – de representerar bara några få miljoner. Bönderna är legio. I den kamp som har pågått sedan revolutionen började mellan dessa två klasser har bönderna alla chanser att till slut stå som segrare. ... Stadsproletariatet har gått tillbaka i fyra år . Böndernas väldiga flodvåg kommer till sist att uppsluka allting... Bonden kommer att bli Rysslands herre, eftersom han representerar den stora massan... Och det kommer att bli fruktansvärt för vår framtid (A. Morizet, *Chez Lénine et Trotski a Moscou* (u.å. (1922?) s. 240-242). Sådana känslor hyste säkert många bolsjeviker, även om de inte uttrycktes så öppet.

jordbrukspolitiken som fick ta emot de första attackerna. En ny och kritisk anda spred sig inom partikretsarna, och kom till uttryck längs två skilda linjer.

Den första kritiken mot NEP:s jordbrukspolitik hänförde sig till dess effekt på bondeklassens sociala struktur. I tre år hade den sovjetiska jordbrukspolitiken haft en konsekvent utjämnande effekt: den hade med viss framgång försökt att både höja och sänka till jämlikhet.[38] Dess fientlighet mot *kulakerna* hade haft sin motsvarighet i önskan att utvidga arrendena och att förbättra fattigböndernas ställning. Nu visade det sig att syftet med NEP var att rehabilitera och gynna *kulakerna* på fattigböndernas bekostnad. Lenin medgav detta, när han presenterade NEP, och hade inget att svara kritiken utan hänvisade till det nödvändiga i denna politik:

> Vi får inte blunda för att när vi ersätter överskottsrekvisitionen med skatt, så innebär det att antalet kulaker kommer att öka under det nya systemet. Kulaker kommer att uppstå där de tidigare inte kunde göra det.[39]

Det gick inte att undvika att den fria marknaden ökade skillnaderna mellan de framgångsrika och välmående och de misslyckade och fattiga, och skapade möjligheter för de förra att exploatera de senare. Det var det pris man måste betala, antingen det skedde under Stolypin-reformen eller under NEP, om man skulle sprida kapitalismen till landsbygden. Under den fruktansvärda hungersnöden 1921 dröjde det innan *kulakerna* kom fram i de drabbade områdena – där var det mest en fråga om att överleva eller inte. Men i andra områden var symptomen tydligare. Vid partikonferensen i december 1921 fäste Preobrazjenskij uppmärksamheten på faran med att utveckla en ekonomi som passade *kulakerna*.[40] I mars 1922 framlade han ett antal grundligt utarbetade uppsatser, vilka innebar den första allvarliga behandlingen av problemet, för centralkommittén som en förberedelse för den elfte partikongressen. Den del av bondeklassen som hade ”behållit sin ekonomiska stabilitet under inbördeskriget och som stärkt sin position, då städerna var som mest beroende av landsbygden” byggde nu åter upp sin dominerande ställning genom intensivt småbruk, med fast eller tillfälligt köpt arbetskraft, eller genom att stödja storbruk i Sibirien eller andra gränsområden med köpt, fast, arbetskraft. Detta motsvaras av det faktum att ”till följd av minskningen av dragdjur, avtappningen av arbetskraft till fronterna i det imperialistiska kriget eller i inbördeskriget, och de återkommande dåliga skördarna, har den del av bönderna, som inte har några hästar, ingen plöjd jord, inga kor ... ökat”. Man ser således tydligt att tidigare tendenser helt förändrats:

> Utjämningen av klassmotsättningarna på landet har avstannat. Differentieringsprocessen har börjat på nytt och blivit starkare, och starkast där förnyelsen av bondeekonomin har varit mest framgångsrik och de odlade områdena ökat... Mitt under den väldiga nedgången i böndernas ekonomi och den allmänna utarmningen av landsbygden börjar det växa fram en landsbygds-bourgeoisi.

Preobrazjenskijs långa översikt av dessa dåliga sidor avslutades med en tillbakablick på den bolsjevistiska teorins gamla ideal: ”att utveckla sovchoserna, att stödja och utveckla det proletära jordbruket på arrenden som tilldelats fabrikerna, att uppmuntra utvecklingen av jordbrukskollektiv och att införliva dem i planekonomin som en grundval för övergången från en bonde-ekonomi till en socialistisk ekonomi”. Han var inne på en tankegång som var i ropet just då, där han föreslog att man skulle importera utländskt kapital och utländsk arbetskraft ”för att skapa stora jordbruksindustrier” och använda moderna tekniska metoder inom storbruket.[41]

---

[38] Se ovan s. 190-191.
[39] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 246. [”Rapport den 15 mars om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt” 15 mars , vid RKP(b)s 10:e kongress 8-16 mars 1921]
[40] *Vserossijskaja Konferentsija RKP (Bolsjevikov)* nr 3 (21 december 1921), s. 20.
[41] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 440-446.

Lenin läste Preobrazjenskijs uppsatser, med illa dold otålighet, som ytterligare ett exempel på teoretiska övningar i planhushållning på lång sikt, vilka inte tycktes ha så mycket att göra med dagens *praktiska möjligheter*. Han avfärdade dem i en mycket kritisk anmärkning till politbyrån som ”olämpliga”. Han föreslog att nästa kongress skulle begränsa sig till att tillsätta en kommission som skulle få i uppdrag ”att inte ägna sig åt att tugga om banaliteter, utan att i stort som i smått studera praktiska erfarenheter.”. Partiets centralkommitté accepterade Lenins åsikter och kongressens dagordning uppställdes enligt dessa riktlinjerna.[42] Preobrazjenskijs begäran om en allmän debatt om den ekonomiska politiken avslogs, och den korta kongressresolutionen, som antogs på kommissionens rekommendation och som mest var ett slag i luften, undvek alla anspelningar på dessa dåliga förhållanden, som inte kunde rättas till så länge förutsättningarna för NEP höll streck.[43] När utgången av skörden hängde på en tråd var det inte lämpligt att starta en kampanj riktad mot *kulakerna*.

Den andra typen av kritik vilade på en bredare grund och var mer överhängande. När man infört NEP som en nödvändig eftergift åt bönderna, hade inte någon frågat sig vem som skulle bekosta den eftergiften. Man kunde trovärdigt och sanningsenligt peka på, att varje åtgärd som syftade till att höja jordbruksproduktionen och livsmedelsförråden i städerna, låg lika mycket i industriarbetarnas intresse som i någon annan samhällsklass' intresse. Men alltefter-som år 1921 framskred, så mångdubblades eftergifterna åt bönderna, medan situationen för industriarbetarna, som hotades av förlust av de garanterade ransonerna och risk för arbetslöshet, ständigt försämrades. Partikonferensen och den nionde allryska sovjetkongressen i december 1921 fortsatte att lägga vikten vid böndernas situation och sköt undan det växande missnöjet inom industrin. Den ursprungliga arbetaroppositionen, som hade fördömts vid den tionde partikongressen, hade uppstått under tiden före NEP, och när den hade klagat över dominansen av ”icke-proletära” element inom partiet, hade man inte avsett bönderna. Men nu, när man började klaga på att NEP innebar en uppoffring av arbetarna till böndernas förmån, så var det naturligt att dessa klagomål uppmärksammades av de partikretsar, där de tidigare medlemmarna av arbetaroppositionen var verksamma. Det var Sljapnikov som vid den elfte partikongressen i mars 1922 kraftigt framhöll att syftet med NEP var att få till stånd ”en regering som var billigare för bönderna” och att detta åstadkoms på arbetarnas bekostnad.[44] Lenin undvek att gå i direkt svaromål på Sljapnikovs kritik, på samma sätt som han hade undvikit att svara på Preobrazjenskijs kritik. Han återvände till argumentet om det oundgängliga ”bandet” med bönderna, och tillade uttryckligen att ”allt måste underordnas denna synpunkt”. Han talade kortfattat och förvirrat om industrin, och bad om ursäkt för att han, ”på grund av en mängd omständigheter, till stor del beroende på ohälsa”, inte kunnat utarbeta denna del av sin rapport. Han tillkännagav också att reträtten nu var slut.[45] Men ingenting i talet tydde på någon väsentlig förändring av politiken. De grundläggande frågor som låg under ytan av NEP hade ännu inte mognat fram.

Den avvaktande politik som Lenin nöjt sig med att följa vid den elfte partikongressen visade sig i hög grad riktig i ljuset av vad som sedan hände. Delvis tack vare den stimulans för böndernas produktivitet som NEP gav, delvis tack vare det fina vädret, blev 1922 års skörd den mest rikliga sedan revolutionen,[46] och utgjorde ett fullständigt rättfärdigande av sovjet-

---

[42] Angående Lenins anteckningar till politbyrån, se ibid., XXVII, s. 191-194. Angående centralkommitténs beslut, ibid., XXVII, s. 524, not 81.

[43] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 88; *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), s. 428-429. Lenins andel i formuleringen av resolutionen kan spåras i ett brev till Osinskij, där han tog avstånd från ”okunnig inblandning” under en kritisk undersökning (*Sotjinenija*, XXVII, s. 273-274).

[44] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 108.

[45] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 230, 233, 238.

[46] Vid den tolfte partikongressen i april 1923 uppskattade Zinovjev officiellt 1922 års skörd till ”tre fjärdedelar av en genomsnittsskörd under förkrigstiden”; industriproduktionen var 25 procent av förkrigsnivån

maktens nya hållning till bönderna. För första gången sedan revolutionen hade bönderna överskottsvaror att sälja och lagliga rättigheter som stödde en sådan försäljning. Dessutom var försäljningsvillkoren utomordentligt gynnsamma för bönderna. Efter år av halvsvält fanns det ett synnerligen starkt behov av livsmedel i städerna, samtidigt som man utövade ett visst tryck på industrierna, av helt andra skäl, att göra sig av med större delen av sina lager av färdigprodukter.[47] Priserna rörde sig under sommaren och hösten 1922 som aldrig förr till böndernas fördel och industrins nackdel. Plötsligt blev det erkända syftet med NEP och dess dolda följder uppenbara på ett sätt som man knappast kunde ha förutsett: delvis av en slump, delvis avsiktligt hade bonden blivit den proletära diktaturens favorit. Lenin hade all anledning att vara stolt över framgångarna med NEP vid den fjärde Kominternkongressen i november 1922:

> Bondeupproren, som så att säga ingick i den allmänna föreställningen om Ryssland, har nästan helt upphört. Bönderna är nöjda med sin nuvarande ställning... Bönderna kan kanske vara missnöjda med ett och annat i vårt styre, de kan kanske beklaga sig. Det är naturligtvis möjligt och oundvikligt, eftersom vår administrativa apparat och vår statliga ekonomi fortfarande är för ofullkomlig för att förhindra. det. Men något allmänt missnöje mot oss från böndernas sida är i varje fall helt uteslutet. Och detta har åstadkommits under ett enda år.[48]

Men det som hade hänt under sommaren 1922 hade givit skärpa åt både Preobrazjenskijs och Sljapnikovs kritik. Flödet av handelsvaror från städer och fabriker till landsbygden, som nu åter börjat – och som visserligen var mycket begränsat efter ett nästan totalt uppehåll på sex eller sju år – var framförallt inriktat på de dugligaste och mest välmående bönderna, vilka hade lagt under sig de största och bördigaste arrendena och mest bidragit till framgången med skörden. Den höjning av välståndet som NEP hade tillfört landsbygden åtföljdes inte av någon motsvarande framgång för den tunga industrin, och höjningen hade i viss mån åstadkommits på industriarbetarnas bekostnad. Men även om dessa argument var teoretiskt korrekta, så var den vitalisering som NEP för tillfället hade åstadkommit av hela ekonomin tillräckliga för att uppväga dem. Om större delen av vinsten hade gått till *kulakerna* eller till dem som nästan var *kulaker*, så hade i alla fall fattigbönderna blivit avbördade en del av det outhärdliga trycket under de sista åren. Om landsbygden gick framåt på städernas bekostnad, fick ändå städerna påtagliga förmåner genom den rikligare varutillgången, även om fördelningen var orättvis och kostnaderna höga. Det vitaliserande inflytandet från NEP kom alla delar av ekonomin tillgodo, och även om NEP i det långa loppet skulle skapa nya påfrestningar och orättvisor, så skymdes dessa för tillfället av en allmän känsla av ökad välfärd.

Under hösten 1922, när NEP tycktes ha uppnått de största framgångarna, och innan nya moln började dra ihop sig, beslöt sovjetregeringen att stabilisera läget genom en rad lagstiftningsåtgärder. Den jordbrukslag som formellt godkändes av VTsIK den 30 oktober och som trädde i kraft den första december 1922,[49] innehöll inga nyheter. Dess syfte var i själva verket att inge bönderna en känsla av säkerhet gentemot de rådande förhållandena. Principen om nationalisering av jorden bekräftades återigen: ”rätten till privat ägande av jord, av tillgångar under jord, i vatten eller i skogar, är för alltid avskaffad”. All den jord som brukades eller kunde brukas för jordbruksändamål, utgjorde en ”enda statlig fond”. Rätten för ”arbetare att bruka jorden” kunde emellertid utövas i varje välkänd form – *mirets* jordgemenskap, med eller utan styckebruk och periodisk omfördelning, arrenden för enskilda bönder, frivillig anslutning till de två formerna av jordbrukskommuner, *artel* eller sovchos. Rätten för enskilda

---

(*Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 25). En senare värdering, som citeras i J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 432, sätter jordbruksproduktionen vid denna tid till 75 procent och industriproduktionen till en tredjedel av 1913 års siffror.

[47] Se nedan s. 350-351.

[48] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 347.

[49] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 68, art. 901.

individer eller minoriteter att lämna gemenskapen men få behålla lämplig tilldelning av jord erkändes, men underkastades bestämmelser (som hade utarbetats ytterligare sedan lagen skrevs i maj 1922) som avsåg att förhindra en ytterligare uppdelning av arrendena.[50] Bortsett från dessa restriktioner upphävdes praktiskt taget varje begränsning av arrendatorernas rättigheter. Den omstridda rätten att arrendera ut jord och att köpa arbetskraft beviljades med formuleringar som praktiskt taget var identiska med formuleringarna i lagen från maj 1922. Rätten att bruka jorden tillkom likvärdigt ”alla medborgare (utan hänsyn till kön, tro eller nationalitet) som önskade bearbeta den genom egen arbetsinsats”. Lagen erkände inte rätten till ständig besittning, men förutsatte att de rättigheter som fastställdes genom den hade obegränsad varaktighet. I kampen för att behålla principen om småbruk och traditionella odlingsformer inom landssamhällena gentemot det förebådade intrånget av moderniserade kollektiva storbruksenheter – där tycktes bönderna ha vunnit en lika uppenbar och fullständig seger som i kampen om rätten att få avsätta sina produkter på öppna marknaden. På hösten 1922 hade NEP ännu inte mött någon kritik från landsorten, och det tycktes osannolikt att den någonsin skulle väsentligt förändras, åtminstone i detta avseende. Men jordbrukslagen från december 1922 fastställde villkoren för förhållandena på landsbygden i Ryssland mindre än tio år framåt – och de åren innebar nästan ständiga stridigheter om den grundläggande frågan om förhållandet inom den sovjetiska ekonomin mellan böndernas jordbruk och storindustrin. ”Sax-krisen” 1923 innebar inledningen till dessa stridigheter.

(b) Industrin

Den nya ekonomiska politiken var i början en politik som avsåg jordbruket och, indirekt, den inre handeln, men inte industrin. Industrins problem diskuterades inte av den partikongress som antog NEP, och resolutionen ”Om ersättningen av rekvisitionerna med en naturaskatt” berörde industrin endast i samband med att ”återupprättandet av kommunikationerna och industrin” skulle ”tillåta sovjetmakten att erhålla jordbruksprodukter på det normala sättet, dvs. genom utbyte mot fabriks- och hantverksprodukter”.[51] Två månader senare tog Lenin för första gången itu med de praktiska frågorna, i den artikel som var hans mest utförliga utläggning av NEP:

> Nöden och utarmningen är så stora, att vi inte med ett slag kan återställa den fabriksmässiga, statliga, socialistiska storproduktionen. ... Följaktligen är det nödvändigt att i viss mån hjälpa till att återupprätta småindustrin,[52] som inte kräver maskiner, inte kräver vare sig statliga eller stora förråd av råvaror, bränsle och livsmedel och som omedelbart kan ge bondehushållningen ett visst bistånd och höja dess produktivkrafter.[53]

Men då man förvisade storindustrin till att spela en andraplansroll uppstod samtidigt vissa svårigheter. I ett utkast som skrevs några veckor senare, i slutet av maj 1921, och som senare blev en resolution av VTsIK lämnade man, försiktigtvis, frågan öppen:

---

[50] Den enskildes rätt att lämna *miret* var den mest omstridda frågan i lagtexten och måste hänskjutas till Sovnarkom för ett avgörande (*IV Sessija Vserossijskogo Centralnogo Ispolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 1 (25 oktober 1922), s. 33). Den som var föredragande om lagen inom VTsIK medgav att det hade visat sig omöjligt att komma tillrätta med problemet med jordstyckningen – provinser hade på egen hand fått fastställa de undre gränserna för odlingsenheterna (ibid., s. 35-36).

[51] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 388. [Resolutionen finns på engelska på MIA: https://www.marxists.org/history/ussr/government/party-congress/10th/15-abstract.htm]

[52] Småindustrin omfattade tre huvudkategorier: hantverkare som arbetade oberoende och för sig själva, ensamma eller med en eller två lejda arbetare; ”hem”- eller ”landsbygds”-industriarbete (*kustarnaja promysjlennost*) som utfördes av deltidsarbetare eller bönder och deras familjemedlemmar; och industrikooperativer, som sammanförde och organiserade arbetare av endera av de två första kategorierna. ”Småindustrin” arbetade med de enklaste maskinerna och låg huvudsakligen på landsbygden, i motsats till fabriksindustrin i städerna.

[53] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 332-333. [Broschyren *Om naturaskatten* publicerad i maj 1921]

> Låt praktiken visa hur långt vi kommer att lyckas med att få igång varuutbytet genom att öka de stora socialistiska företagens produktion och distribution av statliga produkter, och hur långt vi kommer att lyckas med att stödja och utveckla de små lokala industrierna.[54]

När detta utkast underställdes den fjärde allryska rådskongressen för nationell ekonomi och den fjärde allryska fackföreningskongressen, båda två organ som avspeglade den nationaliserade storindustrins intressen, då kom genast en kritisk inställning fram. En talare trodde att bönderna skulle ta sina varor från den lokala industrin så att ”bandet mellan landsbygden och städerna skulle brytas”. Miljutin rapporterade, när debatten var slut, att tiotals lappar som skickats fram till podiet hade uttryckt samma farhågor att ”den nya inriktningen på fri konkurrens och stöd till småindustrier skulle förstöra grunden för vår storindustri”.[55] Vid den fjärde allryska fackföreningskongressen krävde Lozovskij att fackföreningarna skulle delta i ”regleringen” av småindustrin, och Schmidt fruktade att de nya förhållandena skulle leda till att arbetarklassen skulle ”lämna sitt grundläggande arbete och uppgå i småindustrin”.[56]

Partikonferensen i slutet av maj 1921 erbjöd ett tillfälle för Lenin att med sin vanliga skicklighet avväpna kritiken. Om man inte hade understrukit storindustrins ledande plats i varje socialistiskt samhälle, berodde detta på att dess ställning var allmänt accepterad. Han åkallade det som nu var hans mest omhuldade *deus ex machina*, elektrifieringsplanen:

> Vi har en mycket noggrant utarbetad plan, som upprättats med hjälp av de bästa ryska specialisterna och vetenskapsmännen, som ger oss ett exakt begrepp om hur och med de för Ryssland speciella naturtillgångarna vi kan, måste och kommer att låta vår storindustri bli grunden för vår ekonomi. Utan denna plan är det inte möjligt att tala om en verklig socialistisk grund för vårt ekonomiska liv.

Men storindustrin kunde inte återupprättas utan omfattande lager av livsmedel och råmaterial. Dessa kunde inte skaffas utan ett utbyte av varor. Att stödja småindustrin innebar att få i gång detta varuutbyte. ”För att på allvar och systematiskt upprätta storindustrin, måste vi upprätta småindustrierna.”[57] Den resolution som antogs vid konferensen räknade upp de industripolitiska åtgärderna i den ordningsföljd som från denna synpunkt var mest logisk. Först kom ”stöd åt små och mellanstora företag, privata eller kooperativa”. Sedan kom ”tillstånd att utarrendera statliga företag till privatpersoner, kooperativer, *artel* och sammanslutningar”. Därefter ”en översyn av storindustrins verksamhet så att den gynnar produktionen av allmänna konsumtionsvaror och varor som dagligen används på landsbygden”. Och till sist, ”ett vidgande av oberoendet och initiativmöjligheterna för varje storindustriellt företag vad gäller användandet av finansiella och materiella resurser”.[58] Detta var den ordningsföljd som följdes i sovjet-förordningarna.

Den inledande fasen för NEP inom industrin var två dekret som utfärdades av Sovnarkom den 17 maj 1921. Det första tillkännagav regeringens avsikt att ”vidta nödvändiga åtgärder för att utveckla landsbygdsindustrin och småindustrin, antingen den bedrivs som privatföretag eller kooperativer” och att ”undvika sådana regleringar och formalistiska åtgärder som kan hämma det ekonomiska initiativet hos enskilda individer eller befolkningsgrupper”.[59] Det andra återkallade åtskilliga tidigare dekret som hade begränsat producentkooperativernas omfattning

---

[54] Ibid., s. 365-366; *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 44, art. 223.
[55] *Trudy IV Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 42, 53.
[56] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), i (Plenumy), s. 49, 115. Vid den femte fackföreningskongressen i september 1922 klagade en delegat från Sydryssland över att de stora cigarettfabrikerna i Rostov avskedade arbetare medan de lokala, små cigarettfabrikerna utvecklades kraftigt. (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Proflessionalnych Sojuzov* (1922), s. 91-92).
[57] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 390-391. [*CW* vol. 32, Tenth All-Russian Conference of the R.C.P.(B.): ”Report On The Tax In Kind”]
[58] *VKP(B) Rezoljutsijach* (1941), I, s. 3, 397.
[59] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 47, art. 230.

och befogenheter. Det upphävde vidare verkningarna av det dekret från den 29 november 1920 som hade nationaliserat alla industriföretag, medan det däremot fastställde att alla nationaliseringar som hade verkställts före 17 maj 1921 inte skulle upphävas.[60] Under sommaren 1921 utfärdades en rad dekret som på ett nästan uppseendeväckande sätt underströk det stöd som nu gavs åt industrikooperativen. Dessa hade rättigheter som juridiska personer, de kunde anställa arbetare i ett antal som inte fick uppgå till mer än 20 procent av medlemsantalet. De var inte heller underställda någon kontroll från folkkommissariatet för arbetar- och bondeinspektionen, och undgick på så sätt de statliga institutionernas svagheter. De kom däremot i åtnjutande av lång- och kortfristiga lån från Narkomfins kooperativa sektor.[61] Landsbygdsindustrier och småföretag där ”inte mer än tio eller tjugo arbetare är anställda, inklusive hemma-arbetare”, erhöll väsentliga men kanske mindre påtagliga favörer, då de utlovades befrielse från nationalisering eller kommunalisering. De skulle heller inte bli inkorporerade som organ inom Vesencha.[62] Resultatet av dessa åtgärder blev i stort sett att hantverks- och småindustrierna på landsbygden fick samma lagliga säkerhet och samma möjligheter att bedriva handel som NEP hade givit åt bönderna.

Den andra fasen som formulerades i partikongressens resolution i maj 1921 var en återgång till privat skötsel och kontroll genom att man arrenderade ut industriföretag som redan blivit nationaliserade och som övertagits av staten, men som staten under de nya förhållandena inte kunde behålla med någon vinst. Ryktena om att sådana företag omedelbart skulle återgå till sina förra ägare var så starka, att de förra ägarna eller deras arvtagare satte igång med en livlig kommers med återgångshandlingarna i Moskva.[63] Partikonferensens resolution erkände ”lokala ekonomiska organs” rätt att arrendera ut företag som låg under deras administration ”utan särskilt tillstånd från högre myndigheter”. Lokala myndigheter skyndade sig nu att handla enligt dessa rekommendationer utan att avvakta offentliggörandet av sovjetdekretet.[64] Provinsråd för den nationella ekonomin började att avlasta sig det ovälkomna ansvaret att sköta nationaliserade företag av tredje kategorin (som uteslutande låg under deras kontroll) genom att arrendera ut dem på vilka villkor som helst – bara någon skrev på kontraktet.[65] Man kunde möjligen påstå att dessa åtgärder, även om de var förhastade, var ett sätt att återuppliva många företag där verksamheten var trög, men de innebar en utmaning mot Sovnarkom. Och Sovnarkom utfärdade ett dekret den 6 juli 1921, där man fastställde de lämpliga villkoren för utarrendering av nationaliserade företag. Företräde skulle lämnas kooperativer, även om man inte förbjöd utarrendering till privatpersoner. Arrendatorerna var ansvariga, både under civil- och strafflag, för skötseln av den förhyrda egendomen, och var ensamma ansvariga för sköt-

---

[60] Ibid., nr 48, art. 240. Detta dekret erbjuder ett utmärkt exempel på hur mångtydigt man använde begreppet ”nationalisering” under den här tiden. Alla industriella företag (med obetydliga undantag) hade blivit ”nationaliserade” i rättslig mening genom ett dekret från den 29 november 1920. Det som dekretet från den 17 maj tydligen innebar var att företag som hittills inte hade övertagits administrativt inte skulle nationaliseras. Den 14 juni 1921 utfärdade folkkommissariatet för rättsfrågor en ”tolkning” med denna innebörd, så att företag som inte hade övertagits före 17 maj 1921 ”måste betraktas som icke nationaliserade” (*Novaja Ekonomitjeskaja Politika v Promysjlennosti: Sbornik Dekretov* (1931), s. 38-40). Ytterligare ett försök att få någon ordning i denna oreda gjordes i en förordning från december 1921 vilken fastställde att ett beslut av Vesenchas presidium huruvida en särskilt företag skulle betraktas som nationaliserat eller inte skulle vara bindande (*Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 79, art. 684). Samma förordning föreskrev att företag som sysselsatte mindre än tjugo arbetare och som redan nationaliserats inte skulle fortsätta att vara det, om de inte hade utnyttjats tillräckligt av statliga organ.

[61] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 53, art. 322; nr 58, art. 382.

[62] Ibid., nr 53, art. 323.

[63] *Trudy IV Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 12.

[64] Se ovan s. 205-206.

[65] Ett telegram och ett cirkulär från Vesencha till provinsråden som varnade dem för kritiklös utarrendering och som bad dem att avvakta utfärdandet av förordningen finns i *Novaja Ekonomitjeskaja Politika v Promysjlennosti: Sbornik Dekretoy* (1921), s. 45-46.

seln av företaget och dess arbetare.[66] Arrendet löpte vanligen från två till fem år, och räntan betalades i natura i form av en viss procentsats av de producerade varorna. Det faktum, att initiativet till dekretet togs från lokalt håll, tyder på att det huvudsakligen tillämpades på lokala småföretag. Detta bekräftas av statistiken från den första september 1921, då systemet tillämpats ett år. De industrier som uppvisar antalet uthyrda företag var livsmedels- och läderindustrierna. Av de 7 100 som registrerades vid denna tidpunkt för utarrendering, hade 3 800 arrenderats ut. Sammanlagt 68 000 arbetare var anställda vid dessa företag, som igenomsnitt hade mindre än 20 arbetare anställda. Siffror som endast täcker omkring hälften av de utarrenderade företagen visar att knappast 50 procent av dessa hade utarrenderats till privatpersoner resten var uthyrda till kooperativer, till arbetarartel och till statliga institutioner. Klart är att de flesta var småföretag som arbetade med litet kapital på en begränsad och huvudsakligen lokal konsumtionsmarknad.[67]

Dessa åtgärder fortsatte att skapa oro i ortodoxa partikretsar, där det faktum att vissa industriföretag återgått till privat ägo och andra utarrenderats, betraktades som en förräderi mot fästet för socialismen. Hur starkt denna inställning återspeglades också i inre partikretsar visar en instruktion riktad till provinsiella partikommittéer, utfärdad i november 1921 och undertecknad av Molotov i hans egenskap av sekreterare i centralkommittén. Man påminde där partimedlemmar om att det inte var tillåtet för en kommunist att bli ägare till eller arrendator av någon ekonomisk organisation som köpte arbetskraft eller att delta i någon privatekonomisk organisation som arbetade i vinstsyfte. Kommunister kunde delta i en *artel* eller andra kollektiva ekonomiska organisationer, men endast om den arbetade för staten eller för kooperativerna, och inte ”strävade efter att berika sig”.[68] Principfrågan var viktigare än sakfrågan. Kamenev uppgav vid den tionde allryska sovjetkongressen i december 1922, att den statliga industrin, innefattande transportväsendet, hade 3 000 000 anställda, mot 70 000 anställda i privata och arrenderade företag.[69] En förteckning på 165 000 så kallade industriföretag, som upprättades i mars 1923 visade att 88,5 % av dessa var privatägda eller utarrenderade till privatpersoner. De statsägda företagen uppgick bara till 8,5 % och kooperativa företag till 3 %. Men 84,5 % av alla industriarbetare var anställda i statliga företag, vilka anställde i genomsnitt 155 arbetare var, medan de kooperativa företagen anställde igenomsnitt 15 arbetare och de privata företagen endast 2. Dessutom var produktiviteten högst i de statliga företagen: de svarade för 92,4 % av det totala värdet av produktionen, medan de privata företagen stod för 4,9 % och kooperativerna för 2,7 %.[70] Lenin försvarade åtskilliga månader senare NEP mot attackerna vid den fjärde Kominternkongressen med att ”alla viktigare beslutsprocesser” fortfarande låg kvar i statens händer.[71] Försvaret var övertygande och väl underbyggt. Det väsentliga i den nya ekonomiska politiken låg inte i att man hade erkänt privat ägande eller privat skötsel av en mängd småföretag, som till största delen inte hade blivit, och inte kunde bli, nationaliserade vid den tiden, utan det väsentliga var attitydförändringen mot skötseln av den förstatligade storindustrin. Den förändringen följdes upp i partikonferensens tredje och fjärde industridirektiv i maj 1921: att förstärka konsumtionsvarusektorn inom storindustrin – och industriföretagens ”oberoende och initiativ”.

---

[66] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 53, art. 313.
[67] De statistiska uppgifter som citeras är hämtade från en redogörelse av Miljutin i *Na Novych Putjach* (1923), II, 69-84; den statistik som anfördes vid den elfte partikongressen i mars 1922 (*Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 268) visar ett större antal uthyrda företag med ett lägre medeltal anställda arbetare.
[68] *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 34, 15 november 1921, s. 10.
[69] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1923), s. 20.
[70] N J. S Rosenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), a. 211-212.
[71] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 350.

En så kallad ”instruktion” från Sovnarkom den 9 augusti 1921, ”Om verkställandet av den nya ekonomiska politikens principer”, var det första större NEP-dekret som huvudsakligen ägnade sig åt storindustrin. Instruktionen slog fast att ”landsbygdsindustrin och småindustrin var underordnad storindustrin” och försökte fastställa en systematisk klassifikation av företagen:

> Staten koncentrerar, genom Vesencha eller lokala organ, under sin direkta administration särskilda grenar av produktionen tillsammans med ett begränsat antal enskilda företag som antingen är stora eller av någon annan anledning viktiga för staten, eller underställda sådana företag så att de ömsesidigt kompletterar varandra.

Företag som inte föll under någon av dessa kategorier skulle arrenderas ut till kooperativer eller andra sammanslutningar, eller till privatpersoner. Sådana företag som inte kunde arrenderas ut skulle stängas. Men företag som underställtes statens direkta administration skulle ”skötas enligt principen för exakt ekonomisk redovisning (*Chozrastjet*).[72] Två principer erkändes samtidigt: en centraliserings- och en decentraliseringsprincip. Företag som ägnade sig åt samma ”produktionsgren” skulle koncentreras till det som vid den tiden kallades ”föreningar” och senare ”truster”, medan däremot både dessa ”föreningar” och sådana industriföretag, som var tillräckligt stora eller viktiga för att undgå att slås samman, skulle ”särskiljas” i så måtto att de gjordes oberoende och inte underställdes den direkta administrativa kontrollen av Vesencha och dess organ. Detta var de två saker som STO-resolutionen av den 12 augusti 1921 behandlade:

> De största tekniskt utrustade, praktiskt organiserade och lämpligt belägna företagen i en given industrigren kan förenas ... i en speciell förening, som organiseras efter *Chozrastjot*-principen) Enskilda företag kan också 'särskiljas' efter samma principer.[73]

Detta ”särskiljande” av nationaliserade storindustrier från statlig förvaltning, och dessa företags oberoende agerande enligt kommersiella principer, var motsvarigheten till det stöd som givits alla former av småindustri, som inte nationaliserats eller arrenderats, och utgjorde hörnstenen i NEP:s industripolitik. ”Särskiljandet” hade väsentliga följder för arbetarpolitiken, då industriföretagen blev direkt ansvariga för de anställda, och alla former av understöd, antingen kontanta eller i natura, hädanefter betraktades som löneutbetalningar.[74] Det fick också väsentliga följder för handel och distribution, då större delar av industrin köpte och sålde på öppna marknaden,[75] i stället för att förlita sig på att statliga organ skulle ställa upp som leverantörer och kunder. Det fick också följder för finanspolitiken, då industrin inte längre fick krediter från finansdepartementet, på grundval av en uppgjord budget, utan från en statlig bank, och senare från andra bankinstitutioner, på grundval av företagens lönsamhet.[76] Införandet av *Chozrastjot*, som Lenin beskrev som en ”övergång till kommersiella principer”, var en oundviklig följd av NEP; det var omöjligt att kombinera privatkapitalistiskt jordbruk med statlig industri inom samma ekonomi såvida inte den statliga sektorn accepterade marknadsvillkoren.[77] Syftet med *Chozrastjot* var i första hand att försäkra sig om att statliga företag skulle sluta vara en börda för staten, och i andra hand att göra det möjligt för myndigheterna att avgöra vilka företag som förtjänade privilegiet att kvarstå under statligt ägande och administration. Men hösten 1921 var de tillgängliga mätinstrumenten knappast fina nog för denna uppgift. I sin rapport till den nionde allryska sovjetkongressen påminde Vesencha

---

[72] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 59, art. 403. Denna »anvisning» var avfattad av Vesencha (*Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 318) och kan betraktas som det första ”återvändandet” till industri i stor skala efter NEP-chocken. Den tog sig uttryck i anvisningar snarare än genom lagstiftning, men sådana uttalanden innefattades vanligen i de officiella samlingarna med förordningar och hade en i lika hög grad bindande karaktär.
[73] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 63, art. 462.
[74] Se nedan s. 359-360.
[75] Se nedan s. 346.
[76] Se nedan s. 390-391.
[77] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 76.

kongressen om att vissa av de grundläggande besluten om hur man skulle definiera profit ännu inte fattats:

> Det finns ännu inte någon vägledning om hur man skall förklara vad som menas med profit och om denna skall redovisas till fullo, eller om några avdrag skall göras för att förse företaget med kapital. Och hur skall man bära sig åt med profit som redovisas i form av ännu icke färdiga produkter inom företaget? etc.[78]

Nu var detta enkla och rent formella frågor. Nästan två år senare påpekade en välinformerad skribent i en STO-publikation, att olika truster konkurrerade med högst olika metoder för att minska produktionskostnaderna och därmed höja sin profit.[79]

Att bilda truster var ett sätt att genomföra industrins övergång till *chozrastjot* och att sätta industrin i stånd att möta de påfrestningar som förändringen medförde. I en betydelse rörde det sig om en politik till självhjälp. Nu fick industrin, och särskilt den tunga industrin, vars behov hade prioriterats under inbördeskriget, bära huvudbördan av eftergifterna till bönderna och återgången till en marknadsekonomi. Även om storindustrin inte längre var den proletära statens skötebarn, måste den organiseras så att den inte kunde möta de nya och ovanliga påfrestningar som den öppna konkurrensen innebar. I en annan och mer omedelbar mening var trusterna ett svar på rationaliseringsproblemet. Det hade länge stått klart att ett oerhört stort slöseri, både med material och arbetskraft, kunde undvikas genom att lägga ner ineffektiva enheter och koncentrera produktionen till de mest effektiva enheterna. Under *glavki*-systemet, då varje företag administrerats separat, och utsatts för ett starkt fackföreningsinflytande, som inte gjorde någonting för att dämpa företagsledningens konservatism i detta avseende – under det systemet hade knappast någonting uträttats. Försök att sammanföra små företag inom samma produktionsgren till något som ibland kallades ”truster” och ibland en *kust* eller ”grupp” hade haft föga framgång. I maj 1921, under NEP:s första blomstring, hade partiets centralkommitté rekommenderat den fjärde allryska fackföreningskongressen att åstadkomma ”en extremt snabb minskning av antalet företag och arbetare genom att koncentrera de senare till ett minimum av de bästa och största företagen”. Samma rekommendation hade upprepats i liknande ordalag vid den fjärde allryska kongressen för råden för nationell ekonomi.[80] Men det gick långsamt framåt. Bara i en väsentlig sektor hade bränslekrisen tvingat fram drastiska åtgärder. På sommaren 1920 inspekterade en teknisk kommission kolgruvorna i Donetsbäckenet, som då befriats från förödelsen från flera på varandra följande militära fälttåg, och funnit att 959 gruvor var i drift, däribland 338 så kallade ”bonde”-gruvor som drevs utan några maskiner. Arbetararméerna från den sista perioden av krigskommunismen hade satts in i Donets-bäckenet i stor omfattning, och detta underlättade utan tvivel koncentrationsåtgärderna. Den förste juli 1921 hade antalet verksamma gruvor reducerats till 687.[81]

Den nya industripolitiken möjliggjorde, genom att överallt gynna bildandet av truster, en vidare tillämpning av denna princip. De två första trusterna (som vid denna tid fortfarande kallades föreningar), den ena inom linneindustrin, den andra inom skogsföretagen vid Vita havs-området, tillkom genom beslut av STO i augusti 1921, där det stadgades att de skulle redovisa vinst och förlust och som tillät dem att köpa sina råvaror, och sälja sina produkter på

---

[78] *Finansovaja Politika za Period s Dekabrja 1920 g. po Dekabr 1921 g: Ottjet k IX Verossijskomu Sjezda Sovetov* (1921) s. 60-61. Rykov, förutvarande ordförande i Vesencha, skrev vid denna tid att den statistik som fanns var missvisande för varje ”verklig *Chozrastjot*” och att ”vi till och med saknar siffermaterial för att bestämma det fasta kapitalet” (A.I. Rykov, *Stati i Retji*, II (1928), s. 97).

[79] *Na Novych Putjach* (1923) III, s. 133-137.

[80] *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 32, 6 augusti 1921, s. 3-4.

[81] *Na Novych Putjach* (1923) III, s. 49-50.

den öppna marknaden (även om detta uttryckligen var ett undantag).[82] Dessa utpekades som efterföljansvärda exempel – och från och med oktober 1921 ökade trustbildningen snabbt. Vid den nionde allryska sovjetkongressen i december, tillkännagav Bogdanov, Vesenchas nye ordförande, att femton stora truster (ordet ”trust” användes nu allmänt) hade bildats.[83] I september 1921 utsändes ytterligare en kommission av STO till Don-området. Som ett resultat av dess arbete behöll staten endast 288 gruvor (267 av dem var i verksamhet) och sammanförde dem i en ny trust, Donugol. De återstående 400 arrenderades ut eller lades ner.[84] Under sommaren 1922 bildades truster inom de andra kol- och olje-producerande områdena efter samma mönster. Trustbildningen och koncentrationstendenserna drevs längst inom dessa industrier. Men samma rationaliseringsprocess tillämpades på den lätta industrin. Av mer än 1.000 företag inom läderindustrin, som tidigare administrerats av Glavkozj övertogs 124 och fördes samman i en grupp läder-”truster”. Resten arrenderades ut eller lades ner. Men dessa 124 svarade för från 70 till 88 % av respektive branschs totala industriproduktion.[85] I slutet av augusti 1922, då trustbildningen var så gott som slutförd, hade 421 truster bildats, däribland över vardera 50 inom textil-, metall- och livsmedelsindustrin, över 40 inom läderindustrin, 35 i den kemiska industrin och 20 inom den elektriska industrin. Det genomsnittliga antalet företag som grupperats inom varje trust var omkring 10. De 380 truster, som man har statistiska uppgifter om, sysselsatte 840.000 anställda, varav 525.000 inom textil. och metalltrusterna. Dessa siffror omfattar inte de stora kol- och oljetrusterna.[86] Den största av dessa truster var Ivanovo-Voznesensk textil-trusten, som sysselsatte 54.000 arbetare,[87] och metalltrusterna Gomza och Jugostal som sysselsatte 48.000 respektive 41.000 arbetare. Det fanns 21 truster som sysselsatte över 10.000 arbetare var.[88] Den statliga trusten hade blivit den huvudsakliga organisationsformen för fabriksindustrin i Sovjetrepubliken.

Övergången till *Chozrastjot* släpade efter trustbildningen. Ett dekret från 27 oktober 1921 gjorde en distinktion mellan dessa två kategorier av statliga företag – de som inte längre erhöll några statliga subsidier eller stöd. Den viktigaste och vanligaste formen av statligt stöd var den direkta livsmedelsförsörjningen till arbetarna från Narkomprod. Den första kategorin, som snart skulle omfatta större delen av de statliga företagen, hade frihet att avsätta sina produkter på marknaden utan några restriktioner. Den andra kategorin, som huvudsakligen var begränsad till de viktigaste sektorerna inom den tunga industrin, kunde under vissa förhållanden få tillstånd att avsätta upp till 50 % av sina produkter på marknaden, även om de i varje läge måste ge företräde åt statliga institutioner, samt därefter åt kooperativer, innan man kunde sälja till privata inköpare.[89] Den 21 mars togs ett vittgående steg: bränsleindustrin inrangerades i det kommersiella systemet. Detta betydde att industriföretag inte längre fick några bränsleleveranser från staten, utan måste köpa dem genom Bränsleadministrationen. Däremot fick inte längre arbetarna inom bränsleindustrin några livsmedel från statliga

---

[82] *Novaja Ekonomitjeskaja Politika v Promysjlennosti: Sbornik Dekretov* (1931), s. 96-103, 110-120.
[83] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 72, 89.
[84] *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 51.
[85] Ibid., III, 11.
[86] Ibid., III, s. 27-30: en volym som publicerades för att högtidlighålla femårsdagen av revolutionen i november 1922 ger en slutsumma på 430 truster (65 inom livsmedelsindustrin, 57 inom metallindustrin och 52 inom textilindustrin) omfattande 4 144 företag med sammanlagt nästan en miljon arbetare (*Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 321). Något högre siffror för år 1923 anges i J. S. Rozenfeld, *Promysjlenaja Politika SSSR* (1926), s. 216-220).
[87] En delegat till VTsIK 1922 gav vissa detaljer om bildandet av denna trust. Den omfattade de större lokala textilfabrikerna; de mindre hyrdes först ut, men slogs sedan samman under den lokala sovjetens handels- och industridepartement (*IV Sessija Vserossijskogo Centralnogo Ispolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 2 (26 oktober 1922), s. 25-26.
[88] J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 220.
[89] *Sobranie Uzakonnenij*, 1921, nr 72, art. 577.

institutioner.[90] Denna drastiska bestämmelse var tydligen förknippad med vissa undantag. I själva dekretet fastställdes att de fria bränsleleveranserna till järnvägsadministrationen skulle fortsätta, och man vidtog senare åtgärder angående fortsatt livsmedelsförsörjning av gruvarbetarna i Donetsbäckenet.[91] Men i stort sett var övergången till ”kommersiella principer” över större delen av det industriella fältet avslutad före utgången av år 1922.

Det var på hösten 1922 som arbetet med den nya civillagstiftningen medförde, att man på allvar försökte definiera de nya trusternas legala status. De skiljde sig från statliga industriföretag, eller grupper av sådana företag under krigskommunismen, genom att vara oberoende av någon direkt administration genom något regeringsorgan (Vesencha eller dess *glavki* eller centraler), och därigenom att de var ansvariga för sin egen separata vinst- och förlustredovisning. De hade däremot, vid denna tidpunkt, inget fast kapital och var inte juridiska personer. Artikel 9 i civillagen skapade en speciell kategori av ”statliga företag och sammanslutningar av sådana föreningar, som administreras självständigt och som inte finansieras genom statsbudgeten”. Sådana enheter hade rätt att ”deltaga i ekonomiska transaktioner som enskilda juridiska personer” och var underkastade lagprocedurer samt kunde lämnas som säkerhet för skulder – utom dess fasta tillgångar, vilka var statlig egendom. Den 10 april 1923 definierades och fastställdes slutligen trusternas ställning i enlighet med dessa riktlinjer.

> Statliga truster (löd artikel 1 i dekretet) är statliga industriföretag, vilka staten beviljat oberoende i fråga om skötseln av verksamheten i överensstämmelse med de regler som fastställts för varje företag, och som verkar enligt principen om kommersiell redovisning i avsikt att skapa profit.

Staten tog inte på sig ansvaret för trusternas skuldsättning (såvida inte staten övertagit trusten) och var inte skyldig att täcka några förluster. Profiterna tillföll staten efter vissa fastställda avdrag. En vissa summa avsattes nu till varje trust som dess fasta kapital, och amorteringen, som beräknades i procent av kapitalet, belastade varje års vinst. En fjärdedel av den intjänade profiten gick till trusten, 22 % till en välfärdsfond, avsedd att förbättra arbetarnas villkor och 3 % gick i form av bonus till styrelsen och de anställda. Trusterna hade full frihet att köpa och sälja på den öppna marknaden, och man krävde bara att de skulle ge förtur åt statliga organ som kunder eller leverantörer om de priser som erbjöds eller begärdes var lika förmånliga.[92] Det profitskapande elementet som låg i *Chozrastjot* betonades genomgående: det som först hade uppfattats som ett rationaliseringsinstrument och ett värdekriterium utvecklades nu till en ny drivfjäder för industriproduktionen.

Inom jordbruket gav NEP snabbt den oundgängliga stimulans som ledde in Sovjetryssland på den väg som ledde till ekonomisk återhämtning. Inom industrin kom insatserna mer långsamt, mindre direkt och mindre farligt ensidigt. Dess första syfte var att erbjuda bönderna ett snabbt och tillräckligt utbyte av deras produkter, och utvecklingen av NEP låg i linje med partiresolutionen från maj 1921. I överensstämmelse med det sättet att se, stimulerade NEP först och främst de små lantliga och lokala industrier som producerade direkt för bönderna, och dessa industrier krävde små eller inga kapitalinvesteringar för att driva eller förnya verksamheten, och deras produkter kunde snabbt utbytas mot lantbruksprodukter. Inom fabriksindustrin uppmuntrade NEP konsumtionsindustrin, vars produkter snabbt kunde sättas in i varuutbytet, och detta skedde på bekostnad av kapitalvaruindustrin, vars ekonomiska nyttigheter var mer avlägsna. Man uppnådde detta genom en återgång till privata företag och en fri marknad, som under de primitiva förhållandena inom den ryska ekonomin endast kunde avspegla direkta och elementära konsumtionsbehov och inte några långsiktiga kapitalbehov.

---

[90] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923) s. 216-218.
[91] *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 53. 346
[92] *Sobranie Usakonenij,* 1932, nr 26, art. 336.

Nästan överallt nådde industriproduktionen en bottennivå år 1920, då man noterade en slutsumma som var 16 % av 1912 års resultat.[93] Men återhämtandet från den nivån skedde mycket ojämnt. Småindustrins produktion – den lantliga och den hantverksmässiga – som 1920 befann sig något över en fjärdedel av 1912 års produktion, steg 1921 till 35 % och 1922 till 54 %. Fabriksindustrin i stor skala, som 1920 hade sjunkit till 15 % av 1912 års produktionsnivå, steg däremot endast till 17 % 1921 och till 20 % 1922. Inom storindustrin uppnåddes de i särklass bästa resultaten av den lätta konsumtionsindustrin, vars produktion var direkt inriktad på bönderna. Läderindustrin var den enda industrin som under dessa år uppnådde ett produktionsresultat som motsvarade 1912 års siffror.[94] Men textilindustrin gjorde också en fin återhämtning: produktionen av yllevaror steg från 36 % av 1912 års resultat år 1920 till 55 % år 1922; linnevaror från 35 % år 1920 till 72 % 1922; och bomullsvaror (där man var avstängda från den viktigaste råvarukällan, Turkestan, under mer än två år) från 6,5 % 1920 till 13,5 % 1922. Inom den tunga industrin uppnådde gruvindustrin 33 % av 1912 års produktion 1920, föll tillbaka till mindre än 30 % 1921 och gick endast upp till 36 % 1922. Bara oljeindustrin gjorde en påfallande återhämtning från 16 % av 1912 års resultat 1920 till 39 % 1922 – och här beror den låga siffran på krigsinsatserna under de två föregående åren. Men de mest betydelsefulla resultaten uppnåddes inom metallindustrin, Rysslands största förrevolutionära industri, och grunden för all storindustri. Här var 1920 års resultat inte större än 6 % av 1912 års resultat; det steg 1921 till 9 % och föll återigen tillbaka 1922 till 7 %. Enligt ett uttalande vid den tolfte partikongressen i april 1923 arbetade industrin i sin helhet endast till 30 % av sin kapacitet, trots rationaliseringsåtgärderna.[95]

Sovjetindustrin var under det inledande skedet av NEP utsatt för två ogynnsamma inflytanden. För det första innebar NEP i början inte endast eftergifter till bönderna, utan också eftergifter på proletariatets bekostnad, eller i vilket fall eftergifter som inte lämnade något utrymme åt motsvarande stödåtgärder till industrin. Dess första verkningar inom industrin blev därför med nödvändighet negativa.[96] För det andra rubbade NEP balansen inom industrin, då den gynnade efterfrågan på konsumtionsvaror.

Den första av dessa verkningar visade sig nästan genast i en kris i industriprisbildningen. Under krigskommunismens tid hade de officiellt fastställda priserna konsekvent justerats så att de gynnade producenter av manufakturvaror. På den illegala fria marknaden ändrade däremot den akuta bristen på livsmedel balansen i motsatt riktning, så att t. ex. en pud råg utbyttes mot en större mängd läder eller bomullstextilier än före kriget. När därför kontrollen upphörde kunde man vänta sig att priserna skulle röra sig så att de gynnade jordbruksproducenterna. Att denna prisrörelse inte bara inträffade, utan blev mycket våldsammare och häftigare än man kunnat förutse, berodde på speciella förhållanden både i städerna och på landsbygden. På landet hade krigskommunismens krav barskrapat böndernas reserver, och den katastrofala skörden år 1921 hindrade stora delar av landsbygden från att tillgodogöra sig fördelarna med NEP, så att den verkliga efterfrågan på industriprodukter visade sig bli oväntat låg, medan däremot städernas behov av livsmedel för att fylla de uttömda lagren till och med var mer påträngande än förut. NEP hade för första gången på många år gjort det möjligt för bonden att avsätta sina produkter, sedan han tillfredsställt den egna familjens behov och betalt

---

[93] De följande beräkningarna är gjorda i guldrubel till 1912 års kurs och har hämtats från *Na Novych Putjach* (1923), HI, s. 186-189; de innebär tydligen endast en grov uppskattning. 1922 års siffror baseras på det verkliga resultatet under de första nio månaderna och pekar något under årets slutresultat.

[94] Detta förvånande resultat kommer sig av att de små läderindustrierna nu hade nationaliserats och att de tidigare ”inte införts i 1912 års statistik” eller kanske inbegripits inom den mindre ”hantverks”-industrin.

[95] *Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 339.

[96] Kamenev formulerade vid partikonferensen i december 1921 det grundläggande dilemmat med NEP: ”bara på böndernas bekostnad, eller på arbetarnas, eller på bägges bekostnad, kan vi återupprätta vår industri, och därmed vår ekonomi i sin helhet” (*Vserossijskaja Konferentsija RKP (Bolsjevikov)* nr 1 (19 december 1921), s. 20).

sin skatt, till sitt eget pris. De bönder som under vintern 1921-2 hade produkter att sälja var medvetna om sin styrka och var inte obenägna att ta skadan igen för vad de hade förlorat till städerna under krigskommunismen.

Situationen för industrin var mer invecklad. Den fria handeln och lättnaderna av den statliga kontrollen under NEP, som gagnade och uppmuntrade bönderna, betydde något helt annat för storindustrin som helt plötsligt fann sig utelämnad att klara sig själv med hjälp av det stöd man fick genom *chozrådet*. Från och med hösten 1921 avskars allt fler företag från statliga krediter och statligt stöd i form av råvaror och livsmedel och uppmanades att klara sig själva. Framtids. utsikterna var dystra, till och med för de starkaste. Efter sju magra år hade maskinparken och inventarierna slitits ner hårt, och nyanskaffningar kunde knappast uppskjutas längre. De finansiella tillgångarna var noll, och det gick nästan inte att skaffa krediter.[97] Man måste få tag i resurser för att täcka de löpande kostnaderna, och för att betala arbetarnas löner, kontant eller i natura, nu då större delen av arbetarna gått miste om direkt statligt stöd. Tillgångarna var på det hela taget begränsade till råvarulagren, vilka endast kunde ersättas till den öppna marknadens priser; och till lagren av färdigprodukter. I de flesta företag var de senare i själva verket de enda likvida tillgångarna.[98] Följaktligen kunde man endast täcka det skriande behovet av aktivt kapital, ett behov som uppstått då statsstödet upphörde, genom att i stor utsträckning sälja ut lagren av färdigprodukter. De många avvecklingar som blev följden, blev så vanliga att de gav upphov till modeordet *razbazarovanie* (att sprida genom basarer).[99]

Detta framtvingade försök att avveckla lagren på en motsträvig och föga elastisk marknad fick som en naturlig följd ett kraftigt prisfall på manufakturvaror. Något som förvärrade situationen var, att den statliga industrin som en följd av NEP inte längre sorterade under en enda myndighet, utan hade uppdelats i ”skilda ekonomiska enheter som knappast hade någon kontakt med varandra”. Det rådde ”obegränsad konkurrens” mellan dessa enheter och de började nu, i lyhördhet för den nya kommersiella andan, underbjuda varandra i sina försök att få avsättning för sina varor.[100] Omfattningen av krisen doldes för ett tag och delvis av den fortgående inflationen, men blev uppenbar då man jämförde priserna på jordbruksprodukter med priserna på industriprodukter. De förra priserna hade samtidigt drivits i höjden på grund av den rådande varuknappheten. Så var till exempel en arsjin bomullsduk den förste januari 1921 värd 4 skålpund rågmjöl; en ask tändstickor 0,23 skålpund, och ett skålpund socker 11,55 skålpund rågmjöl. Under de första fyra månaderna 1921 gick värdet på dessa varor, mätt i värdet på rågmjöl, ner över 50 %. Motsvarande siffror för maj 1921 var 1,68, 0,09 respektive 5,07 skålpund.[101] Indexsiffror, som är baserade på 12 jordbruksprodukter och 12

---

[97] Den nya Statsbanken, som hade befogenhet att ta de första stegen mot en industri på kommersiell basis, öppnades inte förrän den 16 november 1921, med helt otillräckliga resurser. (se nedan s. 392).

[98] Det finns en tabell i *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 15, som knappast kan göra anspråk på någon större precision, men som kan ge en grov antydan om läget. Enligt denna tabell översteg lagren av färdiga produkter råvarulagren inom samtliga industrier utom metall- och textilindustrin. En vidare uppskattning, som måste bli ännu lösare underbyggd, ger vid handen att dessa lager var helt otillräckliga för att täcka behoven hos de industrier som hade kapitalöverskott.

[99] Begreppet, som föregicks av bestämningen ”det så kallade”, användes vid nionde Allryska sovjetkongressen i december 1921 (*Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 95).

[100] *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 34, 138.

[101] I Dessa siffror har hämtats från en tabell i en artikel av Kondratjev i samma verk (1923), I, s. 11. Liknande siffror, med vissa avvikelser, något som var typiskt för sovjetstatistiken från den här perioden, finns i S. G. Strumilin, *Na Chozjajstvennom Fronte* (1925), s. 211. Skillnaden mellan de två tabellerna kommer sig av att Kondratjev använt det officiella prisläget under 1920 och prisläget den förste januari 1921, medan Strumlin använt sig av priset på den då illegala öppna marknaden. I Kondratjevs tabell börjar värdeminskningen på varorna, mätt i rågmjölsvärdet, inte förrän den förste januari 1922, medan däremot i Strumlins tabeller prisnivån den förste januari redan visar en minskning jämfört med priserna på den öppna marknaden under för-NEP-perioden.

industriprodukter, visar att värdet på jordbruksprodukterna steg från 104 den förste januari 1922 (siffran 100 representanter då 1913 års nivå) till 113 den förste maj 1922, medan värdet på industriprodukterna sjönk under samma period från 92 till 65.[102] Skillnaden i värde mellan jordbruksprodukter och industriprodukter, som nådde sin högsta höjd i maj 1922, berodde alltså mindre på att jordbruksprodukternas värde ökades än att värdet på industriprodukterna sjönk. Sjljapnikov formulerade industrins situation vid den elfte partikongressen i mars 1922:

> Marknadskonjunkturerna är sådana att de knäcker oss. Vi kan inte möta varuflödet. Vi behöver genast pengar, och när vi försöker skaffa pengar, sätter vi gång en så anarkistisk konkurrens, till och med på metallmarknaden, att vi inte har någonting att betala lönerna med. Så långt har priserna på våra produkter sjunkit.[103]

Enligt en dåtida beräkning, såldes bomullstyg till betydligt mindre än halva produktionskostnaderna i maj 1922.[104] Ändå hade textilindustrin en bättre ställning än många andra industrier. Det var, som en sovjetekonom senare skrev, ”rågens diktatur som då rådde, medan man slösade bort vårt statliga industrikapital”.[105]

De här resultaten överensstämde kanske med det direkta syftet med NRP, vilket var att ge bönderna ett drägligt utbyte av deras arbete. Men det innebar en katastrof för sovjet. industrin, och utlöste en stark reaktion från sovjetindustrins ledare och direktörer. Svarsåtgärderna var påfallande lika de som framkallas av sådana situationer under mer normala former av kapitalism. I mars 1922, när sammanbrottet var vitt utbrett och Lenin förklarat att ”reträtten” var över, började man bilda ”syndikat”, vars syfte var att kombinera och monopolisera hela försäljningsapparaten i en enda industri. Under de följande tre månaderna slog sig de ledande industrierna samman för att bilda syndikat av detta slag, vilka täckte 70 till 100 procent av industriproduktionen.[106] Den ökade köpkraft för industrin som man åstadkom genom dessa organisationer var den faktor som blev avgörande för att bromsa prisfallet inom industrin och som efter maj 1922 fick utvecklingen att gå i motsatt riktning. Ordföranden i Vesencha förklarade rättframt att syndikaten hade ”först och främst skapats för att skydda trusternas kommersiella intressen” och påstod vidare att ”de hade uppnått sina speciella syften och gjort slut på konkurrensen och på det sättet fått priserna att stiga på en stor mängd produkter”.[107] I augusti 1922 hade förlusterna täckts så långt att priserna på industri- och jordbruksprodukter stod i ungefär samma förhållande till varandra som 1913. Den förbättrade organisationen av industrin och en god skörd bidrog samfällt till att priserna nu åter började gå isär – den här gången i motsatt riktning, dvs. med en gynnsam tendens för industriprodukterna och en ogynnsam för jordbruksprodukterna. De påfrestningar som åstadkoms av denna motsättning skulle gå till sovjethistorien som 1923 års ”sax-kris”.

---

[102] Ibid. (1925), s. 21.
[103] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 111.
[104] *Na Noyych Putjach* (1923), III, s. 17.
[105] J. S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR* (1926), s. 428.
[106] J. S. Rozenfeld, *Promyshlennaja Politika SSSR* (1923), s. 230-237: i slutet av 1922 fanns det 18 karteller, av vilka gruvkartellen i Ural, textil-, läder-, sytråds-, tobaks- och lantbruksmaskinskartellerna var de viktigaste (*Na Noyych Putjach* (1923), I, s. 336-342). För en förteckning över kartellerna, se ibid., s. 36. I motsats till tidigare erfarenheter var det konsumtionsindustrin och inte den tunga industrin som under den tidiga NEP-perioden lättast och mest genomgripande kunde organiseras i karteller.
[107] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 42. Några månader senare, vid den tolfte partikongressen, gav Bogdanov en mer försiktig version av kartellernas funktion, vilket kan ha varit ett försök att moderera hans tidigare öppenhjärtighet. Enligt denna version ”har kartellerna och trusterna nu börjat skära ner sina alltför höga kostnader, och slagordet 'skär ner kostnaderna' utgör rättesnöret för våra karteller, som handlar i den andan gentemot trusterna, och tvingar dem att ta hänsyn till marknadens krav” (*Dyenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 332).

NEP:s andra negativa inverkan på industrin låg i stödet till den lätta konsumtionsindustrin på den tunga industrins bekostnad. Detta hade allvarliga och långtgående följder, som först så småningom blev märkbara. NEP bidrog inte bara till att öka omfattningen av den del av småindustrin och den enskilda industriproduktion, som låg i privat ägo och som stod närmast böndernas småborgerliga näringsliv och längst från fabrikernas storindustri, NEP bidrog också till att gynna den lätta industri, som låg inom storindustrins domäner, och vars produkter omedelbart konsumerades på bekostnad av den tunga industrin, vilken var industriproletariatets ursprungliga fäste och det viktigaste instrumentet för landets industrialisering och den socialistiska uppbyggnaden. Före utgången av år 1922 kunde man märka en allmän oro för den tunga industrins framtid. Vid den femte allryska fackföreningskongressen i september 1922 fastslog man, sedan man noterat ett uppsving för ”vissa produktionsgrenar som var beroende av en fri varumarknad”, att de ”delar av industrin som är väsentliga för hela den nationella ekonomin” – man räknade bl. a. upp transportväsendet, gruvindustrin, maskin- och metallindustrin samt den elektriska industrin – ”för närvarande genomgår en allvarlig kris”. Man konstaterade också att ”den viktigaste uppgiften för republiken just nu var att återupprätta storindustrin och transportväsendet”.[108] Två månader senare drog Lenin samma slutsatser i ett tal vid den fjärde kominternkongressen, där han försvarade NEP, och ställde det ”allmänna uppsvinget” för den lätta industrin i motsats till den tunga industrins mycket utsatta ställning:

> Räddningen för Ryssland är inte enbart en lyckad skörd inom en bondeekonomi – det är inte tillräckligt – eller enbart att det går bra för den lätta industri som förser bönderna med konsumtionsvaror – inte heller det är tillräckligt: den tunga industrin är oumbärlig...
>
> Den tunga industrin behöver statligt stöd. Kan vi inte ge den det, så är vi förlorade som en civiliserad stat – och ännu mer som en socialistisk stat.[109]

Lenins sista offentliga tal i ekonomiska frågor formulerade på enklaste och entydigaste sätt de grundläggande problem som uppstått under NEP:s två första år.

Det var svårt att acceptera de obekväma och vittgående följderna av dessa farhågor. Hösten 1922 ledde krisen inom den tunga industrin till en rad klagomål mot Statsbankens snåla kreditpolitik. Ordföranden i Vesencha, Bogdanov, medgav i ett utfall mot Narkomfin i VTsIK att gruvorna i Donets-bäckenet led av en sådan kreditbrist, att de tvingats att avskeda gruvarbetare, därför att man inte kunde betala deras löner,[110] och bristen på krediter var ett genomgående tema i hans rapport om industrin inför den tionde allryska sovjetkongressen i december.[111] Officiella talesmän vid kongressen gav fortfarande uttryck för en ganska ljus optimism. Kamenev förklarade bestämt att ”det inte längre var aktuellt med politiska principdebatter” och att ”den nya ekonomiska politiken inte längre var en principfråga, och inte heller en stridsfråga. Man behöver inte längre förklara NEP-politiken”. Även om han något senare förklarade att ”NEP strider mot den statliga industrin” så var han övertygad att sovjetmakten var tillräckligt stark för att gå i land med NEP.[112] Sokolnikov, folkkommissarie för finanserna, gjorde sig återigen till tolk för en bergfast tillit till *chozrastjot*-systemet. Industrin kunde inte längre finansieras genom budgeten – staten kunde inte längre svara för utbetalningen av arbetarnas löner och inte heller stå för utdelningen av ransoner till dem. Statens förhållande till industrin kunde bara vara kundens – en kund som betalar för vad han köper.

---

[108] *Stenograftjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 507-509. Tomskij, som höll det viktigaste talet vid konferensen, citerade Lenin och sade att ”utan den tunga industrin kan det inte bli någon återuppbyggnad, och följaktligen heller inte någon socialism, inte ens dålig socialism”. (ibid., s. 114).
[109] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 348-349.
[110] *IV Sessija Vserossijskogo Centralnogo Ispolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 5 (29 oktober 1922), s. 5.
[111] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 103-104.
[112] Ibid., s. 17-18, 29.

Man hade således genomfört en fullständig åtskillnad mellan staten och industrin. Industrin måste ”vare sig den utbjuder varor till försäljning på en marknad eller till staten, sälja på sådana villkor att den inte bara täcker produktionskostnaderna utan också kan skapa nytt kapital”. Sokolnikov gjorde sig också till tolk för den åsikten att, eftersom industrin var beroende av böndernas köpkraft, så var det bästa sättet att stödja industrin att stödja bönderna.[113] Larin vände sig mot Sokolnikov och talade för den tunga industrin, och en annan delegat kallade industrin för ”Narkomfins styvbarn”.[114] Genom att upprätta en marknadsekonomi hade NEP upprättat ett inbördes beroendeförhållande mellan olika element inom näringslivet, som starkt påminde om ett kapitalistiskt system. Ett direkt ingripande från staten för att stödja den tunga industrin stred mot de nya principerna. De stridigheter, som skulle sätta sin prägel på utvecklingen av industrin och industriproduktionens inriktning, skulle utkämpas på det kommersiella och det finansiella slagfältet.

(c) Arbetarklassen och fackföreningarna

NEP:s inverkan på arbetspolitiken blev inte uppenbar med en gång, utan kom, liksom följderna för industrin i sin helhet, så småningom i dagen under loppet av sommaren och hösten 1921, och blev helt tydlig under våren 1922. Under krigskommunismen hade arbetet, liksom andra faktorer inom produktionen, betraktats som en obligatorisk statlig angelägenhet. Utförandet och betalningen av arbetet skulle ske utan några som helst kommersiella hänsyn. Den inställningen måste radikalt förändras inom ett system där vissa industriföretag återigen var underkastade privat ägande och privat administrering, och där de företag, som fortfarande var statliga, uppmuntrades att bedriva sin verksamhet enligt kommersiella principer. Om de produkter som framställdes – privat eller statligt – skulle behandlas som marknadsvaror, så måste den logiska slutsatsen bli att också arbetskraften var en marknadsvara. Återgången till en fri marknad under NEP innebar också en återgång till en fri arbetsmarknad, och detta tycktes ligga bakom den förändrade inställningen till arbetet, även om man inte omedelbart insåg det.

Det fäste för krigskommunismen, som föll fortast, var tvångsmobiliseringen av arbetskraft. Reaktionen mot tvångs-mobiliseringen hade börjat redan under inbördeskriget, då man upplöste armén, och hade verbaliserats i fackföreningarnas resolutioner vid den tionde partikongressen i mars 1921.[115] Detta motstånd hade uppstått oberoende av de ställningstaganden som ledde till NEP, även om detta motstånd var ett tungt vägande inslag i den allmänna kris som nödvändiggjorde en frontförändring. Det första dekretet efter kongressen avskaffade Glavkomtrud och dess lokala organ och överförde de funktionerna till Norkomtud, men den åtgärden avskaffade inte det obligatoriska arbetet, även om det avväpnade tvångsapparaten, och hade i själva verket förberetts före kongressen.[116]

Några dagar senare utfärdades ett omfattande dekret, som fastställde befogenheterna för de ”disciplinära kamratdomstolarna”.[117] Den 6 april 1921 kom ett dekret som upphävde de viktigaste inskränkningarna för arbetarna att flytta från ett arbete till ett annat, något som alltså bäddade för en återgång till en arbetsmarknad.[118] Men det dröjde innan verkningarna av denna negativa åtgärd blev märkbara, och det verkar som om den till en början inte alls inverkade på anställningsförhållandena vid de statliga företagen. Inte ens arbetsarméerna upplöstes med en gång, utan överfördes till Narkomtrud.[119] I juni 1921 rekommenderade man

[113] Ibid., s. 101-102,110-111.
[114] Ibid., s. 121, 136.
[115] Se ovan s. 254-255.
[116] *Sobranie Uzakonenii* 1921, nr 30, art. 164.
[117] Ibid., nr 23-24, art. 142. Vad beträffar domstolarna, se s. 213, not 6.
[118] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 36, art. 188.
[119] Ibid., nr 27, art. 155.

arbetstjänst vid betskörden, om man inte hade tillgång till tillräckligt mycket frivillig arbetskraft.[120] I juli 1921 utfärdades ett detaljerat dekret, som fastställde omfattningen av böndernas arbetsinsatser i skogsarbetet.[121] Vändpunkten kom genom ett dekret, som utfärdades den 3 november 1921, och som noggrant fastställde vilka kategorier som kunde inkallas till arbetstjänsten (arbetstjänsten begränsades nu till att omfatta personer som inte var anställda i något statligt organ, institution eller företag), och för vilka ändamål man kunde anlita arbetstjänsten (den skulle enbart sättas in vid större naturkatastrofer).[122] Men det behövdes ytterligare ett dekret, utfärdat den 9 februari 1923, innan man hade fått bort arbetsmobiliseringens spöke, som varit i farten under krigskommunismen, och i stället infört anställning och avskedande som det normala sättet att få fram arbetskraft och förflytta den från en plats till en annan.[123]

Ett svårare problem var betalningen av arbetskraften. Under krigskommunismen, då arbetet var en statlig angelägenhet, kunde man definiera lönebetalningar på två sätt: antingen var de en nödvändig utgift från allmänna fonder för att trygga arbetarnas välfärd (som soldaternas ransoner) eller också var de en social rättighet som tillkom arbetarna för att uppväga deras sociala skyldighet att arbeta för samhället (”den som icke arbetar skall heller icke äta”), utan att lönen stod i någon speciell relation till det utförda arbetet. Bägge dessa definitioner stämde överens med den växande omfattningen av naturalön – och naturalönen hade mer förestavats av valutakrisen än av teoretiska överväganden. När den fjärde allryska fackföreningskongressen samlades i maj 1921, förutsatte Sjmidt ”att arbetarna inte kan tvingas att gå ifrån systemet med statsgaranterad livsmedelsförsörjning, vilket arbetarklassen har blivit van vid”. Kongressen antog med stor majoritet en resolution som gick ut på att införandet av NEP hade nödvändiggjort ett statligt stöd till den tunga industrin och att detta innebar en utvidgning av ”den statliga natura-försörjningen till arbetarna, på bekostnad av det konstanta stödet”.[124] Dessutom stämde utbetalningen av löner i natura, som i slutet av krigskommunismen tog sig uttryck i en fri livsmedelsförsörjning, väl överens med en målsättning som strävade efter jämlikhet i varufördelningen.

Den resolution som antogs av fackföreningarna vid den tionde partikongressen, gav något överraskande uttryck för den fortfarande starka strävan till jämlikhet, då den fastslog att ”fastän” man av olika anledningar under en viss tid måste upprätthålla en löneskillnad, baserad på arbetsinsatsen, så måste ändå lönepolitiken syfta till största möjliga jämlikhet.[125] Fackföreningskongressen i maj 1921 vidhöll sin formella rekommendation av naturapremier, men var ändå tvingad att konstatera, att det för närvarande var omöjligt att praktisera ett sådant system på grund av den rådande varubristen.[126]

NEP:s konsekvenser för industrin hade då ännu inte blivit märkbara. Införandet av *chozrastjot*-systemet krävde en återgång till penningekonomi och var dessutom oförenlig med tanken på löneutbetalning i form av fria livsmedel eller som en samhällelig tjänst som staten erbjöd medborgaren. Krigskommunismens arbetsfilosofi var föråldrad. Partikonferensen i maj 1921 föreslog att man skulle vädja till ”de produktiva arbetarnas intressen” och hävdade att ”beräkningen av naturalönens andel skulle stå i överensstämmelse med produkternas

[120] Ibid., nr 55, art. 337.
[121] Ibid., nr 55, art. 343.
[122] Ibid., nr 74, art. 607. Enligt Schmidt (*Stenogratjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 83) kom initiativet från Narkomtrud; principbeslutet fattades av VTsIK med utgångspunkt från en rapport från Narkomtrud (*Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 72, art. 591).
[123] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 17, art. 179.
[124] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), (Plenumy), s. 116, 134.
[125] *VKP(B) y Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 376.
[126] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), I, s. 30.

penningpris".[127] Men det dröjde några månader innan man kunde genomföra denna besvärliga förändring. Ett dekret från den 10 september 1921 kom med något nytt, då den definierade lönesystemet som "en grundläggande faktor för utvecklingen av industrin". Lönen var nu huvudsakligen en fråga om förhållandet mellan arbetaren och det företag där han arbetade. Dekretet krävde att "man från företaget skulle avlägsna allt som inte hade samband med produktionen eller var samhälleligt nyttigt". Allt annat var hädanefter något som staten skulle klara av i sin egenskap av offentlig myndighet. Man underströk att denna förändring skulle göra det möjligt att belöna olika arbetsinsatser efter deras värde. "Varje form av strävan till jämlikhet måste uteslutas". Lönerna bands till produktiviteten. Ingenjörer och utbildade arbetare fick inte längre syssla med rutinarbete eftersom lönesystemet inte gav något utrymme åt differentiering.[128] Efter november 1921 ersattes utdelningen av fria ransoner eller ransoner till nominella priser med en livsmedelsutdelning till arbetarna, som beräknades som en delbetalning av lönen till marknadspriser.[129] Detta system tillämpades under mer än ett år.[130] Från och med hösten 1921, då man gradvis börjat återinföra lönesystemet och då man började avskeda överflödig arbetskraft under inverkan från kraven av *chozrastjot*-systemet, blev det allt vanligare att man anställde arbetare på grundval av kontrakt som undertecknades av arbetaren eller fackföreningen samt av arbetsköparen. Det enda som återstod av det gamla systemet var att staten garanterade en obligatorisk minimilön. I och med framväxten av industritrusterna under hösten 1921,[131] återgick man till kollektiva avtal, som undertecknades av fackföreningarna som ombud för medlemmarna. Det första viktiga kollektivavtalet under NEP-perioden slöts mellan Severoles, den första stora statliga trusten, och träarbetarförbundet i november 1921.[132]

Övergången från naturabetalning till ett penninglönesystem var alltför impopulärt för att kunna införas annat än i mycket långsam takt. De arbetare som inte brydde sig om teorier var ändå medvetna om följderna av att i stället för garanterade ransoner nu få sin lön i en valuta med en osäker och ständigt försämrad köpkraft. Befrielsen från tvångsarbetsmobilisering, något som kunde ha kompenserat den materiella förlusten, visade sig i hög grad illusorisk: denna grova form av arbetsdisciplin ersattes snabbt med kapitalismens gamla "ekonomiska piska".[133] Slutet på inbördeskriget och införandet av NEP inledde en period med allvarlig och omfattande arbetslöshet, orsakad av drastiska avskedanden av arbetare i offentlig tjänst och i industriföretag, vilka alla omorganiserades för att svara mot kraven från chozraschet-diktatet. Det var ett tidens tecken då man på hösten 1921 utfärdade ett dekret som aktualiserade en nästan bortglömd lag från 1918 om arbetslöshetsförsäkring, och man vidtog ytterligare åtgärder i ett annat dekret, så att arbetare, som avskedades från statliga företag och institutioner "oförskyllt", skulle få en halv månadslön som kompensation.[134]

---

[127] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 410.
[128] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 67, art. 513.
[129] Ibid. nr 76 art. 617.
[130] Det var fortfarande fallet i september 1922, och vid den femte fackföreningskongressen hänvisade man felaktigt till "det gamla ransoneringssystemet" (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 97). En tabell i *Na Novych Putjach* (1923),III, s. 108 visat att penningdelen av löneutbetalningarna som 1921 var så låg som 6 procent endast hade ökat till 32 procent under det första kvartalet 1922.
[131] Se ovan s. 343-344.
[132] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 47.
[133] Förhållandet var inte helt teoretiskt: löftet om naturaförsörjning var den drivkraft som under krigskommunismen gjorde åtgärder som tvångsförflyttningar eller tvångsarbete uthärdliga och till och med omtyckta. Så sent som i december 1921 påpekade en talare vid den nionde Allryska sovjetkongressen att han hade deltagit i arbetsmobiliseringar i kolgruvorna i Donets men att han inte hade något emot deltaga i en tredje "eftersom vi inte har några förråd" (*Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 86).
[134] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 68, art. 536, nr 77, art. 646.

Avskedandet av överflödig arbetskraft fick en allt större omfattning. Antalet järnvägsarbetare reducerades från 1 240 000 sommaren 1921 till 720 000 sommaren 1922.[135] Antalet arbetare och anställda per 1 000 spindlar i en ledande textilfabrik reducerades från 30 1920-1 till 14 ett år senare (jämfört med 10,5 före 1914).[136] Under första hälften av 1918, flyttade de arbetslösa industriarbetarna tillbaka till landsbygden, där de lätt fick arbete, så att arbetslösheten blev huvudsakligen märkbar genom en minskning av industriproletariatet. 1921 rådde det hungersnöd på landsbygden, och de arbetslösa industriarbetarna blev kvar i städerna och skapade för första gången arbetslöshetsproblem som påminde om västliga industriländernas. Den på så sätt skapade ”arbetskraftsreservarmén” av traditionell ekonomisk typ, skapade samtidigt ett tryck som var tillräckligt starkt för att dirigera arbetskraften till de ställen, där den behövdes och gjorde ytterligare rättsliga regleringar överflödiga. Arbete som en laglig skyldighet (något som var en av de grundläggande begreppen i ”Förklaringen om de arbetande och utsugna människornas rättigheter” samt i RSFSR:s författning) efterträddes av arbete som en ekonomisk nödvändighet. Fruktan för rättsligt straff efterträddes av fruktan för hunger. När ett dekret från den 9 februari slutligen ersatte tvångsmobilisering av arbetskraft med ”anställande och avskedande”, övergav man ett redan föråldrat vapen.[137] Vid den elfte partikongressen i mars 1922 klagade Sljapnikov till och med över att arbetare i hemmaindustrierna avskedades på grund av importer utifrån – ett klagomål som sedan länge varit vanligt i kapitalistiska länder.[138] På mindre än ett år hade NEP återskapat de karaktäristiska dragen i en kapitalistisk ekonomi.[139]

Fackföreningarnas ställning påverkades följdriktigt på två sätt av att man uppgav krigskommunismen och obligatorisk arbetstjänst. Under de nya förhållandena med erkända privata företag och *chozrastjot* i offentliga företag vann fackföreningarnas plikt att skydda arbetarnas intressen mot arbetsköparna otvetydig, och försöken att inkorporera fackföreningarna i statsapparaten förlorade sitt mest rimliga berättigande. När den fjärde allryska fackföreningskongressen församlades i maj 1921, var man ännu inte beredd att diskutera den ena frågan: omorganiseringen av industrin under NEP hade knappast börjat och kongressens resolution förvrängdes av antagandet, att det var nödvändigt att fackföreningarna uppträdde på ett helt annat sätt mot statsägda industrier, än mot de industrier, som låg under enskild administration – ett antagande som den senare utvecklingen inte gav fog för.[140] Den andra frågan – fackföreningarnas relationer till staten hade redan avgjorts genom ett beslut av den tionde partikongressen två månader tidigare. Detta beslut gav automatiskt en ny betydelse åt en gammal, men hittills underordnad fråga: partiets förhållande till fackföreningarna. Att fackföreningarna var oberoende av staten var en logisk följd av NEP. Men detta gjorde desto mer nödvändigt att klargöra partiets kontroll över fackföreningarna. Denna kontroll hade bestämt, men i försiktiga ordalag, fastslagits av partikongressens resolution:

> Det ryska kommunistpartiet leder, liksom tidigare, ovillkorligt genom sina centrala och lokala organisationer hela den ideologiska sidan av fackföreningarnas arbete ... Val till ledande funktioner inom fackföreningsrörelsen måste, naturligtvis, äga rum under partiets kontroll. Men partiorganisationen bör vara synnerligen noggranna med att tillämpa normala proletära demokratiska metoder

---

[135] S. G. Strumilin, *Na Chozjajstvennom Fronte* (1925), s. 86.
[136] *Na Novych Putjach* (1923), III, s. 14.
[137] Se ovan s. 357.
[138] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 111.
[139] Arbetslöshetssiffrorna var 150 000 i oktober 1921, 175 000 i januari 1922, 625 000 i januari 1923 och 1 240 000 i januari 1924 (J. Gindin, *Regalirovanie Rynka I Borba s Bezrabotitsej* (1928), s. 13, 18. Arbetslösheten var värre i Moskva än i provinserna, och värst i Petrograd (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Proflessionalnych Sojuzov* (1922, s. 101). Under våren 1924 fick endast från 15 till 20 procent av de arbetslösa ”regelbundet understöd”, beroende på att socialförsäkringens finanser hade brutit samman. (Report of the British Labour Delegation (1924), s. 154).
[140] *Tsetyertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), 1, (Plenumy), s. 66-67.

> inom fackföreningarna, och val till de flesta av ledande poster bör förrättas av de organiserade massorna själva.[141]

Den fjärde allryska fackföreningskongressen sammankallades den 17 maj 1921: och de vanliga teserna ”Om fackföreningarnas funktion och uppgifter” hade förberetts av partiets centralkommitté, för att kongressen skulle diskutera och godkänna dem. Dessa teser underströk emellertid inte tillämpningen av ”normala proletära demokratiska metoder inom fackföreningarna” – en formulering som hade funnits i partikongressens resolution. När teserna underställdes bolsjevikfraktionen några timmar innan kongressen sammanträdde, föreslog Rjazanov ett tillägg, där man återställde resolutionens text. Tomskij, som kanske blev överraskad av tillägget, eller som kanske inte ansåg att frågan var särskilt viktig, satte sig inte tillräckligt kraftfullt emot tillägget, och det röstades med stor majoritet igenom av fraktionen. Kongressen öppnades i vederbörlig ordning samma kväll med ett tal av Tomskij. Men när centralkommittén kom underfund med vad som hade hänt, fick Tomskij en allvarlig reprimand för att han inte lyckats genomdriva teserna inom fraktionen, och han avstängdes från vidare deltagande i kongressen. Den sedvanliga rapporten om de allryska fackföreningarnas centralråds arbete efter föregående kongress avfattades av Sjmidt; och teserna ”Om fackföreningarnas funktion och uppgifter”, som nu återställts till sin ursprungliga version efter ytterligare ett fraktionssammanträde, där Lenin själv var närvarande, föredrogs av Lozovskij.[142] Varken Tomskij eller Rudzutak, som gjordes medansvarig för Tomskijs misstag, valdes till kongressens presidium vid öppnandet av det andra sammanträdet, och vid valen till centralrådet, som skedde i slutet av kongressen, blev Tomskij inte återvald som full medlem av rådet, vilket Rudzutak blev.[143] Några veckor senare fann Tomskij och Rudzutak att de blivit utsedda att delta i en specialkommission, som skulle bege sig till Tasjkent för att övervaka det nyligen bildade Turkestanska SSSR.[144]

En överraskande följd av dessa förändringar var att man återupprättade Andrejev , som hade stött Trotskij vid den tionde partikongressen, och som inte hade blivit återvald till centralkommittén. Andrejev blev nu vald att sätta upp den officiella rapporten ”Om organisationsfrågan”, vilken skulle visa sig bli den mest kontroversiella frågan vid den fjärde fackföreningskongressen. Nu när fackföreningarnas oberoende ställning hade blivit en erkänd del av NEP, var det nödvändigt att partiet inte bara hade fullständig kontroll över de centrala fackföreningsorganisationerna, utan också att centralorganisationerna skulle kunna kontrollera de enskilda fackföreningarna. Andrejev uppnådde på ett smidigt sätt detta syfte. Under förevändning att det var nödvändigt att uppnå en viss grad av decentralisering inom fackföreningsorganisationen, lyckades Andrejev uppnå ett helt motsatt resultat. Under sken av att det rörde sig om en decentraliseringsåtgärd fick lokala mellanfackliga organ, som var direkt beroende av det allryska centralrådet för fackföreningarna, kontroll över varje enskild fackförenings lokala organ. Resolutionen, som tog upp en idé som hade framkastats redan vid den tredje kongressen, såg till och med fram mot den dag då fackföreningarna och deras organ slås samman till en ”enda fackförening med industriella sektioner”. Dessa förslag möttes av hårt motstånd. En delegat sade att frågan nu gällde om ”industrins fackföreningar skulle fortsätta att existera”, och en annan delegat förklarade att resultatet av resolutionen skulle bli att man

---

[141] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 372-373.

[142] Det väsentligaste källmaterialet till denna episod är rapporten från den specialkommission, som tillsattes av partiets centralkommitté under ledning av Stalin för att utreda Trotskijs felaktiga agerande (*Izvestija Tsentralnogo Kometita Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 32, 6 augusti 1921, s. 2-3). Rjazanov hänvisade till sin delaktighet i denna sak, då han vid den elfte partikongressen gjorde en resultatlös framställan mot centralkommitténs beslut att utesluta honom från vidare deltagande i fackföreningsarbetet (*Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 277-279).

[143] *Tjetvertyj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), (Plenumy), s. 18, 185.

[144] Se del 1, s. 368.

”inrättade ett fackföreningskommissariat med lokala avdelningar”. I en kongress där bara ett fåtal icke-bolsjevikiska delegater fanns representerade, fick ändå ett tilläggsförslag, som gick emot Andrews resolution, 453 röster mot 593.[145] Majoriteten var, även om den var knapp, beslutsmässig. Partiets kontroll över det allryska centralrådet för fackföreningarna och över sovjetstatens organ var nu absolut. När man väl etablerat centralrådets kontroll över fackföreningarna – en process där den fjärde fackföreningskongressens resolution utgör ett avgörande steg – hade man kommit långt på väg mot en sammanslagning av parti, stat och fackföreningar i ett enda block. Frågan om ett ”förstatligande” (”statization”) av fackföreningarna var inte längre aktuell. Men varje nytt skede inom den ekonomiska politiken bidrog till att beröva fackföreningarna lite mer av den betydelse och det oberoende som de tidigare haft. Under krigskommunismen hade de åtminstone varit oundgängliga och delvis autonoma organ inom statsmakten. Under NEP hade de inte längre de funktionerna, och eftersom det var nödvändigt att stäcka varje tänkbar tendens till att de vände sig mot den statliga makten, vidtog man åtgärder för att ytterligare stärka partiets redan fasta kontroll över fackföreningsapparaten. Efter den fjärde fackföreningskongressen, efterträdde Andrejev Tomskij som ordförande i centralrådet.

Mot slutet av 1921, då NEP:s följder för industrin så småningom blev allt mer uppenbara, kunde man förmärka ett motstånd från fackföreningarnas sida. Vid denna tid återkallades Tomskij och Rudzutak från Turkestan och det kom till stånd en försoning mellan dem och Andrejev , tydligen inte utan ingripande från ledande partifunktionärer. Den 28 december 1921 lyssnade partiets centralkommitté till rapporter om fackföreningarnas roll, vilka sammanställts av Rudzutak, Andrejev och andra.[146] Den 12 januari 1922 antog politbyrån en detaljerad resolution, som avfattades av Lenin på grundval av de teser som underställts politbyrån av Rudzutak och Andrejev . Resolutionen publicerades fem dagar senare i *Pravda*. Resolutionen slog fast att det rådde ”en serie motsättningar mellan fackföreningarnas olika funktioner”. Dessa motsättningar var ”inte tillfälliga och kunde inte avlägsnas under åtskilliga decennier”, i själva verket skulle de kvarstå så länge som ”fortlevde lämningar från kapitalismen och småindustrin”. Det fanns sålunda en motsättning mellan fackföreningarnas traditionella metoder: övertalning och uppfostran, och de tillfälliga tvångsåtgärder, som fackföreningarna måste tillgripa som ”delägare i statsmakten”. Motsättningar rådde också mellan ”försvaret av de arbetande massornas intressen” och ”det tryck” som fackföreningarna måste utöva i sin egenskap av ”delägare i statsmakten och uppbyggare av den nationella ekonomin i sin helhet”; samt också mellan klasskampens hårda åtgärder och de förlikningsåtgärder, som tillkom fackföreningarna. Dessa motsättningar avspeglade motsättningarna under övergångsskedet till socialismen. Men de praktiska avsnitten i resolutionen var mer betydelsefulla. Eftersom tillämpningen av *chozrastjot*-systemet vid statliga företag oundvikligen ledde till ”en motsättning inom massornas medvetande mellan dessa företags ledning och de arbetare som var anställda där”, så kom de sovjetiska fackföreningarna under NEP att fylla en liknande funktion och inta en liknande ställning som fackföreningarna under kapitalismen. Det var fackföreningarnas ”ovillkorliga” skyldighet att skydda arbetarnas intressen. Däremot måste medlemskap i fackföreningarna vara frivillig (även om staten skulle ”uppmuntra att arbetarna anslöt sig till fackföreningarna, både genom lagliga åtgärder och genom materiellt stöd”). Fackföreningarna fick heller inte lägga sig i skötseln av företagen. Båda dessa punkter var eftergifter åt något som skulle kunna kallas en fullständig kapitalistisk syn på fackföre-

[145] Ibid., s. 153-162, II, (Sektsii), s. 202. Eftersom man i allmänhet hade slutat kräva in fackföreningsavgifterna under krigskommunismtiden – då man tillämpat systemet att utbetala lönen i natura – och fackföreningarna därför var helt beroende av de statsbidrag som betalades ut genom centralrådet, var rådets påtryckningsmedel obestridligen starka (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Professionenych Sojuzov* (1922), s. 44-45).

[146] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 515, not 56.

ningarna. Strejker vid socialiserade företag var heller inte förbjudna ännu mindre vid privata företag – även om fackföreningarna skulle klargöra för arbetarna att ”strejkaktioner i en stat med en proletär regering kan enbart förklaras och rättfärdigas av en byråkratisk snedvridning inom staten och av att kapitalismen fortfarande lever kvar”. Det normala sättet att lösa tvister var förhandlingar mellan fackföreningen och den ekonomiska ledningen och man rekommenderade tillsättandet av förlikningskommissioner för detta ändamål.[147]

Politbyråns resolution var givetvis föreskriven av den överväldigande bolsjevistiska majoriteten inom det allryska centralrådet för fackföreningarna, och i februari 1922 samlades rådet för att verkställa resolutionen. Denna händelse betecknades senare av Tomskij vid den femte fackföreningskongressen som ”vår fackföreningsrevolution” och början på en ”ny riktning inom fackföreningsrörelsen”.[148] Det rörde sig här om det första konsekventa tillämpandet av NEP:s principer i arbetspolitiken. Man bekräftade lönernas beroende av produktiviteten, och kollektivavtal som det normala underlaget för anställning. Åtta månader senare noterade man att ”anställningarna för den stora majoriteten av arbetare inom statliga och privata företag reglerades av kollektivavtal”. Det var fackföreningarnas sak att se till att arbetarnas löner låg så högt som möjligt över den statliga minimilönen, och att klargöra fördelarna med att organisera sig för de tusentals oorganiserade arbetarna i småindustrierna, huvudsakligen belägna på landsbygden. Man fastslog åter, i försiktiga ordalag, möjligheten att strejka, och såg till att man inrättade de föreslagna förlikningskommissionerna. Medlemskap i fackföreningarna skulle göras frivilligt och individuellt – detta var en följd av att man dragit in det statliga stödet från krigskommunismens tid, så att fackföreningarna nu åter var beroende av att medlemmarna betalade sina kontingenter.[149] En månad senare antog den elfte partikongressen formellt politbyråns resolution, och för att säkerställa partiets kontroll, fastslog men i ytterligare en resolution att endast partimedlemmar som tillhört partiet ett visst antal år kunde väljas till ledande poster inom fackföreningsorganisationerna. Hur många år som krävdes var beroende av postens betydelse.[150] Fackföreningarnas öde var en utmärkt illustration av det sätt, på vilket NEP, genom att tillåta visst mått av ekonomisk frihet, framtvingade en skärpning av partiets direkta kontroll över individer eller organ, som kunde frestas att missbruka denna villkorliga frihet. En månad efter partikongressen tog man bort ytterligare en statlig funktion från fackföreningarna. Man följde här NEP och partiresolutionen och utfärdade ett dekret som överförde administreringen av socialförsäkringen mot sjukdom och arbetslöshet från fackföreningarna och till Narkomtrud.[151] Den femte allryska fackföreningskongressen, som sammanträdde i september 1922, präglades av en fullständig offentlig återupprättelse av Tomskij. Andrejev rapporterade om centralrådets arbete efter den föregående kongressen. Men det var Tomskij som höll huvudtalet vid kongressen med rubriken ”Resultaten av den

---

[147] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 147-156.

[148] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Professionenych Sojuzov* (1922), s. 105. Andrejev s tal vid samma kongress (ibid., s. 40-54) handlar betecknande nog om det inslag av kontinuitet som fanns i den nya linjen och om i vilken utsträckning dessa åtgärder hade föregripits i slutet av 1921, d. v. s. medan Andrejev fortfarande var ansvarig för centralrådets politik.

[149] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezda Professionenych Sojuzov* (1922), s. 48, 88-89, 109. Man medgav att införandet av frivilligt medlemsskap hade medfört att ledarna ”tvekade” (ibid., s. 34), men att denna tveksamhet visat sig grundlös. Indirekt påtrycking och systemet att dra av fackföreningskontingenterna direkt från lönen var tillräckligt för att hålla arbetarna kvar i fackföreningarna. Minskningen av antalet fackföreningsmedlemmar från 8 400 000 i juli 1921 till 6 700 000 i januari 1922 och till 5 800 000 i april 1922 (två månader efter det att man infört frivillighetsregeln) förklarades lätt genom att man hänvisade till ökningen av antalet arbetslösa. Dessa siffror måste emellertid bedömas på samma sätt som tidigare siffror (se ovan s. 231).

[150] *VKP(B) Rezoljutsijach* (1941), I, s. 424.

[151] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 29, art. 338. Genom en förordning den 15 november 1921 (*Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 76, art. 627) hade man vidtagit åtgärder för kontant utbetalning av dessa tjänster, som således blev de första egentliga försäkringsfunktionerna.

nya fackföreningspolitiken och aktuella uppgifter för fackföreningsrörelsen", och Tomskij och Rudzutak toppade listan på dem som valdes av kongressen till centralrådet.[152] Utvecklingen av NEP hade nu nått sin höjdpunkt, och man behövde nästan bara upprepa och understryka det som sagts vid politbyrån i januari, vid centralrådet för fackföreningarna i februari och vid partikongressen i mars. Endast två frågor ansåg man det klokt att formulera försiktigt. Trots alla sina ansträngningar att säkerställa bästa möjliga villkor för arbetarna, kunde fackföreningarna, som det stod i den resolution som föreslagits av Tomskij, ändå inte "underlåta att fastställa en garanterad produktionsnivå", och måste oavbrutet sträva efter att höja arbetets produktivitet. Den andra knepiga frågan rörde strejkerna. Enligt Andrejev hade det förekommit 102 strejker, som omfattade 43 000 arbetare under föregående år. Antalet var obetydligt i jämförelse med omfattningen av strejker i de kapitalistiska länderna, men måste minskas. Kongressresolutionen förklarade att varje möjlig strejk måste "behandlas som ett strikt individuellt fall och sättas i relation till vederbörande sektors ekonomiska betydelse och dess betydelse för hela det ekonomiska livet". Tomskij sade uttryckligen att en järnvägsarbetarstrejk t. ex. inte skulle kunna accepteras "med tanke på arbetarklassens allmänna uppgifter". Resolutionen övergick till att understryka, att det var varje fackförenings plikt att vidtaga åtgärder som ledde till "en snabb likvidering" av varje strejk som brutit ut "spontant eller mot fackföreningsorganens önskan".[153]

Medan kongressen sammanträdde hade man redan börjat diskutera utarbetandet av en ny statlig arbetslag, som skulle ersätta den föråldrade arbetslagen från 1921 och ge kraft och verkan åt de principer som fastställts genom NEP.[154] Huvuddragen förklarades av Sjmidt, som, i sin egenskap av folkkommissarie för arbetet, lotsade den genom VTsIK i slutet av oktober 1922. Lagen från 1918 hade "huvudsakligen upprättats på basis av allmän arbetstjänst". 1922 års lag var, i överensstämmelse med NEP-andan, baserad på frivillig överenskommelse. 1918 hade staten sökt att bestämma och begränsa lönerna och anställningsvillkoren; nu inskränkte sig statens funktion huvudsakligen till att bestämma en minimilön som kunde överskridas, och som normalt också överskreds, samt till att kräva vissa minimivillkor (åtta timmars arbetsdag, avlönad semester, inskränkningar i arbeten som utförs av ungdomar, etc.). Kollektivavtal, som slöts av fackföreningarna, var den vanliga anställningsformen, även om den inte var obligatorisk. Anställningen måste i princip gå genom en arbetsförmedling, även om man ganska ofta beviljade undantag från denna regel, när det gällde ansvarsfulla befattningar, som krävde specialister eller "politiska" kvalifikationer. Fackföreningarna behöll sitt monopol på arbetarskyddet och på arbetarintressena; val av fabriks-kommittéer skulle förrättas i överensstämmelse med vederbörande fackförenings regler och måste bekräftas av fackföreningen. Tomskij välkomnade denna lag på fackföreningarnas vägnar. "Ett statligt fastställande av lönerna", förklarade han, "fungerar tydligen inte, och strider dessutom mot villkoren för den Nya Ekonomiska Politiken"; och han berömde nu fackföreningarna som nu var "privata organisationer som försvarade arbetarnas intressen".

Det låg emellertid också i NEP-andan att inte försumma arbetsköparnas rättigheter, antingen de var offentliga eller privata. Fackföreningarnas uppgifter omfattade också främjandet av produktionen; de skyldigheter som tillkom fabrikskommittéerna omfattade "samarbete inom den normala produktionsprocessen vid de statliga företagen, och deltagande genom lämpliga fackföreningar i regleringen och organiseringen av den nationella ekonomin". Misslyckades en arbetare att uppnå den begärda produktionsnormen, kunde han straffas med avdrag från lönen. Lönen fick dock inte bli mindre än två-tredjedelar av standardlönen. En lång förteckning över av vilka anledningar en arbetare kunde avskedas utan ersättning, om han

[152] *Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserossijskogo Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1922), s. 511-512.
[153] Ibid., s. 51, 109, 529-530.
[154] Se ovan s. 225-236.

misslyckats med att uppfylla sitt kontrakt, var en punkt i lagen som allvarligt kritiserades i VTsIK. En talare beskrev förteckningen, inte helt oriktigt, som ”ett trumfkort i händerna på de privata arbetsköparna”.[155]

I sitt tal vid det sammanträde inom VTsIK, där man antog lagförslaget – ett av Lenins sista offentliga tal och hans sista framträdande vid VTsIK – gav Lenin långt ifrån uttryck för samma officiella optimism som präglade Sjmidts och Tomskijs tal:

> Vi måste räkna med det faktum att i jämförelse med alla de stater, där den vansinniga kapitalistiska konkurrensen nu är i full gång, och där det finns miljoner och åter miljoner arbetslösa, där kapitalisterna lierar sig med alla sina mycket mäktiga kapitalistiska allierade, och organiserar ett fälttåg mot arbetarklassen – i jämförelse med dem är vi mindre kultiverade, och våra resurser är mindre utvecklade än någons, och vi vet mindre än någon annan hur vi skall arbeta... Men jag tror, att just därför att vi inte döljer dessa förhållanden i fina fraser och en officiell panegyrik, utan erkänner dem öppet, just därför att vi är medvetna om detta och inte är rädda att från talarstolen säga, att det behövs mer energi för att rätta till det här än det krävs i någon annan stat, just därför skall vi lyckas hinna ifatt de andra staterna med en snabbhet som de inte har kunnat drömma om.[156]

Arbets- och fackföreningspolitiken var en integrerad del av hela problemet med den nationella ekonomins effektivitet. Vilka former som än tycktes dikteras av den inneboende logiken i NEP, var sovjetekonomins grundläggande behov ändå att stimulera den industriella produktionen – ett behov som var desto mer påträngande nu, då industrin kommit i ett ogynnsamt läge genom de privilegier, som NEP hade givit jordbrukssektorn. På något sätt, och till varje pris, måste arbetspolitiken bidra till att uppfylla detta behov.

(d) Handel och distribution

Följden av att ersätta rekvirering med naturaskatt för att utvinna jordbruksprodukternas överskott från producenterna blev en återgång till privat handel. De minskade mängder säd som nu skulle samlas upp av staten gjorde systemet med statsransonering ohållbart;[157] och den nya drivkraften som erbjöds bonden var rätten att sälja återstoden av skörden för det han kunde få på den öppna marknaden i stället för att tvingas att sälja den till staten för ett fastställt pris. Denna slutsats, om än chockerande vid första anblicken för partiets ståndaktiga anhängare[158] var ofrånkomlig. Då Lenin rekommenderade den nya politiken för partikongressen medgav han att ”slagordet fri handel kommer att bli oundvikligt” emedan detta ”motsvarar de ekonomiska villkoren för att upprätthålla produktion i liten skala”.[159] I den förordning där den nya politiken presenterades talade man emellertid snarare om byteshandel än om handel i ordets egentliga betydelse:

> Alla förråd av livsmedel, råmaterial och foder som odlarna har kvar sedan de har betalat skatten står uteslutande till deras eget förfogande och kan användas av dem som tillägg och för att stärka deras egen ekonomi eller för att öka deras personliga konsumtion eller som utbyte för fabriksprodukter eller produkter från landsbygdsindustrin eller jordbruksprodukter.

---

[155] Den lag som trädde i kraft den 15 november 1922 finns i *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 70, art. 903. Diskussionen i VTsIK finns i *IV Sessija Vserossijskogo Tsentralnogo Ipsolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 1, (28 oktober 1922), s. 1-20. Tillämpningen av lagtexten beskrivs i ibid., nr 7 (1 november 1922), s. 6.
[156] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 318.
[157] Det antal av 34 000 000 personer som uppbar ransoner före införandet av NEP minskades hösten 1921 till 7 000 000 arbetare, vilka erhöll ransoner som en del av lönen. (*Tsetyre Goda Prodoyorstvennoj Politiki* (1922) s. 61-62).
[158] Vi lärde oss inte att idka handel i våra fängelser” påpekade en gammal revolutionär bittert (Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 74); Lenin som fördömde denna ”känslans socialism” var inte desto mindre noga med att rekommendera handel endast som ”en övergående ekonomisk form” (ibid. 1, XXVII, s. 84).
[159] Ibid., XXVI, s. 216-217.

> Utbyte är tillåtet inom gränserna för den lokala varucirkulationen både genom kooperativa organisationer och på marknader och basarer.[160]

Dessutom innebar erkännandet av denna drivkraft för bonden en liknande möjlighet för den industriarbetare som ville bli hans partner vid byteshandeln: denna bytesprocess måste utsträckas till att gälla det som bonden ville köpa lika väl som det han hade att sälja. Två veckor senare auktoriserade en ny förordning arbetarna i industriföretag att avsätta en ”bytesfond” utanför produktionen. Varor som reserverats på så sätt skulle användas i utbyte mot bondens jordbruksprodukter. Arbetarkooperativer skulle inrättas för att organisera detta varubyte. Industriarbetare var på samma sätt tillåtna att avsätta en del av sin produktion för sin privata konsumtion. För detta ändamål kunde de använda en del av sin arbetstid eller alternativt kunde vissa arbetares fulla arbetstid i ett givet företag användas.[161] Egentligen var detta kanske i huvudsak ett försök att legalisera och kontrollera en illegal trafik som redan under krigskommunismen hade antagit skrämmande dimensioner.[162] Det beskrevs vid den fjärde allryska fackföreningskongressen som ett experiment;[163] och Lenin kallade det en ”eftergift” framtvingad av psykologiska skäl:

> Ett privilegium har givits bönderna: det är nödvändigt att av samma anledning behandla arbetarna på samma sätt.[164]

Detta varuutbyte var inte bara ”den viktigaste metoden vid insamlandet av livsmedel” utan också ”provet på en korrekt ömsesidig relation mellan industri och jordbruk”.[165] Det var, förklarade partikonferensen vid slutet av maj 1921 ”den viktigaste hävstången i den nya ekonomiska politiken”.[166]

Det som ofta kallades en återgång till privat handel var egentligen inte så mycket en nyhet som ett offentligt erkännande och uppmuntran av något som aldrig hade upphört att existera, legaliserandet av en vanlig fastän hittills illegal praxis. Regeringens viktigaste funktion vid ett tidigt skede av NEP var inte bara att stimulera till en önskad grad av intern byteshandel utan att reglera och om det var nödvändigt hämma ett alltför rikt utbud så att man förhindrade att all socialistisk uppbyggnad bröts ned och att privatkapitalismen åter dominerade landets ekonomi. Lenin hade uppriktigt medgett att ”fri handel innebär till en viss grad en kapitalistisk utveckling” men hade tillagt att ”denna kapitalism kommer att vara under kontroll, under statens överinseende”.[167] De första försöken till reglering var emellertid föga framgångsrika. Vad som egentligen menades med tillåtelsen i den ursprungliga NEP-förordningen av den 21 mars 1921 att idka handel ”inom gränserna för den lokala varucirkulationen” är inte klart. Men vad avsikten än var blev den snabbt omintetgjord. Ett försök att upprätthålla principen om provinsreglering gjordes i en förordning från Sovnarkom av den 28 mars 1921 om handel med säd, foder och potatis. Men eftersom förordningen upphävde alla transportrestriktioner fungerade den i själva verket så att den avlägsnade alla lokala gränser.[168] Sedan väl principen om privat byteshandel hade godkänts var alla försök att begränsa detta till lokala marknader eller till att gälla enbart varubyte dömda att misslyckas. En förordning från den 24 maj 1921

---

[160] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 26, art. 147.
[161] Ibid., no 28, art. 156.
[162] Se ovan s. 272-274.
[163] *Tsetveryj Vserossijskij Sjezd Professionalnych Sojuzov* (1921), (Plenumy) s.117-118; experimentet var tydligen först begränsat till den period som slutade den 31 maj 1921, men det fortsatte sporadiskt tills penningekonomin var fullständigt återupprättad.
[164] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 392-393.
[165] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 44, art. 223; detta detaljerade uttalande av VTsIK om NEP:s principer var avfattat av Lenin (*Sotjinenija*, XXVI, s. 364-381).
[166] Lenin, *Sotjinenija*, XVII, s. 135-136.
[167] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 307.
[168] *Sobranie Uzakonenij*, 1921, nr 26, art. 149.

beviljade enskilda medborgare och kooperativ rätten till ”byte, köp och försäljning” av de jordbruksprodukter som återstod sedan naturaskatten hade betalats.[169]

Hösten 1921 erkände Lenin uppriktigt misslyckandet på denna punkt:

> Över hela landet var avsikten att på ett mer eller mindre socialistiskt sätt byta industriprodukter mot jordbruksprodukter och att genom detta varubyte återupprätta industrin i stor skala som den enda möjliga grunden för en socialistisk organisation. Vad blev resultatet? Resultatet blev – ni förstår nu allt detta mycket bra i praktiken och ni kan även läsa om det överallt i pressen – att varubytet slet sig loss; det slet sig loss i så motto att det övergick till köp och försäljning. Och vi är tvingade att medge detta, om vi inte vill framstå som ett folk som inte kan se sitt eget misslyckande, om vi inte är rädda att se faran i vitögat. Vi måste erkänna att vår reträtt visade sig vara otillräcklig, att det är absolut nödvändigt för oss att genomdriva en ytterligare reträtt, gå ytterligare ett steg bakåt när vi går från statskapitalism till inrättandet av en statlig reglering av köp och försäljning, av penningcirkulation. Vi fick inte ut någonting av varubytet; den privata marknaden visade sig vara starkare ån vi; och istället för varubyte har vi fått vanlig köp och försäljning, vanlig handel.

Var så goda och anpassa er efter detta, annars kommer detta inslag av köp och försäljning, av penningcirkulation att överväldiga er.[170]

Kommunistkonferensen i Moskvaprovinsen till vilken Lenin hade riktat sin varning antog en resolution som förklarade att det var angeläget ”att genom att utgå från att det fanns en marknad och ta hänsyn till dess lagar bemästra denna och genom systematiska och omsorgsfullt beräknade ekonomiska åtgärder grundade på en noggrann värdering av marknadsprocesser ... överta kontrollen över marknadsregleringen och penningcirkulationen”.[171] Två månader senare hörde Sovjeternas nionde Allryska kongress Lenin förklara ännu en gång att handeln var ”vårt ekonomiska livs stötesten”, och att det väsentliga i den nya ekonomiska politiken var att lära av den private köpmannen som var listig nog att få ut hundra procents profit, något som en kommunist eller fackföreningsman inte alls kunde göra.[172] Kamenev upprepade än en gång force majeure-argumentet:

Eftersom vi tack vare naturaskatten har skapat en marknad och medgett möjligheten till att handla med säd, har vi skapat en miljö som kommer att fortsätta att förändras. Marknaden är inget logiskt fenomen som man kan fixera i en viss form. Det är ett fenomen som utvecklas och som frambringar nya och åter nya fenomen.[173] Och kongressens resolution som noterade att ”bildandet av en intern marknad” och ”utvecklingen av penningutbytet” var karakteristiska drag i det ekonomiska landskapet, innehöll den första av dessa paradoxala hyllningar till den fria konkurrensen som blev vanliga under NEP-perioden:

> Nu har striden mellan kommunistisk och privat förvaltning överförts till det ekonomiska planet, till marknaden där den förstatligade industrin som ligger i händerna på arbetarstaten måste erhålla det definitiva herraväldet genom att anpassa sig till de villkor som gäller för marknaden och till dess konkurrensmetoder.[174]

Den institutionella handelsorganisationen under NEP var trefaldig: handel idkades av privata handelsmän, av kooperativer och av statliga organ. Emedan alla dessa öppet konkurrerade sinsemellan på lika villkor etablerades naturligt en viss utkomstfördelning. Den private handelsmannen var i huvudsak aktiv inom detaljhandeln ehuru han så småningom även

---

[169] Ibid., nr 40, art. 212.
[170] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 67-68; senare jämförde Lenin sovjetstaten under NEP med en maskin som man har tappat kontrollen över: ”Det är som om en man satt där för att köra den, men maskinen går inte i den riktning som mannen försöker få den till (ibid. XXVII, s. 237).
[171] Citerat ibid. XXVII, s. 430: om penningreformen som försvaras i resolutionen se nedan s. 390.
[172] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 135-136.
[173] *Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922) s. 60.
[174] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 222, 225-226.

verkade inom grosshandeln som agent för statliga truster eller andra statliga organ. Statliga organ begränsade sin huvudsakliga kommersiella aktivitet till grosshandeln. Dock grundades även statliga butiker för detaljhandel. Kooperativerna följde sin gamla tradition och kombinerade detalj- och grosshandels-funktionerna.

Främjandet av privat detaljhandel var ett tydligt upphävande av föregående politik. En förordning från juli 1921 gjorde det möjligt för vem som helst över 16 år att erhålla licens för att driva handel i affärer, offentliga platser, torg eller basarer med vilka produkter eller artiklar som helst utom varor som gjordes av råmaterial som tillhandahölls av staten: Syftet med den restriktionen var troligen att undanhålla privathandeln produkter som kom från statliga industrier.[175] Även i detta fall blev det första resultatet att man legaliserade och utvidgade något som redan fanns snarare än skapade någonting nytt. Privathandel hade aldrig upphört och idkades olovligt eller på till hälften legala marknader av vilka Sucharevka i Moskva endast var den mest berömda. Denna privata småhandel fördes nu öppet. Gårdfarihandlaren och småkrämaren som sålde sina varor i mer eller mindre organiserade marknader eller basarer var privathandelns karakteristiska figur under NEP:s första år; men långt ifrån att vara något som NEP hade skapat var han arvtagare till krigstidskommunismens ”säckgubbe” och skiljde sig knappast från denne bortsett från det officiella erkännande som han nu hade erhållit. När väl privathandeln hade officiellt tolererats och uppmuntrats kunde emellertid inte denna primitiva modell överleva. Den var dömd att försvinna så snart man hade uppbådat tillräckligt med kapital och företagsamhet för att organisera mer utvecklade och mer effektiva handelsformer. Vid mitten av 1922 var denna nya process i hög grad på väg; och det Statliga Varuhuset (GUM) som utvecklades ur Vesencha, med filialer i alla större städer, blev snart bara den största av ett växande antal detaljhandelsbutiker. År 1922 återuppväcktes två berömda ryska marknader för första gången sedan 1917 – Irbit-marknaden i Sibirien på våren och Nisjnij Novgorodmarknaden på sensommaren.[176] Det stora antalet små detaljhandels-butiker förblev nästan helt och hållet i privathänder; det var endast i större företag som statliga organ i hög grad fick fast fot.[177]

Avsikten med introducerandet av NEP var att favorisera kooperativerna ännu mer än den private handelsmannen; ty kooperativernas organisation var i alla händelser grundad på en kollektiv princip vilket föreföll den bolsjevistiska ortodoxin mindre motbjudande än

---

[175] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 57, art. 356.

[176] För en redogörelse av återupplivandet av marknaderna se *Na Novych Putjach* (1923) I, s. 272-280; återupplivandet kom genom beslut av STO, och statlig handel dominerade. Enligt en deltagare i Nisnij Novogorod marknaden nådde omsättningen upp till 75 procent av omsättningen 1917 och 50 procent av omsättningen 1913. (*Stenografitjeskij Ottjet Pjatogo Vserosijskogo Sjezda Professionalnych Sojuzov* (1922) s. 160-162).

[177] En detaljerad undersökning på basis av handelslicenser som utfärdats år 1921 och 1922 ger intressant ehuru inte särskilt exakt information om de respektive handelsformernas relativa betydelse. Handelslicenser för 1921 indelades i tre kategorier – licenser för gårdfarihandlare, för öppna marknader och basarer och för ”slutna lokaler” d. v. s. butiker; 1922 delades den tredje kategorin i tre beroende på storleken, vilket innebar allt som allt fem kategorier. Den första kategorin var i praktiken begränsad till privata handelsmän, den andra till privata handelsmän och kooperativer. Den första kategorin minskade i betydelse efter 1921 allteftersom handeln blev mer organiserad; den andra kategorin fick alltid flest licenser. Men de viktigaste kategorierna med avseende på handelns omfattning ehuru inte på antalet licenser var den tredje, fjärde och femte, där de tre handelsformerna konkurrerade sinsemellan. En uppskattning för år 1922 baserad på endast tre landsortsstäder ger 84 procent av licenser för alla kategorier till privata företag, 15 procent till kooperativer och mindre än en procent till statliga företag; dessa siffror skiljer inte på licenskategorierna. I Moskva gav motsvarande siffror för år 1922 95,1 procent till privata handelsmän, 3,6 procent till kooperativer och 1,3 procent till statliga företag; men i den fjärde kategorin gick 12,9 procent av licenserna till statliga företag och i den femte (och till antalet minsta) 45,9 procent (*Na Novych Putjach* (1923), I, s. 179-185).

individuell konkurrens.[178] Då Lenin rekommenderade NEP för den tionde partikongressen i mars 1921 föreslog han helt enkelt att man skulle återkalla den föregående kongressens resolution som hade krävt att kooperativerna skulle underordnas Narkomrod:[179] nu när jordbrukets överskottsvaror kunde erhållas från bonden, sedan han hade naturabeskattats genom bytes- och handelsprocessen, spelade konsumentkooperativerna en viktig roll. Ett förordnande från den 7 april 1921 återgav dem till en viss grad det formella oberoende som de hade förlorat två år tidigare. Narkomrod hade dock rätt att styra deras skötsel av ”obligatoriska uppgifter för staten” och VTsIK hade rätt att utnämna medlemmar av administrationen, som skulle ha samma rättigheter som valda medlemmar.[180] Följande månad träffades en följd av överenskommelser mellan regeringen och kooperativerna inklusive det som kallades ett ”allmänt avtal” med konsumentkooperativerna den 17 maj 1921, då Tsentrosojuz blev regeringens generalagent för grosshandelsdistributionen av konsumentvaror över hela landet.[181] Den rådande uppfattningen under NEP:s första månader berodde utan tvivel på dessa åtgärder. Mat erhölls från bonden genom två kanaler – naturaskatten och varubytet. Den första av dessa skulle handhas direkt av de sovjetiska myndigheterna, den andra av kooperativerna som fungerade som ombud för Narkomprod.

Denna uppfattning visade sig vara felaktig. Detta berodde delvis på att Narkomprod[182] inte hade möjlighet att leverera den utlovade mängden konsumentvaror för utbyte, vilket hade till följd att misshälligheter snabbt uppstod mellan Narkomrod och Tsentrosojuz, men framför allt berodde det på, att bristen på ett välorganiserat maskineri ledde till att hela denna otympliga varubytesprocess ”slet sig loss” för att använda Lenins ord och ”gick över i köp och försäljning”. NEP:s krafter överväldigade dess skapare och sopade bort planerna på ett välordnat statsplanerat system med varuutbyte i natura. Detta krävde att man tog kooperativernas ställning och funktioner under förnyad omprövning. Denna granskning, ett ytterligare bevis på de kooperativa institutionernas grepp om massorna, gjordes i en förordning från Sovnarkom den 26 oktober 1921. All egendom, som hade tillhört kooperativerna, men som hade förstatligats eller kommunaliserats, skulle ges tillbaka (detta var en gammal orsak till missnöje som gick tillbaka till 1919); rätten att köpa och sälja utan inblandning av någon myndighet erkändes; sovjetiska industrier inklusive trusterna, *glavki* och sektioner inom Vesencha fick instruktioner om att i första hand erbjuda sina varor till Tsentrosojuz eller till någon lämplig lokal kooperativ institution. Endast vid avslag hade de rätt att saluföra dem på öppna marknaden[183] och då inte på mer fördelaktiga villkor. Samtidigt underströk centrala partikommittén i en instruktion till alla partimedlemmar kooperativernas nya oberoende ställning under NEP, och alla kommunister ålades att spela en aktiv roll inom dessa organisationer för att grundligt sätta sig in i hur de arbetade.[184]

---

[178] Lenin skrev vid denna tid: ”Frihet och rättigheter för kooperativerna under nuvarande omständigheter i Ryssland betyder frihet och rättigheter för kapitalismen... Men ”kooperativ” kapitalism till skillnad från privat kommersiell kapitalism är under sovjetmakt ett slags statskapitalism och som sådan fördelaktig och nyttig för oss för närvarande – till en viss grad naturligtvis. (*Sotjinenija*, XXVI, s. 336).

[179] Ibid., XXVI, s. 242-243; om den nionde partikongressens beslut, se ovan s. 241.

[180] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 26, art. 150.

[181] *Na Novych Putjach* (1923), I, s. 143; Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 401-402 (där han kallar det ”avtal”).. Rapporten om kooperativerna till partikonferensen i maj 1921 lämnades av Chintjuk (se ovan s. 269); resolutionen från den konferensen beskrev kooperativerna som en ”det viktigaste redskapet vid skötseln av byteshandeln”. (*VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, 397).

[182] Allteftersom man övergav ransonering och naturahushållning under NEP, förlorade Narkomprod den prestige och betydelse som den hade åtnjutit under krigskommunismen. (*Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 334); om dess eventuella upphörande se ovan s. 362-365.

[183] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 72, art. 576.

[184] *Izvestija Centralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistkeskoj Partii (Bolsjevikov)*, nr 33, oktober 1921, s. 33-34; detta var motsvarigheten till förstärkningen av partikontrollen över fackföreningarna. (Se ovan s. 362-365).

Denna förordning fortsatte i teorin att styra konsumentkooperativernas ställning och relationerna mellan Tsentrosojuz och den sovjetiska regeringen under den följande perioden. I praktiken var konflikter och klagomål ständigt återkommande. Kooperativerna underhandlade i det oändliga med Vesencha för att få tillbaka förstatligad egendom; departement och truster (liksom kartellerna, som hade börjat inrättas i april 1922) undvek ständigt kooperativen och föredrog att sälja till privata handelsmän. Icke desto mindre tycks sådana siffror som är tillgängliga visa att under första halvåret 1922 fick kooperativerna mer än tre fjärdedelar av sina leveranser från statliga organ inklusive trusterna.[185] Inte heller hade partiet eller regeringen råd att undvara kooperativerna hur mycket enskilda departement eller institutioner än satte sig emot dem. En partikonferens i augusti 1922 antog en lång resolution om den lämpliga inställningen gentemot kooperativerna. Den ansåg att principen om obligatoriskt medlemskap inte borde ”förvandla konsumentkooperativerna till enbart verktyg för varubyte eller statlig distribution”. Att låta privathandel vara mellanhand mellan den statskontrollerade industrin och bönderna var en motsägelse; kooperativernas uppgift var att driva privatkapitalet ut ur handeln och på så sätt smida en fast länk mellan jordbruksekonomin och den socialistiska industrin.[186] Denna optimistiska förhoppning om kooperativernas roll blev inte förverkligad. Relationen mellan staten och kooperativerna förblev olustig och osäker. Den sovjetiska regeringen, eller några av dess organ var alltför misstrogna mot och avundsjuka på kooperativerna för att kunna samarbeta helhjärtat med dem. Inom grosshandeln fann kooperativerna själva det ofta svårt att möta privathandlare i öppen konkurrens – även i konkurrensen om trusternas och de offentliga försäljningsorganens gunst. Deras traditionella popularitet hos konsumenterna gjorde det möjligt för dem att behålla sin ställning inom detaljhandeln. Lenin betonade i en av sina allra sista artiklar från början av 1923 kooperativernas utomordentliga betydelse under NEP.[187] Vid den tolfte partikongressen i april 1923 rapporterade Chintjuk att det fanns nära 25 000 konsumentkooperativa föreningar och 30 000 kooperativa butiker.[188]

Införandet av NEP skapade ett vacuum i de statliga organen, eftersom man hittills inte hade gått med på att skötseln eller administrationen av intern handel tillhörde sovjetregeringens uppgifter. Utrikeshandel med kapitalistiska länder stod i en klass för sig och sköttes av en speciell organisation. Det ursprungliga folkkommissariatet för handel och industri hade aldrig befattat sig med intern handel; och Narkomprods och Vesenchas organ som kontrollerade leveranserna till befolkningen var inte handelsorgan utan distributionsorgan. När NEP började övergavs idén – om den överhuvudtaget hade existerat – att handel uteslutande kunde överlåtas åt kooperativer och privatpersoner. En central handelssektion inrättades i Vesencha, som förutom inbrytningen i detaljhandeln genom GUM, inom grosshandeln kontrollerade ”handelsorganisationer” (*gostorgi* eller bara *torgi*) som var anslutna till Sovnarchozy i landsorten. Narkomprod och flera andra kommissariat inrättade också handelssektioner för att handla med sådana varor som berörde dem.[189] Viktigare var industritrusterna, som var huvudproducenter av fabriksvaror. Dessa, som hade blivit instruerade att driva handel enligt kommersiella principer, försökte organisera försäljningen av sina produkter ibland genom kooperativerna och ibland (trots de försäkringar som givits kooperativerna i förordningen från

---

[185] Några av klagomålen liksom statistiken citeras i *Na Novych Putjach* (1923), I, 144-146, en källa som såvitt man kan bedöma var partisk till förmån för kooperativerna.

[186] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 460-463; Det avslutande stycket i resolutionen, från vilket det andra citatet i texten är taget är utelämnat i denna volym. Det återfinns i *Direktivy VKP(B) v Oblasti Chozjajstvennoj Politiki*, utg. M. Saveljev (1928), s. 356-364.

[187] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 391.

[188] *Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 328.

[189] *Na Novych Putjach* (1923), I, s. 107-128 förtecknar de regeringsinstitutioner som inrättade handelssektioner under de första månaderna av NEP; bland dessa fanns också Folkkommissariatet för hälsa och utbildning samt Statsbanken.

den 6 oktober 1921) genom privata handelsmän. Till att börja med hade man inte förutsatt att statliga handelsorgan eller statliga organ skulle köpa de leveranser de behövde på öppna marknaden. Men efterhand som systemet med centraliserade leveranser av råvaror och andra varor gradvis bröts ned, fick de tillåtelse att köpa på öppna marknaden, först i undantagsfall, sedan genom förordningen från den 4 oktober 1921 som regel, ehuru de blev instruerade att ge företräde åt kooperativerna bland leverantörerna.[190] Men ingen av dessa institutioner var särskilt välrustad, vare sig av tradition eller erfarenhet, att ge sig i kast med handelns komplicerade processer. Sedan väl tanken med ”varubyte” och naturaleveranser hade trätt i bakgrunden och ”köp och försäljning” hade börjat på allvar, uppstod ett starkt behov av personer som i grunden var insatta i marknadens knep och finter – personer som kunde finna köpare och säljare i rätta ögonblicket, ge råd om priser och i allmänhet uppträda som agenter och förmedlare åt cheferna som kände sig illa till mods i denna okända värld.

Klyftan fylldes av en mängd ambitiösa och framgångsrika NEP-män, några av dem en gång aktningsvärda – eller inte så aktningsvärda – affärsmän som dök upp ur den undre värld, där de hade levat sedan revolutionen. Andra var nykomlingar på scenen, vilka snabbt lärde sig handelns nya knep. NEP-mannens styrka var hans förmåga att göra sig oumbärlig för statliga handelsinstitutioner och för de stora industritrusterna. Som det står i en halvofficiell redogörelse ”det karaktäristiska för samtida privat grosshandel ligger i privatkapitalismens omfattande infiltration i statliga handelsorgan och i deras uppgående i varandra”. NEP-mannen reste med uppdrag från statliga institutioner och krävde och erhöll särskilt fördelaktigt mottagande överallt. Deras vinster var utan tvivel tillräckligt stora för att det skulle vara möjligt för dem att ta sin tillflykt till direkta och indirekta former av korruption. De hittade vägen till kooperativerna, av vilka några uppenbarligen blev enbart fasader för privata handelskoncerner. På detta sätt ”omsluter privatkapitalet statliga organ från alla sidor och lever på deras bekostnad”. Detta jämförelsevis harmlösa fenomen vilket en talare vid den nionde tillryska sovjetkongressen i december 1921 beskrev som ”småkapitalism som utövas av spekulanter, ”säckgubbar” och penningutlånare, vilka firar dess uppståndelse i form av 'café-chantants', delikatessbutiker och konditorier”[191], utvecklade sig snart till bilden av Moskva under NEP som en luxuös stad för den nya statskapitalismens privata agenter. Detta kritiserades av många främmande besökare under 1922 och 1923.[192] Det var en del av det pris som måste betalas då man följde Lenins åläggande att man skulle ”lära sig idka handel”.

Det var på hösten 1922, när första fasen av NEP var fullbordad, som sovjetregeringen beslöt att införa en civillag på samma gång som man införde en jordbruks- och en arbetarlag.[193] Lenin beskrev den som ett förkroppsligande av ”den politik som vi nu har fast etablerat och som vi inte får känna oss vankelmodiga inför”; och ett försök ”att bevara gränsen mellan vad som är ett legitimt tillfredsställande av den enskilde medborgaren under det nuvarande ekonomiska bytessystemet och vad som innebär ett missbruk av NEP”. Rapportören, som presenterade lagen för VTsIK för godkännande, beskrev dess syfte så här: den skulle ”ge garantier för att de segrar och de vördnadsbjudande höga ting som den (dvs. staten) behärskar även då den

---

[190] *Na Novych Putjach* (1923), 1, s. 185-188; förutom lokala rapporter hänvisas i denna redogörelse till ”det mycket rika material i denna fråga” i en bok utgiven av Rabkrin, *Nasja Trestirovannaja Promysjlennost* som inte har varit tillgänglig.

[191] *Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922) s. 93.

[192] Mensjeviken Dan, som kände Moskva och som hade sinne för fakta, noterade då han kom ut ur fängelset i januari 1922 att det var rätt gott om livsmedel av alla slag till priser som endast de rika kunde betala; att det överallt fanns svartabörshajar; att ordet *barin* återigen användes av kypare, taxichaufförer etc.; och att prostituerade åter visade sig på Tverskaja (F. Dan, *Dva Goda Skitanij* (Berlin 1922) s. 252-255). Krasin skrev till sin fru i september 1922: ”Moskva verkar bra, till vissa delar som det var före kriget” (Ljubov Krasin, *Leonid Krasin: His live and Work* (od [19291 s. 202).

[193] Se ovan s. 332-333, 371-372.

beviljar den nya ekonomiska politiken, skall förbli okränkbara i händerna på arbetarnas och böndernas stat, och på samma gång ge möjlighet för privata initiativ att utvecklas inom de gränser som utstakas av arbetarnas och böndernas statsintressen".[194] Men nu när tidens gång hade bringat i glömska den fruktansvärda kris som hade nödvändiggjort införandet av NEP, och några av dess mindre behagliga följder hade blivit beryktade började klagomål höras vida omkring, dock sällan inför de högre ämbetsmännen. En talesman för Narkomfin i VTsIK hänvisade indignerat till prat ute i landet om "att 'centern har gått för långt till höger', att man inte behöver skona 'spekulanter' och 'marodörer', 'att de står utanför sovjetlagen, medan i realiteten dessa "spekulanter" var just de handelsmän som "NEP försöker skydda". Samme delegat fortsatte:

> Ryktena som går till och med i Moskva att NEP:s ställning inte är säker, har sin grund i det faktum att nuförtiden, trots att vi talar en massa om "revolutionär laglighet", respekt för lagen inte är tillräckligt utbredd.[195]

Civillagen satte sin prägel på den nya laglighetskulten, vars främsta syfte var att försvara och befästa NEP:s insatser.

Som redan har påpekats hade RSFSR inrätt i NEP-perioden utan att ha någon administration för skötseln och regleringen av den interna handeln. NEP:s filosofi var den att medan statliga institutioner uppmuntrades att ägna sig åt handel skulle denna handel drivas enligt marknadsprinciper utan statlig inblandning. Liksom under krigskommunismen ställde man sig därför avvisande till bildandet av några som helst kontrollorgan, fastän nu av andra skäl. Ett totalt avskiljande från staten var dock omöjligt att upprätthålla. Sedan väl de tafatta försöken att etablera varubyte genom byteshandel hade banat väg för penningtransaktioner måste det med nödvändighet uppstå krav på kontrollpriser. Så tidigt som den 5 augusti 1921 inrättades en priskommitté av Narkomfin, som skulle fastställa priser på alla de varor som statliga organ och företag handlade med.[196] Men detta blev ett totalt fiasko. Överallt var det de förhållanden som rådde på marknaden som styrde priserna.[197] Från och med hösten 1921 och framåt gick Narkomfins politik ut på att landets valuta åter skulle bli stabil och budgeten balanserad. Narkomfin var därför emot varje inblandning i NEP:s fria marknadsekonomi.[198] Något annat departement var heller inte rustat för att åtaga sig denna uppgift. Ett försök gjordes att förvandla Vesenchas centrala handelssektion till en "administration för handelsreglering".[199] Men eftersom detta organ med rätta ansågs representera ekonomins industriella sektor var det föga troligt att ett utvidgande av dess funktioner skulle accepteras av andra organ som var inblandade i handelspolitiken. I maj 1922 skapade Sovnarkom en kommission för intern handel som var ansluten till STO. Denna kommission hade fullmakt avfatta dekret för bekräftelse av Sovnarkom eller STO och att reglera sin egen myndighet inom gränsen för gällande förordningar.[200] Emellertid tycks denna kommission inte ha utövat sin makt särskilt ofta eller särskilt effektivt. Trots att *razbazarovanie*-krisen hade varnat för konsekvenserna av en oreglerad handel, styrdes utvecklingen av den interna handeln nästan uteslutande av konkurrensförhållandena på marknaden, åtminstone fram till hösten 1923. Inte förrän i maj 1924 slogs

---

[194] *IV Sessija Vserossijskogo Centralnogo Ispolniternogo komiteta IX Sozyva*, nr 3 (27 oktober 1922), s. 7-8.
[195] Ibid., nr 5 (29 oktober 1922), s. 3.
[196] *Sobranie Uzakoneniij*, 1921, nr 60, art. 406.
[197] En redogörelse för detta misslyckande finns i *Finansovaja Politika za Period s Dekrabrja 1920 g po Dekabr 1921 g.: Ottjet k IX Vserossijskomu Sjezdu Sovetov* (1921), s. 112-116.
[198] Narkomfins invändningar mot prisreglering enligt strängt ortodoxa finansiella principer finns återgivna i *Na Novych Putjach* (1923), I, 47.
[199] Ibid., I, s. 386-387.
[200] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, no 3, art. 400.

kommissionen för intern handel samman med det som var kvar av Narkomprod för att bilda ett folkkommissariat för handeln.[201]

(e) Finans

Den nya ekonomiska politiken lanserades utan någon tanke på dess finansiella konsekvenser. Det allra första projektet med byteshandel på lokala marknader tycktes inte oförenligt med strävandena efter en penninglös ekonomi eller med den långa oavbrutna inflationen. Endast Preobrazjenskij, som så ofta hade prisat inflationens fördelar, hade någon aning om vad som skulle hända. Hans tal vid den tionde partikongressen, som antog NEP, var en blandning av genomskådande förnuft och långsökt fantasi. Han varnade kongressen och sade att det var ”omöjligt att handla med ett rubelpris som stiger och sjunker inte bara inom loppet av några dagar utan inom loppet av några timmar”; men den enda konkreta lösning han erbjöd var en ny valuta baserad på silver. Varken hans argument eller hans kloka förslag, som han avslutade talet med, gjorde något intryck på kongressen. Han föreslog att en kommitté skulle granska den finansiella politikens hela verkningsområde ”i dess tillämpning på dessa nya ekonomiska förhållanden som vi nu skall ge oss in på”.[202] Läxan måste läras inte genom teori utan genom erfarenhet och tiden var ännu inte mogen. Det föll ingen in att förutse en återgång till ortodoxt bankväsende för att finansiera industrin eller till den ortodoxa skattepolitiken att erhålla en balanserad budget genom att drastiskt skära ned regeringens utgifter. Alla dessa slutsatser nådde man fram till efter en lång och omständlig väg, som började med att bönderna skulle vara fria att byta sitt jordbruksöverskott mot de varor de kunde få. Den väg som finanspolitiken under NEP följde utgör en utomordentlig illustration till hur i en enda ekonomisk struktur alla delar intimt hänger samman.

När den ursprungliga tanken med lokal byteshandel vidgades till köp och försäljning på en nationell marknad, blev penningpolitik en oundgänglig del av NEP. Återgången till kapitalism – till och med till statskapitalism – gjorde återgången till en penningekonomi oundviklig. Förutfattade meningar inom partiet gjorde de första stegen långsamma och haltande. I en förordning från den 30 juni 1921 förklarade man i inledningen att man önskade avlägsna gränserna som hindrar ekonomiskt utbyte och främja en sund penningcirkulation genom att vidareutveckla depositioner och överföringar”. Genom denna förordning kunde privatpersoner och organisationer nu inneha obegränsade summor. Depositioner i Narkomfins och kooperativernas sparbanker kunde inte konfiskeras och måste utbetalas till ägarna på begäran; och ingen information kunde lämnas om dem annat än till ägarna eller till juridiska myndigheter.[203] Syftet med denna åtgärd – ett första steg på den långa vägen tillbaka till finansiell ortodoxi – var uppenbarligen att återge folket respekten för pengar. Men då uppstod samma fråga, som så klumpigt hade ställts av Preobrazjenskij vid kongressen; hur skulle man skapa en fast valuta som skulle inge förtroende och fungera som bytesmedel? Detta var helt enkelt inte möjligt så länge tryckpressarna fortsatte att spotta ut en oändlig mängd rubel; tryckpressarna kunde inte hejdas förrän regeringen kunde hittat på något annat sätt att få det att gå ihop; och att skära ned regeringens utgifter så pass att de överensstämde med de inkomster regeringen rimligen kunde tänkas erhålla var inte tänkbart förrän staten hade befriat sig från

[201] Det var under NEP som utrikeshandeln för första gången började få någon betydelse i sovjetisk ekonomi: det anglo-sovjetiska handelsavtalet, som var ett tecken på dess återuppväckande, signerades dagen efter Lenins tillkännagivande av NEP för den tionde kongressen. Man hänvisades ofta till försöken att få in utländskt kapital genom att erbjuda rabatter ehuru de hade börjat tidigare (se ovan s. 275) som något karaktäristiskt för NEP. Det ledde dock inte till några materiella resultat under denna period. Både utrikeshandel och rabatterbjudande var vid denna tid betydelsefulla, huvudsakligen i relation till utrikeshandeln, varför dessa saker skall diskuteras först i del 5.

[202] *Dasjatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii* (1921), s. 232-234.

[203] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 52, art. 301.

de oerhörda kostnader det innebar att driva statlig industri och att anställa arbetare. Behovet av ett fast penningvärde blev ännu mer angeläget i en ekonomi, vars förstatligade industri hade blivit instruerad att driva sin affärsverksamhet enligt *chozrastjot*-principer. Förordningen från den 8 augusti 1921, som inrättade linnefabrikstrusten, föreskrev att värdet av tillgångarna skulle beräknas enligt priserna från 1913-14.[204] Några dagar senare stipulerade en förordning om utvecklingen av industrin i stor skala att ”varor och råmaterial approximativt skulle värderas efter medelpriserna på den västeuropeiska marknaden (särskilt London).[205] Men dessa överraskande åtgärder måste tolkas som nödsignaler snarare än genomtänkta lösningar på ett problem.

De ledare som ännu var ovilliga att dra finansiella slutsatser av NEP tvingades ta ställning till dessa frågor i tur och ordning under sommaren 1921, och punktinsatser gjordes som svar på vissa nödlägen, som uppstod men utan någon sammanhängande plan. Närmandet till budgetfrågan kom från båda sidor. Under krigskommunismen hade blotta antydan om en budget avvisats. Man hade gjort en budget för andra hälften av 1919 och en för 1920 men dessa hade aldrig fått formellt erkännande. Inkorporerandet av industrins balansräkning i statsbudgeten gjorde slut på uppfattningen om särskilda inkomster och utgifter för regeringen; och förordningen från den 3 februari, som avskaffade all penningbeskattning[206] skulle om den satts i verket utgjort en logisk del i närmandet till naturaekonomi. Nu under NEP kullkastades allt detta. Fri-görandet av industrin från statsbudgeten började i juli och augusti 1921, då man började utarrendera företag, och de företag som staten hade kvar fick instruktioner om att gå över till *chozrastjot*. En industriskatt, som inkluderade dels en licensavgift, som varierade med antalet anställda arbetare dels omsättningsskatt infördes i juli 1921.[207] Några veckor senare slog en förordning från Sovnarkom fast den svepande principen att alla varor och tjänster från staten eller statliga organ måste betalas kontant.[208] Då, den 21 augusti 1921, återupprättade Sovnarkom principen om en statsbudget. Detta skedde genom att man formellt godkände de nästan meningslösa budgetsiffrorna från den andra hälften av 1919 (inkomster: 28 miljarder rubel, utgifter: 164 miljarder) och från 1920 (inkomster: 159 miljarder rubel, utgifter: 1 215 miljarder rubel). Man utfärdade vidare instruktioner för departementen att de skulle förbereda sina äskande för 1921 före oktober, för 1922 senast i mars samma år och för 1923 senast den 31 december 1922.[209] Dagen därpå tog man ett första steg mot ett återupprättande av de lokala myndigheternas självstyrelse – ytterligare en åtgärd för att avlasta centralbudgeten; man godkände ett avdrag på en procent av industriskatten för att tillmötesgå landsortens verkställande kommittéers finansiella krav.[210] När därför VTsIK i början av oktober 1921 företog den första systematiska översynen av den finansiella politiken sedan NEP:s start var mycket av förarbetet redan gjort. I en förordning från den 10 oktober beordrade VTsIK Narkomfin att vidtaga åtgärder för att öka statens inkomster och att bedriva en politik som gick ut på ”återhållsamhet och den strängaste sparsamhet vid valutaförbrukning”,

---

[204] *Novaja Ekonomitjeskaja Politika v Promysjlennosti: Sbornik Dekretov* (1921), s. 94.
[205] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 63, art. 462.
[206] Se ovan s. 292.
[207] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 56, art. 354.
[208] Ibid., nr 59, art. 394. Den 9 juli infördes en ny järnvägstaxa genom en förordning. Den första bestämmelsen i denna förordning proklamerade principen om obligatorisk betalning för transport, ehuru undantag medgavs för statliga företag och kooperativer. (ibid., nr 54, art. 327). Resultatet av den nya taxan blev att förefintliga omkostnader mångfaldigades 20 000 gånger, och steg till 40 procent av omkostnaderna före kriget, omräknat till förkrigstidens rubelvärde. (*Pjat Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 401). I augusti 1921 publicerades en ny taxa för posttelegram (*Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 56, art. 351). På samma sätt blev det från den 15 september 1921 obligatoriskt att betala för all offentlig service från dränering till sotning. (Ibid., nr 62, art. 445); förordningen från den 27 januari 1921 om hyror (se ovan s. 292) upphävdes.
[209] *Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam*, IV (1921), s. 120-121.
[210] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 62, art. 446.

att utveckla den bankverksamhet som var nödvändig för att förbättra landets ekonomi. Man beslöt också att skilja mellan statlig och kommunal budget. Detta var önskemål som redan var beslutade i princip och som nu endast krävde – och det var ett stort krav – att bli satta i verket. Men förordningen innehöll också en ny och väsentlig order till Narkomfin att inskränka sedelutgivningen.[211] Man hade anvisat vägen mot den åtgärd som i fråga om den finansiella reformen skulle sätta kronan på verket. Men man hade ännu inte sagt den öppet: etablerandet av en fast valuta.

Den mest sensationella av de finansiella reformerna i oktober 1921 fick emellertid sin första impuls från en annan källa. Tillbakadragandet av statliga krediter försatte industrin i en svår situation, då den blev avskuren från den källa, som den hade lärt sig betrakta som sitt rörelsekapital. I början hade sovjetindustrin fått krediter från Nationalbanken. Sedan hade kommersiella krediter ersatts av lån från statsbudgeten; och Nationalbanken hade följdriktigt upphört i januari 1920. När NEP introducerades fanns ingen kreditinstitution av något slag i Sovjetryssland utom Narkomfins kooperativa sektion, som fortsatte att ge ett mer eller formellt stöd till det som fanns kvar av kreditkooperativerna. Nu när handeln skulle återupprättas och industrin inte längre skulle finansieras av statliga förskott måste man inrätta någon sorts kreditinstitution. Den 12 oktober 1921 tillstyrkte VTsIK, som en följd av dess allmänna ekonomiska politik, ett beslut av Sovnarkom att skapa en statlig bank och godkände formellt nästa dag dess statuter. Skapandet av denna bank var ett resultat av VTsIK:s allmänna finansiella beslut. Banken inrättades ”i avsikt att genom kredit och andra åtgärder främja industri, jordbruk och varubyte” och skulle själv fungera enligt *chozrastjot*-principerna. Dess startkapital på 2 000 miljarder rubel kom från staten; medlemmarna av administrationen hade utnämnts av Narkomfin och utnämnandet av presidenten hade tillstyrkts av Sovnarkom.[212] RSFSR:s nya statsbank (Gosbanken)[213] öppnade den 16 november 1921. Starten var inte uppmuntrande. Dess resurser, som från början var begränsade till startkapitalet, var små och dess räntor orimligt höga; förutom räntan lades en ”försäkringsprocent” på lånen, för att man skulle gardera sig mot valutaförsämring. Denna ”försäkringsprocent” beräknades till 8 procent för statliga institutioner, 10 procent för kooperativen och 12 procent för privata koncerner.[214] Det är inte förvånande att hjälpen varken var tillräckligt snabb eller tillräckligt frikostig för att mätta storindustrins[215] kredithunger eller för att förhindra den följande vinterns *razbazarovanie*-kris. Banken själv konfronterades med svårigheten att fungera i inflationstider. Inflationen reducerade dess kapital och omintetgjorde all kreditpolitik. Liksom det var ogenomförbart att stabilisera valutan så länge budgetsituationen inte var uppklarad så kunde inte det nödvändiga kreditsystemet fås att fungera förrän valutan var stabiliserad. Finansreformerna som hade planerats i oktober 1921 och vars höjdpunkt var skapandet av Statsbanken var alla de delar som var beroende av varandra inom en enda politik.

Hösten 1921 hade det således blivit fullständig klart att en fast valuta och en balanserad budget var de mest väsentliga frågorna inom vilken finansreform som helst och viktiga förutsättningar för att kunna genomföra NEP. Införandet av NEP hade på sommaren 1921 följts av ett tillfälligt uppehåll i de ständiga prishöjningarna, så att från och med juli 1921 steg priserna långsammare än den valuta som var i omlopp och tryckpressarna saktade av i viss

---

[211] *Sbornik Dekretov i Rasporjazjenij po Finansam*, IV (1921), s. 121-122.
[212] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 72, art. 593, 594; nr 75, art. 615.
[213] Namnet ändrades två år senare till ”USSR:s Statsbank” (*Sobranie Uzakonenii*, 1923, nr 81, art. 786).
[214] *Na Novych Putjach* (1923), II, s. 192.
[215] Den 1 januari 1922 utgjorde Gosbankens lån till industrin endast 10 miljoner rubler d. v. s. 400 000 omräknat till förkrigstidens rubelvärde; krediter för varor utgjorde ytterligare 10 miljoner rubler; diskonterandet av växlar började inte förrän i maj 1922 (ibid., II, s. 201-205). Därefter växte lån och krediter långsamt, men de nådde inga större summor förrän på hösten 1922.

mån.[216] En kommission tillsattes som skulle fungera som rådgivande organ i fråga om valutapolitik. Den 3 november 1921 beslöts att man för nästa år skulle avisera en ny kurs där en rubel skulle motsvara 10 000 rubler enligt nuvarande kurs. De nya sedlarna skulle inte längre kallas ”betalningssedlar” utan ”penningsedlar” – en återgång till förrevolutionär sed och troligen ett försök att försöka återupprätta prestigen och respektabiliteten hos ordet ”penningar”.[217] Den 5 november antog Sovnarkom två viktiga beslut gällande den kommande budgeten för 1922. Den skulle endast upprättas för nio månader, så att budgetåret skulle börja den 1 oktober i framtiden; och den skulle upprättas i rubler enligt förkrigstidens rubelvärde.[218] En förordning av samma datum från Narkomfin fastställde omräkningen av dåvarande rubel till förkrigsrubel: 60 000 förkrigsrubel skulle motsvara en sovjetrubel.[219] Omräkningen skedde sedan successivt, månad för månad under hänsynstagande till prishöjningen, så att man i mars 1922 hade nått siffran 200 000.[220] Detta var egentligen en prisindex-valuta och kallades ibland ”varurubel”. Men det olägliga och absurda i att använda de växlande relationerna mellan den dåvarande prisnivån och den från 1913 som måttstock påpekades snart av ekonomer; och i den tvist som uppstod i denna fråga undanträngdes ”varurubeln” av ”guldrubeln”. En förordning från den 14 november 1921 slog fast att hyrda företag skulle betala sin hyra i guldrubel.[221] Ett egendomligt dokument från denna fas av politikens utveckling var Lenins sedvanliga artikel i *Pravda* på årsdagen av oktoberrevolutionen. På denna, den fjärde årsdagen, bar artikeln den oväntade titeln ”Om betydelsen av guld nu och efter socialismens fullständiga seger”. Den ägnades snarare åt NEP i allmänhet än åt just guldfrågan. Den innehöll den berömda förutsägelsen att ”när vi erövrar världen skall vi ... bygga offentliga toaletter av guld på gatorna i några av världens största städer”; men i fortsättningen påpekades att det viktiga för RSFSR under nuvarande omständigheter var att ”spara guld” och att ”kontrollera handeln”.[222]

De finansiella beslut som fattats i oktober och november 1921 koncentrerade sovjetledarnas uppmärksamhet på finanspolitik och för en tid utgjorde Narkomfin och Gosbanken NEP:s mest ömtåliga nervcentra. Detta var en märklig omsvängning från krigskommunismens attityder, då man högljutt hade proklamerat att finansen aldrig kunde bli mer än den ekonomiska politikens hantlangare och Narkomfins talesman apologetiskt hade förebådat dess tidiga död. Förändringen symboliserades av en serie nya utnämningar. Krestinskij som en gång hade varit medlem av vänsteroppositionen och som alltsedan mars 1919, hade kombinerat den inte längre särskilt betungande sysslan som Folkkommisarie för finanserna med rollen som partiets centralkommittés sekreterare, hade vid den tionde partikongressen i mars 1921 kommit i onåd på grund av att han misslyckats med sin andra uppgift.[223] Kort därefter skickades han till Tyskland där han blev Sovjetunionens ambassadör och efterträddes i Narkomfin av Sokolnikov. Sokolnikov var en gammal partimedlem som hade återvänt till Petrograd med Lenin i det förseglade tåget. Han var också en praktisk affärsman som auktoritativt och effektivt hade deltagit i de tidiga diskussionerna om finanspolitik.[224] Nu tog han

---

[216] *Za Pjat Let* (1922), s. 331.
[217] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 77, art. 643; den psykologiska effekt som man möjligen hade väntat genom att ändra på valutans sifferbeteckningar slog slint, eftersom de gamla beteckningarna fanns kvar i dagligt tal. Ett år senare utfärdades en förordning (*Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 66, art. 867) som föreskrev att en rubel enligt 1923 års kurs skulle motsvara 100 rubler från 1922 eller 1 000 000 enligt tidigare kurser.
[218] *Sbornik Dekretov i Rasporijazjenij po Finansam*, IV (1921), s. 126.
[219] Ibid., IV, s. 127.
[220] *Novoje Zakonodatelstvo v Oblasti Selskogo Chozjajstva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 273-277.
[221] *Sbornik Dekretov i Rasporijazjenij po Finansam*, IV (1921), s. 136.
[222] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 79-85. [*CW* vol. 33, ”The Importance Of Gold Now And After The Complete Victory Of Socialism”]
[223] Se vol. 1, s. 225; om hans utnämning till Folkkommissarie för finanserna år 1918 och det han i förbigående sagt om finans se ovan s. 298-299.
[224] Hans tal vid Nationalekonomiska Rådens första Allryska kongress citeras ovan s. 166.

energiskt itu med NEP:s finansiella aspekter särskilt skapandet av en fast valuta, och för de närmaste åren utgjorde Narkomfin en nyckelpunkt för de konservativa eller högerbetonade tendenserna inom sovjetisk politik. En hitintills föga känd partimedlem som hette Sjejman, och som antagligen var son till en bankir, blev direktör för Gosbanken. Men betydligt mer sensationellt var att Kutler – en före detta finans- och industriman, som hade innehaft stadsrådsposter i Witte-regeringen och gått med i Kadett-partiet efter 1905 – i början av år 1922 utnämndes till styrelseledamot i Gosbanken. Från denna tid till sin död år 1924 var Kutler utan tvivel en betydelsefull kraft i Gosbanken – och kanske också i Narkomfin – och spelade en viktig roll för stabiliserandet av valutan.[225]

Grundandet av Gosbanken blev startpunkten för en kampanj som – genom att den omedelbara och dominerande målsättningen blev att etablera en fast valuta – riktades mot återställandet av den ortodoxa kapitalistiska finansens huvudprinciper och med en statlig bank som den nationella ekonomins centrala regulator. Den 20 november 1921 hölls en konferens i Gosbanken för att granska rapporten från kommissionen för valutafrågan och ett antal teser antogs, vilka sex månader tidigare skulle ha gjort sensation. De rekommenderade fria marknader, stöd åt lätt i stället för tung industri, då den förra var mer lämplig för att främja den interna handeln; en jämkning av utrikeshandelsmonopolet, ett förnyat försökt att erhålla utländska lån och en eventuell återgång till en guldvaluta.[226] Detta var finansmännens synpunkter och de var alltför vittgående för att vinna ett fullständigt erkännande i partiet, trots att de hade fått Narkomfins stöd. Men partikonferensen i december 1921 proklamerade att ”Sovjetmaktens ledande princip i finansfrågan måste bli att återupprätta en penningcirkulation på metallmyntfot (guld) och det första steget mot detta är att med största beslutsamhet sätta en plan i verket,[227] som begränsar papperspengarna”, och detta program upprepades vid den nionde Allryska sovjetkongressen senare samma månad, där Kamenev påpekade att man varken kunde skissera en ekonomisk plan eller upprätta en statsbudget så länge pengarna enbart bestod av ”färgade papperslappar”.[228] Vid den elfte partikongressen, som ägde rum i mars 1922 höll Sokolnikov ett detaljerat försvarstal för den nya ekonomiska politiken, där han betonade att detta var det första tillfälle, då en partikongress hade sysslat med finansfrågor;[229] och Lenin ägnade ett ganska osammanhängande men anmärkningsvärt avsnitt i det enda tal han höll vid kongressen åt den kommande ”finansiella krisen” och dess effekter på industrin:

> Om krisen blir alltför svår och påfrestande måste vi omorganisera mycket på nytt och sätta in alla krafter på en punkt. Om den inte blir alltför påfrestande kan den rentav bli till nytta: den kommer att rensa kommunisternas led i alla möjliga statliga truster. Man får bara inte glömma att utnyttja denna möjlighet. En finanskris skakar om institutioner och företag, och de odugliga bland dem spricker först.
>
> Vi måste bara ta oss i akt för att all skuld vältras på specialisterna, medan de ansvariga kommunisterna är mycket bra folk, de har kämpat vid fronterna och alltid arbetat bra. Om finanskrisen inte

[225] Under NEP:s glansdagar kände man inget behov att dölja de revolutionära regimernas samarbete med experter: V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 402, berättar hur på hösten 1922 Sheinman och Kutler utlyste ett offentligt möte i Konservatoriet för att fira ”den första årsdagen av bildandet av Statsbanken och införandet av en fast valuta”. Expertinflytandet över arbetet inom Narkomfin gjorde å andra sidan Narkomfin till en måltavla för angrepp från industriella kretsar som motsatte sig dess politik. Enligt den ibland välinformerade mensjeviktidningen som utgavs i Berlin, *Sotsialistitjeskij Vestnik*, nr 2,17 januari 1925, s. 16, påstod Larin vid den tionde Allryska Sovjetkongressen i december 1922 att Sokolnikov gick i ”före detta tsaristministrars ledband, män som Kutler o. s. v.; men anmärkningen finns inte publicerad i det officiella protokollet.

[226] *Finansovaja Politika za Period s Dekabrja 1920 g. po Dekabr 1921 g: Ottjet k IX Verossijskomu Sjezda Sovetov* (1921), s. 35-43.

[227] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 407.

[228] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 222; *Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 53.

[229] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 312.

> blir omåttligt påfrestande kommer vi alltså att kunna dra nytta av den och gallra de ansvariga kommunisternas led i ekonomiska institutioner, inte så som centrala kontrollkommissionen eller centrala prövningskommissionen gör[230], utan verkligen noggrant. [231]

I detta lovtal, uttryckt i kapitalistiska finanstermer, till den finansiella krisens hälsosamma effekt liksom i försvaret av specialisterna i motsats till kommunisterna, låg utan tvivel ett element av medveten retorisk överdrift. Men avsnittet, som är taget från samma tal, där Lenin hade proklamerat upphörandet av ”reträtten”, var ett symptom på partiets känslor för ögonblicket beträffande finansfrågor. Kongressen gjorde slag i saken genom en lång resolution om finanspolitik som sökte ”vidga sfären för penningcirkulationen till priset av en inskränkning i den statliga ekonomins naturliga del”; talade om ”kampen med budgetbalansen” och ansåg att det var nödvändigt att ”med eftertryck fastslå att vår ekonomiska och finansiella politik är bestämt inriktad på att återupprätta en guldmyntsreserv”.[232]

Under sommaren 1922 mognade denna politik långsamt. Budgetäskandena för de första nio månaderna 1922 som godkändes i december 1921 – den första budget som upprättades i förkrigsrubler – visade en brist som endast var 40 procent av de äskade utgifterna; motsvarande procent för de besvärliga budgetåren 1920 och 1921 hade varit 86 respektive 84.[233] Energiska ansträngningar gjordes för att skära ned utgifterna genom att minska ned personalen på de statliga institutionerna och genom att ta bort allt fler industriföretag och industriarbetare från budgeten. Den logiska följden av att återgå till penningekonomi blev en övergång från naturabeskattning till penningbeskattning. Men denna förändring i en primitiv bondeekonomi kom mycket långsamt. Ett första steg togs i mars 1922, då olika slags naturabeskattningar, som ett år tidigare hade ersatt rekvireringarna, reducerades till en enda enhetlig naturaskatt som beräknades efter rågvärdet.[234] Men naturaskatt på jordbruksprodukter fortsatte under hela 1922: Vid slutet av det året hade mer än en tredjedel av den totala inkomsten erhållits i den formen.[235] Under tiden hade man funnit nya källor för penningbeskattning: skatt på vin, sprit, tobak, öl, tändstickor, honung och mineralvatten, vilka alla infördes mellan augusti 1921 och februari 1922. I januari 1922 kompletterades beslutet om att upprätta budgeten i förkrigsrubler med en förordning som föreskrev att all skatt skulle betalas i förkrigsrubler, och att betalningarna skulle göras enligt gällande kurs.[236] I februari följde en mantalsavgift (en så kallad ”allmän medborgarskatt”) som var reserverad för att hjälpa offren för hungersnöden,[237] och på hösten 1922 gjorde man ett mycket mer betydelsefullt försök med en inkomstbeskattning, som framför allt gällde inkomsterna från de så kallade ”fria” yrkena (läkare, advokater, författare osv.) liksom NEP-män och högavlönade statstjänstemän och tjänstemän anställda inom industritrusterna – dessa, som Sokolnikov kallade ”delar av den urbana bourgeoisien och den urbana borgerliga och tekniska elit som utgör våra trustorganisationers toppskikt.”[238] Tack vare alla dessa hjälpmedel blev vinsten från penningbeskattningen för första gången en viktig post i budgeten. Av alla statliga intäkter under de första nio månaderna år 1922 härrörde endast 10 procent från penningbeskattningen och 60 procent från sedelutgivningen. Men en viss tröst gav de månatliga siffrorna, som visade att intäkterna från penningbeskattning hade

---

[230] Se vol. 1, s. 226-228. Som där påpekades är den vanliga engelska översättningen *purge* starkare än den ryska *Tsistka* eller *tsistit*; meningen är inte att alla kommunister skulle avskedas, utan att de alla skulle få genomgå en grundlig undersökning och att de ineffektiva skulle avlägsnas.
[231] Lenin, *Sotjinenija*` XXVII, s. 257. [”RKP(b):s centralkommittés politiska verksamhetsberättelse den 27 mars” vid RKP(b):s elfte kongress, mars 1922]
[232] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 425-428.
[233] *Na Novych Putjach* (1923), II, s. 2.
[234] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, no. 22, art. 233.
[235] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1923), s. 138.
[236] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 6, art. 75.
[237] Ibid., No. 16, art. 167.
[238] Ibid., No. 76, art. 940; *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1923), s. 138-139.

ökat mellan januari och september från 1,8 till 14 procent, medan intäkterna från sedelutgivningen hade sjunkit från 90 till 56 procent.[239] Under det sista kvartalet år 1922 kunde Sokolnikov tillkännage att en tredjedel av intäkterna härrörde från penningbeskattning, mindre än en tredjedel från sedelutgivning och återstoden från naturabeskattning.[240]

Under sommaren 1922 togs ännu ett trevande steg på vägen mot ett återupprättande av ortodoxt finansväsende. Sovjetregeringen uppmanade folket att teckna på det första statliga lånet till ett totalt belopp av 10 miljoner pud råg. Obligationer till ett värde av 100 pud var ej räntabla men såldes för 95 pud och betalades tillbaka till det nominella värdet mellan den 1 december 1922 och 31 januari 1923. Betalning och återbetalning skulle göras enligt marknadsvärdet på råg: lånet skulle garanteras genom en deposition av guldmynt i statskassan till ett värde av 10 miljoner rubler.[241] Vid det VTsIK-sammanträdesession som godkände lånet avspeglades envisa fördomar mot statslån och skepsis mot Sovjetregeringens förmåga att med någon större framgång hålla lånet flytande. Sokolnikov hänvisade till ett motsvarande fall under franska revolutionen för att bevisa att försummelser i det förflutna inte uteslöt möjligheten att nu ta upp lån.[242] I oktober 1922 kunde Sokolnikov tillkännage att lånet varit framgångsrikt. 85 procent av det totala belopp, som hade erbjudits för teckning hade skrivits på, ehuru den huvudsakliga anledningen troligtvis var rätten att erbjuda obligationer till det nominella värdet vid betalning för naturaskatten.[243] Detta följdes av utställandet av ett lån på 100 miljoner guldrubler till 6 procents ränta i den uttalade avsikten att förbereda en stabilisering av valutan.[244] Troligen togs lånet upp huvudsakligen av statliga institutioner och statliga industritruster. Men avsikten var också att suga upp något av de privatförmögenheter, som hade hopsamlats under NEP och moralisk påtryckning utövades för att man skulle teckna på lånet.[245] Återgången till offentlig lånepolitik och uppmuntrandet av privat sparande yttrade sig vidare i återupprättandet av statliga sparbanker som godkändes av Sovnarkom den 26 december 1922.[246] De två första sparbankerna i Moskva och Petrograd öppnades i februari 1923. Depositionerna beräknades enligt deras motsvarighet i guldrubler och var återbetalbara enligt gällande ränta. Sparbankerna användes först snarare som ett sätt att försäkra sig mot valutaförsämring än som en investeringsform, men de återskapade effektivt en vana och en tradition. Det lär ha funnits 300 banker med 60 000 insättare i oktober 1923 och mer än tio gånger så många sex månader senare.[247] Tillkännagivandet av öppnandet av ett statligt lotteri var ytterligare en återgång till de finansiella metoderna från förr.[248]

Återupprättande av en statsbank följdes följdriktigt av ett försök att återuppbygga hela banksystemet. Liksom den första impulsen att skapa en statsbank hade uppstått ur behovet att förse industrin med en kreditkälla, då den inte längre finansierades direkt ur statskassan, så kom den första viktiga impulsen att vidga systemet från Vesencha som talesman för industrin i början av 1922 och detta understöddes ivrigt både av Gosplan och av de nya industritrusterna. Projektet med en industribank (Prombank) med fullmakt att bevilja industrin både

---

[239] *Na Novych Putjach* (1923), II, s. 134-135.
[240] *Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1923), s. 138.
[241] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 36, art. 430.
[242] *III Sessija Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 7 (21 maj 1922), s. 16-17.
[243] *IV Sessija Vserossijskogo Tsentralnogo Ipsolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 4 (28 oktober 1922), s. 26.
[244] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 67, art. 887; G[rigorij] J[akovlevitj] Sokolnikov, *Gosudarstvennyj Kapitalizm i Novaja Finansovaja Politika* (1922), s. 31-34.
[245] Vid den tionde Allryska sovjetkongressen i december 1922 påpekade Sokolnikov att ”om en man har möjlighet att stödja lånet och inte gör det. kan vi tolka och skall också tolka det som en vägran att stödja sovjetregeringen i allmänhet” (*Desjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1923), s. 140).
[246] A. Z. Arnold, Banks*, Credit and Money in Soviet Russia* (N.Y. 1937), s. 324: de gamla sparbankerna hade övertagits av Nationalbanken den 10 april 1919 (se ovan s. 287, not 345).
[247] Ibid., s. 325-326.
[248] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 67, art. 871; nr 81, art. 1029.

kortfristig kommersiell kredit och lån upp till tre års varaktighet, godkändes av STO den 1 september 1922. Dess kapital satsades av statliga institutioner inklusive Vesencha och berörda Folkkommissariat samt av statliga industriföretag.[249] Avsikten var utan tvivel att göra industrin oberoende av statsbanken och av vad som ansågs vara finansmyndigheternas njugga politik gentemot industrin. Men Prombanken blev aldrig stark nog att komma loss ifrån Narkomfins och statsbankens ledband utan intog sin plats som en enhet i ett tätt sammanbundet banksystem. Under tiden hade kooperativerna återupprättat en konsumentkooperativ bank i februari 1922. (Pro-kobanken), som elva månader senare utvidgades till en allrysk kooperativ bank (Vsekobanken).[250] Kommunala banker som skulle finansiera lokala industrier och lokala regeringsprojekt[251] och ömsesidiga kreditsammanslutningar som skulle möta den privata småhandelns behov under NEP[252] började också uppträda under loppet av 1922.

NEP:s finansiella framsteg fortsatte att markeras av Gosbankens, den nya finansiella ortodoxins tempel, snabbt växande inflytande. Prisindexet med vars hjälp Narkomfin beräknade övergången av valutan till förkrigsrubler, höll inte för finansmännens kritiska granskning. I mars 1922 upphävdes detta system och ersattes följande månad av ett guldrubelsystem baserat på den kurs enligt vilken Gosbanken köpte guld. Det var inte längre Narkomfin utan Gosbanken som varje månad meddelade omräkningskursen: alla statliga inkomster och utgifter skulle hädanefter inte beräknas i förkrigsrubel utan i guldrubler.[253] Man hade ökat guldets värde som penningbas liksom man på samma sätt hade ökat Gosbankens värde som dess väktare och ytterligare ett steg hade tagits på vägen mot valutareform. Efter det korta uppehållet i inflationsprocessen på sommaren 1921 tog den ännu ohämmade ekonomiska obalansen åter herraväldet, och alla försök att minska omfattningen av sedelutgivningen ansågs hopplösa. Det totala antalet rubelsedlar i omlopp på 3 500 miljarder den 1 september 1921 steg till 17 500 miljarder den 1 januari 1922 (man fortsatte att värdera dem enligt det gamla systemet), till 130 000 miljarder den 1 maj 1922 och till nästan 2 miljoner miljarder vid slutet av år 1922.[254] Att lösa problemet med hjälp av en valutautgivning baserad på guld och under överinseende av en statlig bank enligt västlig modell tycktes vara det enda möjliga. Ett argument var (visserligen, som det visade sig efteråt av tvivelaktigt och begränsat värde) att utvecklingen av utrikeshandeln krävde en fast penningenhet.[255] Den 25 juli 1922 gav Sovnarkom Gosbanken en fullmakt att ge ut sedlar i en ny penningenhet som skulle heta tjervonets, en tjervonets lika med tio guldrubler. Utgivningen skulle täckas till 25 procent av dyrbara metaller och till 75 procent av kortfristiga obligationer och andra likvida tillgångar[256] Sedan mer detaljerade bestämmelser hade utarbetats i en ytterligare förordning från den 11 oktober 1922[257] kom de första tjervonets-sedlarna i omlopp mot slutet av november. Efter år av finansiell anarki och oordnad valuta föreföll möjligheten till en stabilisering oemotståndlig.

---

[249] A. Z. Arnold, Banks, *Credit and Money in Soviet Russia* (N.Y., 1937), s. 287-288. Den första direktören för Prombanken var Krasnosjtjekov, före detta premiärminister i Fjärran österrepubliken (se vol. 1, s. 386-387). År 1924 dömdes han till fängelse för missbruk och förskingring av bankfonder (V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 402-403).

[250] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 16, art. 163; A. Z. Arnold, Banks, *Credit and Money in Soviet Russia* (N. Y., 1937), s. 296-297.

[251] Ibid., s. 307-308.

[252] Ibid., s. 318-319.

[253] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 26, art. 310, nr 31, art. 377. I augusti 1922 skedde ytterligare en förändring: omräkningskursen beslöts av en särskild kommission, där både Narkomfin och Gosbanken var representerade, på basis av växelkursen för fasta utländska valutor (ibid., nr 55, art. 692). Budgeten för 1922-1923 upprättades inte i förkrigs- utan i guldrubler.

[254] A. Z. Arnold, Banks, *Credit and Money in Soviet Russia* (N. Y., 1937), s. 128-129.

[255] G. J. Sokolnikov, *Gosudarstvennyj Kapitalizm i Novaja Finansovaja Politika* (1922), s. 6.

[256] *Sobranie Uzakonenii*, 1922, nr 46, art. 578.

[257] Ibid., nr 64, art. 827.

Oppositionen var inte överväldigande och brännmärktes av Narkomfins talesman i VTsIK som ett återupplivande av ”vänsterns barnsjukdom”.[258] Den första utgivningen var ytterst liten och under en lång tid fungerade de nya tjervonetserna inte som ett bytesmedel utan snarare som en valutareserv eller en räkneenhet. Under femton månader cirkulerade den säkra men begränsade tjervonetsen sida vid sida med den obegränsade men ständigt värdeminskande rubel-valutan. Större transaktioner gjordes alltmer regelbundet i tjervonetsvaluta; men kontant betalning gjordes även i fortsättningen i rubler enligt den löpande kursen.

Mot slutet av 1922 hade man således uppnått en kortlivad och i viss grad illusorisk balans i finansiell liksom i ekonomisk politik. Impulsen, som kom från NEP och som bekräftades av den goda skörden, hade uppenbarat möjligheter – visserligen avlägsna – om att kunna balansera budgeten och kunna ersätta, om inte återuppliva, den nästan avsomnade rubeln. Men dessa ambitioner, som stod i så skarp motsättning till dem från de första revolutionsåren, kunde fullföljas endast till priset av att andra sektorer inom ekonomin tillfogades svåra avbräck. De nyligen timade kriserna år 1923 måste övervinnas innan dessa ambitioner förverkligats.

[258] *IV Sessija Vserossijskogo Tsentralnogo Ipsolnitelnogo Komiteta IX Sozyva*, nr 5 (29 oktober 1922), s. 2.

20. Planhushållningens början

Den marxistiska analysen, som ställde den oplanerade, irrationella kapitalistiska ekonomin i motsättning till den framtida socialistiska ordningens planerade ekonomi hade föga eller intet att säga om övergångsprocessen från det ena till det andra. Endast Engels fällde mot slutet av sitt liv den betydelsefulla anmärkningen, då han kommenterade ett avsnitt i det tyska socialdemokratiska partiets Erfurtprogram, som hänvisade till ”den brist på planering som var inneboende i själva existensen av privatkapitalistisk produktion”, att aktiebolagen redan hade gjort slut på kapitalistisk produktion och att ”om vi går från aktiebolag till truster, som lägger under sig och monopoliserar hela industribranscher, betyder det slutet på inte bara *privat produktion* utan också på *bristen på planering*”.[1] Den ökande planeringen fanns sålunda inneboende i själva kapitalismen och i den kapitalistiska produktionens allt större enheter. I sin bok *Das Finanzkapital*, utgiven år 1919, förde Hilferding analysen ett steg vidare genom att visa hur, under 1900-talets första år, större delen av industrikapitalet i ledande kapitalistiska länder hade gått över i händerna på de stora bankerna så att industrikapitalet hade blivit ännu mer koncentrerat i form av finanskapital. Detta bekräftade på ett slående sätt den traditionella socialistiska uppfattningen om banksystemet som en central hävarm för kontrollen och organisationen av industrin, och visade att kapitalismen hade tagit ytterligare ett steg på vägen mot, enligt den marxistiska analysen, dess slutliga sammanbrott under den socialistiska revolutionens framstöt. Lenins *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* var en vidareutveckling av denna text.[2]

Först världskriget fungerade som ett drivhus för alla dessa processer. Det faktum att de viktigaste krigförande ländernas kapitalistiska näringsliv underkastades en intensiv koncentration och en centraliserad planering måste, enligt marxisternas sätt att se, påskynda privatkapitalismens upplösning och bereda väg för en planhushållning. Denna utveckling var mest påfallande i Tyskland, inte så mycket beroende på att Tyskland var utsatt för de svåraste ekonomiska påfrestningarna (i detta hänseende var både Österrike-Ungern och Ryssland lika hårt prövade), utan därför att tyskarna hade kommit längst på detta område före kriget. 1915 skrev Larin, som då fortfarande var en prominent mensjevik bosatt i Stockholm, en anmärkningsvärd artikelserie för Petrogradtidningen *Vestnik Evropy* om den tyska krigsekonomin. Den första artikeln, publicerad i april 1915, drog slutsatsen:

> Det samtida Tyskland har givit världen ett exempel på den centraliserade styrningen av nationalekonomin som fungerar som en enda planenligt arbetande maskin. I det nuvarande Tyskland innehas nycklarna till maskinen av Siemens, Börsig, Gwinner, Bleichröder – representanter för de största bankerna och de största industrikapitalackumuleringarna i landet. Den som innehar nycklarna till maskinen driver den enligt sin egen uppfattning; men erfarenheten att det är möjligt att skapa en sådan enhetlig maskin i ett stort land och inom ramen för den moderna civilisationen kvarhåller det teoretiska intresset för denna maskin och all dess vetenskapliga betydelse.

Och fyra månader senare, efter Helfferichs utnämning till finansminister sammanfattade Larin läget åter:

> Den tyska ekonomin rör sig mot en planerad och organiserad dominans över storkapitalet som förverkligats genom samarbete mellan staten och de stora bankerna.[3]

---

[1] Marx Engels, *Sotjinenija*, XVI, II, s. 105-106; Marx hänvisar till ”kapitalistiska aktiebolag” sida vid sida med industriella arbetarkooperativ som ”övergångsformer från det kapitalistiska till det sociala produktionssättet” (*Das Kapital*, III, kap. XXVII).

[2] Om Lenins framhävande av bankernas roll och hans hänvisning till Saint-Simon se ovan s. 151.

[3] *Vestnik Evropy*, april 1915, s. 303; augusti 1915, s. 300; Larins artiklar gavs ut i bokform i Moskva 1928 (året för den första femårsplanen) under titeln *Gosudarstvennyj Kapitalizm Voennogo Vremeni v Germanii*.

Oberoende av vilka källor som var tillgängliga för Lenin måste han utan tvivel ha läst Larins artiklar; och när han återvände till Ryssland efter februarirevolutionen påverkade den statskontrollerade tyska krigstidsekonomin mer och mer hans ekonomiska tänkande. Det var det ekonomiska systemet Lenin menade, när han talade om en ”statlig monopolkapitalism” eller helt enkelt ”statskapitalism” – motsvarigheten till det som på tyska skulle kallas Planwirtschaft, på franska *une économie dirigée*, på engelska *planning* och på svenska ”planhushållning”.

> Nödvändiga trustbildningar [skrev han] d. v. s. nödvändiga sammanslutningar under statlig kontroll – det är vad kapitalismen har förberett, vad junkerstaten har genomfört i Tyskland. Vad som till fullo kommer att genomföras i Ryssland för sovjeterna, för proletariatets diktatur, det är det vi kommer att få genom vår universella, moderna, icke-byråkratiska ”*statsapparat*”.[4]

Lenin betonade att detta inte var socialism: ”Vad tyska Plechanovar (Scheidemann, Lentsch, etc.) kallar 'krigssocialism' är egentligen statlig monopolkapitalism under krigstid”. Men att man uppnått detta kapitalismens sista stadium under krigets påfrestningar betydde att den socialistiska revolutionen nu var för handen:

> Historiens dialektik är sådan att kriget, genom att i oerhört hög grad påskynda monopolkapitalets förvandling till statligt monopolkapital, just därigenom har fört mänskligheten oerhört mycket närmare socialismen. Det imperialistiska kriget är den socialistiska revolutionens gryning. Och detta inte endast på grund av att kriget med dess fasor förorsakar proletariatets resning – ingen resning kan skapa socialism, om tiden ännu inte är mogen i ekonomiskt avseende – utan därför att statlig monopolkapitalism utgör den materiellt sett mest fullständiga förberedelsen för socialismen, dess *ante-chamber*, och mellan detta steg på historiens trappa och det steg som kallas socialism finns inget mellanliggande steg.[5]

Planhushållning under namnet statskapitalism innehar alltså den främsta platsen i övergången från kapitalism till socialism. ”Socialismen”, som Sorel en gång paradoxalt anmärkte, ”behöver inte längre syssla med att organisera industrin eftersom kapitalismen sysslar med det.”[6] Inom kapitalismen måste en viss form av planhushållning utvecklas som ett nödvändigt motgift mot dess anarkistiska tendenser. Det sista stadiet i kapitalismens utveckling blir socialismens första. Historiskt föregick Friedrich List Marx som planhushållningsteorins fader. Rathenau, som organiserade den första moderna planhushållningsekonomin i Tyskland under första världskriget, föregick Lenin, vars närmande till planhushållningsproblemet i Sovjetryssland var medvetet baserat på tyska föregångare. Men när en mensjevikisk författare hösten 1917 föreslog, att man skulle införa planhushållning i Ryssland och ansåg, att detta inte skulle innebära att man måste rasera apparaten, ”endast att man måste reformera den”, försvarade Lenin begreppet ”plan” (ordet var ännu tillräckligt obekant, för att ha citationstecken) men klargjorde skillnaden mellan den planhushållning som skulle bli hjälpmedlet vid övergången till socialism:

> Proletariatet kommer att göra följande när det har segrat: låta ekonomer, ingenjörer, agronomer etc. *under överinseende* av arbetarorganisationerna utarbeta en ”plan”, pröva den, finna ut sätt att spara arbete genom centralisering ... Vi är för centralisering och för en ”plan” men för den *proletära* statens centralisering och plan, för den proletära styrningen av produktion och distribution i de fattigas, arbetarnas och de förtrycktas intresse *mot* förtryckarna.[7]

Dessa distinktioner innehåller fröet till Lenins anmärkning några månader efter revolutionen, att socialismen redan hade blivit förverkligad – dess ena hälft, den materiella ekonomiska

---

[4] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 261-262.
[5] Ibid., XXI, s. 186-187.
[6] G. Sorel, *Reflections on Violence* (engl. övers., 1916), s. 35.
[7] Lenin, *Sotjinenija*, XXI, s. 268-270; Lenins första diskussion om planhushållning hänger intimt samman med hans försvar av ”arbetarkontroll” (se ovan s. 77).

hälften i Tyskland, i form av statlig monopolkapitalism, den andra hälften, den politiska, i Ryssland i form av proletariatets diktatur.[8]

Den bolsjevikiska revolutionens grundproblem – försöket att bygga ett socialistisk samhälle i ett ekonomiskt efterblivet land – inverkade på planhushållningsfrågan på två olika sätt. Å ena sidan hade Rysslands fattigdom, de små kapitalresurserna och industrins ineffektivitet från början gynnat uppkomsten av statskapitalism istället för privatkapitalism. Industrin i Ryssland hade i stor utsträckning byggts upp i enlighet med regeringens strävan att tjäna statens ändamål och att stärka dess makt. Då industrin var beroende av staten, både direkt som kund och indirekt genom de stora bankerna, hade den aldrig helt förlorat sin offentliga och halvmilitära karaktär. Privata företags kapitalplaceringar, som i västerlandet i så hög grad var en källa till opposition mot planhushållning, existerade knappast i Ryssland, och den högre grad av koncentration som rådde i de större industrierna gjorde statlig inblandning tekniskt sett lätt. Om planhushållning inte hade någon större framgång i Ryssland under första världskriget,[9] berodde detta snarare på den påfallande bristen på förmåga och initiativ hos ryska statliga verk än på att ekonomin inte skulle vara mogen för en centraliserad styrning.

Medan bristen på en omfattande privatkapitalistisk företagsamhet underlättade vissa försök till planhushållning, innebar den också flera allvarliga olägenheter för planhushållarna. Det tvingade dem att arbeta under ytterst knappa förhållanden vilket gjorde, att man förknippade planhushållningsstyre med svåra försakelser och umbäranden. Det innebar att de fick avstå från den erfarna personal och den organisation som effektiv planhushållning kräver. Dessutom bojkottade det begränsade antalet ryska borgerliga specialister av alla slag, ekonomiska, tekniska etc., regimen under dess första år och var i sin tur bojkottade av den; och det var inte förrän en försoning hade ägt rum år 1920 och 1921, som någon allvarligare planhushållning överhuvudtaget blev möjlig. Den underutvecklade ryska ekonomin kunde sammanfattningsvis förklaras, och detta var den viktigaste orsaken, med att den i så hög grad dominerades av ett primitivt bondejordbruk – en ekonomisk form som är synnerligen oförenlig med planhushållning. Den ryska planhushållningen började följdriktigt med ett försök att införa en ny ekonomisk balans genom att utveckla industrin och blev ett inslag i den oändligt långa kampen mellan stad och land. Mot slutet av sin sista artikel skrev Lenin om behovet att, ”bildligt talat, sadla om från en häst till en annan, nämligen från den utsvultna bondehästen, muzjik-hästen ... till den tunga industrins häst”[10] och kallade detta ”vårt arbetes, vår politiks, vår taktiks, vår strategis generalplan”. Detta blev, på grund av de ryska förhållandena, från början och under många år framöver den sovjetiska planhushållningens viktigaste tema.

Den planhushållningsprincip, som ingår i den marxistiska uppfattningen om en socialistisk ekonomi, hade erhållit Lenins försiktiga välsignelse strax före oktoberrevolutionen. Det första försöket att omsätta denna princip i verkligheten följde strax efter det att man hade ingått Brest-Litovskfördraget. Det tycktes då, som om vägen för ögonblicket låg öppen för en ekonomisk omstrukturering. Det var vid denna tid, som Lenin började fatta uppgiftens storslagenhet och ovanlighet:

> Vi har kunskap om socialism men någon kunskap om organisation i miljonskala – det har vi inte. Det lärde oss inte de gamla bolsjevikledarna ... Ingenting har ännu skrivits om detta i de bolsjevikiska läroböckerna och det står ingenting i de mensjevikiska läroböckerna heller.[11]

---

[8] Ibid., XXII, s. 517; å andra sidan hade Lenin i mars 1917 beskrivit det tyska systemet som ”en genialt organiserad svält” (ibid., XX, s. 19).

[9] De största industriernas krigskommittéer och det ekonomiska rådet och den ekonomiska huvudkommittén, som upprättats av den provisoriska regeringen (se ovan s. 68), var inte i sig särskilt viktiga bidrag till planhushållningen, även om de utgjorde en grund på vilken senare sovjetorgan byggde.

[10] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 417.

[11] Ibid., XXII, s. 484.

Några veckor senare tillfogade han en längre förklaring:

> Allt vad vi visste, allt som det kapitalistiska samhällets främsta experter och skarpaste hjärnor noga hade påpekat för oss, dessa som hade förutsett det kapitalistiska samhällets utveckling, var att en förvandling genom historisk nödvändighet måste äga rum längs en viss bred linje; att privat ägande av produktionsmedlen var dömt av historien, att detta skulle upphöra, att utsugarna oundvikligen skulle berövas äganderätten. Detta var fastställt med vetenskaplig noggrannhet. Vi visste detta, när vi höjde de socialistiska fanorna i våra händer, när vi anslöt oss till socialismen, när vi grundade socialistiska partier och när vi tog makten för att ta itu med en socialistisk omorganisering. Men förvandlingens former och hur snabbt den konkreta omorganiseringen skulle utvecklas, det kunde vi inte veta. Endast kollektiv erfarenhet, endast miljonernas erfarenhet kan ge bestämda besked på denna punkt.[12]

Sedan han hade hört att Vetenskapsakademien redan höll på att undersöka landets naturtillgångar[13] föreslog han, att den kunde tillsätta en kommission med specialister, som skulle utarbeta en ”plan för att omorganisera industrin och blåsa nytt liv i Rysslands ekonomi”. Denna plan skulle behandla industrins lokalisering, koncentrationen av produktionen till några få stora företag och elektrifiering av transport och jordbruk.[14] Ungefär vid samma tid såg han framåt mot ”den positiva och skapande uppgift som det innebar att organisera det ytterst komplicerade och finfördelade nätverk av förbindelser mellan de nya organisationer, som skall täcka den planerade produktionen och distributionen av varor, som är nödvändiga för tiotals miljoner människor.[15]

Under tiden gjorde det nystartade Vesencha ett första försök att närma sig ”planhushållningens” problem. Begreppet planhushållning existerade ännu inte. Man kallade det ”offentliga arbeten”. Vid ett möte i mars 1918 räknade Larin upp de tre offentliga arbeten som var mest brådskande: utbyggnad av koldistriktet i Kuznetsk, elektrifiering av industrin i Petrograd och åkerbevattning för bomullsodling i Turkestan.[16] Ungefär vid samma tid tillsatte Vesencha en kommitté för offentliga arbeten vars ordförande, Pavlovic gav en utförlig rapport vid de nationalekonomiska rådens första allryska kongress i maj 1918. Dess huvudsyfte var ingenting mindre än ett fullständigt utnyttjande av Rysslands naturtillgångar. Man föreslog, att man skulle skissera projekt för byggande av järnvägar, kanaler, vägar, elektriska kraftstationer, elevatorer, kylrumsanläggningar, för reglering och utnyttjande av vattenkraft och för bevattning och uppodlande av mark. Pavlovic var lika exakt då han redogjorde för organisationens omfattning och funktioner:

> Vid starten gick kommittén först och främst in för två uppgifter: för det första att skissera en generalplan över alla Rysslands byggnadsarbeten och för det andra att föra samman alla byggnadsprojekt av statlig betydelse i ett enda departement ...
>
> Alla byggnadsprojekt skulle lösgöras från kommissariaten och överföras till ett speciellt organ som skulle ansvara för byggandet under hänsynstagande till det allmänna bästa och till landets utrikes- och inrikespolitik.

---

[12] Ibid., XXIII, s. 40.

[13] I maj 1915 tillsatte den Kejserliga vetenskapsakademien en kommission för utforskandet av Rysslands produktiva naturtillgångar; den överlevde revolutionen, och erhöll från 1918 anslag från den sovjetiska regeringen. (*Obzor Nautjnoj Dejatelnosti Komissii po Izutjenija Estestvennych Proizvoditernych Sil Rossii*, utg. av G. P. Blok (1920), s. 6; denna broschyr innehåller en lång lista med kommissionens vetenskapliga publikationer, och en senare redogörelse för dessa arbete finns i *Raboty Akademii Nauk v Oblasti Issledovanija Prirodnych Bogatsv Rossii* (1922).

[14] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 434.

[15] Ibid., XXII, s. 451.

[16] *Bjulletini Vyssjego Soveta Narodnogo Chozjajstva*, nr 1, april 1918, s. 27.

Det var kanske ett tecken på majoritetens sunda förnuft, att kongressen röstade för att bordlägga en debatt om denna rapport och tydligen inte avfattade någon resolution om den.[17] Vesencha förklarade i september 1918 att man hade övergått från ”organiserandet av administrationen till organiserandet av produktionen” och befallde alla *glavki* och ledare att ”göra upp produktionsprogram för nästkommande arbetsår”.[18] Samma månad skapade Vesencha en specialsektion för elektroteknisk konstruktion som lydde under kommittén för offentliga arbeten,[19] Men allteftersom inbördeskriget blev alltmer påträngande kunde sådana storslagna projekt endast förbli på papperet. Kommittén för offentliga arbeten kom i bakgrunden;[20] och det var något fantastiskt med Larins klagomål vid de nationalekonomiska rådens andra allryska kongress att Vesenchas presidium nonchalerade ”allmänna ekonomiska frågor” och ägnade tid och uppmärksamhet uteslutande åt ”löpande affärer”.[21] Kongressen talade fortfarande hoppfullt om möjligheten att ”kunna skapa en enhetlig ekonomisk plan år 1919”.[22] Det reviderade partiprogrammet som antogs vid partiets åttonde kongress i mars 1919 krävde ”att landets alla ekonomiska aktiviteter i mesta möjliga mån skulle uppgå i en enhet enligt en statlig generalplan”.[23] Men detta förblev just då blott en förhoppning. Det fanns inget organ, som hade överblick över hela det ekonomiska fältet, sedan Vesencha i tysthet hade avstått från denna funktion. Den planhushållning, som fanns, var så gott som uteslutande begränsad till ganska primitiva försök att organisera den förstatligade industrin. Ekonomisk aktivitet ägnades enbart åt den krävande och ibland nästan hopplösa dagliga uppgiften att organisera hjälp åt Röda Armén i inbördeskriget.

Det var först i början av 1920, då Koltjak och Denkins angrepp hade avvärjts och kriget tycktes vara nästan slut, som tankarna kunde vända tillbaka till den ekonomiska återuppbyggnaden. Två olika planhushållningsteorier började då ta form och planhushållningen utvecklade sig långsamt längs två parallella och ibland rivaliserande linjer. Enligt den första teorin var en plan, med en grov definition, en långfristig ekonomisk politik, och grundvillkoret för en planhushållning var ett central organ, som var ansvarigt för utformningen av en allmän ekonomisk politik (”planen”) och för ledningen av de kommissariat som var engagerade i det löpande ekonomiska arbetet. Enligt den andra teorin var en plan ett projekt eller en serie av projekt som rent allmänt skulle främja ökad produktivitet och återuppliva landets ekonomi som helhet, men som innehöll noggranna och detaljerade föreskrifter för hur mycket arbete som skall utföras under en given period. Den första teorin var allmän, den andra specialiserad; men ingen av dem var ännu så länge i närheten av den teori, som ansåg att en plan skulle vara en innehållsrik och detaljerad budget för hela landets ekonomi.

Enligt den första teorin skulle man, som en första betydelsefull förberedande åtgärd, skapa en enda central ekonomisk myndighet. Erfarenheten från inbördeskriget visade, att det var praktiskt nödvändigt, att skapa ett centralt departement, som var starkt nog att utöva sin myndighet över de statliga ekonomiska organ, som redan fanns, och att leda den ekonomiska politiken

---

[17] *Trudy I Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1918), s. 180-181, 202; rapporten som upptar 25 sidor i kongresshandlingar (ibid., s. 176-202) är emellertid anmärkningsvärd som ett tidigt exempel på planhushållning på pappret.

[18] *Narodnoje Chozjajstvo*, nr 10, 1918, s. 42.

[19] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu*, II (1920), s. 45-46. Ungefär vid samma tid skapade Sovnarkom, som en följd av Krasins motion, ett ”centralt elektriskt råd” (*Trudy 8 Elektroteknitjeskogo Sjezda* (U.å. [?1921]), I, 128-129). Det var få av dessa oräkneliga organ som skapades vid denna tid som någonsin blev effektiva.

[20] A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 65-72, berättar om ett besök i februari 1919 hos Pavlovk som klagade över hur ”kriget förstör allting” och att ”den här kommittén borde få syssla med fredliga ting som skulle gagna såväl Ryssland som den övriga världen”.

[21] *Trudy II Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (u.å.), s. 19.

[22] Ibid., s. 319.

[23] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), 1, s. 290.

enligt en enda fälttågsplan. Vesenchas krigsavtalssektion med undersektioner knutna till de provinsiella och lokala sovnarchoser och den tillfälliga kommissionen för hjälp till Röda armén, där Krasin var ordförande, stod på hösten 1918 i det ekonomiska livets centrum.[24] Men det stod klart, att dessa underordnade organ var oförmögna att utöva någon högsta ledning och kontroll. Den 30 november 1918 fattades ett beslut som skulle visa sig få varaktig betydelse. VTsIK skapade då ett råd för arbetarnas och böndernas försvar med fullmakt att ”mobilisera landets resurser och hjälpmedel i försvarets intresse”. Lenin var ordförande och bland medlemmarna fanns Trotskij som folkkommissarie för kriget och ordförande för det militär-revolutionära rådet, Krasin som ordförande för den tillfälliga hjälpkommissionen och Stalin som representant för VTsIK.[25] Det nya rådet med denna sammansättning blev snart den högsta myndigheten i alla frågor utom militära. Så länge inbördeskriget varade hade detta råd samma ställning som ett ad hoc-organ, sysselsatt med en tillfällig nödsituation, och inkräktade inte påfallande på Vesenchas ordinarie befogenheter. Det var heller inte sysselsatt med planhushållning annat än vad gällde rent löpande ärenden. Detta sakernas tillstånd varade hela år 1919. Den vanliga rutinresolutionen som avfattades vid nationalekonomiska rådens tredje allryska kongress förordade en ”enda ekonomisk plan” och en ”samordning mellan de olika produktionsprogrammen och industrigrenarna i överensstämmelse med republikens materiella resurser”, och beslöt också att inrätta, under Vesencha, en ”permanent central produktions-kommission”.[26] Men när inbördeskriget tycktes vara slut på våren 1929 blev planeringsfrågan för första gången åter aktuell. Vesencha och Rådet för arbetarnas och böndernas försvar konkurrerade nämligen då öppet om vem som skulle ta itu med den.

Den nionde partikongressen i mars 1920 förde för första gången fram Trotskij på scenen som en planhushållningens förkämpe. Eftersom han vid denna tid var strängt sysselsatt med att förse industrin med arbetare som efter inbördeskrigets slut saknade arbete, hade han fått i uppdrag att avfatta rapporten inför kongressen ”Om den ekonomiska återuppbyggnadens löpande uppgifter.” Resolutionen, som han presenterade, innehöll ett avsnitt, som ursprungligen inte var avfattat av honom utan var tillagt i diskussionen om resolutionen i centralkommittén. Detta avsnitt talar för införandet av ”*en ekonomisk enhetlig plan* utarbetad för den kommande historiska perioden”.[27] Projektet skiljer sig från tidigare vaga strävanden genom att räkna upp ”en serie följdriktiga grunduppgifter som förutsätter varandra” inom ramen för planen. Trotskij hävdade i sin rapport att uppbringandet av arbetskraft ”kunde få betydelse endast om vi har en apparat, som ser till, att denna arbetskraft placeras rätt på basis av en enda ekonomisk plan, som omfattar hela landet och alla ekonomiska grenar”, och att denna plans huvudsakliga uppgift måste bli inte att ge omedelbart vinst utan ”goda förhållanden för produktionen och för produktionsmedlen”. Han fortsatte:

---

[24] Om krigsavtalssektionen och den tillfälliga kommissionen se ovan s. 257. Det organ genom vilket Vesencha försökte genomföra en rudimentär planhushållningspolitik var ”kommissionen för utnyttjande” (se ovan s. 422). Miljutin beskrev år 1920 snarare detta organs praktiska verksamhet än dess teori. ”En distributionsplan har utarbetats av kommissionen för utnyttjande och skall bekräftas av Vesenchas presidium; därefter skall planen verkställas av lämpliga produktionssektioner. Dessa erhåller den nödvändiga mängden råmaterial från centrala lager och distribuerar denna till fabriker och verkstäder.” (*Istorija Ekonomintjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan 1920), s. 197). Kommissionen lär ha godkänt ”planer” för 19 produkter år 1918, för 44 år 1919 och för 55 år 1920 (*Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, XXII (1938), s. 619, art. ”Komissija Ispolzovanija”). I mars 1921 överfördes denna kommission från Vesencha till STO, och i december 1921 upphörde den helt och hållet (se nedan s. 423).

[25] *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, nr 91-92, art. 924.

[26] *Resoljutsii Tretego Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (192), s. 42-44.

[27] Trotskijs ursprungliga resolution finns i *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 511-512 [De antagna teserna: *Aktuella uppgifter i det ekonomiska uppbygget*]. Han medgav vid kongressen att hans underlåtenhet att ens nämna planhushållning i denna resolution var ”en allvarlig och betydelsefull försummelse” (ibid., s. 102). Vilken medlem av centralkommittén, som föreslog tillägget, tycks inte finnas med i något protokoll.

> Vi har hittills inte haft någon enhetlig ekonomisk plan, som kan ersätta konkurrenslagarnas primitiva arbete. Detta är orsaken till Vesenchas svårigheter. Det finns en slags ekonomisk plan. Men denna plan är föreskriven av den centrala uppfattningen om våra ekonomiska uppgifter, men i praktiken utförs endast 5-10 procent av den ute på fältet.[28]

Trotskijs militära plikter hade knutit honom till Rådet för arbetarnas och böndernas försvar, och Rykov och Miljutin såg med rätta i dessa nya och radikala förslag ett hot mot Vesenchas ambitioner. Rykov angrep Trotskijs ”plan” och sade att det var ”en abstrakt skrift fjärran från verkligheten”, och tillade att, ”om vi måste konstruera maskiner för att utrusta hela vår industri, kommer vi att behöva decennier”. Men Rykov fick i sin tur en rejäl avsnäsning från Lenin, som sade till honom att ”Vesenchas försök att organisera sig som ett slags separat block av ekonomiska kommissariat” hade ”framkallat negativa reaktioner” i partiets centralkommitté.[29] Kongressens resolution beordrade partiets centralkommitté att i en nära framtid utarbeta ett schema för ”en organisatorisk förbindelse mellan Vesencha och de andra kommissariaten som direkt sysslade med ekonomiska frågor ... för att garantera en total enhetlighet i utförandet av den ekonomiska planen som fastställts av partikongressen”.[30] Resolutionen avfärdade Vesenchas pretentioner genom att bestämt placera rådet på samma linje som de ”andra kommissariaten” och antydde, att man kunde finna den ”organisatoriska förbindelsen” var som helst. Omedelbart efter kongressen fick Rådet för arbetarnas och böndernas försvar nytt liv. Eftersom demobiliseringen och fördelningen av arbetskraft var den avgörande ekonomiska frågan för ögonblicket, fick rådet ett nytt namn: Rådet för arbetskraft och försvar (*Soviet Truda i Oborony* eller STO).[31] I denna nya skepnad utvecklade sig rådet gradvis till den stadigvarande centralfiguren i det ekonomiska landskapet, den ekonomiska politikens härskare och den framtida myndigheten för planhushållningen. Men då kriget började på nytt sommaren 1920 kom frågan om en ”enhetlig ekonomisk plan” åter i bakgrunden och kompetensfrågan uppsköts.

problem börjat vinna mark, och andra organ såg dagens ljus, vilka skulle komma att spela en framstående roll i Sovjets planhushållningshistoria. Lenin hade händelsevis i april 1918 skrivit, att elektrifieringen av transportväsendet och jordbruket var önskemål i en långsiktig plan för Rysslands ekonomi.[32]. I februari 1920, då planhushållning återigen hade blivit en aktuell fråga, höll Lenin ett tal inför VTsIK, där han på nytt ”uppehöll sig vid frågan om elektrifiering av landsbygden för att på så sätt förbinda sig med staden”.[33] Mot slutet av sammanträdet beslöt VTsIK, att ögonblicket nu var inne för att ”ta steget mot en mer regelbundet planerad ekonomisk uppbyggnad och att i enlighet därmed verkställa en statlig plan för hela den nationella ekonomin”. Med tanke på ”den grundläggande betydelsen” av att elektrifiera industrin, jordbruket och transportväsendet, fick Vesencha instruktioner om att utarbeta ett projekt för att bygga upp ett ”nätverk av elektriska kraftstationer” och att inrätta

---

[28] *Devjatyj Sjezd RKP(B)* (1934), s. 103. Några anmärkningar, som Trotskij fällde några år senare kastar ett viktigt ljus över hans ursprungliga närmande till planhushållningsfrågan: ”Vilka är de viktigaste stöden för en planhushållningsekonomi? För det första armén; armén lever aldrig enligt marknadsbetingelser. Armén är i sig planhushållningsekonomi. För det andra transportväsendet; vårt transportväsende (järnvägen) tillhör staten. För det tredje den tunga industrin, som arbetar antingen för armén eller för transportväsendet eller för andra grenar av den statliga industrin. (*Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov*) (1923), s. 306-307).

[29] *Devjatyj Sjezd RKP(B) v Rezoljutsijach* (1934), s. 139; Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 120.

[30] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 337.

[31] Det dekret som åstadkom denna förändring rekapitulerades i sovjeternas åttonde allryska kongress i december 1920 (*Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach* (1939), s. 181). Se också Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 619-620, not 23.

[32] Se ovan s. 378.

[33] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 22 (det finns endast kvar en tidningsrapport från detta tal).

en kommission för Rysslands elektrifiering (Goelro).[34] Den gamle bolsjeviken Krizjizjanovskij var ordförande i kommissionen, som hade över hundra medlemmar, bl. a. många borgerliga specialister.[35] Lenin började bli djupt personligt engagerad i projektet. Han skrev ivrigt till Krizjizjanovskij att man skulle se till att kommissionens arbete fick publicitet.[36] Den nionde partikongressen, då Lenin kritiserade Rykov och Vesenchas pretentioner, innebar en direkt uppmuntran för den teori som förordade ett detaljerat handläggande av planhushållningsfrågan. I resolutionen där man ännu en gång krävde ”en enhetlig ekonomisk plan utarbetad för den kommande historiska perioden” tillade man nämligen att planen ”naturligt sönderfaller i en serie följdriktiga grunduppgifter, som förutsätter varandra”. Bland dessa var förbättringen av transportväsendet och konstruerandet av maskiner. Den tekniska grunden för hela planen var att ”utarbeta en elektrifieringsplan för hela den nationella ekonomin” omfattande ”elektrifiering av industri, transportväsen och jordbruk”.[37] Lenin förknippade fortfarande elektrifieringen speciellt med jordbrukets brännande problem. Vid Kominterns andra kongress, sommaren 1920, framlade han ett antal teser om jordbruksfrågan, vilka godkändes. Där förklarar han, att det är synnerligen angeläget att ”omorganisera hela industrin enligt principen om kollektiv produktion i stor skala och på den modernaste (dvs. en elektrifiering av hela ekonomin) tekniska grund”: endast på detta sätt kunde man i staden hjälpa den ”efterblivna och glest befolkade landsbygden” och lantarbetarnas produktivitet ökas.[38]

Vid en allrysk kongress för den kommunistiska ungdomen sade han, att återuppbyggandet av industri och jordbruk är avhängigt av elektriciteten, det ”sista ordet” i modern vetenskap.[39]

År 1919 hade en tysk socialistisk professor givit ut ett arbete där han beräknade att hela det tyska näringslivet kunde elektrifieras inom tre eller fyra år. Boken översattes snabbt till ryska[40] och Lenin tänkte på denna bedömning, när han omtalade för partikonferensen i Moskva i november 1920, att det skulle ta inte mindre än tio år att genomföra en elektrifieringsplan i Ryssland. Det var vid detta tillfälle, som Lenin myntade aforismen: ”Kommunism är sovjetmakt plus elektrifiering av hela landet.”.[41]

Detta var en reviderad version av det gamla skämtet om att hälften av socialismen hade förverkligats i Ryssland, den andra hälften i Tyskland. Det var elektrifieringen som skulle skapa de förutsättningar, som hittills hade saknats i Ryssland för en övergång till socialismen.[42]

Året 1920 fick också bevittna ytterligare en detaljerad ”plan”, som fick mer omedelbara resultat än Lenins elektrifieringsplan, fastän den inte var fullt så vittgående som denna. Resolutionen från den nionde partikongressen hade hänvisat till förbättrandet av transportväsendet som en av de grundläggande planhushållningsuppgifterna.[43]

---

[34] *Izvestija*, 8 februari 1920: inga officiella protokoll från detta sammanträde med VTsIK har tydligen blivit utgivna, och beslutet finns inte med i den officiella samlingen med lagar och förordningar.
[35] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 620, not 24: Lenin uppmuntrade Krizjizjanovskij att publicera en artikel om *Industrielektrifieringens uppgifter* i *Pravda* den 30 januari 1920.
[36] Ibid., XXIX, s. 434-435.
[37] *VKP(B) Rezoljutsijach* 1941), I, s. 329.
[38] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 276; *Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentach* (1933), s. 137-138.
[39] Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 389.
[40] 40 K. Ballod, *Der Zukunftstaat* utgavs första gången år 1906; den reviderade upplagan som innehöll elektrifieringsprogrammet utgavs 1919, den ryska översättningen år 1920. Den nämndes för första gången av Lenin i februari 1921 (*Sotjinenija*, XXVI, 171); men han hade säkert läst den innan han höll sitt tal i november 1920. Uppskattningen tio år, som han nämner där, ställde han nämligen själv efteråt (Ibid., XXVI, s. 462.) i relation till Ballods uppskattning av tre eller fyra år för Tyskland.
[41] Ibid., XXV, s. 491. [Rapport vid 8:e allryska sovjetkongressen 22/12 1920]
[42] Ibid., XXVI, s. 338.
[43] Om transportkrisen vid denna tid se ovan s. 247-248.

Omedelbart efter partikongressen tillsattes en transportkommission, som bestod av representanter för folkkommissariatet för kommunikationer (Narkomput) och för Vesencha (som ansvarig för järnvägsbyggandet och reparationsverkstäderna) med Trotskij som ordförande. Denna kommission gav den 20 maj 1920 ut sin berömda ”Order nr 1042”. Ordern var en detaljerad plan för återställandet av lokomotivparken i normalt skick vid slutet av 1924. Tack vare erfarenheterna från polska kriget och den genomgripande organisationen av arbetskraften, framskred arbetet så bra att när Trotskij avlämnade rapport vid Sovjeternas åttonde allryska kongress i december 1920 (vid samma tid hade en vagnplan tillfogats lokomotivplanen), kunde han tillkännage, att den ursprungliga femårsplanen kunde fullföljas inom tre och ett halvt år.[44]

Denna framgång ökade genast planhushållningens popularitet. Där Lenin och Trotskij tog ledningen återfann man snart efterapare. Det var vid denna period som Miljutin talar om ”vidsträckta ekonomiska planer” i pluralis:

> Frågor, som rör elektrifieringen, nybyggnader, ökningen av bränsleproduktionen eller tillgången på råmaterial, fastställandet av högre arbetsnormer etc., tycktes vara de allvarligaste och mest betydelsefulla av alla frågor, som pockar på uppmärksamhet. Rysslands bästa krafter var koncentrerade på att lösa dessa frågor.[45]

Till och med den försiktige Rykov[46] producerade några väl optimistiska uppskattningar, troligen avfattade i Vesencha. Enligt dessa skulle timmerproduktionen år 1921 stiga från 10 till 19 miljoner kubik *Sazjen*, kol från 431 till 718 miljoner pud, olja från 71 till 298 miljoner pud, bomullstyger från 135 till 789 miljoner arsjiner och så vidare. Den blygsammaste punkten på listan var en beräknad ökning av el-kraftsproduktionen från 180 till 244 miljoner kilowatt. Det var inte utan att en viss avundsjuka på Krizjizjanovskij-planen inverkade på Vensencha-statistikernas beräkningar.[47]

När därför Sovjeternas åttonde allryska kongress sammanträffade – det enda betydelsefulla sovjetmötet mellan inbördeskrigets slut och införandet av NEP – i december 1920, låg ”planhushållning” i luften, fastän olika och i viss mån motstridiga uppfattningar var förknippade med termen. Kongressen var benägen att välsigna dem alla. Den godkände elektrifieringsplanen som ”det första steget mot en stor ekonomisk princip” och beordrade de organ, som var sysselsatta med den, ”att avsluta utarbetandet av denna plan” på kortast möjliga tid. Den godkände Trotskijs rapport och satte ”stor vikt vid utarbetandet av en enhetlig plan för transportdriften”. Den fastställde STO:s status och funktioner och gjorde det till en kommission under Sovnarkom. STO skulle bestå av de ledande folkkommissarierna, en representant för fackföreningarna och, med rådgivande funktion, chefen för Statistiska centralbyrån. Bland andra funktioner ”upprättar” STO också ”RSFSR:s enhetliga ekonomiska

---

[44] Order nr 1042 finns i Trotskij, *Sotjinenija*, XV, s. 345-347 [Se: Order Nr 1042]; om dess fullföljande se Trotskijs tal till kongressen (*Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 174-175 [Se: *Vägen till en enhetlig ekonomisk plan*]), omtryckt tillsammans med andra dokument från perioden i Trotskij, *Sotjinenija*, XV, s. 348-485. Lenin kommenterade också detta i sitt tal vid kongressen (*Sotjinenija*, XXVI, s. 42, 47 [Se: Lenin: *Åttonde allryska ssovjetkongressen*]).

[45] V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan 1929), s. 192.

[46] Rykov, som under denna tid var på väg mot höger, var en av de mest ihärdiga motståndarna till planhushållning i ordets vidsträcktare mening. Vid sovjeternas åttonde allryska kongress hävdade han att ”Vi skall inte på många år kunna fullfölja en sådan produktionsplan som omfattar alla sidor i vårt ekonomiska liv” och skämtade om ”dem, som trodde att man kan hitta en produktionsplan i någon litteratörs pennspets och därifrån överföra den på papperet” (*Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921) s. 101-102). Vid den trettonde partikonferensen år 1924 blev han nostalgisk: ”När jag var i Vesencha under krigskommunismen, var det ordnat så, att man kunde ringa ett telefonsamtal och inom tre timmar fick man en plan med siffror, prydd med röda och blå cirklar, fyrkanter o. s. v.” (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1924), s. 18).

[47] *Vosmoj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1921), s. 110-111.

plan, leder de ekonomiska folkkommissariatens arbete i överensstämmelse med denna plan, övervakar dess fullföljande och går om det är nödvändigt utanför planen".[48]

För första gången hade RSFSR ett generalplaneringsorgan med klart definierade funktioner.

Lenin själv var så djupt engagerad i elektrifieringsförplanen, att han utvecklade en viss kallsinnighet gentemot teorin om en generalplan. Vid kongressen upprepade han skämtet att "kommunism är sovjetmakt plus elektrifiering" och tillfogade ytterligare ett skämt:: "elektrifieringsplanen var vårt andra partiprogram".[49]

Däremot frångick han sin linje, då han angrep en pamflett skriven av en välkänd gammal bolsjevik vid namn Gusev, som lade fram "en vittgående plan som gick ut på att skapa ett råd för arbetskraft och försvar, till vilket en mängd prominenta arbetare skulle gå över bland andra Trotskij och Rykov".[50]

Lenin trodde antagligen att han hade vingklippt STO, när han hade genomdrivit dess formella ställning som enbart kommission under Sovnarkom. Men det faktum att Lenin, som ordförande i Sovnarkom, blev ordförande även i STO och att Trotskij, Rykov och de andra ledande folkkommissarierna var ledamöter, innebar att STO:s ställning som det högsta ekonomiska organet nu var utan konkurrens. Och detta organ skapade mycket större möjligheter till mångsidig planhushållning än Vesencha hade gjort. Lenin förblev emellertid misstrogen. I en ovanligt otålig artikel "En enhetlig ekonomisk plan" i *Pravda* den 22 februari 1921 angrep han öppet Kritsman, Miljutin och Larin för artiklar om planhushållning, som han beskrev som "tomt prat" och "tråkigt skolastik ... som än är kvasilitterär, än byråkratisk". Goelros elektrifieringsplan var "det enda allvarliga arbetet i frågan om en enhetlig ekonomisk plan" och varje tanke på någon ytterligare planhushållningskommission förutom Goelro var enbart "okunnig högfärd" [51]

Trots denna kärnfulla artikel led Lenin emellertid något av ett nederlag i Sovnarkom, som samma dag som denna artikel publicerades, beslöt att tillsätta en "statlig generalplaneringskommission" knuten till STO.[52]

Som kompensation övertalade Lenin partiets centralkommitté att utnämna Krizjizjanovskij till kommissionens ordförande, så att man säkrade kontinuiteten. i Goelros arbete. Goelro skulle nämligen fungera som underkommission till det nya organet. Men han kunde inte utesluta Larin, som han nu betraktade som den värsta fienden till praktisk och noggrann planhushållning, som han uppfattade det. Han skrev ett oroligt brev till Krizjizjanovskij om olika sätt att neutralisera Larins avskyvärda inflytande.[53]

I dessa föga lovande tecken föddes den "statliga general-planeringskommissionen", som från denna tid vanligen gick under namnet Gosplanen.

På grund av de allvarliga stridigheterna under den tionde partikongressen och införandet av NEP, kom planhushållningsdebatten åter i bakgrunden. I april 1921 började Gosplanen fungera. Dess personal bestod av trettiofyra tjänstemän, de flesta av dem "utbildade tekniker

---

[48] *Sjezdy Sovetov RSFSR v Postanovlenijach*, s. 181-82
[49] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 45-46.
[50] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 43-44.
[51] Ibid., XXVI, s. 168, 173; Stalin skrev en månad senare, då han hade läst Goelroplanen för första gången, ett brev till Lenin, där han angrep Trotskij och Rykov och sade avslutningsvis, att "den absolut enda enhetliga ekonomiska plan' som finns är 'elektrifieringsplanen', och alla andra 'planer' är bara meningslöst och skadligt struntprat". (Stalin, *Sotjinenija*, V, s. 50-51 [*Works* vol. 5, s 50-51, "A Letter to Lenin"]).
[52] *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 17, art. 106; Enigt V. P. Miljutin, *Istorija Ekonomitjeskogo Razvitija SSSR* (andra upplagan, 1929) s. 303, avlämnade såväl Lenin, som Miljutin som Larin rapporter vid det sammanträde med Sovnarkom, där detta beslut fattades.
[53] Lenin, *Sotjinenija*, XXIX, s. 445-446.

och lärare, som åtnjöt välförtjänt anseende på grund av vad de uträttat". Endast sju av dem var partimedlemmar. De specialister, som arbetade för Gosplanen hade en månadslön på 1.000.000 rubler, ransoner av högsta kvalitet, gratis kläder för dem själva och för deras familjer plus fria resor och företräde på tåg enligt samma villkor som medlemmarna i VTsIK.[54]

Planhushållningskommissioner var också knutna till Vesencha och till de ledande ekonomiska kommissariaten, så att Gosplanen kunde samarbeta med dem i speciella frågor.[55]

Lenin var nu blidkad. Han sade till Krizjizjanovskij att på samma sätt som han hade tvingat "de kommunistiska 'besserwissrarna' ", som tjattrade om "generalplanen" att syssla med elektrifieringsplanen, var han nu på samma sätt beredd att tvinga Goelros arbetare att syssla med "löpande ekonomiska planeringsfrågor".[56]

I maj 1921 skrev han på nytt till Krizjizjanovskij om arbetets detaljer och uttalade den förhoppningen att Gosplanen "i varje fall till skördetiden skulle ha utarbetat ett underlag för en statlig ekonomisk generalplan för den kommande perioden – ett eller två år", fast han fortfarande muttrade om "byråkratiska utopier".[57]

Men det var Trotskij, som vid denna tid framträdde som den mest inflytelserike förespråkaren för planhushållning. Den 7 augusti 1921 då NEP för första gången hade tillämpats på industrin, lät Trotskij ett memorandum cirkulera i partiets centralkommitté, där han protesterade mot den senaste politikens "motsägelsefulla åtgärder", och där han krävde att en "central ekonomisk myndighet" inrättades och att Gosplanen blev självstyrande och omorganiserades på basis av industridrift i stor skala.[58] Resultatet kom två dagar senare i form av en förordning. Denna beviljade inte självstyre för Gosplanen, men tillät den inte bara att "upprätta en enhetlig ekonomisk plan som skulle omfatta hela Ryssland" utan också att "bringa de ekonomiska departementens inklusive kommissariatens planer i överensstämmelse med varandra och att övervaka utförandet av planen i allmänhet och, om det blev aktuellt, även i detalj". Under tiden inrättade sig Goelro som departement för Gosplanen. I oktober 1921 sammanträffade en allrysk, elektro-teknisk kongress med 1.000 delegater i Moskva.[59]

Kongressen gav Goelros arbete sin välsignelse.[60]

Två. månader senare meddelade Lenin vid sovjeternas nionde allryska kongress att 221 elektriska stationer med en kapacitet på 12.000 kilowatt hade öppnats under de sista två åren,

---

[54] V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1945), s. 308; Ipatiev själv utnämndes till medarbetare i Gosplanen i maj 1921.

[55] *Trudy IV Vserossijskogo Sjezda Sovetov Narodnogo Chozjajstva* (1921), s. 83-84. Den förordning genom vilken dessa planhushållningskommissioner upprättades finns i *Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 38, art. 203.

[56] Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 296.

[57] Ibid., XXVI, s. 359, 466.

[58] Memorandum från den 7 augusti 1921, I, Trotskijarkiven.

[59] Beslutet att sammankalla denna kongress "för en allmän diskussion av sådana teknisk-ekonomiska frågor, som var förknippade med förverkligandet av en elektrifieringsplan för Ryssland" hade fattats så långt tillbaka som i februari 1921 (*Sobranie Uzakonenii*, 1921, nr 10 art. 66). Den kallades officiellt den "åttonde allryska elektrotekniska kongressen" för att etablera en formell kontinuitet med dess föregångare år 1913: ett meddelande från Lenin lästes upp vid den (Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 21). Dess handlingar (*Trudy 8 Vserossijskogo Elektrotechnitjeskogo Sjezda*) publicerades av Gosplanen i 2 band (u.å.).

[60] Resolutionen föredrogs vid sovjeternas nionde allryska kongress av Krizjizjanovskij. Han nämnde också två uppgifter, som kongressen förutspådde skulle vara vetenskapliga realiteter inom en inte alltför avlägsen framtid – televisionen och energiutveckling genom atomklyvning (*Devjatyj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1922), s. 219).

och att ytterligare två stationer, den ena i Moskvas utkanter och den andra i Petrograd, skulle öppnas i början av 1922.[61]

Trots dessa åtgärder blev den logiska följden av NEP att planhushållningsfrågan kom i andra hand. Sovjeternas nionde allryska kongress i december 1921 gav sitt bifall åt de framsteg, som skulle göras i elektrifieringsarbetet och diskuterade en ”bränsleplan”, som Smilga skulle ta hand om, men nämnde ingenting om den ”enhetliga ekonomiska planen”.[62]

Försummelsen rättades heller inte till vid elfte partikongressen i mars året därpå. Men det var vid denna kongress, som Lenin meddelade att den ”reträtt”, som inletts genom NEP skulle upphöra. Det var väsentligt att den sovjetiska planhushållningen styrdes i en sådan riktning att industrin fick en större betydelse i den nationella ekonomin. I denna bemärkelse blev planhushållningen ett vapen i kampen mellan industriproletariatet och böndernas övermakt, mellan socialism och småkapitalism.[63]

Om man reagerade mot NEP:s återgång till kapitalism och eftergifter gentemot bönderna och ansåg att detta hade gått för långt, uttryckte man lämpligen detta genom att återigen betona planhushållningens betydelse.

Denna nya antites började framträda år 1922 i samband med utvecklingen av industrikrisen. På det byråkratiska planet tog den sig uttryck i en häftig rivalitet mellan Gosplanen, nu industrins ledande förkämpe, och Narkomfin, som var det mest inflytelserika av de departement som var intresserade av att föra NEP till dess logiska slut. Bland underordnade ledare höjde Preobrazjenskij, Larin och Kritsman, krigskommunismens ivrigaste förespråkare, nu sina röster mot ”planhushållningsekonomins försvagande” under NEP. Så tidigt som i mars 1922 tillskrev Larin industrikrisen detta faktum.[64]

I partiledningens inre krets var man mer ovillig att ta ställning. Men Trotskij vidhöll allt starkare det vitala behovet av en central plan och industrins utveckling. Kampanjen för att stärka Gosplanen fortsatte med vissa avbrott under hela 1922, och den 8 juni avfattades ett dekret som på nytt definierade dess funktioner och maktåligganden: funktionerna omfattade upprätthållandet både av en långsiktig plan (*perspektivnyj plan*) och av en produktionsplan med omedelbar verkan (*eksploatacionnyj plan*). Gosplanen skulle också konsulteras då berörda kommissariat avfattade förordningar som sorterade under Sovnarkom eller STO. Men Lenin motsatte sig i allmänhet i varje reell utvidgning av Gosplanens makt både före sitt första slaganfall i maj samma år och efter återgången till arbetet på hösten, och några andra förespråkare i Politbyrån fanns inte. På hösten utkristalliserade sig Trotskijs angrepp i två förslag: att Gosplanen skulle få lagstiftande makt och att en vice ordförande i Sovnarkom skulle bli ordförande i Gosplanen. Den 27 december 1922 dikterade Lenin från sjukbädden ett memorandum till politbyrån, där han förklarade sig positiv till det första förslaget men inte

---

[61] Lenin, *Sotjinenija*, XXVII, s. 134. [Lenin *CW* vol. 33, ”Ninth All-Russia Congress of Soviets”, Report december 23]

[62] Lenin skrev då att ”den nya ekonomiska politiken förändrar inte den enhetliga statliga ekonomiska planen ... utan förändrar bara sättet att förverkliga den” (*Sotjinenija*, XXIX, s. 463).

[63] Bucharin hade skrivit redan år 1920: ”I städerna har den viktigaste striden om ekonomin slutat med seger för proletariatet. Vad landsbygden beträffar har striden slutat med seger över kapitalismen i stor skala. Men på samma gång börjar den på nytt i andra former som en strid mellan statlig planhushållning för ett proletariat som förkroppsligar den socialiserade arbetskraften och den merkantila anarkin hos bondeklassen, som förkroppsligar äganderätt i liten skala och marknadsfaktorer. Men eftersom enkel merkantil ekonomi inte är något annat än början till en kapitalistisk ekonomi, så är striden mellan de ovannämnda riktningarna till sitt innersta väsen en fortsättning på striden mellan kommunism och kapitalism (N. Bucharin, *Ekonomika Perechodnogo Perioda* (1920), s. 86).

[64] *Odinnadtsatyj Sjezd RKP(B)* (1936), s. 118. Protesten från dessa tre formulerades vid samma tillfälle, som man upphävde kommissionen för utnyttjande (se ovan s. 412).

till det andra. Han accepterade Trotskijs åsikt om nödvändigheten av en omfattande planhushållning, men ansåg fortfarande att ledaren för Gosplanen skulle vara en ”utbildad tekniker” och försvarade kombinationen med Krizjizjanovskij som ordförande och Pjatakov som hans vice ordförande.[65]

Men när nu Lenin till slut var borta från scenen, var Trotskij fullständigt isolerad i partihierarkins topp. Hans begäran att få publicera Lenins memorandum avslogs av Politbyrån, och reformen av Gosplanen lades åter på hyllan.[66]

Det avsnitt, som ägnades åt planhushållning i den industriresolution, som antagits av den tolfte partikongressen i april 1923, sammanfattade den ståndpunkt, som man nu hade nått fram till. Det bar tydliga spår av den osäkra vapenvilan mellan de rivaliserande ledarna i tvisten om fundamentala frågor i ekonomisk politik.[67]

Varje påpekande, som kunde misstänkas representera Trotskijs positiva attityd dämpades ner av ett motsvarande påpekande som uttryckte försiktigheten och skepticismen hos kollegerna i politbyrån. Medan syftet var ”en riktig socialistisk plan, som omfattade alla industrigrenar i deras relationer till varandra och de ömsesidiga relationerna mellan industrin som helhet och jordbruket”, så kunde detta endast förverkligas ”som ett resultat av ett utdraget förberedande ekonomiskt experiment”, så att programmet med omedelbar verkan blev ”ett program med allmän inriktning och till stor del förberedande”, Trotskijs syn på Gosplanen återgavs i ett avsnitt i resolutionen, som endast kan ha avfattats av honom:

> Det står fullt klart att den grundläggande ekonomiska planhushållningen inte kan utföras inom själva industrin, d. v. s. genom enskilda ansträngningar från det ansvariga administrativa organet Vesencha. Detta måste i stället bli uppgiften för ett särskilt planhushållningsorgan, som står över industriorganisationen som kan sammanbinda planhushållningen med finans, transportväsen etc. Ett sådant organ är, i kraft av sin ställning Gosplanen.

Men detta följdes av en vägran att bevilja Gosplanen några särskilda administrativa rättigheter”. Om nödvändiga maktbefogenheter krävdes, måste den alltså fortfarande agera genom kommissariaten eller genom STO eller Sovnarkom.[68]

Det oberoende och mäktiga planhushållningsorgan som 1 Trotskij strävade efter förvägrades honom alltjämt.

Mer betydelsefull än denna kompromissresolution var redogörelserna för de två ståndpunkterna, som gjordes av Zinovjev respektive Trotskij. Anförandena hölls dock oberoende av varandra under två olika punkter på dagordningen och varje direkt strid med opinionen

---

[65] Förloppet av denna tvist, som snart kom att hänga samman med en tvist om en föreslagen utnämning av ytterligare vice ordföranden i Sovnarkom under Lenins sjukdom (hittills hade Rykov varit den enda vicen) kan spåras, med många avbrott, i Trotskijs arkiv. Den var särskilt intensiv i december 1922. Lenins memorandum från den 27 december 1922, som återger hans delvisa accepterande av Trotskijs förslag, citerades av Trotskij i ett brev till Politbyråns medlemmar den 22 oktober 1923. Långa avsnitt ur detta brev publicerades i Socialistitjeskij Vernik (Berlin), nr 11 (81), 28 maj 1924 s. 11. På en punkt tycks man ha antytt att Trotskij, som redan hade avböjt att bli vice ordförande i Sovnarkom, skulle utnämnas till Gosplanens ordförande: hans fiender misstänkte tydligen, med rätta eller ej, att han hyste sådana amitioner. Lenins lojalitet gentemot Krizjizjanovskij, som Trotskij ansåg vara ineffektiv, spelade uppenbarligen en viktig roll i denna fråga.

[66] Protokollet med politbyråns beslut att inte publicera Lenins memorandum finns i Trotskijs arkiv. Trotskijs sista åtgärd i Gosplankonflikten tycks ha varit ett brev från den 25 januari 1923 till alla medlemmarna i centralkommittén. 1 februari 1923 vände han sin uppmärksamhet mot frågan om kredit till industrin (se ovan s. 370-371).

[67] Trotskij berättar (Stalin, N. Y., 1946, s. 366) att han informerade Stalin före kongressen att det var ”allvarliga skiljaktigheter ”mellan honom och majoriteten i centralkommittén” i ekonomiska frågor”. Dessa skiljaktigheter, som inte kom i öppen dager vid kongressen, skall diskuteras i en senare del av detta arbete. Trotskijs syn på planhushållning var i viss mån en återspegling av dem.

[68] *VKP(B) v Rezoljutsijach* (1941), I, s. 478-480.

undveks omsorgsfullt. Zinovjev kände inte till Lenins väsentliga attitydförändring i planhushållningsfrågan under de två sista åren och de åsikter som fanns uttryckta i hans opublicerade memorandum från december 1922. I sin inledande rapport om centralkommitténs arbete citerade han nämligen Lenins artikel från februari 1921 ”Om den enhetliga ekonomiska planen” där denne angrep Kritsmans, Miljutis och Larins planhushållningsfantasier och beskrev elektrifieringsplanen som det enda allvarliga bidraget till planhushållningen och Goelro som det enda effektiva planhushållningsorganet. Zinovjevs avsikt var uppenbar: att prisa enskilda ”planer” och—att smutskasta Trotskijs försvar för en omfattande planhushållning och för Gosplanens ledarställning.[69]

Trotskij gick djupare. Under kapitalismen fanns det individuella planer för särskilda företag och industrier, men ingen generalplan för ekonomin: denna ersattes ”av marknaden, det fria spelet av krafter, konkurrens, tillgång och efterfrågan, kriser etc. etc.” Det var därför att socialism betydde övervinnandet av marknaden och marknadsfenomenen som planhushållning var socialismens innersta väsen. Den aktuella industrikrisen gjorde planhushållning absolut nödvändig: ”om vi dömde den tunga industrin till marknadens fria spel skulle den gå i kvav”. Han försökte – och det var den kinkigaste punkten i talet – att definiera sin attityd till NEP. Han använde sig också av ett två år gammalt slagord från Lenin, men inte för att överdriva dess betydelse utan för att modifiera det. Lenin hade sagt, att NEP hade införts ”på allvar och på lång sikt”. Trotskij upprepade nu att NEP hade blivit ”infört på allvar och på lång sikt, men inte för alltid”. Man hade antagit NEP ”för att besegra den på dess egna grunder och till stor del genom att använda dess egna metoder”. Med andra ord, ”vår framgång på basis av den nya ekonomiska politiken för oss allt närmare dess avveckling”.[70]

Som avslutning på det långa talet beskrev han den kommande perioden som en period av ”ursprunglig socialistisk ackumulation” – motsvarigheten till Marx ”ursprungliga kapitalistiska ackumulation”.[71]

Underförstått – att åstadkomma denna ackumulering var planens viktigaste uppgift. Det var inte första gången som Trotskij hade varit före sina partikolleger och ställt frågor för vars lösning tiden ännu inte var mogen. Det var inte första gången som han tycktes göra anspråk på ledarskapet för partiet. Under våren 1923 var ingen angelägen att ta upp tvisten om planhushållningen: det var kanske inte så många, som förstod den. Avsnitten om planhushållning var de minst kritiserade i Trotskijs tal under den efterföljande debatten; avsnittet om planhushållning i resolutionen var det enda, där kommissionen inte föreslog några förbättringar.[72]

Ingen bestred principen om planhushållning – ingen marxist kunde sannerligen bestrida den. Men de abstrakta beräkningar och projekt, som under den inledande perioden sysselsatte Gosplanens experter, tilläts inte att inkräkta på politiken. Gosplanen fortsatte att verka och experimentera i ett vacuum. Ytterligare två eller tre år av förberedande arbete krävdes, innan den blev ett effektivt instrument i planhushållarnas händer. Det dröjde ännu längre, innan planhushållningsfrågan till slut framträdde i maktkampens kalla ljus.

---

[69] *Dvenadtsatyj Sjezd Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bolsjevikov)* (1923), s. 26-27. Zinovjev gick till attack igen mot slutet av talet och utnyttjade än en gång Lenins auktoritet. (ibid., s. 45). Om Lenins artikel i februari 1921 se ovan s 48; detta var kanske det tidigaste exemplet på missbruk av Lenins auktoritet genom lösryckta citat från hans texter.

[70] Ibid., s. 30.

[71] Ibid., s. 321. Trotskij tillskrev Smirnov, som arbetade inom Gosplanen, denna fras. Den blev berömd vid ett senare skede av planeringstvisten.

[72] Ibid., s. 373. 428

NOT C: Marx, Engels och bönderna

Marx' och marxisternas inställning till bondeklassen hade blivit föremål för en väldig mängd tvister och missförstånd. Marxismens kärna var analysen av övergången från kapitalism till socialism. Kapitalismen var en skapelse av bourgeoisien, det kapitalistiska samhällets ledande klass. Den socialistiska revolutionen, som framförallt skulle bli proletariatets verk, skulle förebåda ett framtida samhälle, där alla klasser skulle sammansmälta och slutligen försvinna. Bondeklassen å andra sidan var som klass en karaktäristisk social form från den feodala tiden och tillhörde varken den borgerliga kapitalistiska världen eller den proletära socialistiska. När Marx, i *Kapitalet*s första del, invecklade sig i en analys av det kapitalistiska systemet, där han obestridligen använde sig av en abstrakt modell och inte bilden av något existerande samhälle, fann han ingen plats för bonden eller den lille hantverkaren: de var inte några typiska företeelser för kapitalismen utan obetydliga kvarlevor från en föråldrad eller utdöende social ordning.

En väsentlig del av denna syn var, att bondeklassen, som bar sitt feodala ursprungs stigmata, var ett efterblivet element i relation inte bara till den kapitalistiska borgarklassen utan också till proletariatet. Följden av detta resonemang blev att, där kapitalismen var mest utvecklad, var bondeklassen som klass redan i förfall. I *Det kommunistiska manifestet* behandlade Marx, som i första hand tänkte i västeuropeiska termer, bondeklassen som en dömd klass, som likt andra småborgerliga grupper (han skar över en kam ”den lille fabriksidkaren, butiksägaren, hantverkaren och bonden”) skulle uppslukas av storkapitalismens flodvåg. Till dess var alla dessa grupper konservativa, till och med reaktionära och försökte ”rulla tillbaka historiens hjul”:

> Om de händelsevis är revolutionära, så är de det med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet. De försvarar alltså inte sina nuvarande utan sina framtida intressen. De lämnar sin egen ståndpunkt för att gå över till proletariatets.

Flocon hade varnat Engels och sagt att elva miljoner franska småbönder var ”lidelsefulla egendomsägare” och svurna fiender till allt som luktade kommunism.[1]

Diagnosen av bondeklassens konservativa och reaktionära karaktär tycktes bli bekräftad överallt i Västeuropa och, framförallt, i Frankrike. Erfarenheten från 1948 visar hur bönderna där antingen förblev passiva åskådare till revolutionen eller aktivt hjälpte myndigheterna att krossa proletariatets revolt.

I Östeuropa (Tyskland har en mellanställning mellan öst och väst) befann sig bondeklassen i ännu mer efterblivet stadium av den historiska processen. Fram till 1848 förblev dess feodala ställning nästan intakt; och den borgerliga revolution, som skulle sopa bort feodalismens sista fästen, låg fortfarande i framtiden. Men här uppstod ett allvarligt problem. Denna revolution kunde inte hoppas på framgång om dess tyngd föll uteslutande över borgarklassen och proletariatet, som blev allt svagare och mindre till antalet ju längre mot öst man kom. I *Det kommunistiska manifestet* var Marx' vision huvudsakligen koncentrerad på Västeuropa, men i det sista korta avsnittet, som ägnades åt kommunisternas relationer till ”olika oppositionspartier”, skulle kommunistisk hjälp erbjudas både till ”jordbruksreformatorer” i Förenta Staterna och till det polska partiet, som ”hävdar att bonderevolution är det främsta villkoret för nationell frigörelse”. Några månader senare fastslog Marx denna princip ännu tydligare:

> De stora jordbruksländerna mellan Östersjön och Svarta Havet kan undslippa patriarkalisk-feodalt barbari endast genom en bonderevolution som skulle göra de livegna och fjättrade bönderna till fria ägare – en revolution precis likadan som den som inträffade på franska landsbygden år 1789.
>
> *Karl Marx & Friedrich Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe*, Ier Teil, CII, s. 302.

[1] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXI, s. 91.

Där alltså borgarklassen och proletariatet var för sig, eller tillsammans, var alltför svaga för att kunna fullfölja den borgerliga revolutionen och feodalismens störtande, där var det legitimt för kommunister att ge sitt stöd till bondepartier som gjorde revolution för att göra varje bonde självägande, även om detta förblev ”en agrar form, som uppenbarligen (stod) i motsättning till varje slag av kommunism”.[2]

Det var en helt logisk skillnad mellan de olika linjer, som skulle drivas i de länder där den borgerliga revolutionen redan var genomförd, och i de länder där den ännu inte var genomförd. Att hävda att bönderna i Östeuropa skulle bli självägande medan bönderna i Västeuropa kallades ”barbarer” om de försökte försvara sin äganderätt var dock inte fullt lika logiskt.

Det var mot bakgrunden av dessa svårigheter som idén om ett revolutionärt förbund mellan proletariatet och bondeklassen först började ta form. Engels avslutade en lång artikel år 1850 om det tyska bondekriget år 1525, full av underförstådda och uttalade analogier, med en beskrivning av den tyska småborgarklassens öde år 1848:

> Det stora flertalet av landets innevånare – småborgarna, hantverkarna och bönderna – lämnades åt sitt öde av deras ditintills naturlige bundsförvant borgarklassen, emedan de ansågs vara alltför revolutionära. På vissa platser övergavs de också av proletariatet, som ansåg att de inte var tillräckligt långt komna. De var upplösta i sina beståndsdelar, reducerade till ett intet och stod i motsättning till sina grannar både till höger och vänster.[3]

Detta avsnitt antydde helt enkelt att bondeklassen, som var övergiven av borgarklassen, skulle gå i förbund med proletariatet. Det innehöll också fröet till den idé, som senare skulle bära frukt, om en splittring mellan de bönder som skulle klamra sig fast vid ett förbund med borgarklassen, och de som skulle förena sig med proletariatet. Marx och Engels övergav aldrig sin tro på att en organisation i stor skala av produktionen, var en väsentlig förutsättning för socialismen. Detta innebär att bönderna kunde inte bli proletariatets bundsförvanter förrän de upphört att hävda sin själväganderätt. I ett ofta citerat avsnitt ur ett brev till Engels år 1856, skrev Marx att allting i Tyskland hängde på om man kunde ”stödja den proletära revolutionen genom en upprepning av bondekriget”.[4]

Detta avsnitt visar att Marx ansåg att Tyskland tillhörde de östeuropeiska bondedominerade länder, där den borgerliga revolutionen mot det feodala systemet ännu inte hade genomförts och där den proletära minoriteten följaktligen kunde ge ett tillfälligt stöd åt programmet om böndernas själväganderätt.[5]

Marx och Engels levde under resten av sitt liv efter 1850 i det enda land, där bondefrågan hade förlorat sin aktualitet på grund av massindustrialiseringen och förvandlingen av det som fanns kvar av bondeklassen till ett lantproletariat. De praktiska möjligheterna att göra revolution i Europa var heller inte tillräckligt stora, för att de skulle ompröva den taktiska frågan. Under de två decennier som skilde utsläckandet av den stora branden år 1848 och Pariskommunen, förändrades inte deras attityd gentemot bönderna. Inte heller inspirerade pariskommunens heroism bönderna att resa sig det enda som kanske kunde ha räddat den från nederlag.

---

[2] Ibid., VI, s. 12.
[3] Marx i Engels, *Sotjinenija*, VIII, s. 197.
[4] *Karl Marx & Friedrich Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe*, IIIer Teil, II, s. 131-132. den citerade frasen ar ursprungligen skriven på engelska).
[5] På de stora preussiska egendomarna dar jorden odlades av lantarbetare, som levde under till hälften livegna förhållanden, var situationen återigen annorlunda. Engels skrev i ett brev år 1865 att ”i ett så bondedominerat jordbruksland som Preussen ar det felaktigt att angripa borgarklassen enbart i industriproletariatets namn och inte saga ett enda ord om den stora feodala aristokratins patriarkaliska utsugning av lantarbetarproletariatet”. Redan här gjorde Engels ett hopp från den feodala utsugningen av livegna till den kapitalistiska utsugningen av ett lantproletariat av lönearbetare. (Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXIII, s. 239.)

Men impulsen att ompröva bondefrågan, under de sista tio åren Marx hade kvar att leva, kom från ett mer avlägset och oväntat håll – Ryssland.

Marx och Engels blev intresserade av ryska förhållanden mot slutet av 1860-talet och lärde sig språket för att kunna läsa rysk ekonomisk litteratur. Vid denna tid stod Ryssland inför en betydelsefull vändpunkt i sin historia. Under 1850-talet hade en ny tankeströmning uppstått i Ryssland – narodnikerna var snarare en grupp intellektuella än ett organiserat parti. Dessa förenade slavofilernas tro på Rysslands speciella öde och dess roll som överbringare av ljuset till Europa med västerländska socialistiska doktriner, en del av något utopiskt slag. Den mest konkreta punkten i den narodniska tron var övertygelsen att den ryska byn med dess system av gemensam äganderätt var i grunden socialistisk och i stånd att utgöra basen för det framtida socialistiska systemet, så att Ryssland skulle kunna leda resten av Europa på vägen mot socialismen. Frigörelsen av de livegna år 1861 omintetgjorde ej denna tro. Åtgärden inspirerades av impulsen att modernisera Ryssland efter Krimkrigets olyckor och, i likhet med de engelska enklaverna, av behovet att skapa en arbetskraftsreserv för att industrialisera landsbygden. Den bröt upp den feodala relationen mellan herre-godsägare och bonde-livegen och bidrog starkt till att öppna landsorten för kapitalistinfiltration. Men eftersom den inte formellt sprängde byn (som fortsatte att vara jordbrukets vanligaste organisationsform) förstod man inte till fullo dess betydelse och den påverkade knappast narodnikdoktrinen. Narodnikrörelsens verksamhet förstärktes av terroristgrupper, som bekände sig till narodnikdoktrinen och nådde sin höjdpunkt under 1870-talet. Den första ryska översättningen av *Kapitalet*s första del, som kom så tidigt som 1872, gjordes av en narodnik, som hette Danielson.

Genom striden med Bakunin blev Marx och Engels alltmer inblandade i den ryska problematiken. År 1875 publicerade Engels en artikel som svar på ett angrepp från den ryske narodniken Tkatjev om *Sociala förhållanden i Ryssland*. I denna artikel påpekade han i skarpa ordalag att frigörelsen hade ”inneburit ett hårt slag för det gemensamma ägandet”, och att gemensamt ägande för länge sedan hade passerat sin blomstringstid i Ryssland och av allt att döma närmade sig sin upplösning”. Men han tillfogade ytterligare några synpunkter som blev orsaken till en långvarig tvist:

> Det är icke desto mindre obestridligt, att det finns en möjlighet, att denna gemensamma form övergår till en högre form, förutsatt att den bevaras till dess tiden är mogen för denna omformning och att den kan utvecklas så att bönderna börjar arbeta inte var för sig utan gemensamt. Då kommer de ryska bönderna att övergå till denna högre form, och undviker på detta sätt den mellanliggande perioden, som innebär borgerligt ägande i liten skala. Men detta kan inträffa endast om den segerrika proletära revolutionen bryter ut i Västeuropa innan detta gemensamma ägande har upphört för gott – en revolution som kommer att ge de ryska bönderna de nödvändiga förutsättningarna för en sådan övergång och i synnerhet de materiella resurser som behövs för att kunna genomföra en tillräckligt genomgripande förändring av hela jordbrukssystemet.
>
> Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, s. 261.

Inskränkningarna var viktiga. Engels antydde inte att Ryssland genom egen kraft kunde hoppa över det borgerliga kapitalistiska stadiet och nå socialismen med hjälp av en genväg samt omforma de gemensamma institutionerna från sitt feodala förflutna till den framtida socialismens gemensamma institutioner. Han sade stället, att sedan proletariatet i mer avancerade länder segerrikt hade genomfört sin egen revolution, kunde det föra det efterblivna Ryssland med sig mot socialismen utan att Ryssland själv hade behövt beträda den kapitalistiska vägen. Denna uppfattning var inte ologisk, om man betraktade Europa som en enhet. Marx själv gjorde inget offentligt uttalande vid denna tid. Men att han stödde Engels åsikt, fick man belägg för två år senare i ett brev till en rysk tidning som svar på en artikel, där han angreps för att vara antirysk. I sitt svar förnekade han att han någonsin hade föreskrivit ”en allmän

väg, som alla nationer genom ödet är hänvisade till" och sammanfattade sitt svar i ett negativt men avslöjande uttalande:

> Om Ryssland fortsätter att följa den väg som landet slog in på 1861, kommer det att berövas det bästa tillfälle som någonsin i historien har erbjudits ett land att komma ifrån alla konjunktursvängningar inom det kapitalistiska systemet.[6]

Frågan komplicerades snart av att en stark grupp unga marxister framträdde i Ryssland. Dessa hade lämnat narodnikrörelsen och stod i skarp motsättning till den, eftersom de avfärdade byn som en rent feodal kvarleva och yrkade på att man skulle utveckla kapitalismen i Ryssland som ett förstadium till den proletära revolutionen. Ledarna för denna rörelse, Plechanov, Axelrod och Vera Zasulitj lämnade Ryssland mot slutet av 1870-talet och grundade år 1883 i Schweiz en grupp för Arbetarnas frigörelse.[7]

Medlemmarna av denna grupp antog och fortsatte att antaga att det metodiska schemat i *Kommunistiska manifestet* gällde alla länder, och att man kunde uppnå socialismen i Ryssland först sedan man passerat den borgerliga kapitalismens stadium. Det åstadkom en viss förvirring, att detta schema så tydligt åsidosattes av en av dess upphovsmän. Det framgår av tre långa utkast till svar, som finns kvar i Marx papper, hur pinsam frågan var för den gamle Marx. Mot slutet förkastade han allihop och nöjde sig med ett kort brev, där han förklarade att analysen i *Kapitalet* var grundad på västerländska förhållanden, där gemensamt ägande hade försvunnit sedan lång tid tillbaka. Denna analys var inte tillämpbar på Ryssland, där sådan äganderätt fortfarande fanns kvar i form av byn. Han förklarade att han var övertygad om att "denna by är en stödjepunkt för den socialistiska pånyttfödelsen" men tillade kryptiskt att "för att den skulle kunna fungera som sådan, skulle det bli nödvändigt att avlägsna det skadliga inflytande som den utsätts för från alla sidor och sedan garantera den normala förutsättningar för att kunna utvecklas fritt".[8]

Varken år 1877 eller år 1881 nämnde Marx den viktigaste inskränkningen i Engels medgivande år 1875 – hypotesen om en segerrik proletär revolution i Västeuropa. Men denna försummelse rättades till följande år, då Marx och Engels tillsammans författade förordet till en ny rysk översättning av *Kommunistiska manifestet*, och bl. a. skrev följande i deras sista gemensamma uttalande om ryska förhållanden.

> Frågan är nu: "Kan den ryska byn – denna är redan, det är sant, en mycket försämrad form av primitivt kollektivt jordägande – övergå direkt till den högsta, kommunistiska formen av jordägande? Eller måste den tvärtom, genomgå samma upplösningsprocess som har bestämt den historiska utvecklingen i Västerlandet?
>
> Det enda möjliga svaret på denna fråga för närvarande: Om den ryska revolutionen fungerar som en signal till en arbetarrevolution i väst så att de två kompletterar varandra, då kan det nuvarande ryska jordägandet bli en startpunkt för en kommunistisk utveckling.[9]

Studiet av dessa texter leder till slutsatsen att Marx och Engels på senare år – och Marx kanske ännu mer än Engels – på grund av en human önskan att tillmötesgå entusiastiska narodnikanhängare drevs att sätta mer tro till den ryska byns möjligheter än som var berättigat, vare sig med tanke på ryska förhållanden eller genom någon förnuftig tolkning av *Kommunistiska manifestet* eller *Kapitalet*. Marx dog 1883. Kapitalismen fortsatte att utvecklas i Ryssland och med den även styrkan hos den marxistiska gruppen. Narodnikerna, som hade fångats i terrorismens återvändsgränd, började tappa inflytandet. Plechanov pressade i en serie lysande artiklar och pamfletter i Ryssland argumentet att byarna endast skulle utvecklas till

---

[6] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XV, s. 375.
[7] Se band 1, s. ??.
[8] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXVII, s. 117-118; de förkastade utkasten finns i ibid., s. 677-697.
[9] Ibid., XV, s. 601.

borgerliga, inte till kommunistiska, former av sociala organisationer och att borgar-bonde-socialismen inte kunde leda till kommunismen. Vid den kongress, som grundade den Andra internationalen i Paris 1889, drev han den utmanande tesen att ”Den ryska revolutionen kommer att segra som en proletär revolution, om den alls kommer att segra”.

Den ryska svälten år 1891 framhävde åter på ett ohyggligt sätt jordbruksproblemet. Olyckan kunde lika lätt tillskrivas kapitalismens upplösande inflytande på byn som det kommunala systemets efterblivenhet och bristande effektivitet. Men vilken än orsaken var, var det klart att det här var fråga om historiska processer, som inte kunde återkallas. I tysthet tog Engels avstånd från de uttalanden han och Marx hade gjort för att tillmötesgå narodnikerna 10 och 15 år tidigare. Detta finns dokumenterat i ett brev från februari 1893 till den gamle narodniken Danielson. Denne hade skrivit till Engels för att ge kapitalismens frammarsch skulden för svälten. Engels ville visst inte förneka kapitalismens olyckor. Men detta var inte längre poängen. Om det någonsin funnits tillfälle att undvika dem var det försent nu. Byn hade blivit en del av det ”döda förflutna” och Ryssland kunde inte undkomma sitt kapitalistiska öde:

> Historien är den grymmaste av alla gudinnor. Hon kör sin triumfvagn över högar av lik inte bara i krigstid utan också i tider av ”fredlig” ekonomisk utveckling.[10]

Detta obevekliga uttalande återgav Ryssland dess normala plats i *Kommunistiska manifestets* revolutionära schema. Den gnista av hopp om en privilegierad väg till frälsning, som Marx och Engels hade underblåst, hade nu slocknat. Och när Engels följande år fick tillfälle att åter publicera artikeln från 1875 och nu accepterade detta mer motvilligt, upprepade han utan någon formell positionsändring men med en markerad tyngdförskjutning att ”initiativet till en sådan förvandling av den ryska byn kan inte komma inifrån utan enbart från västerlandets industriproletariat,” och att ”dessa jordbruksbyar som har överlevt ett primitivt samhällssystem har aldrig åstadkommit något av egen kraft utom sin egen upplösning”.[11]

När Lenin började skriva på 1890-talet ställde han sig helhjärtat på Plechanovs sida i dennes polemik mot narodnikerna och gjorde utvecklingen av kapitalismen i Ryssland till sitt huvudtema. Men några av de gamla argumenten skulle komma att dyka upp många år senare, och då i en mycket annorlunda form, i tvisterna om ”socialism i ett enda land” och kollektiviseringen av jordbruket.

Även om det fanns många skilda åsikter om vilken väg som ledde till målet, tvekade Marx och Engels aldrig på en viktig punkt: kollektivt jordbruk i stor skala var ett nödvändigt villkor för socialismen.

Narodnikernas teorier hade för en kort tid varit attraktiva, därför att de tycktes erbjuda detta villkor. Under Engels sista år återvände han till västerländska problem i en lång artikel om ”Bondefrågan i Frankrike och Tyskland”, där han försökte svara på en svår fråga. Han menade att på samma gång som den borgerliga revolutionen hade befriat bönderna i Västeuropa från deras feodala ställning och plikter, hade den också berövat dem ”det skydd, som den självstyrande byn, där de var medlemmar, innebar för dem.” De hade utsatts för den kapitalistiska utsugningens förbannelse och förvandlats till ”framtida proletärer”. Varför betraktade då bönderna socialdemokratin, stadsproletariatets parti, som sin värsta fiende? Detta berodde på att socialdemokraterna hade inskrivit i sitt program att man skulle förstatliga jorden, och bönderna uppfattade detta som ett hot om att man skulle ta ifrån dem den lilla jord de hade.

Engels drog upp en skarp skiljelinje mellan små och stora jordägare. De förra övervägde i Frankrike och i västra Tysk-land, de senare i Mecklenburg och Ostpreussen, medan det övriga Tyskland hade båda sorter. Vad beträffar de små jordägarna konstaterade han helt frankt: ”Vi

[10] Marx i Engels, *Sotjinenija*, XXIX, s. 206.
[11] Ibid., XVI, II, s. 387, 391-392.

kan på kort tid endast få över den stora mängden småbönder på vår sida, om vi ger dem löften som vi veterligen inte kan hålla". Dessa löften skulle faktiskt vara att befria dem från arrenden och inteckningar och garantera dem äganderätten till deras jord för evig tid. Socialdemokraterna kunde inte konsekvent försvara en politik som gick ut på att för all tid bevara ett system, som innebar äganderätt till små lantbruk, vilket stod i motsättning till socialismens princip och till principen om effektiv produktion. Men de behövde inte angripa småbönderna.

> För det första förutser vi småböndernas oundvikliga undergång, men vi behöver inte påskynda den genom att ingripa.
>
> För det andra ar det på samma satt uppenbart, att om vi erövrar statsmakten, skall vi inte tänka på att med våld expropriera småbönderna (med eller utan kompensation har ingen betydelse), som vi kommer att bli tvungna att göra med storgodsägarna. Vår uppgift beträffande småbönderna kommer först och främst att bestå i att omforma deras privata produktion och agande till kollektiv produktion och kollektivt agande – dock inte med våld, utan genom att föregå med gott exempel och genom att erbjuda dem social hjälp för detta ändamål.[12]

Vad beträffar stora och medelstora gods som anställde hyrd arbetskraft, var socialisterna av naturliga skäl mer intresserade av arbetarna än av ägarna. Men även vad beträffar ägarna var det mer än fråga om att "lämna dem åt sitt öde" än att förinta dem. Genom att säd, som hade importerats från andra sidan Atlanten, från ett högre utvecklat kapitalistiskt jordbruk, hade börjat utkonkurrera dem, kunde de redan ana sin undergång. Hur som helst syftade inte socialisterna till att upplösa de stora jordegendomarna: storgodsägaren var, var och en efter sin förmåga, effektivare producenter än småbönderna. Så långt tillbaka som 1850 hade Marx föreslagit, då han försvarade förstatligandet av jord som en del även av det borgerliga revolutionära programmet, att "konfiskerad egendom skulle förbli statens egendom och övergå till arbetarkolonier och odlas av sammanslutningar inom lantproletariatet, som på detta vis skulle erhålla all den vinst, som jordbruk i stor skala kunde erbjuda.[13] Engels menade nu, att på samma sätt som den kapitalistiska storindustrin var mogen att övergå till socialiserad industri, kunde de stora jordegendomarna bli socialistiska kollektivjordbruk:

> Här har omformningen av kapitalistisk odling till social odling redan till fullo förberetts och kan genomföras med en gång, precis som i t. ex. herr Krupps eller herr von Stumms fabriker.

Dessutom skulle detta socialiserade storjordbruk tjäna som ett exempel för småbönderna på fördelarna med ett kooperativt storföretag.[14]

Engels sista ord i bondefrågan var följaktligen att återigen framhäva principen om storjordbruk som ett nödvändigt inslag i socialismen, att hävda att kapitalistiska storjordbruk var mogna för en direkt omvandling till socialistiska statsjordbruk och att försöka locka in småbönderna på den väg, som måste leda till kollektivt ägande genom övertalning hellre än genom tvång. Dessa idéer utgjorde bakgrunden till den jordbrukspolitik, som fördes av alla socialdemokratiska partier de närmaste tjugo åren. Men de gjorde föga för att dämpa den antipati, som majoriteten av bönderna kände inför dessa åtgärder.

---

[12] (Lenin (*Sotjinenija*, XXIII, s. 308) skulle senare komma att citera detta avsnitt för att försvara den politik som gick ut på att blidka "mellanbönderna" (som var en rysk motsvarighet till Engels "småbönder" – ägare till små lantbruk, dar de arbetade själva utan hyrd arbetskraft).

[13] Marx i Engels, *Sotjinenija*, VIII, s. 487.

[14] Ibid., XVI, II, s. 441-461.

NOT D: Arbetarkontroll över järnvägen

Frågan om ”arbetarkontroll” var, när det gällde järnvägen, oegentlig i två avseenden. För det första var alla viktiga ryska järnvägar statsägda före revolutionen. Det var alltså inte fråga om kontroll över sådana företag, som fortfarande leddes av sina kapitalistiska ägare. För det andra var järnvägsarbetarnas fackförening, den största och mest välorganiserade av ryska fackföreningar, unik såtillvida att den också bestod av kontorister och tekniker liksom vanliga arbetare. De praktiska svårigheter som annars brukade uppstå, när ”arbetare” försökte ta över fabriker, blev inte aktuella här. Allt detta gav fackföreningen ett väldigt övertag och redan första dagen efter tillblivelsen kunde den lämna ett formellt krav till den sovjetiska regeringen, som varken kunde kringgås eller uppskjutas. Järnvägsarbetarnas fackförening anförtrodde sina affärer åt en verkställande kommitté på ungefär fyrtio medlemmar (Järnvägsarbetarnas allryska exekutivkommitté eller Vikzjel) av vilka, vid tiden för oktoberrevolutionen, två sades vara bolsjeviker, två *mezjraionister* och en icke partiansluten bolsjevikisk sympatisör. Resten var socialrevolutionärer från höger- eller vänsterkanten, mensjeviker och oberoende.[1] Liksom de flesta fackföreningar där skickliga arbetare dominerade, var järnvägsarbetarnas fackförening snarare radikal än revolutionär. Från och med Oktoberrevolutionen övertog Vikztel av järnvägarna för egen räkning och agerade som en oberoende myndighet. Vikzjel spelade kort sagt rollen av en jättelik fabrikskommitté som utövar ”arbetarkontroll”. Den erkände ingen politisk myndighet och inga intressen utom järnvägsarbetarnas yrkesintressen.

Kravet överlämnades under de mest dramatiska och offentliga former dagen efter Oktoberrevolutionen vid sovjeternas andra allryska kongress. Vid kongressens andra och sista session den 26 oktober-8 november 1917 hade Kamenev just läst upp en förteckning, över vilka som ingick i den nya nu helt bolsjevistiska Sovnarkom, där posten som folkkommissarie för kommunikationerna hade lämnats ”för tillfället obesatt”. Mot slutet av dagordningen bad en delegat från Vikzjel om ordet, vilket förvägrades honom av ordföranden Kamenev. Detta ledde till protester och ”efter utdragna förhandlingar” gick man med på att delegaten skulle få hålla ett anförande. Han läste då upp en deklaration, som tidigare på dagen hade avfattats av Vikzjel. Vikzjel intog ”en negativ attityd till maktövertagandet av vilket politiskt parti som helst” och tillkännagav, att i väntan på bildandet av ”en revolutionär socialistisk regering som är ansvarig för den revolutionära demokratins organ med oinskränkt makt” skulle den ta hand om järnvägen och endast befallningar som kom från Vikzjel skulle bli åtlydda. Vikzjel hotade att skära av hjälpen från Petrograd om man försökte vidtaga några repressiva åtgärder gentemot järnvägsarbetare. På denna bredsida kunde Kamenev endast svara helt formellt, genom att hävda sovjeternas allryska kongress suveräna myndighet. En annan järnvägsman i församlingen fördömde Vikzjel som ”en politisk kår” och förklarade att ”majoriteten av järnvägsarbetarna hade tagit avstånd” från den. Men detta påstående avlägsnade sig alltför mycket från huvudfrågan för att göra något särskilt intryck.[2]

Vikzjels hållning syftade längre än till arbetarkontroll i ordets vanliga bemärkelse: det var syndikalism i dess mest extrema form. Icke desto mindre var Sovnarkom maktlös. Järnvägen förblev i Vikzjels hand och två dagar senare tvingade ett ultimatum, som hotade med allmän järnvägsarbetarstrejk,[3] bolsjevikerna att börja förhandla med andra socialistpartier om en koalitionsregering. Förhandlingarna drog ut på tiden och ledde till att bolsjevikgruppen, som

---

[1] Källorna för Vikzjels sammansättning citeras i Bunyan & Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934) s. 153.
[2] *Vtoroj Vserossijskij Sjezd Sovetov* (1928), s. 87-90.
[3] Bunyan & Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934) s. 155-156.

ansåg att Lenin och Trotskij intog en alltför låst hållning, resignerade.[4] Men när dödläget tycktes totalt, återupptogs förhandlingarna vid böndernas ombuds allryska kongress, som ägde rum i Petrograd den 10/23 november 1917. Här uppnåddes fem dagar senare en överenskommelse, där tre vänstersocialrevolutionärer beviljades inträde i Sovnarkom: överenskommelsen stöddes av Vikzjel, och en före detta medlem av kommittén fick den vakanta tjänsten som folkkommissarie för kommunikationerna.

Kompromissen med Vikzjel var olustig och kom att bli ännu mer kortvarig än regeringskoalitionen. En allrysk kongress, som hölls av järnvägsarbetarnas fackförening, sammanträdde samtidigt som den Konstituerande församlingen och en liten majoritet gav efter omröstning, på Vikzjels begäran, sitt förtroende åt församlingen. Detta var avsett som en utmaning mot bolsjevikerna och det uppfattades också så. Men bolsjevikerna hade nu fått fast mark under fötterna och var beredda att möta utmaningar med handling. Järnvägsarbetarna i allmänhet var mer sympatiskt inställda till bolsjevikerna än de moderater som hade inflytande över Vikzjel. Den besegrade minoriteten lämnade kongressen och bildade en egen rivaliserande järnvägsarbetarkongress. När denna kongress hade åhört ett långt tal av Lenin,[5] bildade de sin egen exekutivkommitté (känd under namnet Vikzjedor för att skilja de båda kommittéerna åt). Denna kommitté bestod av tjugofem bolsjeviker, tolv vänstersocialrevolutionärer och tre oberoende. Den nya kongressen och dess exekutivkommitté erhöll omedelbart officiellt erkännande av Sovnarkom, och en medlem av Vikzjedor blev folkkommissarie för kommunikationerna. Det återstod att göra den nya regimen effektiv. I denna avsikt började sovjetregeringen åkalla principen om arbetarkontroll för att underminera Vikzjels makt över järnvägsarbetarna. En bestämmelse från 10-23 januari 1918, som antagligen är den mest öppet syndikalistiska lagstiftningsåtgärd, som förekommit i Sovjet, anförtrodde skötseln av varje järnvägslinje till den sovjet, som valts av de järnvägsarbetare, som var anställda vid den linjen. Den allmänna kontrollen över alla ryska järnvägar anförtroddes åt en allrysk kongress bestående av ombud för järnvägsarbetarna.[6] Denna nya organisation, som byggts upp från grunden, skulle förstöra det effektiva och fientliga Vikzjel och ersätta det skugglika men vänskapligt sinnade Vikzjedor. Men det blev aldrig och kunde heller aldrig bli ett effektivt instrument för skötseln av de ryska järnvägarna. När Brest-Litovskkrisen var över och det åter var möjligt och angeläget att återgå till frågor som handlade om landets organisation, tog den sovjetiska regeringen itu med saken på allvar. En rapport till VTsIK från folkkommissarien för arbetskraft utbredde sig vältaligt och detaljerat om den ryska järnvägens ”demoralisering och bristande organisation”.[7] Detta var förspelet till en förordning från Sovnarkom den 26 mars 1918, som gav folkkommissarien för kommunikationerna ”diktatorisk makt i frågor som rörde järnvägstransporten”. De funktioner som tillkom järnvägsarbetarnas allryska kongress var uppenbarligen begränsade till val av medlemmar i kommissariens kollegium. Dessa val skulle fastställas av Sovnarkom. och VTsIK och kollegiets befogenheter begränsades till att det kunde föra talan till dessa två organ mot kommissarien.[8] Fastän detta dekret kunde verka drastiskt var det inte svårt att försvara och rättfärdiga. ”När jag hör hundratusentals klagorop,” sade Lenin till VTsIK, ”när det är svält i landet, när du ser och vet att dessa klagorop är rättmätiga, att vi har bröd och inte kan transportera det, när sådana åtgärder som vår

[4] Se del 1, s. 124-125.
[5] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 226-242. Denna kongress sammanträdde på samma gång som den första allryska fackföreningskongressen i januari 1918, men inga kontakter tycks ha knutits mellan de två kongresserna. Det säger en del om järnvägsarbetarkongressens relativa styrka och betydelse, att Lenin gav sig tid att själv tala vid deras kongress och skickade Zinovjev att tala till partiet och fackföreningskongressen.
[6] Bestämmelsen publicerades i Narkomputs officiella tidning. Översatta utdrag finns i Bunyan & Fischer, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 653-654.
[7] *Protokoly Zasedanij VTsIK 4go Sozyva* (1920), s. 44-45.
[8] *Sbornik Dekretov i Postanovlenij po Narodnomu Chozjajstvu* (1918) s. 820-822.

järnvägsförordning möts av hån och protester från vänsterkommunister" – och talaren avbröt sig med gest av förakt.[9] Järnvägen var den ryska industrin i miniatyr. Den var, som Lenin senare sade, en "nyckel" till den ekonomiska situationen. Den politik man hade antagit, då man tog itu med de problem som rörde järnvägen, var prototypen för den industriella politiken i sin helhet. Arbetarkontrollen tjänade två syften, som följde omedelbart efter varandra. Den bröt upp det gamla systemet som stod i opposition mot revolutionen, och när den uppbrytningen drivits till sitt logiska slut, visade den oemotsägligt behovet av nya former av kontroll, som var strängare och mer centraliserade.

[9] Lenin, *Sotjinenija*, XXII, s. 490.

Förkortningar

Komintern	Kommunistitjeskij Internatsional (Kommunistiska internationalen)
Glavk(i)	Glavnyj(je) Komitet(y) (Huvudkommitté(er))
Glavkomtrud	Glavnyj Komitet Truda (Huvudarbetarkommitté)
Goelro	Gosudarstvennaja Kommissija Elektrifikatsii Rossii (Den statligt kommissionen för elektrifiering av Ryssland)
Gosplan	Gosudarstvennaja Obsjtjeplanovaja. Komissija (Statliga planeringskommissionen)
GUM	Gosudarstvennyj Universalnyj Magazin (Statliga varuhuset)
Kombedy	Komitety Bednoty (Fattigböndernas kommittéer)
Narkomfin	Narodnyj Komissariat Finansov (Folkkommissariatet för finanserna)
Narkomprod	Narodnyj Komissariat Prodovolstvija (Folkkommissariatet för livsmedelsförsörjningen)
Narkomput	Narodnyj Komissariat Putej Soobsjtjenija (Folkkommissariatet för kommunikationerna)
Narkomtrud	Narodnyj Komissariat Truda (Folkkommissariatet för arbete)
Narkomzem	Narodnyj Komissariat Zemledelija (Folkkommissariatet för jordbruket)
NEP	Novaja Ekonomitjeskaja Politika (Nya ekonomiska politiken)
RSFSR	Rossijskaja Socialistitjeskaja Federativnaja Sovetskaja Respublika (Ryska socialistiska Federativa sovjetrepubliken)
Sovchoz	Sovetskoje Chozjajstvo (Sovjetlantbruk)
Sovnarchoz	Sovet Narodnogo Chozjajstva (Rådet för den nationella ekonomin)
Sovnarkom	Sovet Narodnych Kommissarov (Folkkommissariernas råd)
SR	Social-Revoljutsioner (Socialrevolutionärer)
STO	Sovet Truda i Oborony (Arbets- och försvarsrådet)
Vesencha	Vyssjij Sovet Narodnogo Chozjajstva (Högsta ekonomiska rådet)
Vikzjel	Vserossijskij Ispolnitelnyj Komitet Sojuza Zjeleznodorozjnikov (Järnvägsmännens fackförenings allryska exekutivkommitté)
VTsIK	Vserrossijskij (Vsesojuznyi) Tsentralnyi Ispolnitelnyj Komitet (Allryska centrala exekutivkommittén)

Måttsenheter

1 arsjin = 0,711 m
1 tjervonets = 14,50 sv. kr. [???]
1 destjatin = 1,0925 hektar
1 pud = 16,38 kg
1 sazjen = 1,6452 m3